

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის

მაცნე

ენისა

და

ლიტერატურის

სერია

3. 1984

ბაქარაძელოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“,
ენისა და ლიტერატურის სერია, 1984, № 8

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ენისა და ლიტერატურის
სერია

СЕРИЯ

ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

თბილისი
ТБИЛИСИ

3. 1984

ჟურნალი დაარსებულია 1971 წელს, გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Журнал основан в 1971 году, выходит раз в 3 месяца

სარედაქციო კოლეგია: ალ. ბარამიძე (რედაქტორი),
თ. გამყრელიძე, ალ. გვახარია (მდივანი), ქ. ლომთათიძე, ე. მეტრეველი,
ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური (რედაქტორის მოადგილე)
პასუხისმგებელი მდივანი გ. ლლონტი

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Барамидзе А. Г. (редактор),
Гамкрелидзе Т. В., Гвахария А. А. (секретарь), Дзидзигური Ш. В. (зам. редактора),
Ломтатидзе К. В., Метревели Е. П., Цайшвили С. С.

Ответственный секретарь Г. А. Глonti

☛ „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია
1984, № 3

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., № 19, ტელ. 37-24-07
Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19, телефон 37-24-07

გადაეცა წარმოებას 29.6.1984; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 15.1.1985;
ქაღალდის ზომა 70×108¹/₁₆; მაღალი ბეჭდვა; ნაბეჭდი თაბახი 16.8; სააღრიცხვო-
საგამომცემლო თაბახი 14.2; ტირაჟი 1750; უე 05007; შეკე. 2055; ფასი 1 მან. 20 კაპ.

■

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

•

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შ ი ნ ა ა რ ს ი

წ ე რ ი ლ ე ბ ი

მ. ვ ა შ ა ყ მ ა ძ ე, პუბლიცისტიკის აქტუალური პრობლემები და თანამედროვე ნარკვევი	5
გ. კ ა პ ა ნ ა ძ ე, გაზეთ „დროების“ ბრძოლა ალექსანდრე მესამის რეაქციული პოლიტიკის წინააღმდეგ	14
ლ. ბ ო რ კ ო ვ ა, ალექსანდრე ცაგარელი — პროზაიკოსი	25
მ. კ ე ა ტ ა ი ა, ილია ჭავჭავაძის „კატკოვის პასუხად“ ქართულ და რუსულ პრესაში	33
ც. ხ ა ხ ა ნ ა შ ე ი ლ ი, ა. ს. პუშკინის ისტორიულ-ფილოსოფიური პოემის „ბრინჯაოს მხედრის“ მხატვრული პრინციპები	43
მ. ბ უ ზ ო ლ ლ ი, სიტყვიერების ნორმატიული თეორიების კრიტიკა ვ. გ. ბელინსკის მიერ	51
კ. ჭ ა მ ბ უ რ ი ა, „კალმასობის“ ენარული თავისებურებანი	65
დ. ბ ე დ ი ა ნ ი ძ ე, პასტორალური ფორმის ზოგიერთი საკითხისათვის დაეით გურამიშვილის „ჭაცვია მწყემსში“	78
ზ. გ ა მ ს ა ხ უ რ დ ი ა, რუსთველი და ანტონი I	95
რ. ფ ი რ ც ხ ა ლ ა ი შ ე ი ლ ი, „ვეფხისტყაოსნის“ პირველი მბეჭდავი მიქელ	108
ე. დ ო ჩ ა ნ ა შ ე ი ლ ი, „დროება“ სიტყვის განმარტებისათვის	128
მ. გ ო ც ი რ ი ძ ე, „ვეფხისტყაოსნის“ ებრაული თარგმანი როგორც თანამედროვე ებრაული ენის ლექსიკის გამდიდრების წყარო	133
შ. კ ო პ ა ლ ი ა ნ ი, ადამიანისა და ცხოველის ურთიერთმიმართების გაგებისათვის აღმოსავლურ მისტიკურ აზროვნებაში	141
გ. ხ უ ხ უ ნ ი, ლინგვო-გენეტური გამოკვლევების მეთოდთა რუსულ ენათმეცნიერებაში XIX—XX საუკუნეების მიჯნაზე	151
ე. ს ა რ ი შ ე ი ლ ი, რთული სიტყვის სტრუქტურისათვის სალიტერატურო თურქულ ენაში	164
ზ. ჩ ო ფ ი კ ა შ ე ი ლ ი, განუყოფელი კუთვნილების სახელთა მნიშვნელობის სემანტიკური სტრუქტურისა და ფრაზეოლოგიზმებში მათი რეალიზაციის საკითხისათვის	175

კ რ ი ტ ი კ ა და ბ ი ბ ლ ი ო გ რ ა ფ ი ა

ვ. ბ ა ა კ ა შ ე ი ლ ი, ათონელთა „ცხოვრების“ ბერძნული ტექსტი	179
ბ. გ ი გ ი ნ ე ი შ ე ი ლ ი, ხანმეტი ტექსტები, ნაკვ. I	185

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

М. Ш. Вашакмадзе, Актуальные проблемы публицистики и современный очерк	5
Г. Ш. Капанадзе, Борьба газеты «Дрозба» против реакционной политики Александра III	14
Л. В. Бочкова, Александр Цагарели — прозаик	25
М. Е. Кватана, «В ответ Каткову» Ильи Чавчавадзе в грузинской и русской прессе	33
Ц. Н. Хахапашвили, Художественные принципы историко-философской поэмы А. С. Пушкина «Медный всадник»	43
М. А. Бузоглы, Критика В. Г. Белинским нормативных теорий словесности	51
К. Г. Джамбурия, Жанровые особенности «Калмасоба»	65
Д. А. Бедианидзе, Некоторые особенности пасторальной формы в поэме Д. Гурамишвили «Пастух Кацвия»	78
З. К. Гамсахурдиа, Руставели и Антон I	95
Р. В. Пирцхалаишвили, Первый печатник поэмы «Витязь в барсовой шкуре» — Микел	108
Е. И. Дочанашвили, К толкованию слова «dгоеба»	128
М. А. Гоцпридзе, Еврейский перевод «Витязя в барсовой шкуре», как источник обогащения лексики современного еврейского языка	133
Ш. Г. Копалиани, К вопросу о взаимоотношениях между человеком и животным в восточном мистическом мышлении	141
Г. Т. Хухунц, Методология лингво-генетических исследований в русском языкознании конца XIX — начала XX столетия	151
Э. Р. Сарцшвили, О структуре сложных слов в литературном турецком языке	164
З. М. Чопикашвили, О семантической структуре значения имен неотторжимой принадлежности и ее реализации в рамках фразеологизмов	175

Критика и библиография

В. Т. Баакашвили, Греческий текст «Жития» афонцев	179
Б. К. Гигинеишвили, Ханмэтные тексты, ч. I	185

მ ა რ ი ნ ე მ ა შ ა ყ მ ა მ ე

პუბლიცისტიკის აქტუალური პრობლემები და თანამედროვე ნარკვევი

სხვადასხვა ჟანრის ნაწარმოებთა შორის, რომლებიც ყოველდღიურად გვხვდება ჩვენს ჟურნალ-გაზეთებში, ნარკვევი მკითხველთა განსაკუთრებული სიყვარულით გამოირჩევა, რაც უთუოდ ჟანრობრივი თავისებურებითაც არის გამოწვეული.

რაში მდგომარეობს ნარკვევის ეს თავისებურება? რა განსაკუთრებული, სხვათაგან განსხვავებული ნიშნებით ხასიათდება იგი? ამ კითხვებზე ერთბაშად პასუხის გაცემა ძნელია.

თავიდანვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ყამირის გატეხა არ გვიწევს — ამ საინტერესო საკითხს არა ერთი და ორი გამოკვლევა მიეძღვნა, შემუშავებულია ძირითადი მიმართულებები, განსაზღვრულია ჟანრის სპეციფიკა, ჩარჩოები, ნიშან-თვისებები.

ჩვენ განზრახული გვაქვს, გავაანალიზოთ დაგროვილი გამოცდილება, თანამედროვე ქართული პრესის მასალების მიხედვით შევისწავლოთ და შევაფასოთ ამ ჟანრის განვითარების თავისებურებები, გავარკვიოთ, რამდენად პასუხობს იგი წაყენებულ მოთხოვნებს, რა პერსპექტივები აქვს.

იმისათვის, რომ შეგვეძლოს ანალიზი და მსჯელობა იმაზე, თუ რამდენად უპასუხებენ პრესაში გამოქვეყნებული ნაწარმოებები წაყენებულ მოთხოვნებს, უწინარეს ყოვლისა, მყარი და გარკვეული უნდა იყოს თვით ეს მოთხოვნები. მართალია, ნარკვევის ჟანრი საკმაოდ შესწავლილია, ძირითადად კრიტერიუმებიც ნათლადაა შემუშავებული, მაგრამ მკვლევართა შორის ერთსულოვნება მაინც არ არის მიღწეული.

პუბლიცისტიკი თეორიის ცნობილი მკვლევარი მ. ჩერეპახოვი ნაშრომში «Проблемы теории публицистики» წერს: „ლიტერატურაში ჟანრების შესახებ ჯერ კიდევ არ არის გამომუშავებული ერთიანი კრიტერიუმები... პუბლიცისტური ჟანრების ტიპოლოგიური თავისებურებების... შესახებ მსჯელობა შეიძლება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც განსაზღვრულია მათი ტიპოლოგიური ნიშნები: ერთ მხრივ, თუ რა აერთიანებს მათ და, მეორე მხრივ, რა ქმნის «სპეციფიკას»“.

ამ „სპეციფიკის“ ძირითადი თავისებურებების გამოვლენის გარეშე, შეუძლებელია სწორი დასკვნების გამოტანა. კრიტერიუმების არარსებობა იწვევს შემოქმედებითი დონის გაყინვას, დაკნინებას. მ. ჩერეპახოვი იქვე აღნიშნავს: „პუბლიცისტური ჟანრების ნიშნების განსაზღვრა პრაქტიკულად ძალზე მნიშვნელოვანი საკმეა, რადგან არასწორი შეხედულება ჟანრის დანიშნულებასა და შესაძლებლობებზე თავისთავად განაპირობებს მის მიმართ მოთხოვნათა შესუსტებას“.

ყოველივე ზემოაღნიშნული ნარკვევსაც შეეხება, თუმცა, სხვა ჟანრებთან შედარებით, ყველაზე უკეთაა გამოკვლეული და ტყუილად როდი მიიჩნევენ „ფავორიტულ“ ჟანრად.

მყარ კრიტერიუმებზე მსჯელობა სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ ეს კრიტერიუმები დოგმად ვაქციოთ. ყოველი ჟანრი, ცხადია, ვითარდება, ჩნდება ახალი თავისებურებები, ახალი ტენდენციები. არც ჟანრის საზღვრები და ჩარჩოებია ურყევი და ჩაკეტილი, რაც, ცხადია, ისე არ უნდა გავიგოთ, თითქოს ჟანრის სტრუქტურის დარღვევასა და შეცვლას ვგულისხმობდეთ. მხედველობაში გვაქვს ჟანრის შინაარსის გამდიდრება, მისი შესაძლებლობების ბოლომდე გამოყენება.

დღეს, პუბლიცისტიკის საკითხების კვლევისადმი მიძღვნილ ლიტერატურაში, ხშირად ვხვდებით გამოთქმას „ჟანრული დიფუზია“. რომელიც გულისხმობს ახალ ტენდენციას ჟურნალისტიკაში: ორი ჟანრული სტრუქტურის შერწყმას. რიგი პრობლემების გასაშუქებლად ხანდახან სასარგებლოა ჟანრების ამგვარი კოოპერირება. ეს მოვლენა არათუ მისაღებია, ჟანრის შემდგომი განვითარების პერსპექტივებსაც ქმნის. მაგრამ ჟანრების სრულფასოვნად შერწყმა ძნელი საქმეა და „ჟანრული დიფუზიის“ ფენომენი დასაშვებია იმ შემთხვევაში, თუ რომელიმე მათგანი დომინირებს, მეორესი კი მხოლოდ ელემენტებია მოხმობილი.

არ შეიძლება ერთსა და იმავე დროს ნაწარმოები სრულფასოვანი ნარკვევიც იყოს და, ვთქვათ, რეპორტაჟიც. თუ ნარკვევს ვწერთ, ნარკვევი უნდა დავწეროთ, თუმცა ამისათვის რეპორტაჟის ან ინტერვიუს ელემენტებითაც შეგვიძლია ვისარგებლოთ. ეს კი არ დააკნინებს ნარკვევის, როგორც ჟანრის ღირსებას, პირიქით, გაამდიდრებს კიდეც.

ნარკვევის პოპულარობა, მისადმი ესოდენ დიდი ინტერესი არ შეიძლება მხოლოდ ჟანრობრივი თავისებურებებით იყოს გამოწვეული. უმთავრესი, უთუოდ, ცხოვრებასთან მჭიდრო კავშირია; ნარკვევის მთავარი თემა ხომ ადამიანია მთელი თავისი ცხოვრებით და ყოფით, ყოველდღიურობით. ადამიანთა ცხოვრებაზე დაკვირვება, ღრმა ანალიზი, ტიპური ნიშნების აღმოჩენა ჩვენი საზოგადოების საერთო სურათს ქმნის. ის კი, რაც ცხოვრებას ეყრდნობა, არასოდეს არ იქნება უინტერესო და უმნიშვნელო.

ილია ჭავჭავაძე თავის ცნობილ წერილში „საქართველოს მოამბეზედ“ ამგვარად განსაზღვრავდა ხელოვნებისა და მეცნიერების კავშირს ცხოვრებასთან: „...ცხოვრება ძირია, ხელოვნება და მეცნიერება მასზედ ამოსული შტოები არიან. როგორც მიწიდან ამოხეთქილი შტოები ისხამენ ნაყოფსა და როცა სათესლედ მოჰსწევენ, ისევ მიწას გადმოსცემენ, რომ ახალი ძირი გაიკეთონ და ამ ძირმა სხვა ახალი შტოები ამოხეთქოს, აგრეთვე ცხოვრებაზედ ამოსულნი შტოები — მეცნიერება და ხელოვნება — ისხამენ ზედ ცხოვრების ნაყოფსა და რიგს, მოსწევენ სათესლოდ, ისევ ცხოვრებასვე გადმოსცემენ ახალის ცხოვრების გამოსაკვანძავად. ამისთანა დამოკიდებულება აქვს ცნობიერებას ცხოვრებაზედ და ცხოვრებასა თავის რიგზედ ცნობიერებაზედ“². ბაზედ“².

ცხოვრებისა და ცნობიერების ეს დიალექტიკური კავშირი ჩვენი საკვლევი საგნის ბუნებაშიც ვლინდება.

² ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. 3, თბ., 1953, გვ. 62.

პუბლიცისტიკა ხომ ამ შემთხვევაში ცნობიერების ნაწილია. როდესაც პუბლიცისტიკის შესწავლის საგანი ადამიანებზე, მათ ყოფასა და ცხოვრებაზე დაკვირვებაა, ტიპური ნორმების აღმოჩენა და წინ წამოწევაა, განვითარებული სოციალიზმის სახელმწიფოში — ეს თავისთავად ნიშნავს სოციალისტური ცხოვრების წესის პროპაგანდას.

„სოციალისტური ცხოვრების წესის პროპაგანდაში პუბლიცისტიკა სამმაგ ამოცანას ასრულებს. პირველ ყოვლისა, იგი ასახავს ჩვენი ცხოვრების თანამედროვე წესებს, მეორე: იბრძვის მათი დამკვიდრებისათვის, მესამე: მონაწილეობს მოდელირებაში, ცხოვრების წესის გადმოცემაში“³.

ამრიგად, პუბლიცისტიკა საზოგადოებრივი ცხოვრების მართებულად ასახვა, გააზრება და ანალიზია, რომელიც შემდეგ თვით ახდენს გავლენას საზოგადოების ცხოვრებაზე, მის ფორმირებაზე. რაკი ნარკვევი პუბლიცისტიკის ერთ-ერთი წამყვანი დარგია, მისი „მძიმე არტილერია“, როგორც ხშირად მოიხსენიებენ ხოლმე მკვლევრები, ცხადია, ამ ამოცანების შესრულებაში მან შესაფერისი როლი უნდა შეასრულოს.

„სამყაროს სწორად და ენერგიულად შეცნობას ემსახურება ნარკვევი. იგი თავის ადგილს პოულობს გაზეთში, ჟურნალსა თუ კრებულში“⁴. ასე ესმოდა ამ ჟანრის დანიშნულება მაქსიმ გორკის, ნარკვევის ერთ-ერთ პირველ მკვლევარსა და უდიდეს მოამბეს.

ჟურნალისტიკისა და ცხოვრების მჭიდრო კავშირზე გამუდმებით მიგვიტოთებს ვ. ი. ლენინი. სინამდვილის ღრმა წვდომასა და მართებულად გადმოცემაში ხედავდა იგი პრესის დანიშნულებას.

„კიდევ და კიდევ უფრო კონკრეტულად შევისწავლოთ ადგილობრივი გამოცდილება, დეტალები, წვრილმანები, პრაქტიკა, საქმიანი გამოცდილება, ღრმად ჩავწვდეთ როგორც მაზრის, ისე თემის, სოფლის, ნამდვილ ცხოვრებას, გავარჩიოთ თუ სად, ვინ და რატომ (რა საშუალებით) ახერხებს, მიუხედავად უსაზღვრო სეტყვისა და გაჩანაგებისა, მიაღწიოს ნამდვილ, თუნდაც მცირე გაუმჯობესებას, არ გვეშინოდეს გამოვამჟღავნოთ შეცდომები და უუნარობა, მთელი ძალ-ლონით გავუწიოთ პოპულარიზაცია რამდენადმე მაინც თვალსაჩინო ადგილობრივ მუშაკს, დავხატოთ იგი ნიმუშად“⁵, — სწერდა ვ. ი. ლენინი ნ. ოსინსკის.

მაშასადამე, ნარკვევის, როგორც პუბლიცისტიკის ერთ-ერთი წამყვანი ჟანრის, მთავარი ამოცანა ცხოვრებაზე დაკვირვება, მისი კვლევაა, სწორედ ეს განსაზღვრავს ამ ჟანრის ერთ-ერთ უმთავრეს ნიშანს — მის დოკუმენტურობას.

მაგრამ ცხოვრების ჰერეტი და მისი ნარკვევის ფორმაში ასახვა ჯერ კიდევ არ ნიშნავს, რომ მიზანი მიღწეულია. ცხოვრების ნებისმიერი ფაქტი ნარკვევის თემად როდი გამოდგება. ამიტომაც მთავარი მოთხოვნა, რომელიც ნარკვევის ჟანრში მომუშავე მწერალს თუ ჟურნალისტს წაეყენება, თემის სწორი შერჩევაა.

³ В. Чикин, Особая миссия публицистики, в сборнике: «Горизонты публицистики», М., 1981, гл. 124.

⁴ М. Горький, Собр. соч. в 30-ти томах, т. 27, М., 1953, гл. 38.

⁵ ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, მე-4 გამოც. ტ. 36, თბ., 1950, გვ. 659.

მიმდინარე ცხოვრების უამრავი ფაქტიდან და მოვლენიდან მეხარკვევს უნდა შეეძლოს ყველაზე დამახასიათებლის გამოყოფა და სწორად წარმოჩენა, განხილვა, განსჯა და, თუ საჭიროა, საკითხის გადაწყვეტის საკუთარი ვარიანტის შემოთავაზება. თემის შერჩევის მნიშვნელობაზე ჟურნალისტთა პირველ საკავშირო ყრილობაზევე გამახვილდა ყურადღება: ჟურნალისტიკა ცოცხალი შემოქმედებითი საქმეა, მოითხოვს ლიტერატურულ ნიჭს. გამუდმებულ მუშაობას თემის შერჩევაზე, ყოველდღიურ დაკვირვებას ცხოვრებასა და პრაქტიკაზე.

მოსკოველ ჟურნალისტთა საქალაქო შეკრებაზე, რომელიც ზემოთ აღნიშნულ ყრილობას მოჰყვა, დიდი ადგილი დაეთმო საუბარს შემოქმედებითს პროცესში თემის, პრობლემის შერჩევის მნიშვნელობაზე. რეზოლუციაში აღნიშნულია: „ყოველი დღე ჩვენს ცხოვრებაში, ადვსილი ჩვენი ხალხის შთაგონებული შრომით, თითოეული ჟურნალისტისათვის გვევლინება შესანიშნავი თემების დაუშრეტელ წყაროდ. უნდა შეგეძლოს იპოვნო ეს თემები, გამუდმებით იტრიალო ცხოვრების შუაგულში, ყოველმხრივ შეისწავლო იგი“.

დიახ, თემის შერჩევა ის უმთავრესი და ურთულესი მომენტი პუბლიცისტის შემოქმედებაში, რომელიც თითქმის მთლიანად განსაზღვრავს მომავალი წერილის წარმატებას. „თემის შერჩევის ბიმართ წაყენებულ მოთხოვნათა შორის განმსაზღვრელია აქტუალობა და საზოგადოებრივი მნიშვნელობა“⁶. ეს პუბლიცისტის ალლოსა და ოსტატობაზეა დამოკიდებული.

ბორის პოლევოის სიტყვით: „ავტორის უნარი, შენიშნოს, შეისწავლოს, განაზოგადოს ტიპური, ყველაზე დამახასიათებელი, განიხილოს ეს ტიპური თავისი დროის მოწინავე პოზიციებიდან. განაპირობებს ნაწარმოების პარტიულობას“⁷.

მწერლის ლიტერატურულ ოსტატობაზე მსჯელობისას ნ. ჩერნიშევსკი აღნიშნავდა: „ამოირჩიეთ შინაარსით მდიდარი და დამაჯერებელი ამბავი და გვიამბეთ ისე, როგორც იყო სინამდვილეში. თუ არჩევანი ცუდი არაა... მაშინ ცხოვრებიდან აღებული, თქვენი გადაუკეთებელი მოთხრობა გაცილებით უკეთესი იქნება, ვიდრე „ხელოვნების მოთხოვნათათვის“ გადაკეთებული, ე. ი. ლიტერატურული ეფექტისთვის. კი მაგრამ, რაღაში გამოჩნდება თქვენი „შემოქმედება“? — იმაში, რომ თქვენ შეძლებთ გამოაჩინოთ უმთავრესი ნაკლებად მნიშვნელოვნისაგან, მოვლენის არსთან დაკავშირებული მომენტები — გარეგნულისაგან“⁸.

თუკი ეს მწერლობას ეხება, მით უმეტეს უნდა გაითვალისწინონ იგი გაზეთში მომუშავე ჟურნალისტებმა. „მხატვარს უნდა ჰქონდეს განზოგადების უნარი — სინამდვილის განმეორებადი მოვლენების ტიპიზაციის უნარი“, — ასწავლიდა გორკი დამწყებ ლიტერატორებს⁹.

უამრავ მოვლენათა შორის უმთავრესის, ყველაზე ტიპურის გამოვლენა, აი, რა განსაზღვრავს პუბლიცისტური ნაწარმოების დონეს, აქტუალობას. ნარკვევში, სადაც პუბლიცისტის მთავარი ობიექტი ადამიანია, საქმე იმი-

⁶ Мастерство журналиста, М., 1977, გვ. 104.

⁷ Б. Н. Полевой, Очерк в газете, М., 1953, გვ. 23.

⁸ Н. Г. Чернышевский, Полн. собр. соч. в 50-ти томах, т. II, М., 1938—1958, გვ. 282.

⁹ М. Горький о литературе, М., გვ. 386.

თაც რთულდება, რომ სოციალურ პრობლემებზე თეორიული მსჯელობით ვერ დავეყვანოთ. ყურადღების ცენტრში ადამიანი უნდა იყოს, თუმცა ეს სრულებითაც არ ნიშნავს, რომ სოციალური პრობლემატიკა უკანა პლანზე იწევს. ჯერ ერთი, ადამიანზე დაკვირვება უკვე თავისთავად გულისხმობს სოციალურ პრობლემებზე დაკვირვებას, ამ პრობლემების საფუძვლიანი კვლევა კი სწორედ ადამიანზე დაკვირვების ფონზე უნდა მიმდინარეობდეს.

იმის გამო, რომ ნარკვევი, უმეტეს შემთხვევაში, ერთ კონკრეტულ პირს წარმოგვიდგენს, ფართო განზოგადება დიდ ოსტატობას ითხოვს. სოციალური ტიპის ძიებით, პიროვნების ინდივიდუალური თავისებურებების კვლევითა და გააზრებით, ინდივიდუალურ სახეში საერთო, სოციალურად ტიპური უნდა აღმოვაჩინოთ. ვთქვათ, ნარკვევი კოლმეურნეობის თავმჯდომარეს ეხება, მისი პიროვნული თვისებების გარდა ის ნიშნებიც უნდა წარმოჩინდეს, რომლებიც საერთოდ ახასიათებს სოფლის თავკაცს, მიწის მოსიყვარულე ადამიანს, თვითონაც გლეხური ფსიქოლოგიის მატარებელს, ოღონდ რაღაც განსაკუთრებული, სოციალურად და პიროვნულად შესამჩნევი თავისებურებებით, რაც მას სხვა, მისთანავე ადამიანთა წინამძღოლად აქცევს.

„ერთი ადამიანის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის საფუძველზე ნარკვევი ააშკარავებს საბჭოთა ადამიანის ტიპოლოგიურ თავისებურებებს, ადამიანისა, რომელიც გარკვეულ სოციალურ-დემოგრაფიულ ჯგუფს განეკუთვნება. მთლიანობაში სოციალისტური საზოგადოების სახის კონსტრუირების საშუალებაც და პუბლიცისტური განზოგადების მეთოდიც მიმართულია მომავლის ადამიანის ფორმირებისას პიროვნებაში ზოგადის, ტიპურის გახსნისაკენ“¹⁰.

ამ მიზნის განხორციელებისათვის აუცილებელია პიროვნების შესწავლა მისი კონკრეტული როლის მიხედვით. მენარკვევემ უნდა გამოიკვლიოს მოსახლეობის კონკრეტული ჯგუფების ყოფა, ინტერესები, ფსიქოლოგია. ეს კი შესაძლებელია სოციალური ანალიზის საშუალებით.

ამასთანავე, ზოგადისა და ტიპურის კვლევამ არ უნდა გაგვიტყუოს და დაგვაიწყოს ის, რომ უწინარესად საჭიროა გმირის ინდივიდუალობის ჩვენება, რაც ნიშან-თვისებების ჩამოთვლას როდი გულისხმობს.

პიროვნების ინდივიდუალური ხასიათის შესწავლა და სოციალური როლის კვლევა მჭიდროდ გადაჯაჭვული პროცესებია. სადაც ერთი მეორეს განაპირობებს.

როცა მენარკვევე ფართოდ, დეტალურად გვიხატავს თავის გმირს, მრავალმხრივ წარმოაჩენს მის ინდივიდუალურ თვისებებს, ამით, უწინარეს ყოვლისა, გვიჩვენებს კავშირს პიროვნებასა და საზოგადოებას შორის. ამ გზით ხდება თვალნათელი ხასიათის სოციალური დატვირთულობა, ე. ი. სრული ტიპობრივი ნიშნების გამოვლინება.

თავის მხრივ, პიროვნების სოციალური როლის გამოკვლევას მივყავართ ამა თუ იმ ინდივიდუალური თვისების გამოცნობამდე.

ინდივიდუალური მუდამ კავშირშია სოციალურთან, სოციალური მდიდრდება ინდივიდუალურით.

როგორ გავიგოთ „როლის თეორია“, რა იგულისხმება ამ ცნებაში, რომელიც მტკიცედ იკიდებს ფეხს სპეციალურ ლიტერატურაში?

¹⁰ М. Черепанов, Проблемы теории публицистики, М., 1973, გვ. 246.

საქმე ის გახლავთ, რომ ნარკვევის უმთავრესი მოთხოვნა: შეისწავლოს და წარმოგვიჩინოს ჩვენი თანამედროვე, გვიჩვენოს პიროვნება მისი ინდივიდუალური სოციალურ-ტიპობრივი ნიშნებით, უაღრესად რთული ამოცანაა. დღევანდელ პირობებში აღარ ხერხდება მისი გადაჭრა უბრალო პიროვნული დაკვირვებითა და ინტუიციით, ზოგჯერ არც ჟურნალისტური მეთოდებია საკმარისი. ამ შემთხვევაში ჟურნალისტიკა სხვა მეცნიერებებს მიმართავს დახმარებისთვის (ლიტერატურათმცოდნეობა, სოციოლოგია, ფსიქოლოგია და ა. შ.).

ამა თუ იმ პროპაგანდისტულ კამპანიაზე მუშაობისას არ კმარა ზოგადად იცნობდე საქმეს. აუცილებელია კონკრეტული ცოდნა ობიექტისა, მისი სოციალურ-ფსიქოლოგიური თავისებურებებისა, მასობრივი ინფორმაციისა და პროპაგანდის სპეციფიკისა, რაც მოითხოვს ფსიქოლოგიის, ფსიქოლინგვისტიკის, კონკრეტული სოციოლოგიის და ა. შ. მონაპოვართა დაუფლებას, რომლებიც ჭერჯერობით ნაკლებადაა მისადაგებული ჟურნალისტური პრაქტიკის გამოყენებით ამოცანებთან. ჟურნალისტს უხდება ამ სფეროში თავის ცოდნას თავის საქმესთან დაკავშირებით თვითონვე მისცეს „გამოყენებითი“ ხასიათი¹¹.

შეერთებული შტატების 70-იანი წლების პრესაში გამოჩნდა ახალი მიმართულება „პრეციზიული ჟურნალისტიკა“ (სახელწოდება დამკვიდრდა მას შემდეგ, რაც გამოქვეყნდა ფ. მაიერის წიგნი „პრეციზიული ჟურნალისტიკა“). ამ მიმართულების მიმდევართ მიაჩნიათ, რომ ჟურნალისტური ინფორმაციის შეგროვებისა და დამუშავების ტრადიციული მეთოდები მოძველდა და ველარქმნის თანამედროვე სამყაროს რეალურ, ობიექტურ სურათს.

იმისათვის, რომ „გამოასწორონ“ ეს ნაკლოვანებანი, „პრეციზიული ჟურნალისტიკის“ თეორეტიკოსები და პრაქტიკოსები გვთავაზობენ, ინფორმაციის შეგროვებისა და დამუშავებისათვის ფართოდ გამოვიყენოთ სოციოლოგიური და სხვა ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა მეთოდები.

„ტრადიციული ჟურნალისტიკა“, — ამბობენ ისინი, — მხოლოდ აისბერგის წყლის ზედა ნაწილს დაგვანახებს, მაშინ როცა სოციალურ მეცნიერებათა მეთოდების გამოყენება საშუალებას გვაძლევს ჩავწვდეთ მოვლენათა არსს, მის სიღრმეებს. ფ. მაიერს მიაჩნია, რომ ჟურნალისტებმა უნდა მიმართონ შეგროვების მეთოდების, ინფორმაციის დამუშავებისა და ანალიზის იმ გამოცდილებას, რომლებიც სოციალურ მეცნიერებებს დაუგროვებია და ისინი თავიანთ საკუთარ მეთოდებად გადააქციონ¹².

ცხადია, ამ მოსაზრებაში არავითარი აღმოჩენა არ არის.

ცნობილია, რომ კონკრეტულ-სოციოლოგიური ანალიზის მეთოდს თავის ჟურნალისტურ მოღვაწეობაში წარმატებით იყენებდა უკვე მარქსი. მის მიერ შექმნილი „ანკეტა მუშებისათვის“, რომელიც მან ფრანგული ჟურნალის „La revue socialiste“-ისათვის შეადგინა („სოციოლოგიური მიმოხილვა“), გამოირჩევა შინაარსით, შეკითხვების საინტერესო აღწავლობითა და თანმიმდევრობით.

„კ. მარქსის ანკეტა არა მხოლოდ სრულად უპასუხებდა იმდროინდელ სამეცნიერო კრიტერიუმებს, არამედ, ფაქტობრივად, განავითარებდა მას. ეს იყო მეცნიერებისათვის ცნობილი პირველი ანკეტა, რომელიც ითვალისწინებ-

¹¹ Мастерство журналиста, М., 1971, გვ. 205.

¹² Буржуазные теории журналистики, М., 1980, გვ. 95.

და როგორც იდეოლოგიას, ასევე პროლეტარიატის ფართო მასების ფსიქოლოგიურ თავისებურებებს¹³.

დროთა ვითარებაში სხვა მეცნიერებათა მეთოდოლოგიის გამოყენების ტენდენცია უფრო გაღრმავდა და დღეს საბჭოთა პრესა შედეგიანად ზუზაობს ამ მიმართულებით. დასავლელი სპეციალისტების გამოცდილებიდან კი ის უნდა ავიღოთ, რაც ჩვენთვისაც სასარგებლო და გამოსადეგი იქნება. აი, თუნდაც, თეორიული კვლევის შედეგების პრაქტიკაში დროულად დანერგვა, ოღონდ, ცხადია, ჩვენი მიზნებისათვის. ვ. ი. ლენინი ხომ საგანგებოდ შეახსენებდა პროპაგანდისტებს: „შეხედეთ ბურჟუაზიას, რა შესანიშნავად ძალუძს მას რეკლამა გაუწიოს იმას, რაც სჭირდება!.. „სამაგალითო“ ბურჟუაზიული დაწესებულებებიდან, როგორ იქმნება ნაციონალური სიამაყის საგანი“¹⁴.

სხვადასხვა მეცნიერებანი სულ უფრო ფართოდ იჭრებიან ჟურნალისტიკაში. განსაკუთრებით დიდ დახმარებას უწევს მას თავისი მიზნების ხორცშესხმისათვის სოციოლოგია და ფსიქოლოგია.

ზემოთ ნახსენები „როლის თეორია“ სწორედ ამ მეცნიერების სფეროებს განეკუთვნება და მენარკვევთა ერთგულ თანაშემწეს წარმოადგენს.

როგორც ეიცით, ნარკვევის გმირის სახის შესაქმნელად პუბლიცისტმა უნდა წარმოაჩინოს მისი როგორც პიროვნული, ინდივიდუალური თვისებები, ისე სოციალურ-ტიპობრივი ნიშნები, მაგრამ დაკვირვების პროცესში ეს ერთობლიობა უნდა ეძებოს არა ისეთ ნიშნებში, როგორიცაა, ვთქვათ, გულწრფელობა, სიკეთე, საქმისადმი სიყვარული, არამედ იმ სიტუაციათა ერთობლიობაში, რომლებშიც ეს ნიშნები და თვისებები ვლინდება.

ცხადია, როცა პუბლიცისტი თავისი მომავალი თხზულების გმირზე დაკვირვებას აწარმოებს, იგი ამ პიროვნების დამახასიათებელ ნიშნებს მათ რეალურ გამოვლინებაში ხედავს. არ კმარა ამ ნიშნების შემჩნევა და მკითხველისათვის მათი ჩამოთვლა, ან, თუნდაც, ამა თუ იმ ნიშანთან დაკავშირებული ილუსტრაცია. ასეთ შემთხვევაში ადამიანის ღრმა, პიროვნული პორტრეტის ჩვენების მაგიერ მშრალი ოქმური დახასიათება გამოდის.

როდესაც ავტორი პიროვნების სხვადასხვა ნიშნის შესახებ მხოლოდ ცნობებს გვაწვდის და არ გვიჩვენებს ამ ნიშნების გამოვლინების პროცესს კონკრეტულ საქციელში, კონკრეტულ სიტუაციაში, ცხადია, დახასიათება უბადრუკი და უსიცოცხლო გამოვა, მკითხველი ვერ მიიღებს მართებულ ცოდნას ადამიანის ქცევისა და მოქმედებაზე. ასეთი ღრმა, სოციალური და ფსიქოლოგიური კვლევის გარეშე კი წარმოუდგენელია ჩვენი თანამედროვეს ქეშმარიტი პორტრეტის შექმნა.

პიროვნებისათვის „საზოგადოებრივი გარემო გვევლინება როგორც კონკრეტული სიტუაცია, რომელიც განსაზღვრავს მის მოქმედებას მოცემულ კონკრეტულ შემთხვევაში. ამ კონკრეტული სიტუაციის გარეშე, პიროვნებას არ შეუძლია, ბოლომდე თავი გამოავლინოს“¹⁵.

როგორ შევისწავლოთ პიროვნება მისი სოციალური მოქმედების მიხედვით ამა თუ იმ სიტუაციაში? სწორედ აქ გვეხმარება „პიროვნების როლის“ თეორია.

¹³ В. П. Таловов, Из опыта использования К. Марксом и Ф. Энгельсом методов конкретного социологического плана в области журналистики, в сб.: «Журналист, пресса аудитория», Выпуск I, 1975, гл. 27.

¹⁴ ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, მე-4 გამოც. ტ. 39, თბ., 1950, გვ. 25.

¹⁵ Личность при социализме, М., 1968, гл. 137.

დღეს პიროვნების შესწავლის პრობლემა, როგორც სოციალური როლების ერთობლიობისა, საკმაოდ აქტიურად მუშავდება და მკვლევრებს საინტერესო პერსპექტივებს უქმნის.

ყოველმხრივ დამუშავებული „როლის თეორია“ საშუალებას მოგვცემს — ადეკვატურად აღვწეროთ პიროვნება სიტუაციაში, ავხსნათ ობიექტური და სუბიექტური მომენტებით განპირობებული მისი მოქმედება. ამისათვის საჭიროა, მხოლოდ პიროვნების შეკითხვაზე დაიძებნოს პასუხი.

როგორია პიროვნების როლი ამა თუ იმ სიტუაციის ჩარჩოებში? რომელი მათგანია ადამიანის ნება-სურვილების მიუხედავად განპირობებული და რომელი მეტ-ნაკლებად მის მიერ თავისუფლად ამორჩეული? როგორია როლების ობიექტური სუბორდინაცია და როგორ გაიაზრებს მათდამი დაქვემდებარებას თვით პიროვნება? როგორია გარემომცველთა თვალსაზრისი და როგორია თვით პიროვნების დამოკიდებულება როლების მთელი ერთობლიობისა და ცალკე თითოეულის მიმართ? როგორია პიროვნების რეალური საქციელი მის მიერ როლების შესრულებისას? როგორია პიროვნების თვითშეგნება, ე. ი. როგორ შეფასებას აძლევს იგი საკუთარ როლებს, როგორი ცვლილებებისკენ მიისწრაფის და ა. შ.¹⁶

ამგვარ შეკითხვებზე პასუხების დაძებნით ეს კი, ახლაც უნდა ვთქვათ, ძალზე რთულია, გამოიკვეთება პიროვნების საერთო სახე. ხასიათის ინდივიდუალური ნიშნების გამოვლინებასთან ერთად კიდევ ერთ მნიშვნელოვან მიზანს მივალწევთ: გავიგებთ, როგორ აირეკლება პიროვნების ინდივიდუალურ ცხოვრებაში საზოგადოებრივი ცხოვრების ფაქტორები, რა გავლენას ახდენენ ისინი პიროვნებაზე, როგორ განაპირობებენ ამა თუ იმ საქციელს და ა. შ.

როცა პუბლიცისტი მკითხველს, თანამედროვე გმირის ასეთ ღრმა და გააზრებულ პორტრეტს უხატავს, საშუალებას აძლევს დეტალურად დაუკვირდეს მის ცხოვრებას, ყოფას, ფსიქოლოგიას, ურთიერთობებს, ადგილს საზოგადოებაში, უნებლიეთ თავისი თავი წარმოიდგინოს ნარკვევის გმირის ამა თუ იმ როლში, შეადაროს, განსაზღვროს როგორ მოიქცეოდა ანალოგიურ სიტუაციაში, ეს უკვე ნიშნავს, რომ მენარკვევე სოციალური პედაგოგისა და აღმზრდელის როლში გამოდის, — „სოციალური ინჟინრის“ როლში, როგორც ე. პროხოროვი უწოდებს.

ასეთი მაღალი წოდების დამსახურება იოლი როდია. ამისათვის „სულ ცოტა“ ზემოაღნიშნული თეორიული მოსაზრებების პრაქტიკაში გადატანა უნდა შეგეძლოს, თანაც, ძალიან კარგად გადატანა. დაკვირვებისას ხშირად ისიც იჩენს თავს, რომ პრაქტიკა კვალში ვერ მისდევს თეორიულ შეხედულებებს.

სხვადასხვა მეცნიერებათა მეთოდის ეურნალისტიკის სამსახურში ჩაყენება სულაც არ ნიშნავს, რომ იგი პირდაპირ, უცვლელი სახით გადმოვიტანოთ ეურნალისტიკაში, რომელიც მეცნიერების სრულფასოვანი დამოუკიდებელი დარგია, მაშასადამე, საკუთარი პრინციპები და ფუნქციები, საკუთარი მეთოდის აქვს.

ეურნალისტიკა თავისი ძირითადი ფუნქციების შესრულებას კონკრეტული შემოქმედებითი მეთოდებით აღწევს.

საბჭოთა ეურნალისტიკის თეორიისა და პრაქტიკის პროფესიული მეთოდ-

¹⁶ Е. П. Прохоров, Публицист и действительность, М., 1973, гл. 220.

დები მის ფუძემდებლურ პრინციპებსა და სოციალურ ფუნქციებს ემყარება. მიმდინარე მოვლენების ასახვის მეცნიერული მეთოდების აუთენსიკატად შეუძლებელია პარტიულობისა და იდეურობის პრინციპების ცხოვრებაში გატარება. ჟურნალისტურ მოღვაწეობაში ერთიანდება მეთოდები, რომლებიც განვითარდა საზოგადოებრივი ცნობიერებისა და საზოგადოებრივი ყოფიერების სხვადასხვა განშტოებით (პოლიტიკა, მეცნიერება, ხელოვნება, პედაგოგიკა, ადმინისტრაციული ხელმძღვანელობა და სხვ.). მკვლევრებს მიაჩნიათ, რომ ჟურნალისტიკაში სპეციფიკურად განსხვავებული მეთოდების გამოყენების პრობლემა ამომწურავად შესწავლილი არაა. ისიც დავსძინოთ, რომ რაც უნდა გულმოდგინედ შევისწავლოთ შემოქმედების ესა თუ ის მეთოდი, გავაფართოოთ მეთოდების ერთიანობა, საჭირო მომენტსა და ასპექტში მათი შერჩევა და გამოყენება მაინც რთული ამოცანა იქნება.

მეთოდების დაუფლება ვერ შეცვლის, ვერ აანაზღაურებს შემოქმედებითს მხარეს. ის გვეხმარება მხოლოდ, ეკონომიურად გამოვიყენოთ საზოგადოების უდიდესი მონაპოვარი — მწარმოებლური დრო.

ჟურნალისტი იყო და დარჩება შემოქმედებითი პროცესის გადამწყვეტი ფიგურად, ვერავითარი რეცეპტი ვერ მიანიჭებს მას სითამამეს, საზრიანობას, ინტუიციას, მეტადოლ სულს. სამაგიეროდ, ამ ძიებასა და ბრძოლაში ჟურნალისტს დიდ დახმარებას გაუწევს საერთო ორიენტირთა არსებობა, დაგროვილი გამოცდილების გააზრებული ცოდნა.

М. Ш. ВАШАКМАЗЕ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПУБЛИЦИСТИКИ И СОВРЕМЕННЫЙ ОЧЕРК

Резюме

Среди различных публицистических жанров очерк особенно популярен. Это, вероятно, обусловлено некоторыми его жанровыми особенностями.

В чем они заключаются?

Попытки ответить на этот вопрос предпринимались не раз, но единой выработанной точки зрения все еще нет. В то же время очевидна необходимость определения «специфики» жанра и выработки четких критериев, не превращая их при этом в догму, т. к. очерк по мере своего развития обогащается как жанр.

Основным фактором, определяющим популярность очерка, как жанра, безусловно, является тесная его связь с жизнью в самых различных ее проявлениях, что и определяет его основной признак — документальность.

Главный объект очерка — человек, но это не значит, что социальная тематика отступает на второй план. В индивидуальных чертах личности очеркист должен найти общее, социально-типическое. Для этого и необходимо изучение личности героя с помощью «ролевой теории».

Огромную роль при этом играет и личность самого журналиста.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ჟურნალისტიკის განყოფილება
წარმოადგინა შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

გ ი ვ ი კ ა პ ა ნ ა ძ ე

გ ა ზ ე თ „დ რ ო ე ბ ის“ ბ რ ძ ო ლ ა ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე მ ე ს ა მ ის რ ე ა კ ც ი უ ლ ი
პ ო ლ ი ტ ი კ ი ს წ ი ნ ა ა ღ მ დ ე ბ

ალექსანდრე მეორის მოკვლის შემდეგ (1881 წლის 1 მარტი) ცხადი გახდა, რომ იმდროინდელი რუსეთის მმართველ წრეებს აღარ შეეძლოთ ძველებური პოლიტიკის გაგრძელება, შემობრუნება უნდა მომხდარიყო ან მარცხნივ ან მარჯვნივ. უფრო მოსალოდნელი იყო რეაქციის გაძლიერება, რადგან ახალი მეფე თავიდანვე ამჟღავნებდა მიდრეკილებას უკიდურესად რეაქციული და შოვინისტური კურსისადმი. მიუხედავად ამისა, მკვეთრი ცვლილება დაუყოვნებლივ არ მომხდარა. მთავრობაში მნიშვნელოვანი პოსტები პირველ ხანებში კვლავ რჩებოდა ისეთი ადამიანების ხელში, როგორიც იყვნენ მ. ტ. ლორის-მელიქოვი, ა. ა. აბაზა, დ. ა. მილიუტინი, რომლებიც ცნობილი იყვნენ როგორც ლიბერალური რეფორმების მომხრეები. მეორე მხრივ, ალექსანდრე მესამის ყველაზე გავლენიანი მრჩეველი იყო უკიდურესი რეაქციონერი კ. პ. პობედონოსევი. მთავრობის შიგნით ამ ორი დაჯგუფების ბრძოლა განაპირობებდა იმას, რომ ალექსანდრე მესამე თავისი მეფობის პირველ თვეებში ლავირებას ეწეოდა ლიბერალიზმსა და რეაქციას შორის. რუსეთი გზაჯვარედინზე იდგა და, გასაგებია, რომ მაშინდელი პრესა გულგრილი ვერ დარჩებოდა იმისადმი, თუ რა გზას დაადგებოდნენ მისი ხელისუფალნი.

როცა საქმე ეხებოდა რუსეთის რევოლუციური მოძრაობის ლანძღვას, მის წინააღმდეგ ევროპული მასშტაბით ბრძოლის აუცილებლობის მოთხოვნას, ახალი მეფის უშიშროების უზრუნველყოფას, კონსერვატიულ და ლიბერალურ გაზეთებს შორის არ შეიმჩნეოდა რაიმე არსებითი უთანხმოება. ახლა კი კვლავ მოხდა მათი პოზიციების პოლარიზაცია.

კონსერვატიული გაზეთები ჯერ კიდევ ალექსანდრე მეორის სიცოცხლეში ცდილობდნენ რუსეთი რეაქციის გზით წაეყვანათ, ხოლო მისი მოკვლის შემდეგ, რასაკვირველია, უფრო გააქტიურდნენ. მათი მტკიცებით, რუსეთის სინამდვილეში რევოლუციურ მოძრაობას თითქოს არავითარი საფუძველი არ ჰქონდა და, თუ მან აქ ერთგვარი გაქანება პოვა, ამაში დამნაშავე იყო მხოლოდ და მხოლოდ ლიბერალიზმი, რომლითაც ხელისუფლების წარმომადგენლებიც კი იყვნენ მოწამლულნი. თავის მხრივ, ლიბერალური პრესა ცდილობდა დაერწმუნებინა ალექსანდრე მესამე, რომ რეაქცია არ შეიძლება ყოფილიყო გამოსავალი შექმნილი მდგომარეობიდან.

ლიბერალურ პრესას აშკარად ეტყობოდა მისთვის დამახასიათებელი პოლიტიკური შეზღუდულობა, მაგრამ შექმნილ სიტუაციაში მის საქმიანობას ამ მიმართებით უთუოდ ჰქონდა დადებითი მნიშვნელობა და, გასაგებია, რომ „დროებაც“ მის მხარეზე აღმოჩნდა. 1881 წლის 25 მარტის ნომერში გაზეთმა დაბეჭდა მეთაური, სადაც გამოესარჩლა ლიბერალურ პრესას, ხოლო რეაქციული ჟურნალ-გაზეთების პოზიცია ასე დაახასიათა: „მათ ცეცხლი და ნავთი გასდით პირიდან. მშვიდობიანი გზა რას მიქვიათ! თვითონ მმართველთაც

ნიგილისტების შხამი აქვთ ხორცში და რბილში გამჭდარი: სულყველანი გასაწყვეტნი არიანო! რაც უფრო სასტიკი ზომიერებანი იქნებიან ხმარებულნი, ის უფრო უკეთესი იქნებაო. ეხლა ველარავის ვერ ვენდობითო. ერთის სიტყვით ბრძოლა, შეუბრალებელი ბრძოლა ყველასთან, რაც კი ცოტაოდენად მოგავს თავისუფლებას, მშვიდობიანობას, ცხოვრების წარმატებას. პეტერბურდი მოწამლულიაო, ხელმწიფის ტახტი ისევ მოსკოვში უნდა იქმნეს გადატანილიო“¹.

ყურადღებას იპყრობს გაზეთის დასკვნაც: „ჯერჯერობით ამგვარი სჯა და ბაასია ატეხილი რუსეთში. რაგვარ პოლიტიკას დაადგება რუსეთი ღმერთმა უწყის“². „დროება“ აშკარად ეუბნებოდა მკითხველებს: არავითარი გარანტია არ არსებობს იმისა, რომ ღეფე და მისი მთავრობა ელემენტარულ გონიერებას გამოიჩინენ და არ დაადგებიან იმ გზას, რომელიც გაზეთმა ასე გროტესკულად წარმოგვიდგინა.

ამ საკითხს „დროება“ კვლავ უბრუნდება იმავე წლის 23 აპრილის მოწინავე სტატიაში „რუსეთის მკურნალები“, სადაც ვკითხულობთ: „ჩვენი დრო ავადმყოფი დრო არისო, აჰა საზოგადო აზრი. თუ ეს ასეა, მაშასადამე ექიმობაა საჭირო. მაგრამ რანაირი მკურნალობა, ან ვინ უნდა იქმნეს ექიმი? — ექიმები აღმოჩნდნენ. ეს რუსეთის ჟურნალისტებია“³.

„დროება“ ერთმანეთს უპირისპირებს პეტერბურგისა და მოსკოვის პრესას, მხარს უჭერს პირველ მათგანს და სასტიკად აკრიტიკებს უკანასკნელს. „პეტერბურდის მწერლობა... არი მემკვიდრე მეოცდაათე და მეორმოცე წლების მწერლობისა. მაშინ საუკეთესო რუსეთის შვილები იმ აზრის იყვნენ, რომ რუსეთს მხოლოდ მაშინ შეუძლია კაცობრიობის ნამდვილი წევრი შეიქმნეს, თუ იმ გზას დაადგება, რომელზედაც მსვლელობს ევროპის ხალხები, თუ შემოიღებს და შეითვისებს საუკეთესო ელემენტებს დასავლეთ ევროპის ცხოვრებისას. ამ აზრს ადგია პეტერბურდის მწერლობაც, თუმცა ბრმა და მონურ წაბადვის წინააღმდეგია“⁴.

„დროება“ თავის პოზიციას უკვე თვით სიტყვათა შერჩევაში ამჟღავნებს. ამას ცხადყოფს მოსკოვური პრესის დასახასიათებლად მომარჯვებული სიტყვებიც: „დორბლს ჰყრის“, „დაბლავის“, „შეაფურთხა“ და მისთანანი. „მოსკოვის გაზეთები, ე. ი. აქსაკოვი და კატკოვი — წერს გაზეთი — თავიანთ გაზეთებითურთ თავიანთ მოპირდაპირეებში ხედვენ სამშობლოს დამღუპველ მიმართულებას და ამასთან სწყევლიან მთელ ევროპას, რომელსაც ხდიან ბრალდებულათ რუსეთის არეულობისა. კატკოვის მიმართულება მკითხველებმა იციან: ის გაბრაზებით და გაცხარებით დაბლავის, თუ ყველას ლაგამი არ აუდვა მმართველობამ, თუ ყოველი აზრს თავისი ბეჭედი არ დაასვა ადმინისტრაციამ უფსკრულ ხრამში ჩავარდებითო... განიზრახავს თუ არა საზოგადოება, ან მმართველობა რომელიმე ცხოვრების წყობილების გაუმჯობესობას, კატკოვი დორბლს ჰყრის და უცნაურის ხმით დაჰყვირის „დავილუპენითო“. აქსაკოვმა... შეაფურთხა იმ წყობილებას, რომელიც პეტრე პირველმა შემოიღო ორასის წლის წინეთ რუსეთში... საჭიროა ხელახლავ ძველებურ

¹ გაზ. „დროება“, 1881, № 64.

² იქვე.

³ გაზ. „დროება“, 1881, № 83.

⁴ იქვე.

ცხოვრების პირობებს დავადგეთ და ისინი განვახორციელოთ, უარი ვპყოთ ყოველგვარ ევროპულ გავლენასაო“⁵.

როგორც ვხედავთ, მოსკოვური პრესა „დროებამ“ მკითხველებს წარმოდგინა როგორც ნამდვილი ბნელეთის მოციქული და, რასაკვირველია, სავსებით ლოგიკურია მეთაურის შემდეგი სიტყვებით დამთავრება: „დაიფარე, ღმერთო, რუსეთი მსგავსი მკურნალისაგან“⁶.

ალექსანდრე მესამის გამეფების პირველივე დღეებიდან „დროება“ სისტემატურად ბეჭდავდა ისეთ მასალებს, რომლებიც უპირისპირდებოდა რეაქციის მოსალოდნელი გაძლიერების საფრთხეს. 1881 წლის 12 მარტის „კავკაზში“ გამოქვეყნდა პეტერბურგიდან გამოგზავნილი დეპეშა, სადაც აღნიშნული იყო: „Ежедневно арестовывают злоумышленников“⁷. აქ მხედველობაში ჰყავდათ მეფის მოკვლაში დადანაშაულებული პირები. „დროებამ“ დეპეშის ეს ადგილი შემდეგნაირად შესთავაზა მკითხველებს: „მუდამ იჭერენ ისეთს პირებს, რომელთაც ხელმწიფის მოკვლაში მონაწილეობა მიუღიათ და საზოგადოებრივ პოლიტიკურის მხრით საიმედო პირებია“⁸ (ხაზგასმა ჩვენია. — გ. კ.). „დროებამ“ აქ არა მარტო „ბოროტმოქმედის“ ხმარებას აარიდა თავი, არამედ ამასთანავე ჩაუმატა ჩვენ მიერ ხაზგასმული ფრაზა ხელისუფლების მხრივ რეპრესიების გაძლიერებაზე, კერძოდ იმაზე, რომ ადამიანის დასაპატიმრებლად საკმარისი ხდებოდა „საზოგადოებრივ პოლიტიკურის მხრით“ მისი არასაიმედო პირად მიჩნევა.

„დროება“ ცდილობდა საზოგადოებრივი აზრი განეწყო იმ უგუნური პოლიციური რეპრესიების წინააღმდეგ, რომლებიც ალექსანდრე მეორის მოკვლას მოჰყვა. იმავე წლის 20 მარტის ნომერში გაზეთი წერდა: „მეტისმეტი გახშირებულიაო, იწერებიან გაზეთებში, სახლების ჩხრეკა ამჟამად პეტერბურგში. 3-დამ 9 საათამდე განუწყვეტლივ სჩხრეკდენ სახლებს სხვადასხვა ქუჩაზედ“⁹. იმავე ნომერში „დროება“ იმოწმებს გაზეთების ცნობებს, რომ გახშირებული ყოფილა აგრეთვე დაპატიმრებანი: „საზოგადოებრივ პოლიტიკურის მხრით ამ უკანასკნელ დროს დატუსაღება პეტერბურგში“¹⁰. ამის საილუსტრაციოდ მოყვანილია მაგალითი, რომელიც როგორც პოლიციას, ისე საერთოდ ხელისუფლებას კომიკურ სიტუაციაში წარმოგვიდგენს. გაზეთი იუწყება, რომ პეტერბურგის ცენტრში, ნევის პროსპექტზე, პოლიციელს დაუპატიმრებია არტილერიის ახალგაზრდა ოფიცერი, რომელიც საეჭვოდ მოსჩვენებია მხოლოდ და მხოლოდ იმის გამო, რომ ამ ოფიცერს სათვალე ეკეთა.

კიდევ უფრო მძაფრია თავისი ფორმით ინფორმაცია, რომელიც „დროებამ“ 28 მარტის ნომერში გამოაქვეყნა: „პეტერბურგიდან გვწერენ... სტუდენტები ქუჩებში სიფრთხილით დადიან; ცდილობენ, რომ პოლიციელების ყურადღება არ მიიქციონ; თუ პოლიციელმა, ტანისამოსით ან საზოგადოებრივ გარეგნის შეხედულებით საეჭვო კაცად გიცნო, შეგაჩერა ქუჩაში და ამ დროს როგორმე ფერი გეცვალა, უნდა იცოდეთ, რომ დაგიჭერენ.“

⁵ გაზ. „დროება“, 1881, № 83.

⁶ იქვე.

⁷ Газ. «Кавказ», 1881, № 56.

⁸ გაზ. „დროება“, 1881, № 53.

⁹ გაზ. „დროება“, 1881, № 60.

¹⁰ იქვე.

გაზეთებიდანაც გეცოდინებათ, რომ ძალიან ბევრს, ხშირად სრულიად უმანკო ხალხსაც, იჭერენ ამჟამად რუსეთში¹¹.

რეაქციის საწინააღმდეგო მოწოდებას შეიცავს 19 მარტის „დროებაში“ გამოქვეყნებული შემდეგი ინფორმაცია: „ნემცურ გაზ. Presse-ში სწერენ, რომ ვითომ ალექსანდრე მესამეს მთელი სახელმწიფო მმართველობა გარდაეცეს გრაფ ლორის-მელიქოვისათვის, და ამგვარად გრაფი დასავლეთ ევროპის სიტყვით გახდა კანცლერიო. თუ ეს მართალია, უმატებს გაზეთი, ახალი იმპერატორი, არამც თუ არ ასცილდება მისი მშობლისგან ამორჩეულ გზას, არამედ უფრო მჭიდროდ დაადგება მასაო“¹². გაზეთს აქ მხედველობაში ჰქონდა ის ხმები, რომელთა თანახმადაც ალექსანდრე მეორე სიკვდილის წინ გარკვეული ლიბერალური რეფორმების გატარებას აპირებდა.

„დროება“ შეეცადა თეორიულადაც დაესაბუთებინა რეაქციის გაძლიერების კურსის სრული უაზრობა და უსარგებლობა. საამისოდ იგი ხან პრესის სხვა ორგანოების მიერ გამოქვეყნებულ მასალებს იყენებდა, ხან კი საკუთარ პუბლიკაციებს სთავაზობდა მკითხველებს. ამავე მიზნით გაზეთი ყოველ შესაძლო მომენტში ხაზგასმით აღნიშნავდა რევოლუციონერთა ძლიერებასა და მათი მოქმედების ფართო მასშტაბს, 9 აპრილის ნომერში „დროება“ წერდა: „თუ რა უძლური იყო ადმინისტრაციული ბრძოლა რევოლუციონერებთან, გაზ. „ზემსტვოს“ მოჰყავს ამის შესახებ ცნობები ერთ ოფიციალურ ბროშურიდამ, აღრიცხულ შინაგან საქმეთა მინისტრის მაკოვის მოგზაურობის აღწერა ოლონეცკის მაზრაში, 1879 წ. სტატია თავდება შემდეგის სიტყვებით: „მთელი ერთი კვირის განმავლობაში გადაეჩხრიკ-გადმოეჩხრიკეთ ჩვენ შინაგან საქმეთა მინისტრის საქმეები და უმნიშვნელო რამეების მეტი ვერა ვნახეთ რა შიგ: რევოლუციონერები კი ამ დროს რამოდენიმე ალაგას უმზადებდნენ ხელმწიფეს აფეთქებას. 19 ნოემბერს აუფეთქეს კურსკის რკინის გზა, მოსკოვის ახლო. 5-ს თებერვალს 1880 წ. აუფეთქეს საზამთრო სასახლე. სამი შემადრწუნებელი ბოროტგანზრახულება მოხდა იმპერატორის სიცოცხლეზედ, ერთის წლის განმავლობაში, მაკოვის მინისტრობის დროს.

დამტკიცდა, ცხადია აღმოჩნდა, რომ ძველი კაცები უძლურები არიან. საჭიროდ დაინახეს მოენახათ ახალი კაცები სახელმწიფო საქმეების მმართველათ. ამგვარ კაცად აღმოჩნდა გრაფი ლორის მელიქოვი, რომელმაც თავიდანვე გამოიჩინა პოლიტიკური გამჭრიახობა და დაიმსახურა თანაგრძნობა საზოგადოებისა. საზოგადოებაც თითქო დამშვიდდა და რევოლუციური მოძრაობაც თითქო შეჩერდაო. მაგრამ, ვაი, გრაფი ლორის-მელიქოვი შეიქმნა იმ ერთ მერცხლათ, რომელსაც მარტო არ შეუძლიან ზაფხულის მოყვანა. მას გარს ეხვიენ ძველი წარმომადგენელნი რეაქციის დროისა, რომელნიც ხელს უშლიდნენ მას. საზოგადოება მოუთმენლად მოელოდა რეფორმებს და ვერც ერთს ე- ეღირსა. აი, ამ დროს ისევ გაიღვიძა რევოლუციურმა მოძრაობამ და მოხდა 1 მარტს შემადრწუნებელი ამბავი“¹³.

ეს საკმაოდ ვრცელი ამონაწერი „დროებას“ გაზეთ „ზემსტვოდან“ აქვს მოყვანილი. ცხადია, „დროება“ არ იზიარებდა „ზემსტვოში“ გამოთქმულ

¹¹ გაზ. „დროება“, 1881, № 66.

¹² გაზ. „დროება“, 1881, № 59.

¹³ გაზ. „დროება“, 1881, № 76.

ყველა შეხედულებას, მაგრამ მოცემულ შემთხვევაში ამას არც აქონდა არსებითი მნიშვნელობა. მთავარი ის იყო, რომ „ზემსტვოს“ სახით „დროება“ მოკავშირე დაინახა რეაქციის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ამ ორი გაზეთის პოზიციებს შორის როგორც მსგავსება, ისე განსხვავება კარგად შეიმჩნევა „დროების“ მოწინავეში „ლორის-მელიქოვის გადადგომა“.

როგორც სათაურიდანაც ჩანს, მოწინავე დაიწერა შინაგან საქმეთა მინისტრის პოსტიდან ლორის-მელიქოვის გადადგომის გამო, რის შესახებაც ცნობა გაზეთის წინა ნომერში დაიბეჭდა. პეტერბურგიდან მიღებული დეპეშა იტყობინებოდა: „მმართველობის მოამბეში“ დაბეჭდილია შემდეგი უმაღლესი ბრძანება: გრაფი ლორის-მელიქოვი, თავის თხოვნით, ავადმყოფობის გამო, დაითხოვება თანამდებობიდან და დარჩება სახელმწიფო რჩევის წევრად; გრაფი იგნატიევი დაინიშნება შინაგან საქმეთა მინისტრად¹⁴. „დროება“ აშკარა სიყალბედ მიიჩნია ლორის-მელიქოვის გადაყენება მისი ავადმყოფობის მომიჯნავეებით და უკვე სტატიის დასაწყისში პირდაპირ მიუთითა, რომ „ეს გარემოება მთელი რუსეთისა და სამზღვარ-გარეთის მწერლობაში და საზოგადოებაში დიდს ეჭვს დაჰბადებს შესახებ იმ მმართველებისა, რომელსაც მიიღებს ახლა ჩვენი მმართველობა“¹⁵.

„დროება“ მიმოიხილავს იმ ვითარებას, რომელმაც შესაძლებელი გახადა ლორის-მელიქოვის აღზევება, და მიუთითებს, რომ ამის მიზეზი გახდა მმართველი წრეების მიერ იმის შეგნება, რომ აუცილებელი იყო ანგარიში გაეწიათ რევოლუციური მოძრაობისათვის. „შემდეგ სასახლის აფეთქებისა — წერს გაზეთი — რუსეთი დარწმუნდა, რომ მმართველობის მოწინააღმდეგენი მძლავრ დასს შეადგენენ, რომ მათთან ბრძოლა ადვილი არ არის. მმართველობა ებრძოდა, სდევნიდა ესრეთ-წოდებულ ნიგილისტებს, მაგრამ უქმათ ჩაუარა“¹⁶.

„დროება“ აღწერს, თუ რა ალტაცებით მიეგებნენ რუსეთის ლიბერალური წრეები ლორის-მელიქოვის შინაგან საქმეთა მინისტრად დანიშვნას, მაგრამ იქვე აღნიშნავს, რომ მათი იმედები არ გამართლდა. სხვა რამის მოლოდინი არც უნდა ჰქონოდათ, მიუთითებს გაზეთი. ლორის-მელიქოვს მხარდაჭერა სჭირდებოდა საზოგადოების მხრივ, ეს უკანასკნელი კი ამის საშუალებას მოკლებული იყო. „რა საშუალებით უნდა დახმარებოდა საზოგადოება? — კითხულობს გაზეთი და თვითონვე უპასუხებს, — მისი შეწყვენა მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლებოდა რომ რამე ორგანო ჰქონოდა, საცა შესძლებოდა გამოთქმა თავის აზრისა; როგორც მოგეხსენებათ, ამ უფლებას მოკლებულია ის“¹⁷.

როგორც ვხედავთ, „დროება“ აქ „ზემსტვოსავით“ მარტო ლორის-მელიქოვის გარემოცვას კი არ ადანაშაულებს, არამედ თვითმპყრობელობის შეუზღუდველ ძალაუფლებასაც უტევს. გაზეთი მიუთითებს აგრეთვე ლორის-მელიქოვის გაუბედაობასა და მერყეობაზე. „სასიამოვნო პირველი ნაბიჯის“ გადადგმის შემდეგ — აღნიშნავს „დროება“ — ლორის-მელიქოვი „თითქო რაღაც შიშმა შეაჩერაო: სიტყვა სიტყვათ დარჩა. ამის გამო პირველი ალტაცება დაცხრა“¹⁸.

¹⁴ გაზ. „დროება“, 1881, № 94.

¹⁵ გაზ. „დროება“, 1881, № 92.

¹⁶ გაზ. „დროება“, 1881, № 95.

¹⁷ იქვე.

¹⁸ იქვე.

გაზეთი ეკამათება იმათ, ვინც ამტკიცებდა, რომ „სიჩქარე შეუძლებელი იყო, ჯერ მომზადება იყო საჭირო, უამისოთ არ შეიძლებოდა ის წყობილება შემოეღო, რომელიც გამოიწვევდა საზოგადოების ნამდვილ შემწეობას და დახმარებას“¹⁹. „როცა სახელმწიფო რყევაშია, როცა სიმშვიდე დარღვეულია, როცა წესიერების და კანონის მნიშვნელობა შებლაღუღლია, — აღნიშნავს „დროება“ — ამ შემთხვევაში მაგარის და ძირეულის წყობილების შემოღება საჭირო, მაგარის და ჩქარის ნაბიჯით უნდა მიეშუროს მმართველი უმთავრესს საგანს; თორემ ბოროტი, რყევა, დღეს ერთი უფლების მიცემა და ხვალ კი იმავე უფლების შემცირება ან წართმევა კეთილს არ დააყრის“²⁰.

მოწინავედან მკითხველს ის ძირითადი დასკვნა უნდა გამოეტანა, რომ „დროებას“ საერთოდ წარმოუდგენლად მიაჩნდა რეფორმებს მოწყურებული საზოგადოების მიერ ლორის-მელიქოვზე დამყარებული იმედების განხორციელების თეორიული შესაძლებლობაც კი. აკი აღნიშნავს კიდევ გაზეთი სტატიის დასასრულს: „ამგვარი მოქმედება იყო საჭირო ლორის-მელიქოვისათვის და, თუ ამის შესრულება ვერ შესძლო სხვადასხვა მიზეზების გამო, უმჯობესი იქნებოდა მაშინვე თავი დაენებებია თავის თანამდებობისათვის“²¹.

1881 წლის 19 მაისის ნომერში „დროება“ კიდევ უფრო მსაფრად ილაშქრებს იმათ წინააღმდეგ, ვინც რევოლუციონერებთან ბრძოლაში მმართველი წრეების წარუმატებლობის მიზეზად მთავრობის პოლიტიკაში ლიბერალური ტენდენციების არსებობას თვლიდა და ამ გზით ცდილობდა დაესაბუთებინა, რომ თითქოს ხსნა რეაქციული კურსის დამკვიდრება იყო. გაზეთს მოჰყავს ერთი ადგილი „ცერკოვნო-თაშესტვენნი ვესტნიკიდან“, სადაც აღნიშნული იყო: „წარმოუდგენელი უტვინობა და უსვინდისობა იქნებოდა, რომ 1 მარტის შემთხვევა შევაკავშიროთ გრ. მიხაილ ტარიელოვიჩისაგან (ლორის-მელიქოვისაგან. — გ. კ.) სახელმწიფო მმართველობაში შემოღებულ წესებთან: რუსეთის სასირცხვილოთ, ამგვარი შეუპოვარი აზრი გამოისმა მაინც ხმამაღლა ზოგიერთი რეტროგრადიულ მწერლობისაგან“²².

„დროებამ“ მკითხველებს გააცნო აგრეთვე ინგლისური „დეილი ნიუსის“ აზრი იმის შესახებ, რომ „იმგვარის სასტიკის ზომების მიღება ნიგილისტების წინააღმდეგ, როგორსაც აქამდისინ ხმარობდა რუსეთი, ამათ დასამშვიდებლად არ გამოდგება“²³.

„დროებამ“ გამოიყენა „დეილი ნიუსის“ კიდევ ერთი პუბლიკაცია, სადაც გამოთქმული იყო თვალსაზრისი, რომ რევოლუციონერთა წინააღმდეგ ბრძოლაში რუსეთის მთავრობას რაიმე წარმატების იმედი მხოლოდ მაშინ შეიძლებოდა ჰქონოდა, თუ უარს იტყოდა რეპრესიებზე და არსებითი ხასიათის ცვლილებებს შეიტანდა როგორც თავის საშინაო, ისე საგარეო პოლიტიკაში: „ნიგილისტების წყარო რუსეთში არის კანონის სისუსტე, ბეჭდვის თავისუფლების დაჩაგვრა, გარდამეტებული სამხედრო ხარჯები ახალ-ახალი ადგილების დასაპყრობად, გარდა ამ მიზეზებისა დიდძალი დატუსაღება და ურიცხვი აღმინისტრაციული წესით გაგზავნა“²⁴. საჭიროაო, — მიუთითებდა გაზეთი —

¹⁹ გაზ. „დროება“, 1881, № 95.

²⁰ იქვე.

²¹ იქვე.

²² გაზ. „დროება“, 1881, № 99.

²³ გაზ. „დროება“, 1881, № 57.

²⁴ გაზ. „დროება“, 1881, № 80.

რომ „ბეჭდვით სიტყვას თავისუფლად შეეძლოს სჯა ყოველ საქმეზედ და ხალხს შეუმსუბუქდეს მდგომარეობა“²⁵.

როგორც ცნობილია, მამის სიკვდილით შეშინებულმა ალექსანდრე მესამემ საკუთარი უშიშროების უზრუნველყოფის მიზნით საგანგებო ღონისძიებანი განახორციელა. ერთ-ერთი ამ ღონისძიებათაგანი ითვალისწინებდა, რომ სატახტო ქალაქის უფროსთან შექმნილიყო დროებითი საბჭო, რომელიც ერთმც პეტერბურგის მოსახლეობას უნდა აერჩია. მას უნდა დაეისრებოდა რევოლუციონერთა წინააღმდეგ ბრძოლაში პოლიციის ხელშეწყობის როლი. ლიბერალურმა პრესამ ხოტბა შეასხა მეფის ამ ნაბიჯს, როგორც სახელმწიფო საქმეების გადაწყვეტაში ხალხის წარმომადგენლების ჩაბმის კეთილ ნიშანს. „დროებამ“ ერთხანს თავი შეიკავა კომენტარებისაგან, ხოლო შემდეგ დაბეჭდა მოწინავე სტატია, სადაც სრულიად საწინააღმდეგო თვალსაზრისი განავითარა.

სტატიაში „დროება“, უპირველეს ყოვლისა, დასცინის და ფანტავს ლიბერალური პრესის ილუზიებს. „თითქმის ყველა რუსული გაზეთები — აღნიშნავს იგი — ალტაცებაში მოვიდნენ ამ განკარგულებით. ამბობდნენ: ხელმწიფე იმპერატორმა თვითონ ხალხი. იმის წარმომადგენლები მოიხმო მთავრობის დასახმარებლად, ეს კარგი ნიშანია: ეტყობა, ხალხსაც ეძლევა რაიმე ხმა. იმასაც მიენიჭება ცოტაოდენი მაინც უფლება სახელმწიფო, საერო საქმეების გამგეობაშიო! მაგრამ მალე აღმოჩნდა, რომ ხსენებული რჩევა სრულებით ამ აზრით არ ყოფილა დაწესებული“²⁶. აქ ყურადღებას იქცევს „დროების“ მსჯელობა ხალხის მიმღე პოლიტიკური მდგომარეობის გამოც, რომელსაც „ცოტაოდენი უფლებაც“ კი არ ჰქონდა „სახელმწიფო, საერო საქმეების გამგეობაში“.

გაზეთი კარიკატურული ფორმით უხატავს მკითხველებს დროებითი საბჭოს არჩევის პროცედურას: „18 მარტს რომ უმაღლესი ბრძანება გამოვიდა. მეორე დღესვე, 19-ს, პეტერბურგის ქალაქ-მთავრის (გრაფონაჩალნიკის) განკარგულებით, აფიცრებმა, ჩინოვნიკებმა და ქალაქის რჩევის ხმოსნებმა დაიარეს ყველა სახლების პატრონები და იმათი მდგმურები და კენჭი მოაგროვეს... ზოგიერთებმა არცკი იცოდნენ რისთვის თხოულობდნენ იმათგან კანდიდატის ამორჩევას, არ იცოდნენ ვინ ამოერჩიათ და როგორც ამბობენ, ზოგიერთ ქალებს გულიც კი შემოეყარათ შიშითაო, როდესაც ღამის პირველ და მეორე საათზე პოლიციის აფიცრები მიადგნენ იმათ კანდიდატების სიითაო. ეგონათ დაჭერას გვიპირებენო, და სხვ.“²⁷.

ასევე გამასხარავებუელია მეთაურში დროებითი საბჭოს პირველი ნაბიჯებიცა და მისი საქმიანობის შემდგომი პერსპექტივებიც. „დროება“ მიაწინებს იმაზეც, რომ საქმის ვითარების სხვაგვარად წარმოდგენა დროებითი საბჭოს უუფლებობის გამო არც შეიძლებოდა. „თვითონ ამ რჩევის წევრებს — აღნიშნავს გაზეთი — უფლება არა აქვსთ, რომელიმე თავის წინადადება ანუ აზრი შეიტანონ განსახილველად რჩევაში; იმას შეუძლიან მხოლოდ იმ საგანზე და იმ წინადადებაზე მოილაპარაკოს, იქონიოს სჯა, რომელსაც თვითონ ქალაქ-მთავარი წარუდგენს მას“²⁸.

²⁵ გაზ. „დროება“, 1881, № 80.

²⁶ გაზ. „დროება“, 1881, № 71.

²⁷ იქვე.

²⁸ იქვე.

რამდენადაც მეთაურში საქმე ეხება უმაღლესი განკარგულებით შექმნილ საგანგებო ორგანოს, უფლება გვაქვს, რომ გაზეთის მიერ დროებითი საბჭოს კრიტიკა განვიხილოთ როგორც გაბედული ნაბიჯი, რომელიც პირადად ალექსანდრე მესამის პოლიტიკის დისკრედიტაციას ისახავდა მიზნად.

ასეთივე გაბედულებად და სარისკოდ უნდა მივიჩნიოთ „დროებაში“ იმ პუბლიკაციების გამოქვეყნება, სადაც ფიქსირებულია კონსტიტუციური მოთხოვნები.

1881 წლის 25 მარტის ნომერში „დროებას“ „Journal de Débats“-ს პუბლიკაციიდან მოჰყავს ერთი ადგილი, სადაც ნათქვამია: „ჰოლანდიის კაროლს, გარდა კონსტიტუციის ერთგულებისა, არა გაუკეთებია რა და შეეძლო თავისუფლად სეირნობა მარტო-მარტო ქუჩებში, შეეძლო ესარგებლნა სრული თავისუფლებით უბრალო მოქალაქისა“, რუსეთის მეფეს კი „არ შეეძლო უცხო ქვეყანაშიაც კი ხელმწიფობა დაევიწყებინა და მუდამ სიკვდილის უნდა შინებოდა“²⁹. ამით „დროებას“ ვითომ უნდოდა ეთქვა, დახეთ ბედის უკუღმართობას, ჰოლანდიის მეფეს არაფერი მოუმოქმედებია თავისი ხალხის ინტერესებისათვის, რუსეთის მეფის დამსახურებანი კი საყოველთაოდაა ცნობილი, მაგრამ, ამის მიუხედავად, პირველის მოკვლა არავის მოსვლია აზრად, მეორეს კი მუდამ და ყველგან „სიკვდილის უნდა ჰშინებოდაო“. სინამდვილეში კი ცხადია, რომ გაზეთი ცენზურას კონსტიტუციურ იდეას აპარებს. „დროება“ მიანიშნებს მკითხველებს: რუსეთს რომ კონსტიტუცია ჰქონოდა, მაშინ ალექსანდრე მეორესაც შეეძლო უბრალო მოქალაქის სრული თავისუფლებით ესარგებლა და იმის მოკვლასაც არავინ განიზრახავდაო.

აქ გასათვალისწინებელია ისიც, რომ იმდროისათვის მთავრობას მკაცრად ჰყავდა გაფრთხილებული რედაქციები კონსტიტუციის თემაზე საუბრის დაუშვებლობაზე. ხ. ვ. ნარბეკოვი წერს: „როგორც ამის შესახებ უთქვამს ლორის-მელიქოვს (შინაგან საქმეთა მინისტრს. — გ. კ.) სახელმწიფო საბჭოს სხდომაზე 8 მარტს, რედაქტორებისათვის განუცხადებიათ: «რომ. თუ რომელსამე პერიოდულ გამოცემაში დაიბეჭდებოდა სტატია კონსტიტუციის აუცილებლობაზე, ასეთი გამოცემა დაუყოვნებლივ დაიხურებოდა, ამასთან არა 1866 წლის 6 აპრილის კანონის საფუძველზე, არამედ ხელმწიფის მიერ ნაბოძები განსაკუთრებული უფლებამოსილების ძალით. ამ მუჯარამ გაგრა»“³⁰.

იმავე ნომრის მოწინავეში, მიმოიხილავს რა პოლიტიკურ დანაშაულობათა, მათ შორის ალექსანდრე მეორის მოკვლის, მიზეზებს, „დროება“ წერს: „ამბობენ, რომ ზემოხსენებულს ბოროტმოქმედობის მოსასპობლად მხოლოდ ერთი საშუალება არის შესაძლებელი. ცხოვრებას ცოტა შეღავათი უნდა მიეცესო: საზოგადოებას და ხალხს ცოტაოდენი მაინც თავისუფლება უნდა მიენიჭოსო: პასუხის გამცემნი ქვეყნის წინაშე თვითონ პირდაპირნი მმართველნი უნდა იყვნენო და სახელმწიფოს მოთავე. ერთის სიტყვით, დაგუბულ ცხოვრებას ცოტაოდენი ფართო გზა უნდა მიეცესო, ხმაგაკმენდილ საზოგადოებას პირი უნდა გაეხსნასო, და ბოროტმოქმედებანი მაშინ თავისთავად განქრებიანო. უკანასკნელ დროს აღშფოთებულ საზოგადოების დაწყნარება

²⁹ გაზ. „დროება“, 1881, № 64.

³⁰ Н. В. Нарбеков, Печать и 1 марта (обзор столичных газет и журналов), в сб.: 1 марта 1881 года, М., 1933, გვ. 22.

მარტო ამ გზით შეიძლება³¹. აქედან გამომდინარე გამოტანილ უხდა იქნენ დასკვნა, რომ, ჯერ ერთი, თუ ყოველივე ამის განხორციელება მომავალში ააცილებდა რუსეთს თავიდან პოლიტიკურ დანაშაულობებს, იგივე შეიძლება ითქვას წარსულზეც: ალექსანდრე მეორეს არავინ მოკლავდა, აღნიშნული მოთხოვნები რომ გაეთვალისწინებინა. მეორე, ახალი მეფის სიცოცხლის ხელყოფასაც აღარავინ განიზრახავდა, თუ იგი უარს იტყოდა რეაქციულ კურსზე და პროგრესულ რეფორმებს განახორციელებდა. და მესამეც, ყურადღება უნდა მიექცეს სახელმწიფოს მეთაურის ქვეყნის წინაშე ანგარიშვალდებულების მოთხოვნას, რაც აბსოლუტიზმის უარყოფასა და მონარქის უფლებამოსილების შეზღუდვას გულისხმობდა. სხვანაირად რომ ვთქვათ, აქაც იგივე კონსტიტუციური იდეა გატარებული.

ადვილი შესამჩნევია, რომ ასეთი პოზიციით „დროება“ ლიბერალურ პრესას უახლოვდება. მათ შორის მსგავსება სხვაგანაც ბევრჯერ შეინიშნება, მაგრამ ყოველივე ეს სრულიადაც არ გვაძლევს უფლებას, ვილაპარაკოთ მათი მსოფლმხედველობისა და საბოლოო მიზნების იდენტურობაზე. „დროება“ ითვალისწინებდა იმდროინდელ რეალურ ვითარებას, ლეგალური პრესის რეალურ შესაძლებლობებს, ამიტომ უარს ამბობდა რა მაქსიმალიზმზე, იბრძოდა ყოველივე იმისათვის, რაც მაშინდელ დახვესებულ ცხოვრებას ოდნავ მაინც დასძრავდა ადგილიდან, პროგრესის გზით წაიყვანდა და ამით გააადვილებდა და მოახლოვებდა იმ სოციალური იდეალის განხორციელებას, რომლისკენაც გაზეთი მიისწრაფოდა. სწორედ ასე უნდა შევაფასოთ „დროების“ ის პუბლიკაციები, რომლებშიც იგი მოითხოვს ლიბერალურ რეფორმებს. ასევე უნდა გავიგოთ გაზეთის კონსტიტუციური მისწრაფებანიც, რომლებიც ვერაფრით ვერ თავსდება მისი, როგორც რევოლუციონერ-დემოკრატიკა ორგანოს, საბოლოო პოლიტიკური მიზნების ჩარჩოებში. ასევე ტაქტიკური მოსაზრებებით უნდა ავხსნათ „დროების“ მხრივ მთავრობის გაფრთხილება იმის თაობაზე, თუ რა საშიში შედეგები შეიძლება მოჰყოლოდა რეაქციის გაძლიერებას რუსეთის სახელმწიფო წყობილებისათვის, თორემ, ცხადია, გაზეთს არასოდეს მოსვლია აზრად, რომ გულთან ახლოს მიეტანა ცარიზმის მომავლის ინტერესები.

როგორც ცნობილია, ალექსანდრე მესამის მეფობაში აშკარა რეაქციის პერიოდი იწყება შინაგან საქმეთა მინისტრად გრაფ დ. ა. ტოლსტოის დანიშვნით, რაც 1882 წელს მოხდა. ეს იყო უკიდურესი რეაქციული შეხედულებების ადამიანი, რომელიც ბატონყმობის გაუქმებასაც კი შეცდომად თვლიდა. ბ. ნ. ჩიჩერინის დახასიათებით იგი „შექმნილი იყო იმისათვის, რომ რეაქციის იარაღი ყოფილიყო“³². არ შეიძლება არ დავეთანხმოთ პ. ა. ზაიონჩკოვსკის, რომელიც აღნიშნავს: „ერთ-ერთი პირველი ღონისძიება, რომელიც მოასწავებდა მთავრობის კურსის შეცვლას ზამთრის სასახლეში მომხდარი აფეთქების შემდეგ, იყო ტოლსტოის განთავისუფლება ორივე თანამდებობიდან (დ. ა. ტოლსტოის იმდროს სახალხო განათლების მინისტრისა და სინოდის ობერ-პროკურორის პოსტები ეკავა. — გ. კ.). ამ აქტმა ლორის-მელიქოვს დიდი პოპულა-

³¹ გაზ. „დროება“, 1881, № 64.

³² Б. Н. Ч и ч е р и н, Воспоминания, М., 1929, გვ. 192.

რობა მოუპოვა“³³. ამასვე აღნიშნავს „დროებაც“ მოწინავე სტატიაში „ლორის-მელიქოვის გადადგომის გამო“³⁴.

პ. ა. ზაიონცოვსკის მოპყავს ერთი ადგილი ლორის-მელიქოვის წერილიდან თავისი ყოფილი მდივნის ა. ლ. სკალკოვსკისადმი, სადაც აღნიშნულია: „ბოლოს და ბოლოს შევძელი გრაფ ტოლსტოის, რუსეთის მიწის ამ ბოროტი გენიის გადაყენება. სახელმწიფოში იყო საერთო სიხარული. ყველას ახსოვს, თუ ზამთრის სასახლეში ცისკრისას როგორ კოცნიდნენ და ესალმებოდნენ ერთმანეთს სიტყვებით: «ტოლსტოი გადაყენებულია, ჭეშმარიტად გადაყენებული»“³⁵.

დ. ა. ტოლსტოის გადაყენებიდან გავიდა რამდენიმე თვე და „დროებამ“ ამ ამბავს მიუძღვნა საგანგებო მოწინავე სტატია, რომელიც გაზეთის 1881 წლის 17 აპრილის ნომერში გამოქვეყნდა. ჩვენი აზრით, ასეთი დაგვიანებული გამოხმაურების ერთ-ერთი მიზეზი ის უნდა ყოფილიყო, რომ თუმცა ამ ღრრისათვის დ. ა. ტოლსტოი მთავრობის წევრი აღარ იყო, მაგრამ ის რჩებოდა რეაქციის ერთ-ერთ სიმბოლოდ, ანუ „რუსეთის ბოროტ გენიად“, როგორც მას თანამედროვენი უწოდებდნენ. ასეთ პირობებში უკვე საკმაოდ დიდი ხნის წინათ გადაყენებული მინისტრის პოლიტიკის წინააღმდეგ გამოსვლა საერთოდ რეაქციის, როგორც მოვლენის, წინააღმდეგ გალაშქრებას ნიშნავდა. არც ის არის გამორიცხული, რომ „დროება“ დ. ა. ტოლსტოიში ხედავდა პოტენციურ შინაგან საქმეთა მინისტრს და ამის გამო საჭიროდ თვლიდა გაელაშქრა ამ პოსტზე მისი შესაძლო დანიშვნის წინააღმდეგ.

აფასებს რა განათლების მინისტრის თანამდებობაზე დ. ა. ტოლსტოის საქმიანობას, „დროება“ წერს: „წარსული ხუთმეტი წელი შეადგენს ერთ უუბნელესს პერიოდს რუსეთის სწავლა-განათლების ისტორიისას. ბევრი უბედობა გადახდა სამოსწავლო უწყებას ამ დროების განმავლობაში. მწარე იყო ეს ხანი და კიდევ უმწარესი ნაყოფი გამოიღო.

გრაფის ტოლსტოის წყობილებამ უთვალავი დაბრკოლება მისცა საზოგადო რუსეთის განათლებას. ამ აზრს ყველანი აღიარებს, ყველანი, ვინც კი შეადგენს საუკეთესო ნაწილს რუსეთის მწერლობისა და საზოგადოებისას, ვისაც თავის სამშობლოს ბედნიერება ჰსურს წრფელ გულით“³⁶ (ხაზგასმა ჩვენია. — გ. კ.).

გავიდა დაახლოებით ერთი წელიწადი ამ მეთაურის გამოქვეყნებიდან და „დროების“ მკითხველი კიდევ ერთხელ დარწმუნდა, რომ იმათ შორის, „ვინც კი შეადგენს საუკეთესო ნაწილს რუსეთის... საზოგადოებისას, ვისაც თავის სამშობლოს ბედნიერება ჰსურს წრფელის გულით“, არ აღმოჩნდა თვითონ რუსეთის თვითმპყრობელი მონარქიც — ალექსანდრე მესამე, რომელმაც ისეთი ბნელეთის მოციქული, როგორიც გრაფი დ. ა. ტოლსტოი იყო, შინაგან საქმეთა მინისტრად დანიშნა.

³³ П. А. Заиончковский, Александр III и его ближайшее окружение, «Вопросы истории», 1966, № 8, гл. 139.

³⁴ გაზ. „დროება“, 1881, № 95.

³⁵ П. А. Заиончковский, Александр III и его ближайшее окружение, «Вопросы истории», 1966, № 8, гл. 139.

³⁶ გაზ. „დროება“, 1881, № 78.

Г. Ш. КАПАНАДЗЕ

БОРЬБА ГАЗЕТЫ «ДРОЭБА» ПРОТИВ РЕАКЦИОННОЙ
ПОЛИТИКИ АЛЕКСАНДРА III

Резюме

После убийства Александра II (1 марта 1881 года) стало ясно, что последует наступление реакции и усиление царского режима.

Газета «Дрозба» (1866—1885 гг.) решительно встала на путь борьбы с ожидаемым усилением реакции. В этих целях она использовала как собственные материалы, так и публикации из других газет. «Дрозба» доказывала бессмысленность репрессий, высмеивала усердия властей, имеющие целью ограждение жизни нового монарха от посягательств со стороны революционеров, отмечая, что этого можно добиться лишь путем отказа от реакции и проведения прогрессивных реформ.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჟურნალისტიკის ფაკულტეტის მასობრივი ინფორმაციისა და პროპაგანდის საშუალებათა ფუნქციონირებისა და ეფექტურობის სოციოლოგიური კვლევის ლაბორატორია

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

ლუიზა ბოგოვსკა

ალექსანდრე ცაგარელი — პროზაიკოსი

გახმაურებულ კრიტიკულ წერილში „ჩვენი უბედური მწიგნობრობა ამ საუკუნეში“¹, რომელიც მიუნხენიდან იყო გამოგზავნილი და ხელმოუწერლად გამოქვეყნდა, შემდეგში სახელგანთქმული ენათმეცნიერი, პეტერბურგის უნივერსიტეტის პროფესორი ალ. ცაგარელი, სხვათა შორის, ულმობლად აკრიტიკებდა რა მაშინდელი „დროების“ პროზაიკოსებს, შენიშნავდა, მათ შორის მე თვითონაც მედგა ფეხიო.

როგორც გამოირკვა, ალ. ცაგარელს მხედველობაში ჰქონია თავისი მოთხრობა „ორიოდე სურათი ჩვენი ხალხის ცხოვრებიდან“ (ზოგან: „რამდენიმე სურათი“). ეს არის კიდევ ერთი დამატებითი საბუთი, რომ ალ. ცაგარელი 60-იანი წლების ქართული ლიტერატურული ცხოვრების უაღრესად აქტიური მონაწილე ყოფილა, შესანიშნავ ლიტერატურულ-კრიტიკულ წერილებთან (რომელთა უმრავლესობა სხვადასხვა ფსევდონიმითაა გამოქვეყნებული), თეატრალურ რეცენზიებთან, ბიბლიოგრაფიულ მიმოხილვებთან და ჟურნალისტურ მოღვაწეობასთან ერთად, პროზაშიაც უცდია კალამი.

დღეს, როცა საუკუნეზე მეტი გავიდა, იმის თქმაც შეგვიძლია, რომ „ორიოდე სურათი ჩვენი ხალხის ცხოვრებიდან“ უთუოდ ყველაზე ტიპური და დამახასიათებელია „დროების“ 60-იანი წლების პროზისათვის. მისი ბეჭდვა დაიწყო 1866 წ. (№ 14), ეპიგრაფად წამძღვარებული აქვს სტრიქონები ი. ჭავჭავაძის ლექსიდან „მუშა“: „შენ სიცოცხლესა დააღამებ ესრეთ შრომაში, კაცი კაცურად ვერ იცოცხლებ ვერც ერთსა დღესა“.

მოთხრობა დათარიღებულია 1866 წ. 15.V. ხუთი ფელეტონის შემდეგ მისი ბეჭდვა შეწყდა. როგორც ცნობილია, სწორედ ამ დროს (1866 წ.) ალ. ცაგარელი სწავლის გასაგრძელებლად პეტერბურგს გაემგზავრა და დარჩენილ ნაწილზე მუშაობის საშუალება აღარ ექნებოდა. მართლაც (ამ მოთხრობის პირველი ნაწილი დაბეჭდილია „დროების“ 1866 წ. 14, 15, 16, 17 და 18 ნომრებში) მეორე ნაწილი გამოგზავნილია პეტერბურგიდან, ახალი ეპიგრაფით: „ბევრი ვნახე ქვეყნის უბედურება, ყველა კაცი ცრუ სოფელს ემდურება“ (მუხამბაზი: „რაც გინახავს, ვეღარ ნახავ“). საგულისხმოა, რომ მოგვიანებით ალ. ცაგარლის უმცროსმა ძმამ, ავქსენტიმ ეს სიტყვები („რაც გინახავს, ვეღარ ნახავ“) თავისი კომედიის სათაურად გამოიყენა.

ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების, მწერლობისა და სოციალური მოძრაობის მკვლევარს არ შეუძლია ღირსეულად არ შეაფასოს ეს კლასობრივი სულით გამსჭვალული, მწვავე სოციალური კონფლიქტების ამსახველი ნაწარმოები, მით უფრო, რომ ალ. ცაგარლის „ორიოდე სურათს“ მხოლოდ ხუთი-ექვსი წელი აშორებს დ. ჭონქაძის „სურამის ცახესა“ და ლ. არდაზიანის „სოლომონ ისაკიჩ მეჭლანუაშვილისაგან“. მოთხრობის მთავარი პერსო-

¹ დროება, 1970 წ., №№ 2, 3, 4, 6, 7.

ნაჟის (გლახა ბედკრულაძისა) და მისი ოჯახის თავგადასავალი გვიჩვენებს, რა გზით მიდიოდა ხალხის ცხოვრება. ბატონყმობის გაუქმებას სასიკეთო გავლენა ვერ მოუხდენია ღარიბ-ღატაკთა, მშრომელთა მდგომარეობაზე.

მწერლის ალლო იმაშიც მელანდობა, რომ მთავარ პერსონაჟად ირჩევს გლახა ბედკრულაძეს, რომელიც, დიდი ხანია, ახალგაზრდა ცოლთან ერთად გამოქცევია თავის ბატონსა და თბილისში, ვერაზედ, ერთს ქონს შეპყრობიან, სადაც გადაუწყვეტიათ, ცოლს მუყაითი ხელსაქმით, ქმარს აგურის ქურახზებზედ შეშის ჩეხით თავიანთი ოჯახის საქმე მოეგვარებინათ. ეს ფაბულა მწერალს საშუალებას აძლევს, დაგვანახოს როგორც სოფლის, ისე ქალაქის მდგომარეობა. იმდროინდელი ქალაქის ამსახველი ნაწარმოებები კი ძალიან ცოტა გვაქვს. მოთხრობა სწორედ ამ სურათებით იწყება. „ჩერ ისევ დილა არის... გლახების მეტი არავინ მოსულან სასაფლაოზედ. ყველა იმათგანი ცდილობს დაიჭიროს შესავალი გზაში, ისეთი ალაგი, სადაც უფრო ბევრი ხალხი ხვდება და სადაც მოწყალებას უფრო მისცემენ. პატარახანს უკან გამოცხადდა გზაზედ, დამწკრივებული გლახებს შუა თეთრწვერიანი, ძველ ფარაჯაში გახვეული ბერიკაცი, ნაყვავილარი, თვალბამღვრელი. იმის გრძელ წვერსა და თმას თითქოს თავის დღეში სავარცხელი არ მიჰქარებიაო, პირდაუბანელი, მხრებზედ ხურჩინი, ცალ ხელში წყლის — ლიტრა და ცალ ხელში — კეტი. ეს გახლდათ, თუ როდისმე გაგიგონიათ ან გინახავთ, მკითხველო, განთქმული (ერთმა უცხო ენის სიტყვიერების მოყვარე ქართველმა ბიოგრაფიამ შეუდგინა უცხო ენაზედ)... „ივანე გლახა“. ივანე გლახამ მაშინვე, ჩვეულებისამებრ, წაუტივ-წამოუტივა გლახა დედაკაცებს და მამაკაცებს, ჯერ დალანძლა, „ხალხს ნუ აწუხებთ თხოვნითაო, თუ უნდათ მოწყალების მოცემა, კარგად გხედავენო“. მერე დაამწკრივა და შორს გააყენა გზიდან პარკებით პატარა მათხოვრები, ყმაწვილი ბიჭები, რომლებიც გლახობას ჯერ სწავლობდნენ, იფრინა ივანე გლახამ და სულ გარეკა იქიდან. მაინც საკვირველია, რომ კაცის ბუნება თავის მშვენებას ბევრჯელ არ დაჰკარგავს დაჩაგრულ და დავრდომილ გვამშიაც გამოსჭვირს. თუნდა წარსული ცხოვრება ივანე გლახასი არ გცოდნოდეთ, ერთხელ რომ შეგეხედნათ, რაღაც უნებლიეთ პატივს უძღვნიდი ამ გაბურძგვნილ კაცსა. გლახა იყო, მაგრამ თავის დღეში არ ითხოვდა, იდგა კუნტულში თავისთვის. ბევრჯელ ჩემი თვალთ მინახავს, რომ საკუთარი მოგროვილი ფული დაერიგებინოს გლახა-დედაკაცებისა და კაცებისათვის, როდესაც ისინი აწუხებდნენ გამვლელ-გამომვლელ ხალხსა“.

ალ. ცაგარელმა ცხოვრების გრძელი ტანჯვის გზაზე გამოატარა თავისი გმირი. სანამ ის ამ მდგომარეობაში აღმოჩნდებოდა. მას ჯერ ხარაზის შეგირდად ეხედავთ და მწერალს ეს ხელსაყრელ პირობებს უქმნის თბილისელი ხელოსნების შრომისა და ყოფის ასახვისათვის.

მოთხრობის სიმართლეში დარწმუნებული ავტორი, რომელსაც, ეტყობა, საფუძვლიანად შეუსწავლია პერსონაჟების მოქმედების გარემო, პათეტიკურად დასძენს: „აი, ჩემო ბატონო, მეჩექმის შაგირდის მდგომარეობა. ვისაც ამაზედ უკეთესი ჰგონია იმათი ცხოვრება და ჩემ სიტყვებში ეჭვს შეიტანს, იმან ინებოს შებრძანება მეჩექმის დუქანში, ტფილისში, და რაც იქა ნახოს, ის იყოს იმის სასჯელი ურწმუნოებისათვის... კმარა... რასაკვირველია, მკითხველო, პირველად ვერ გაიგებ, ვინ არის ეს შაგირდი, მაშინ პატარა იყო, ეხლა გაიზარდა, და მამასავით, წლოვანებასთან, ბედმა სიმუხთლეც უფრო და უფრო მოუმატა...“

ეს გახლავთ გლაზა ბედკრულაძის ვაჟი, დერცის რომ ებარა“.

შვილების მდგომარეობა არაფრით განსხვავდება მშობლების ბედისაგან. ოსტატები არაადამიანურად ეპყრობიან მათ, სცემენ, ძარცვავენ.

მოთხრობის სხვა მხარეებზე რომ არაფერი ვთქვათ, მის ღირსებაზე ისიც მეტყველებს, რომ მასში შემონახულია თბილისელ მშრომელთა ყოფის უნიკალური სურათები, რომელთაც ვერავითარი სხვა წყაროებით ვერ აღვადგენთ. აღწერილია „გროშობა“, „ასასობა“ და ა. შ. გამოვლინებულია თითოეული მათგანის სოციალური შინაარსი.

„გროშოებს“ ახალგაზრდა ბიჭებს ეძახდნენ თურმე, რომლებსაც „მეიდნებზე“ ნაყიდი ნახშირი მიჰქონდათ ზურგით, ჯორით და ამისთვის გროშებს იღებდნენ.

ამ ხელობას მიჰყო ხელი გლაზა ბედკრულაძემაც (ხახატო შავბედაძემ) და ორიოდ აბაზი იშოვა.

„ძალიან ფეხმარდობა გამოიჩინა „გროშობაში“ შავბედაძემ. ბინდიდგან დაწყობილი ღიდ ვახშმობამდის ჯერ სახლებში დაჰქონდა ნახშირი, მერე ქუჩა-ქუჩა დაჰყვანდა ნახშირის საპალნეთი ჯორები და მოუღალავად გაიძახოდა: „უგლი! უგლი! აბა, ნახშირი!“ წვიმა, თოვლი, ტალახი ყოფილიყო, ამისთვის სულ ერთი იყო. ამის ახალგაზრდა ამქრებს უყვარდათ ამის სიმხნე: ერთი ამორჩეული ბინა არ ჰქონდა სავაჭროთ შავბედაძეს, სადაც ნახშირის საპალნე იყო წასაღები, ისიც იქვე დაიზადებოდა“.

მაგრამ ეს გროშები ღიდ შემწეობას არ იძლეოდა და მშიერ-მწყურვალ ბიჭები ცდილობდნენ, რაღაც გზა გამოენახათ პირობების გასაუმჯობესებლად, ოჯახის შესამაგრებლად. ხშირად ეს „რაღაც გზა“ წერილმანი ქურდობით იწყებოდა და მძარცველობით მთავრდებოდა.

„ღამე მოსასვენებლად და ნაქურდალის შესანახავად, რაც გადარჩებოდათ, საგანგებო დარბაზი იშოვნეს გამჭრიახმა გროშოებმა და ამით უფრო ნიშნს უგებდნენ თავიანთ „ლობიო“ ამხანაგებს, რომლებიც სიცოცხლეში ცის ქვეშ ფიხნდებოდნენ... ეხლა კი შეშურდათ ამათაც გამბედავების სიცოცხლე, მაგრამ გვიან იყო: სიკვდილის შემდეგ, სინანული აღარ არისო. იმათ ახლოც აღარ მიიკარეს, თუმცა აქამდის ეხვეწებოდნენ ამ ამხანაგებს.

რიყეზე და მტკვრის პირას. მალაქნები რომ დგანან — აქ თივის ზვინები იყო დადგმული გასასყიდათ. იმ თივის ძირებში გამოთხრილი იყო ორიოდე ვეება, განჩინებსავით დოლაბები, ეს გროშუები იქ დგანან“.

არანაკლებ სავალალოა „ასასების“ მდგომარეობა. ასე ეძახდნენ თურმე ღუქნის მცველებს, განსაკუთრებით მათ, ვისაც ბედმა ღია ცის ქვეშ ღამის თევა არგუნა. ქარ-წვიმაში, თოვლში, მშიერ-ტიტველნი ასრულებდნენ თავიანთ მოვალეობას. თუ წასთვლემდნენ, ფეხით გათელვა ელოდათ. მათ სადილს შეადგენდა გამხმარი პურის ნატეხი.

ალ. ცაგარელს რეალისტური დეტალიზაციით აქვს გადმოცემული ამ უბედურთა ექსპლოატაციის, აბუჩად აგდების სურათები. რა ქნან — თითოეული გროში თითო ღლის სიცოცხლეს ჰმატებს მათ ცოლ-შვილს. ცარიელი პური რომ ჰქონდეთ, დღესვე მიატოვებდნენ ამ საქმეს, სად იშოვონ ეს ღლიური ლუკმა!

მწერალი დამაჯერებლად აგვიწერს კლასობრივი ჩავვრისა და უსამართლობის ამბებს.

დუქნის პატრონმა უკანასკნელი კაპიკებიც წაგლიჯა ბედკრულადეს, რომელსაც ასე ესახება თავისი მდგომარეობა: „ცოლ-შვილი, ღმერთო, ხომ შენა ხარ გულთა-მხილავი, (ზეცას შეხედა და თეთრ წვერზედ ჩამოგორდა ორიოდ ობოლი მარგალიტით ცრემლი). შიმშილით მეხოცება, სესხით ავიმსენით, გლახაობით თავი მოვაწყინეთ მთელს უბანს. ცემა-ტყეპით და ლანძღვით ისტუმრებენ ჩემ ცოლ-შვილს მეზობლები, როდესაც იმათ კარზედ მივლენ“.

მკითხველს ამახსოვრდება გაბლენძილი შეშის მყიდველის მიერ ბედკრულადის მოტყუება. აქაც ალ. ცაგარელი წარმოგვიდგება დაკვირვებულ, ხალხის ცხოვრების მცოდნე მხატვრად. დეტალებისა და ეპიზოდების სიმდიდრით მას შეიძლება ტოლიც არ ჰყავდეს იმ დროის პროზაში. თვალისა და გვწმინდება შეშით დატვირთული ურმის შორიახლოს ნელ-ნელა მიმავალი, ილღიაში ცულამოჩრილი ბედკრულადე.

ასევე დამახასიათებელია, როცა მყიდველისაგან მოტყუებული გაიძვერა უკან ბრუნდება და თავის განსაცდელზე ფიქრობს.

მოგვიანებით, ე. ნინოშვილის, ნ. ლომოურის, ს. მაგლობლიშვილის ნაწარმოებებში თუ შევხვდებით ხალხის, ოჯახის ასეთი გასაცოდავებული მდგომარეობის სურათებს.

მოტყუებული, გულმოკლული ბედკრულადე ძიწოლით უახლოვდება თავის სოროს, სადაც მშვიერი ცოლ-შვილი ელოდება: „ოჰ, კაცო, შენა ხარ!? რაზედ ამოგვწყვიტე შიმშილით, აი ეხლა დაბნედილი და გაბრუებული ვიყავი, არაქათი აღარ მაქვს სიცოცხლისა, მე ჯანი გამვარდეს, თითქოს მაგანაც ეხლა ენა ამოიდგა, ისე ცხადათ მეყურებოდა მაგის ტირილი, პურს ითხოვდა ეგეცა... გული ჩამეთუთქა... მოკვდი... პირში სული აღარა მაქვს...“

მამა ღამე „ასასობს“, დღე — შეშის მჭრელია. დედა სხვის ბავშვებს ძუძუს აწოვებს, კერავს, შეძლებულებს პურს უცხობს, ურეცხავს, წინდა-პაჭიკებს უქსოვს, ჩახსაკრავებს უბამს, ბავშვებს კი მაინც ლუკმა სანატრელი აქვთ.

ქართველი მკითხველისათვის დაუვიწყარია თამროს („გლახის ნაამბობი“), ქრისტიანის. ესმას საჩეები, მაგრამ ამ მოთხრობის გმირის, თამრიკოს, ტრაგედიას, იქნებ, ვერც ერთის უბედურება ვერ შეეღაროს. მას არც სიყვარული ელირსა, თუნდაც ერთი წუთის სიყვარული, არც ვისიმე გამოსარჩლება ახსოვს, ღირსებით კი არავის დაუვარდება; მშვენიერი, ჭკვიანი, ნიჭიერი, კეთილი, მამის სიკვდილის შემდეგ ყოველგვარ ნუგეშს მოაკლდა. ავტორი ასე გვისურათებს მის ახალ ცხოვრებას: „აი, ჩემო მკითხველო, ზემოხსენებულს ქედმოხრილადის ქალს უჯდა პირისფარეშათ მონავარდისა. გოგო მშვენიერი, ქალური სახისა, კარგა ათქვირებული და მოჩიტებული...“

ეს იყო ბედკრულადის პატარა ქალი, თამარი... რაც მამა მოუკვდა, ეს ქალი თავის თავს აღარ ეკუთვნის და არც საკუთარი სახელი აქვს. მონავარდისა ჭკვიან, ვითომ, ქალბატონი — ვარდია და ეს იმის მონა ანუ მოსამსახურე...“

„ორიოდე სურათი“ ბატონყმობის გაუქმების დროს იწერებოდა, მასში არეკლილია, როგორც რეფორმამდელი, ისე რეფორმის შემდგომი ვითარება, მაგრამ ზნეობრივი შედეგები არ ჩანს: მებატონე ისე ექცევა მონავარდისას, როგორც დათიკო — თამროს.

შეურაცხყოფილი, ნაცემი, გამოგდებული მონავარდისა დასნეულდა. დედამ, რაც შეეძლო, უწამლა, მაგრამ ახალგაზრდა ქალს აგებულებამ უღალატა, ცოცხალ-მკვდარსა ჰგავდა. ბოლოს, ვერაზედ ვხედავთ, ქალაქის საავადმყოფო-

ფოში. „... ერთ ოთახში რამდენიმე ქალია; მღერიან ქალაქურ სიმღერებს „ქლო ხაბარდიანოს“, „ლამუ-ლამუს“, „მთვარეს“, „ლამეს“, „დილას“ და სხვა სიმღერებს. „იავნანასაც“ ხშირად მღერიან, ვითომდა, „ბატონები“ სწვე-
ვიან და ყვავილი ან ქუნთრუშა სჭირთ. ადამიანის სახე არც ერთს არა აქვს: გამხდრები, დამახინჯებულები, ტუჩებდასიებულნი, კბილებჩაშეგებულნი. ზოგს კიდევ ჩასცენია, თავზედ თმა აღარ ადგებათ. ზოგნი ტანში იმტვრევიან და იზმორებიან ნამძინარეცსავით. ზოგს რა სტკივა და ზოგს რა...“

ამას წინ უსწრებს არანაკლებ გულისმომწყველელი ეპიზოდები „უზნეო“ ცხოვრებისა, როცა, მწერლის სიტყვა რომ გავიმეოროთ, „უბედური მსხვერპ-
ლი“ „ლამის ბუნაგში“ აღმოჩნდება. ტკივილის გარეშე ძნელი წასაკითხავია მოთხრობის ეს ადგილები, რომლებიც თვალნათლივ წარმოგვისახვენ და-
რიბ-ლატაკთა მძიმე ცხოვრებას, სოციალურ ურთიერთობათა გამწვავებას და საერთო უიმედობას.

ამ თვალსაზრისით, ანგარიში უნდა გაეწიოს არა მხატვრულ ხარისხს, არა-
მედ სოციალური მხილების მასშტაბსა და დროს. თუ ასე მივუდგებით. მაშინ
ალ. ცაგარლის ეს მოთხრობა თავისი დროის ერთ ყველაზე საყურადღებო
ნაწარმოებად უნდა ჩაითვალოს.

„მე რა ბრალი ვარ? რა დანაშაული ვარ, რომ ისეთ ალაგას ჩამადგეს,
რომელიც მეც მეზიზღება, მაგრამ ვერსად წაუვალ და ბევრიც მინდოდეს, ვე-
რას გაეაწყობ... ასე უდრო უდროთ უნდა ვეწვიო საიქიოს, სადაც უარესი
მომელის, ღმერთმა ხომ იცის, ბრალი კი არა ვარ, ისიც არ ვიცი, ვისი ბრა-
ლია, მაგრამ მე ჩემ დღეში არ ვეძებდი ამ გვარ ცხოვრებას, რომელმაც ასე
ადრე მომაკლო სიცოცხლეს და საზიზღარი გამხადა ძმებისათვისაც კი...“ ეს
შთაბეჭდილება კიდევ უფრო დაძაბული ხდება, როცა მკითხველი გაიგებს,
რომ ამ მდგომარეობაში მყოფ შვილთან დედა პურის ნამცეცების სათხოვნე-
ლად მისული.

მოთხრობის გმირები ორ მოპირდაპირე პოლუსზე იმყოფებიან. როცა
ერთნი განცხრომას მისცემიან. მეორეთ სული ხდებათ ყოველგვარი შევი-
წროებისაგან. მწერალი არც ერთს არ ტოვებს უყურადღებოდ. ცდილობს, არ
დააკლოს მათ ძირითადი შტრიხები; გვამცნობს, რომ თავად ქედმოხრილადის
მამულები „პრიკაზის“ ვალში გაყიდეს. ახლა ის თავის საკუთარ სახლში ქი-
რას იხდის, „სამსახურშიც აღარაა“.

როცა უდანაშაულო ადამიანებს სცემენ, ბედნიერი, კარგა ჩათბუნებული
კაცი მოდის „ტანცოვშიცის“ სახლიდან. იგი ბენეფისის შემდეგ ტაშისცემით
მოაცილეს შინ.

ცოლ-ქმარი ქედმოხრილადეები თავისებური ვარიანტია თათქარიძეებისა.
განსაკუთრებით, კნეინები, თუმცა, პირველნი ქალაქში დასახლებულან და
ყოფაქცევა ცოტათი შეცვლიათ.

ამ ოჯახის აღწერა, ეტიკეტისა და ყოფის დახასიათება იმ მხრივაცაა სა-
გულისხმო, რომ ეს ქალაქური ცხოვრების განუმეორებელი სურათებია ჩვენს
ლიტერატურაში, მათში ბევრი რამ დავიწყებული და გარდასულია შემო-
ნახული.

ყოველდღიურობაში შემოდიოდა ახალი ნივთები და ჩვევები. „ჩვენს
ქალბატონს ფერ-უმარილის გლეხით ისე გასქელებოდა პირისკანი, რომ ეხლა
აღარც კი ადგებოდა პირზედ. დღეში რამდენჯერმე იკრავდა ხოლმე შუშტაკს,

მაგრამ ვერც არას ამითა ხდებოდა. ოფლი იყო ამის მტერი და ჩამშხამებელი. ქალბატონი სიმსუქნისაგან კვერცხის დასადებ დედალსავით აქეთ-იქით თეძოებზედ გადადიოდ-გადმოდიოდა. ის ამ გვარ აგებულებას აბრალებდა ოფლსა. სიცხის დროს ლოყებზედ, ლაბაბზედ და კავების ქვეშ სულ დაღარული იყო პირის სახე. ზევიდან წამოვიდოდა ოფლი და სულ თან მოჰქონდა არეშარე. რაც გზაზედ ფერ-უმარილი მოხვდებოდა, წამოიღებდა და ამგვარად ვეებ-ვეება რუებს გააკეთებდა სახეზედ, რომლებშიაც რიყე შავი იყო და ნაპირები თეთრ-წითელი...”

მწერლის სერიოზული წარმატებაა თამროს (მონავარდისას) სახე. შეიძლება ვთქვათ, რომ ეს ყველაზე სრული და თანმიმდევრული სახეა მოთხრობაში, — საინტერესო როგორც შემეცნებითი თვალსაზრისით, ისე მხატვრულად. დახატულია სიმპათიით, იმ ტენდენციით, რომ ქვეყნის იმედი დაბალი ფენები, მშრომელი ადამიანები არიან და მათი შევიწროება, ჩაგვრა, ერის დაღუპვას მოასწავებს.

როცა ქალბატონი მონავარდისას ქმართან შეუსწრებს, მკითხველი არათუ მხოლოდ თანაუგრძნობს მას, არამედ მისი საქციელი არწმუნებს, რომ მომავალი ამ ადამიანებისაა.

ბედკრულაძეებმა დიდი ეკლიანი გზა გაიარეს. ეს გზა დამცირების, ადამიანური ღირსებისა და უფლების ფეხქვეშ გათელვის, გაყვლეფის, შიმშილის გოლგოთაა. მასში კონდენსირებულია არა მარტო კლასობრივი ექსპლოატაცია, არამედ ის დიდი ენერგია, გაუტეხლობა, სიმტკიცე, სიფხიზლე, რომელმაც მათ საბოლოო გამარჯვება უნდა მოუტანოს. ყვლეფას, ცემას, უსაქმურობას, გარყვნილებას მომავალი არ შეიძლება ჰქონდეს.

ალ. ცაგარლის „ორიოდე სურათი“ იმ მხრივაც მიგვაჩნია მნიშვნელოვან თხზულებად, რომ ის სათავე და წინამორბედი ქართული ხალხოსნური პროზისა, რომელიც 80-იან წლებში გაშლის ფრთებს. მასში უკვე ისმის „ტეტიათა მოტრფიალების“ ხმები. ამის დასტურია სოფლისა და ქალაქის ლატაკთა ცხოვრების კოლორიტული პასაჟები. ალ. ცაგარლის პროზას — ხალხოსნურ პროზასთან ანათესავენ. შავბნელი, სულისშემხუთველი ეპიზოდები და სურათები (შავბედაძის გადათელვა, ცემა, სიკვდილი), სილატაკის აღწერა, უკიდურესი ჩამორჩენილობა, პერსონაჟთათვის ტენდენციურად შერჩეული გვარები: შავბედაძე, ბედკრულაძე და ა. შ.

„იქნებ, მკითხველმა ბრძანოს, ეს რა ამბავი არის, რომ ყველას სახელები და გვარიც კი ეცვლებაო... ასეა, ჩემო ბატონო, ამ ხალხის ბედი ნამდვილ სიცოცხლეში: ვისაც რა უნდა, იმას დაარქმევს ამ ხალხსა, იმათ არ შეუძლიანთ სიტყვა შეუბრუნონ თავიანთ ალებსა „სხვა სახელი დაგვიძახეთო“... და ამგვარად დღეს, ხვალ, ზეგ და დაერქმევათ ხოლმე სხვადასხვა სახელები. თითქმის იშვიათია მოსამსახურე ბიჭი და გოგო, რომ ნათლობის სახელი შერჩეს ბოლომდინ. ხანდახან მოსამსახურე ბიჭებს არათუ სხვადასხვა სახლებში სხვადასხვა სახელებს ეძახიან, ბევრჯერ ერთსა და იმავე სახლში ყველა თავისებურათ ეძახის სახელსა. მაგ. სახელი ჰქვია პეტრე: ერთგან ეძახიან პეტრიკას, მეორეგან პეტრუზას, მესამეგან პეტრუშკას და სხვა. თუ ოჯახში ვისმესა ჰქვიან ბიჭისა ან გოგოს სახელი, მაშინვე შეუცვლიან ნათლობის სახელს და სხვას დაარქმევენ...”

მოგვიანებით ქართული ხალხოსნური პროზის დამახასიათებელი ნიშან-თვისებები ხდება ავადმყოფობების, ბუნების სტიქიურ უბედურებათა, ცრუმორწმუნეობის, ქელეხის აღწერა, როგორც ხალხის სილატაკის მიზეზისა.

არ ზოგავს მწერალი არც მღვდლის ანგარებას, არც შკითხავენს. შემთხვევითი არაა, რომ მწერალს მოთხრობაში ი. ჭავჭავაძის სტრიქონები ჩაურთავს (ოდნავ შეცვლილი):

ამბობენ, თურმე მე მიყვარს გლეხკაცი,
ბარაქალა მაგ გულკეთილობას!
რომ ბედში მყოფი შენ ძმად მიგაჩნდეს,
ეგ ვერაფერი სიყვარულია;
სიტყვა ის არის, კაცს ის უყვარდეს,
ვინც ბედისაგან დაჩაგრულია.

სამართლიანი არ იქნებოდა, ამ მოთხრობაში არ დაგვენახა სოციალური და ფილოსოფიური განზოგადების ტენდენცია. მართალია, მოვლენები შესაფერის მხატვრულ ხარისხში ვერაა აყვანილი, მაგრამ ავტორი ხელიდან არ უშვებს მომენტს, რათა მსჯელობის საგნად აქციოს ცალკეული მომენტები; გამოხატავს მათდამი თავის დამოკიდებულებას, გვთავაზობს მათ საზოგადოებრივ, ფსიქოლოგიურ ახსნას. გულწრფელი და მართალია მისი დიგრესიები სიკვდილ-სიცოცხლის რაობაზე, ადამიანის დანიშნულებაზე. პესიმისტური კილო აქ ხელს უწყობს სოციალური ემანსიპაციის იდეით გამსჭვალვას.

რიტორიკული შეკითხვები ასეთ შემთხვევაში „ფილოსოფოსობის პრეტენზიას“ კი არ გამოხატავს, არამედ სოციალურ აქცენტს ამახვილებს.

მოთხრობის მთავარი ღირსება მისი მამულიშვილური სულისკვეთებაა. ყველგან იგრძნობა, რომ მწერალს სამშობლოს ბედი და მომავალი აღელვებს. სოციალური სამართლიანობა საქართველოს კეთილდღეობის გარანტიად მიაჩნია. ამასვე ადასტურებს ცრუპატრიოტობის სატირული მხილება: „წამოვიდა ჩვენი ჩიტირეკია, ახალგაზრდა ქართველი გამწყრალი, მომდურავი ხალხისა და ცხოვრებისა, უკმაყოფილო და უმადური თავის მეერთმამულებებისა, რომლებიც ვერ მიხვდნენ და ვერ იტვირთეს იმის მაღალკაცობრიული პაზრები, — უარყვეს პროექტი, რომელშიაც ის ამტკიცებდა მიუცილებელ საჭიროებას ორიოდ რიგიანი თეატრის დაფუძნებაზედ თბილისში“.

მოთხრობაში შემორჩენილია ეპოქის სურნელი, კილო და ხასიათი. მართალია, ენა მდგრადი ვერაა, მაგრამ ალაგ-ალაგ ცოცხალი და მდიდარია.

მკითხველთან კონტაქტს ხელს უწყობს ინტიმური, თანმიმდევრული თხრობის უნარი. ზოგიერთი დიალოგი ბუნებრივადაა შესრულებული.

რამდენად მწვავე და აქტუალური იყო ალ. ცაგარლის მოთხრობა — იქიდანაც ჩანს, რომ ცენზურას მთელი VII თავი ამოუღია.

„რამდენიმე სურათი“ კიდევ უფრო აფართოებს ჩვენს წარმოდგენას შემდეგ სახელგანთქმული მეცნიერის ალ. ცაგარლის ლიტერატურულ ღვაწლსა და შესაძლებლობებზე.

Л. В. БОЧКОВА

АЛЕКСАНДР ЦАГАРЕЛИ — ПРОЗАИК

Резюме

Известный ученый, профессор Петербургского университета А. А. Цагарели в начале 60-х годов XIX в. привлёк внимание общественности интересными критическими статьями и рассказами на актуальные темы.

В исследовании дан идейно-художественный анализ прозы А. Цагарели («Картины из жизни народа»), заострено внимание на ее обличительном направлении, гуманности и правдивости.

А. Цагарели внес несомненный вклад в развитие грузинского критического реализма.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ჟურნალისტიკის განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

ილია ჭავჭავაძის „კატკოვის პასუხად“ ქართულ და რუსულ პრესაში

ილია ჭავჭავაძის პუბლიცისტური მემკვიდრეობიდან ერთ-ერთი საუკეთესო სტატიაა „კატკოვის პასუხად“, რომელმაც თავის დროზე დიდი როლი შეასრულა ქართველი ხალხის ეროვნული ინტერესების დაცვისათვის. სტატია გამოქვეყნდა 1882 წლის 24 თებერვალს გაზეთ „დროებაში“ (№ 40, გვ. 1—2).

როგორც ცნობილია, 1882 წლის 20 და 22 იანვარს თბილისში ქართულ თეატრში წარმოდგენილი იქნა დავით ერისთავის დრამა „სამშობლო“, რომელიც გადმოკეთებული იყო ფრანგი დრამატურგის ე. სარდუს პიესიდან „Patrie“. წარმოდგენას მაყურებელი აღფრთოვანებით შეხვდა, მას აღტაცებით გამოეხმაურა ქართული პრესაც. მაგრამ სულ ცოტა ხნის შემდეგ, 1882 წლის 13 თებერვალს, გაზეთ „მოსკოვსკიე ვედომოსტში“ (№ 44) С. Р.-ს ხელმოწერით გამოქვეყნდა კორესპონდენცია: «Из Тифлиса 3 февраля», რომელიც, არსებითად, მეფის მთავრობის წინაშე ქართველი და სომეხი ხალხების პოლიტიკურ დაბეზღებას წარმოადგენდა. იგი ფეხქვეშ თელავდა ქართველი ხალხის ეროვნულ ღირსებას.

ქართული პრესა აღაშფოთა რეაქციონერთა ამგვარმა მოქმედებამ. რამდენიმე დღის შემდეგ, 1882 წლის 19 თებერვალს, გაზეთი „დროება“ (№ 36, გვ. 1) აუწყებდა მკითხველს: „დღევანდელის ფოჩტით მოსულს გაზ. „მოსკოვის უწყებებში“ (№ 44) დაბეჭდილია თფილისიდან გაგზავნილი კორესპონდენცია, რომელიც სავსეა საძაგელ ცილისწამებით ქართველ და სომხის ახალგაზდებზე, რომელიც საზიზღარ „დანოსსა“ და ჯაშუშის საკადრის დაბეზღებას შეიცავს. კორესპონდენცია დაწერილია დრამის „სამშობლოს“ წარმოდგენის თაობაზე, ხელმოწერილია ვილაც ს. რ.-ის სახელით.

საუბედუროდ, დღეს ვერ ვასწრობთ ამ კორესპონდენციის გაცნობას მკითხველისათვის: ხვალ კი გადავთარგმნით და ვეცდებით ცალკე სტატია უძღვნათ ამ საგანს“. მართლაც, იმავე წლის 21 თებერვალს „დროების“ 38-ე ნომერში (გვ. 1—2) დაიბეჭდა „სიტყვასიტყვითი თარგმანი იმ თფილისიდან გაგზავნილის კორესპონდენციისა“. იქვე გაზეთი წერდა: «„დროების“ რედაქცია ამ კორესპონდენციის შესახებ პასუხს ამზადებს და, თუ გარეშე დამატკოლებელი მიზეზი არ აღმოუჩნდა, ერთ შემდეგ ნომერთაგანში დაბეჭდავს».

როგორც ჩანს, მოწინავე ქართველ ინტელიგენციას, კერძოდ, „დროების“ რედაქტორს სერგეი ნესხს, საპასუხო სტატიის დაწერა და ქართველი ხალხის ეროვნული ღირსების დაცვა ილია ჭავჭავაძისათვის მიუზღვიათ.

აი, რას წერდა ილიას შესახებ მწერლის პირველი ბიოგრაფი გრიგოლ ყიფშიძე: „საზოგადოდ ილია, გაჭირვების ტალკვესს რომ იტყვიან, სწორედ ის იყო. როცა საფრთხე რამ იყო მოსალოდნელი ჩვენის ქვეყნის ინტერესებისათვის, იმას შემოეხვეოდნენ ხოლმე ჩვენი მამულიშვილები, აბა, უნდა გვიშველო როგორმე, ხმა ამოიღო, ჩვენს საქმეს ემუქრებოდა, დაბალ ლობედ

დაგვსახეს, ლამის ზედ შეგვდგნენ და გაგვთელონო. მუდამ დინჯი, აუჩქარებელი ილიაც ყურადღებით მოუსმენდა ხოლმე ყველას, სათითაოდ აპკრებდა თითოეულის აზრს, ბოლოს ყველას ერთად თავითავს მოუყრიდა, გააშუქებდა საგანს, რაც უნდა რთული და დახლართული ყოფილიყო, და იკისრებდა გამოსვლას საბრძოლველად; გამოვიდოდა, როგორც გამოცდილი ფალავანი წინადაცე კარგად მოსაზრებულის საბრძოლველის გეგმით, შეიარაღებული ფერხით თხემამდე; გამოვიდოდა და იცავდა თავის ქვეყანას, თავის ძვირფას სამშობლოს ძნელად გასამეტს, უმაღლეს ინტერესებს.

ასე გაუმკლავდა ილია M. Вет.-საც 1882 წელს, როცა ამ გაზეთმა და მისმა სულის ჩამდგმელმა კატკოვმა მასხრად აიგდო საქართველოს, დროშა და ცხადპყო თვისი კაციქამიაობა, თვისი დიდი სიძულვილი ქართველი ერისადმი¹.

მართლაც, ცნობილია, თუ რა გამანადგურებელი პასუხი გასცა ი. ჭავჭავაძემ კატკოვსა და მის დამქაშებს.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში, ილიას პირად საარქივო ფონდში 171-ე ნომრით დაცულია „კატკოვის პასუხად“ — შავი ავტოგრაფი, რომლის გაცნობა გვეხმარება ნაწილობრივ აღვადგინოთ ამ სტატიის შექმნის ისტორია. ილიასეული ავტოგრაფი დაწერილია შავი მელნით, თაბახის ფურცლის ერთ ნახევარზე (სულ 7 ამგვარი ფურცელია). როგორც ჩანს, მწერალს სტატია ერთბაშად, ერთი ამოსუნთქვით დაუწერია. აქვეა მისეული შესწორებები თუ ჩამატებანი, ერთი სიტყვით, წარმოდგენილია მთელი შემოქმედებითი მუშაობა ტექსტზე.

ილიას ბევრი უფიქრია სტატიის სათაურსა და ეპიგრაფზე. სათაურად ჰქონია: „პასუხად“, „დევნული მდევნელს“, „პასუხად კატკოვისა“, რომლებიც შემდეგ გადაუხაზავს და საბოლოოდ „კატკოვის პასუხად“ შეუჩქევია. ეპიგრაფად შოთა რუსთაველის ორი აფორიზმიდან — „მოყვარე — მტერი ყოვლისა მტრისაგან უფრო მტერია“ და „მართლა თქმულა, არას მართებს ყვავსა ვარდი, ვირსა რქანი“ — უპირატესობა პირველისათვის მიუნიჭებია.

როგორც ჩანს, ეს სტატია სასწრაფოდ უნდა გამოქვეყნებულიყო. ილიას მისი გადაწერაც კი ვერ მოუხწრია და შავი ავტოგრაფის სახით გაუგზავნია იგი „დროების“ რედაქციაში (მწერალს ტექსტი დასაბეჭდად ამ ხელნაწერიდან გაუმზადებია: აღუნიშნავს აბზაცები, ეპიგრაფისა და ბოლო სტრიქონისათვის მიუწერია წვრილი ასოებით დაიბეჭდოსო, იქვე აღნიშნულია სტატიის დაწერის თარიღი: 23 თებერვალი). ილია დაინტერესებული ყოფილა რედაქციის თანამშრომელთა აზრითაც. ამას გვიჩვენებს პატარა ბარათი სერგეი მესხისადმი, რომელიც იქვე მიუწერია მწერალს: „სერგეი! თუ ჯერ წავიკითხავთ ერთად და მერე დაბეჭდამ კარგს იზამ. ამაღამ შევიყარნეთ და წავიკითხოთ მომწერე თუ თანახმა იქნები. ილია ჭავჭავაძე“.

ჩანს, ი. ჭავჭავაძეს ს. მესხთან ერთად წაუკითხავს ეს სტატია და ერთი ადგილი ჩაუმატებია კიდევ ლურჯი მელნით: „ეგ დროშა, რომელიც ეგეთის სასოებითა და პატივით უტარებია იმოდენა ხანს უწინდელს ქართველს, ეგ დროშა, რომელიც წინ დახვედრია მოზღვავებულს თათრობასა და მუსულმანობას და ქრისტეს ჯვარი თამამად წინ წაუძლივარებია, ძლევამოსილობით ომი-

¹ გრ. ყ იფ შ იძ ე, ილია ჭავჭავაძე. ბიოგრაფია. იბ.: ი. ჭავჭავაძე, თხზულებანი, ტ. I, მიხეილ გუდუწანიშვილის გამოცემა, თბ., 1914, გვ. XLII.

დამ გამოუტანია და რუსეთისათვის ჩაუბარებია, ეგ დროშა, რომელსაც აწინდელი ქართველი იმავე ვაჟკაცობითა და თავგამომეტებით თან გაჰყოლია და რუსებთან ერთად სისხლი უნთხევია მამულისათვის, დღეს ეგ დროშა საცირკოდ გაგვიხადა ერთმა ვილაყა კორესპონდენტმა...“ მწერალი დაინტერესებულა სტატიის კორექტურითაც. იქვე, ილიასეულ ავტოგრაფზე, ს. მესხს იმავე ლურჯი მელნით სტამბის ასოთამწყობისათვის მიუწერია პატარა ბარათი: „დიომიდე, თუ ორ საათამდინ ამოაწყონ ეს სტატია, კორექტურა ბანკში გაუგზავნეთ ილიას, ასე ითხოვა. ორი საათის შემდეგ — კი შინ გაუგზავნე. მალე გავასწორებ და იმწამსვე ჩავაბარებო; გთხოვთ. სერ. მესხი“.

ილიას „კატკოვის პასუხად“ დაწერიდან მეორე დღესვე, 24 თებერვალს, გამოქვეყნდა „დროებაში“. ნაბეჭდ ტექსტში რამდენიმე ადგილი ამოღებულია. „როცა ბეზლობა, — ეგ უწმინდური ძალ-ლონე გაცვეთილის კაცისა, პირახდილი დაიარება, არამცთუ უსირცხვილოდ, თავმოწონებითაც ფარფაშობს და ლუქმა პურს აწედის მახეზლარს (— მაშინ პირდაპირ შეგვიძლიან ვსტქვათ, რომ საზოგადოების წყობას საძირკველი შერყევიაო და აღსასრული მოახლოებულია)“ — ფრჩხილებში ჩასმული სიტყვები ამოღებულია. არაა დაბეჭდილი აგრეთვე ფრჩხილებში ჩასმული შემდეგი სიტყვები: „ყველაზედ საშიშარი და საზიზღარი ბეზლობა ის ბეზლობაა, რომელსაც საგნად მთელი ერი ჰყავს, ნამეტნავად იმისთანა ერი, რომელიც („შემთხვევისა გამო სხვისა და სხვისა“) ყოველ ღონეს მოკლებულია, რომ თავი იმართლოს“.

ამოღებულია ილიასეული ტექსტის უკანასკნელი სტრიქონიც: „ესე-ლა დაგვჩა ნუგეშად მის იმედისა დიდისა?!“².

ილიას სტატიას საყოველთაო მოწონება დაუმსახურებია. რამდენიმე დღის შემდეგ „დროება“ წერდა: „დიდის სიამოვნებით ვაცხადებთ, რომ ჩვენი გაზეთის № 40-ში დაბეჭდილის სტატიის გამო, — „კატკოვის პასუხად“ — ავტორს ამ სტატიისას თ. ილ. გრ. ჭავჭავაძეს რამდენიმე ტელეგრამა მოუვიდა, რომელშიაც თანაგრძნობას და მადლობას უცხადებენ ამ სტატიაში გამოთქმულ აზრების გამო. ამგვარი თანაგრძნობა გამამხნევებელი და სულისჩამდგმელია არათუ მარტო მწერლისა, არამედ თვით იმ საქმისა, რომელსაც ის თავის კალმით ემსახურება“... („დროება“, 1882 წლის 28 თებერვალი, № 43, გვ. 2). მართლაც, ამ სტატიით ილიამ მთელი ქართველი ხალხის გულისწყრომა და აღშფოთება გამოხატა. „მოსკოვსკიე ვედომოსტის“ კორესპონდენციამ საქართველოს ყველა კუთხის მცხოვრებნი ააღელვა. „ამ უკანასკნელ დღეებში, — წერდა „დროების“ კორესპონდენტი პ. სემენენკო თელავიდან, — აქ არც ეს დიდი ზამთარი ახსოვს ვისმე, არც მოსავალი და არც ალაზნის გადიდება. ყველანი ერთს საგანზე ლაპარაკობენ, ყველანი აღელვებული, გაცხარებული არიან, როდესაც ამ საგანზე ჩამოვარდება ხოლმე სჯა... ეს კორესპონდენცია, რასაკვირველია, ღირსი არ იყო ყურადღებისა, თუ რომ ის არ ყოფილიყო საძაგელის ცილისწამებითა და მავნებელის ბეზლებით შეზავებული ვილაყ უსინდისო და ზნეობამოკლებულის კორესპონდენტისა. კახელები, როგორც შევატყვე,

² იხ. აგრეთვე: სარედაქციო შენიშვნები, ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული 10 ტომად, პ. ინგოროყვას რედაქტორობით, ტ. VIII, თბ., 1957, გვ. 359—360. აღსანიშნავია, რომ იუსტი არაა პ. ინგოროყვას ერთი შენიშვნა: „ეგ დროშა... ძლევამოსილობით ომიდამ გამოუტანია და დაუმკვიდრებია კავკასიაში“ სიტყვები „დაუმკვიდრებია კავკასიაში“ ცენზურის მიზეზით შეკლია ილია ამრიგად: „რუსეთისათვის ჩაუბარებია“ (გვ. 360). როგორც ილიასეული ავტოგრაფიდან ჩანს, ეს სიტყვები თვით ი. ჭავჭავაძეს შეუცვლია.

განსაკუთრებით გაჩაგრებული არიან იმიტომ, რომ ამ კორესპონდენტმა გაბედა შეგინება იმ ერის სახელისა და პატივის ემბლემისა — დროშისა, რომელიც შეღებილია მთელის ქართველობის სისხლითო, რომლითაც რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში ურჯულოებისა და მტარვალობისაგან ვიცავდით ქრისტიანობას...“³

ილიას სტატიას გამოეხმაურა რუსული პროგრესული პრესაც. ორიოდ კვირის შემდეგ, 1882 წლის 9 მარტს, იგი გადაბეჭდა გაზეთმა „მოსკოვსკი ტელეგრაფმა“ (№ 66, გვ. 1). „კატკოვის პასუხად“ ძალზე მოწონებია მოსკოვის საზოგადოებას. თუ როგორი იყო მასზე მოსკოველების რეაქცია, ვიგებთ ილია ოქრომჭედლიშვილის მიერ იმავე წლის 17 მარტს ილია ჭავჭავაძისადმი გამოგზავნილი პირადი წერილიდან: „ძმაო ილიაო! „მოსკოვის ტელეგრაფში“ წავიკითხე შენი წერილი კატკოვის დანოსხედ, წერილი მეტად მშვენიერი, ჭეშმარიტი, ენერგიული და ზომიერი. ჩემი სიამოვნება იმან უფრო ასწია, რომ აქ, არათუ სომხები, ერთი რუსი არ შემხვედრია, რომელსაც არ გამოეთქვას აღტაცებული კმაყოფილება შენ წერილზედ. ამ ორ-სამ წელიწადში მოსკოვში მოხდა დიდი ცვლილება. ეხლა აქ იშვიათად იპოვნი იმისთანა კაცს, რომელიც კატკოვის მოპაზრეს და მიდრეკილების კაცს არ უყურებდეს, როგორც ხალხის მოღალატესა და შპიონს. განათლებულ პირებს გარდა, ეს ცვლილება მოხდა ვაჭრებში და ჩინოვნიკებშიც. ტრაკტირებში, რესტორნებში, ვაგონში ანუ სხვა შეყრილობაში სადმე, თუკი დაიწყობ ლაპარაკს კატკოვის წინააღმდეგ, ანუ იმის მომხრისა, ე. ი. მაღალი ბობოლეების, დარწმუნებული იყავ, რომ სიამოვნებით დაგიგდებენ ყურს და მოგემხრებიან. თუკი ეს ცვლილება მოხდა მოსკოვში, საცა квасный патриотизм-ს აქვს უფრო მევიდრი ბუდე, წარმოიდგინე, რა იქნება სხვა რუსეთის მხარეებში! ეს გარემოება მეტად სანუგეშოა და არის ერთი მიზეზთაგანი, რომელმაც შენი წერილი, თავის საკუთარ ღირსების გარდა, ძალიან მოაწონა აქაურ რუსის საზოგადოებას“ (ეს წერილი დაცულია ხელნაწერთა ინსტიტუტში, ი. ჭავჭავაძის პირად საარქივო ფონდში: № 568).

ი. ოქრომჭედლიშვილის აღნიშნულ პირად წერილს პირველად ყურადღება მიაქცია პროფესორმა შალვა გოზალიშვილმა⁴. ამ წერილით მან მიაკვლია „მოსკოვსკი ტელეგრაფში“ გადაბეჭდილ ი. ჭავჭავაძის სტატიის რუსულ თარგმანს. მანამდე ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში მსჯელობის საგანი არ გამხდარა მისი რუსულ პრესაში გამოქვეყნების ფაქტი. შ. გოზალიშვილი წერდა: «ილია ჭავჭავაძემ „კატკოვის პასუხად“ ქართულთან ერთად, მაშინვე რუსულადაც დაწერა და გაგზავნა მოსკოვში გამოსაქვეყნებლად... საძიებელია თვით ილია ჭავჭავაძის აღნიშნული სტატიის — „კატკოვის პასუხად“ — ილიასეული რუსული ავტოგრაფიც, რის მიხედვითაც იგი დაიბეჭდა „მოსკოვსკი ტელეგრაფში“.

ჩვენ შევადარეთ 1882 წელს „დროებასა“ და „მოსკოვსკი ტელეგრაფში“ გამოქვეყნებული ი. ჭავჭავაძის ამ სტატიის ქართული და რუსული ტექსტები. შედარებამ შემდეგი სურათი მოგვცა: „მოსკოვსკი ტელეგრაფში“ დაბეჭდილ სტატ-

³ „დროება“, 1882 წლის 5 მარტი, № 46, გვ. 3.

⁴ შ. გოზალიშვილი, ილია ჭავჭავაძის სტატია რუსულ პროგრესულ გაზეთში, „ლიტერატურული გაზეთი“, 1958 წლის 9 მაისი, № 19, გვ. 3. იხ. აგრეთვე: შ. გოზალიშვილი, ილია ოქრომჭედლიშვილი, თბ., 1976, გვ. 125—133. შდრ. ა. პ. მახარაძე, ილია ჭავჭავაძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ. I, თბ., 1963, გვ. 77—88.

იას, „დროებაში“ დაბეჭდილისაგან განსხვავებით, არ აქვს ილიასეული სათაური („კატკოვის პასუხად“) და ეპიგრაფი. სამაგიეროდ, მას წინ უძღვის სარედაქციო წერილი, სადაც მხილებულია მ. კატკოვისა და მისი რედაქტორობით გამომავალი გაზეთის მოქმედების რეაქციული ხასიათი (შეენიშნავთ, რომ „მოსკოვსკი ტელეგრაფის“ წინა ნომერებშიც არაერთი სტრიქონია კატკოვის წინააღმდეგ მიმართული). გაზეთი წერს: «Вот г. Катков — совсем другое дело. Доносы его органа — настоящие доносы, в полной форме, и слава этих доносов растет и растет... Г. Каткову нужно волнение народов, сепаратистические стремления, бунты, восстания. Тут его сфера, тут на его улице праздник, потому что как только скажут, «отечество в опасности», то кто же, как не он, сможет быть его спасителем... На другой окраине, он чует «сепаратистические стремления» — и вот к его услугам доносчик, делающий грузинский и армянские театры каким-то политическим веретенком. Все это творится обдуманно, последовательно, по строгой системе. Но, увы, и тут постоянно срывается... Новые времена, новые люди, новые идеи наступили для русской земли, и г. Каткову не сладить с ними. Правда, он и теперь достигает некоторой цели...»⁵ შემდეგ „მოსკოვსკი ტელეგრაფი“ აცნობს მკითხველს იმ რეაქციას, რომელიც კატკოვის გაზეთის დაბეჭდვას მოჰყვა სომხურ და ქართულ პრესაში: «Но посмотрите, какой единодушный, общий взрыв негодования возбуждает эта позорная деятельность. На безчестную инсинуацию из Тифлиса вся местная печать ответила единодушным порывом». ამ სარედაქციო წერილიდან ვიგებთ, რომ გაზეთის წინა ნომერში (იხ. „მოსკოვსკი ტელეგრაფი“, № 65, გვ. 1) გამოქვეყნებულა სომხური პრესის გამომხატურება ამ დაბეჭდვაზე: «Вчера мы воспроизвели несколько строк из армянского журнала «Арцаганк», теперь приведем отзывы представителя грузинской прессы.

Редактор журнала «Иверия», кн. И. Г. Чавчавадзе, пишет в газете «Дрозба»... შემდეგ მოყვანილია ილიას სტატიის რუსული თარგმანის ტექსტი, ბოლოს კი რედაქციის შემდეგი შენიშვნა კატკოვის მისამართით: «Какая завидная доля для старого публициста — нести на своих плечах всенародное безславление».

მალე გაზეთმა „დროებაში“ ქართველ მკითხველს აუწყა ილიას წერილის რუსულ პრესაში გამოქვეყნების ფაქტი. 1882 წლის 16 მარტს (№ 55, გვ. 1) იგი წერდა: „გუშინ და დღეს მოსკოველ გაზეთებმა მოგვიტანა ამბავი, თუ რა საზიზღარი შთაბეჭდილება მოუხდენია რუსეთში ბ-ნ კატკოვის და მისი კორესპონდენტის ბეზღაობას. „მოსკოვსკი ტელეგრაფს“ გადაუბეჭდია ვრცლად ბ-ნი ილია ჭავჭავაძის კატკოვისადმი პასუხი...“ აქვე გაზეთს შემოკლებული სახით მოჰყავს „მოსკოვსკი ტელეგრაფის“ სარედაქციო წერილის ქართული თარგმანი.

ახლა თვით ილიას სტატიის რუსული თარგმანის შესახებ: მისი „მოსკოვსკი ტელეგრაფში“ დაბეჭდილი ტექსტი ემყარება „დროებაში“ 1882 წლის 24 თებერვალს გამოქვეყნებულ ილიას სტატიას „კატკოვის პასუხად“ (და არა მის ზემოაღნიშნულ ილიასეულ ავტოგრაფს). ის მცირე ტექსტობრივი სხვაობანი, რომლებიც ავტოგრაფსა და ნაბეჭდ ტექსტს შორის არსებობს, შენარ-

⁵ «Московский телеграф», 9 марта 1882 г., № 66, გვ. 1.

ჩუნებულია მის რუსულ თარგმანშიც. სტატია ნაწილობრივ შემოკლებული სახითაა რუსულად გამოქვეყნებული. ამოღებულია მისი რამდენიმე აბზაცი:

1. „როცა ბეზლობა, — ეგ უწმინდური ძალ-ლონე გაცვეთილის კაცისა, პირახდილი დაიარება, არამცთუ უსირცხვილოდ, თავმოწონებითაც ფართაშობს და ლუკმა პურს აწვდის მამეზლარს“.

2. „მაგ საძაგელს ფარ-ხმალს სულმოკლეობისას და ჯაბნობისას სამჭედურად აქვს ხოლმე ყოვლად გახრწნილი და ამყაყებული გული ჩირქიანის კაცისა, და საბერველად კიდევ „შაბაში“ და „ბარაქალა“ იმისთანა კაცებისა, ვისაც ბეზლობა და ერთგულება ერთს ფარდში მოუქცევია და ერთმანეთში განგებ ვერ გაურჩევია“.

3. „ეს ოციოდ წელიწადია, რაც ბეზლობამ ენა ამოიდგა რუსეთში ბ-ნის კატკოვისა და მის კამპანიის წყალობითა და მხნეობითა“.

4. „ეს სამივე წყობა მამეზლართა რაზმისა ერთსა და იმავე კურდღელს სდევნიან დასაჭერად. „აი, ქვეყნის ერთგულნი ჩვენა ვართო, ძალღურის ალ-ლოს ალება ჩვენთვის მოუნიჭებია ღმერთსაო, ჩვენ ყველაფერს ვამზელთ, რასაც სხვანი ხელს აფარებენო და, ჯილდოს მაგიერ, ჩვენვე გვდევნიან, სამსახურიდამ გვეყრიანო, სამსახურში წინ არ მივყევართო. აბა, ერთი ხელში ჩაგვიგდონ რაიმე მოხელეობა და მაშინ ჩვენ ვიცით, რას აღმოვაჩენთო და რამდენ დაფარულს გამოვაქვეყნებთო“, და სხვანი და სხვანი“.

5. „კორესპონდენტს ჩვენის სეპარატისტობის და გადადგომის სურვილის დასამტკიცებლად საბუთებიც მოჰყავს. მაგალითებრ: ქართველებსა და სომხებს როცა წარმოდგენები აქვთო, თეატრი კარგად განათებული და გამთბარიო, და როცა რუსები არდგენენ, მაშინ — კი არაო. ქართულ და ნამეტნავად სომხურ თეატრში ხალხი ბევრი დაიარებაო და რუსულში კი არაო. ქართველებმა „სამშობლოს“ გადმომკეთებელი ავტორი დიდის ყოფით მიაცილეს შინამდინაო და სომხებმა კიდევ ბევრი საჩუქარი მიართვეს სომხურს აქტრისას გრაჩიასაო.

სასაცილოა, რომ საზიზღარი არ იყოს, ამისთანა ბეზლი, ამისთანა საბუთებზედ აშენებული! ქართველებს თუ სომხებს რომ სციოდეთ და თეატრი გაათბონ, აქ გადადგომა და ორგულობა რა შუაშია! ქართველებმა რომ მოწონებულის თხზულების ავტორს პატივი სცენ და სომხებმა კიდევ თავის აქტრისას საჩუქარი მიართვან, — აქ სეპარატისტობა რა მოსაყვანია?“

6. „ესეთი გულგრილობა აქაურის რუსებისა რუსულის თეატრის მიმართ უფრო ძლიერი საბუთი იქნებოდა, რომ აქაურ რუსებისათვის სეპარატისტობა შეეწამებინა ბ-ნს კორესპონდენტს, ვიდრე ის უმანკო გულმხურვალება, რომელიც ქართველებმა გამოიჩინეს „სამშობლოს“ ავტორის გაცილებებაში და რომელიც ბ-ნს კორესპონდენტს თავის ბეზლის სარჩულად და საბუთად დაუდვია“.

როგორც ვხედავთ, „მოსკოვსკი ტელეგრაფში“ დაბეჭდილ ილიას სტატიის რუსულ თარგმანში შერბილებულია მისი მწვავე ტონი, ერთგვარად მიჩქმალულია მისი დაწერის მიზეზი (არაფერია ნათქვამი დ. ერისთავის „სამშობლოზე“ — სტატიის ეს ნაწილები ამოღებულია). სამაგიეროდ, შენარჩუნებულია კატკოვისა და მისი გაზეთის საწინააღმდეგოდ მიმართული სტრიქონები.

საერთოდ, უნდა ითქვას, რომ ი. ჭავჭავაძის სტატიის რუსული თარგმანი კარგადაა შესრულებული, ოღონდ ერთგვარად იგრძნობა მისი საგაზეთო ინფორმა-

ცოდ გადაკეთების ტენდენცია. შეცვლილია ზოგიერთი სიტყვა და წინადადება, მაგალითად, ალებ-მიცემობა — эксплуатация, „სამარცხინო ფარხმალის მჭედელს“ — Рыцарей этого позорного оружия, „ორგულობა შეუწამებია და გადადგომის სურვილი დაუბრალებია“ — обвинял ее в сепаратизме და სხვა. ზოგიერთი ადგილი ოდნავ შემოკლებული და შეცვლილი სახითაა წარმოდგენილი რუსულ თარგმანში.

მაგალითები: 1. „უბედურობა რომელიმე ერისა, დიდიერია თუ პატარა, სხვათა შორის ისიც არის, როცა ერთ გვარს ბეზლობას, რომელსაც პოლიტიკურ ბეზლობას ეძახიან, დიდი ავალა მიეცემა, ფართო გზა გაეხსნება და ალებ-მიცემობის საგნად გახდება“.

«Горе всякого народа,—велик-ли он или мал, между прочим, заключается и в том, когда известного рода доносу, называемому политическим, дается широкий простор, и он превращается в предмет эксплуатации».

2. „თვითონ მაგ სამარცხინო ფარხმალის მჭედელს, ბეზლის მთქმელს, როგორც იქნება, ადამიანი გაუძლებდა, მოიგერიებდა, რომ გამგონი და დამჯერი არა ჰყვანდეს, რომ მაგ საზიზღარის ფარ-ხმალით მორთულს „შაბაშის“ და „ბარაქალის“ ძახილით არ აქეზებდეს იმისთანა წმიდა რამ, როგორიც ლიტერატურაა“.

«Рыцарей этого позорного оружия еще кое-как можно было бы выносить, если б у них не были свои правоверные, если б облаченных в эти отвратительные доспехи не подстрекало кликами одобрения нечто столь возвышенное, как литература».

3. „იგი (კორესპონდენტი. — მ. კ.) ამბობს, რომ „სამშობლოს“ წარმოდგენაზე დიდი ხარჯი მოუვიდათ ქართველებსო“.

«Корреспондент говорит: «Жаль затрат, сделанных на постановку пьес»» და სხვა.

ერთგან რუსული თარგმანის ტექსტში იგრძნობა რედაქციისეული შესწორება: — „მინამ დიდი მთავარი აქ ბძანდებოდაო, ამბობს იგი კორესპონდენტი, ქართული და სომხური თეატრი არ იყოვო და, როცა წაბჰანდა, მაშინ ხელი შეუწყვესო“.

«Пока великий князь был здесь, по словам корреспондента, грузинские и армянские театры не существовали, с отъездом же его высочества дело пошло иначе».

ვფიქრობთ, „მოსკოვსკი ტელეგრაფში“ გამოქვეყნებული ი. ჭავჭავაძის „კატკოვის პასუხად“ რუსული თარგმანი ილიას კალამს არ უნდა ეკუთვნოდეს. ჩანს, მოსკოვის ამ გაზეთის ყურადღება მიიქცია სომხურ და ქართულ პრესაში დაბეჭდილმა მ. კატკოვის საწინააღმდეგო მწვავე ხასიათის წერილებმა იმ მიზნით, რომ ისინი ამ რეაქციონერი პუბლიცისტისა და მისი გაზეთის წინააღმდეგ მიმართული კამპანიისათვის გამოეყენებინა. ამას უნდა მიგვითითებდეს „მოსკოვსკი ტელეგრაფის“ სარედაქციო წერილის სიტყვები: „Вчера мы воспроизвели несколько строк из армянского журнала «Арцаганк». Теперь приведем отзывы представителя грузинской прессы. Редактор журнала «Иверия» кн. И. Г. Чавчавадзе пишет в газете «Дрозда»“. ამასვე უნდა გულისხმობდეს „დროების“ ზემომოყვანილი სიტყვები: „მოსკოვსკი ტელეგრაფს“ გადაუბეჭდია ვრცლად ბ-ნი ილია ჭავჭავაძის კატკოვისადმი პასუხი“. ერთი სიტყვით, სტა-

ტია თვით ი. ჭავჭავაძეს რომ გაეგზავნა მოსკოვის გაზეთისათვის, ამას მიუთითებდნენ კიდევ. ამ სტატიის რუსული თარგმანი ილიასეული რომ არ უნდა იყოს, ამას გვაფიქრებინებს კიდევ ერთი გარემოება: 1882 წლის 28 თებერვალს გაზეთმა „კავკაზმა“ (№ 55, გვ. 2—3) სათაურით «Обзор печати» შემოკლებით გამოაქვეყნა ილიას „კატკოვის პასუხად“ რუსული თარგმანი, რომელიც არსებითად განსხვავდება „მოსკოვსკი ტელეგრაფის“ თარგმანისაგან. შედარებისათვის მოვიყვანოთ ერთ ადგილს:

„კავკაზი“ — «Из всех видов ябедничества самым опасным следует считать политическое ябедничество, донос на целый народ, но зло еще более усугубляется и донос становится еще более возмутительным, когда он направлен против народа, лишенного возможности к самооправданию и выражению своих задушевных желаний».

„მოსკოვსკი ტელეგრაფი“ — «Опаснейший и самый омерзительный из всех доносов тот, что изобретает своим объектом целую нацию, которая лишена всех средств для оправдания, для всенародного провозглашения своих сердечных движений, своей мучительной тоски».

ამ სტატიის ილიასეული რუსული თარგმანი რომ არსებულაუო, „კავკაზის“ იმდროინდელი რედაქტორი დავით გარსიავი, რომელსაც ახლომეგობრული ურთიერთობა ჰქონდა ი. ჭავჭავაძესთან, თავის გაზეთში, ალბათ, თუნდაც შემოკლებით, ილიასეულ რუსულ თარგმანს გამოაქვეყნებდა, ისევე როგორც აკაკი წერეთლის მიერ კატკოვის გაზეთის კორესპონდენციის საწინააღმდეგოდ დაწერილ წერილს, რომელიც გაზეთის იმავე ნომერშია დაბეჭდილი (გვ. 1—2). აკაკის ეს სტატია 1882 წლის 4 მარტს გადაბეჭდა „დროებაში“ (№ 45, გვ. 1—2) სათაურით „ვერა ხედავთ?“ შენდევნი შენიშვნით: „ეს სტატია შემოკლებით იყო დაბეჭდილი გაზეთს „კავკაზში“, აქ უფრო სრულად ვბეჭდავთ“. მართლაც, ამ სტატიის ქართულ და რუსულ ტექსტებს შორის საგრძნობი სხვაობაა. სხვათა შორის, აკაკი „კავკაზში“ გამოქვეყნებული სტატიის ბოლოს წერს: «Очевидно, что корреспондент не видел этой пьесы, незнаком с содержанием ее, а подхватил одно только слово «Родина», и, подобно одному господину, который в давно прошедшие времена принял шиллеровский «колокол» за герценовский, забыл их набатить». აკაკის წერილის ქართულ ვარიანტში ეს ნაწილი არაა. („ვერა ხედავთ?“ ა. წერეთლის თხზულებათა სრული კრებულის თხუთმეტტომეულის მე-12 ტომშია შეტანილი, მაგრამ მის სარედაქციო შენიშვნებში გათვალისწინებული არაა „კავკაზში“ გამოქვეყნებული ამ სტატიის რუსული ვარიანტი).

„კავკაზის“ იმავე ნომერში (№ 55, გვ. 3) მოყვანილია სომხური გაზეთების „შშაკის“, „მელუსა“ და „არძაგანქის“ გამოხმაურებთა ნაწყვეტები კატკოვის გაზეთში გამოქვეყნებული კორესპონდენციის გამო. გაზეთ „არძაგანქის“ ცნობით, «нашедший гостеприимство на столбах московской газеты, автор корреспонденции есть некий господин, шесть месяцев тому назад удаленный из редакции газеты «Порядок» и скрывающийся под инициалом С. Р.

На этот раз С. Р., который поставил себе девизом: «все пожирать», захотел сделать то же с армянскою и грузинскою сценами. Для этого он отправляет из Тифлиса корреспонденцию в «Московские Ведомости», в которой он делает несправедливые доносы и нападки на грузинскую молодёжь... იქვე მითითებულია, რომ სომხეთის, თეატრალურ კომიტეტს განზრახული აქვს პასუხი გასცეს ამ მის წინააღმდეგ მიმართულ ცილისწამებას.

შევნიშნავთ, რომ ილიასა და აკაკის გარდა, კატკოვის გაზეთში დაბეჭდილი კორესპონდენციის საწინააღმდეგო წერილები გამოაქვეყნეს აგრეთვე ქაიხოსრო გელოვანმა — „საქართველოს დროშაზედ“ (იხ. „დროება“, 1882 წლის 28 მარტი, № 64, გვ. 1—2) და თბილისის მაზრის თავად-აზნაურთა წინამძღოლმა ლუარსაბ მაღალაშვილმა, რომელმაც თავისი საპროტესტო წერილი პეტერბურგის გაზეთ „გოლოსში“ დაბეჭდა (№ 70). შემდეგ ეს წერილი „დროებაშიც“ გამოაქვეყნა (იხ. „დროება“, 1882 წლის 23 მარტი, № 61, გვ. 1—2).

აღსანიშნავია, რომ მ. კატკოვს და მის დამქაშებს საკადრისი პასუხი გასცა ცნობილმა რუსმა პუბლიცისტმა ნ. მიხაილოვსკიმაც. პეტერბურგის ჟურნალ „ოტეჩესტენნიე ზაპისკიში“, რომელსაც მაშინ მ. ე. სალტიკოვ-შჩედრინი რედაქტორობდა, მან ნ. მ.-ის ხელმოწერით გამოაქვეყნა სტატია⁶, რომელშიც აღნიშნულია: «Можете вы себе представить, что в тифлисском театре была дана историческая драма «Родина» на грузинском языке, в которой изображалось торжество грузин над персиянами... Но есть солнце на небе, есть М. Н. Катков в Москве. Проницательным взором полководца, посевшего в боях за отечество, он усмотрел, что нам собираются гадить еще с одной стороны, и, сделав строгое внушение кавказскому цензурному комитету, вместе с тем, предложил «продать грузинские знамена в цирк для украшения пантомим»... Это было предложение высокоблагородное и глубоко патриотическое. Но, увы! хотя «М. Вед.» и продолжают издавать громы, но это уже не туча, а только куча. Сам же М. Н. Катков так много и так неустанно мелет, что наконец, его скоро поставят вместо декорации мельницы в опере «Русалка» и оперный князь будет, указывая на него, меланхолически петь: «Вот мельница! Она уже развалилась!».

როგორც ვხედავთ, კატკოვის გაზეთ „მოსკოვსკიე ვედომოსტის“ ცილისმწამებლურ კორესპონდენციას ქართული, სომხური თუ რუსული პრესის დიდი გამოხმაურება მოჰყვა. ყოველივე ამან კი აიძულა ეს რეაქციული მიმართულების გაზეთი, თავი ემართლებინა. ამის შესახებ „დროება“ 1882 წლის 18 აპრილს (№ 79, გვ. 2) აუწყებდა მკითხველს: „ბ. რ., რომლის ბეზღობითა და საძაგლობით სავსე კორესპონდენცია იყო ამას წინათ „მოსკოვის უწყებებში“ დაბეჭდილი, ახლა თითქო თავს მართლულობს ამავე გაზეთში (№ 98): მე სრულებით საქართველოს ნამდვილ დროშას არ შევხებივარო. მე იმ სათამაშო, საბავშვო დროშაზედ ვამბობდიო, რომელიც დრამის „სამშობლოს“ წარმოდგენის დროს გამოიტანეს სცენაზედო. მიკვირს, ბ. ტფილისის მაზრის წინამძღოლმა მაღალაშვილმა ეს როგორ ვერ გაიგოვო და სხ.“ აქვე „დროების“ რედაქცია კომენტარს უკეთებს „მოსკოვსკიე ვედომოსტის“ ამ მოქმედებას: „ჩვენ კიდევ უფრო ზოგიერთი ღირფი და მშვიშარა ხალხის ხასიათი გვაკვირვებს, რომელნიც მოუფიქრებლად, უსირცხვილოდ წამოტორტლავენ რასმე და შემდეგ, როცა ჰხედვენ, რომ ერთობ სულელური და საძაგლობა რამ წარმოთქვას, უნდათ გაისწორონ თავის ნათქვამი, მაგრამ, გასწორების მაგიერ, ახალს უაზრობასა და ახალს სისულელეს წამოტორტლენ.

⁶ Н. М., Записки современника, «Отечественные записки», СПб., 1882, № 4 (апрель), гв. 249—253.

როგორ სისულელე არ არის, მაშ, იმის თქმა, ბ. რ-საგან, რომ მე ნამდვილ საქართველოს დროშას ხო არ ვეხებოდით, თეატრის დროშას შევეხეთ. ამას კუდამოძუება ჰქვია, თორემ ეს როგორი თავის გამართლებაა? რასაკვირველია, თეატრში გამოტანილი დროშა ნამდვილი საქართველოს დროშა არ არის, ის დროშა არც ქართველ ერს უტარებია, იმისათვის არავის სისხლი არ დაუღვრია; მაგრამ ეს თეატრის დროშა იყო წარმომადგენელი იმ ქართველთ ნამდვილ დროშისა და ხსენებული კორესპონდენციიდან ცხადად ჩანდა, რომ ბატ. რ-ს ამ ნამდვილ დროშის შეურაცხყოფა ჰსურდა, როცა ამბობდა, რომ ეს დროშები ახლა გოდფრუას ცირკში გამოდგება.

მაგრამ ბევრი ლაპარაკი არა ღირს იმისთანა პირთან, რომელიც დღეს ერთს ამბობს და ხვალ, შეშინებულს ან შერცხვენილს, ისევ უკან მიაქვს თავის სიტყვები, — ფასი არა აქვს ამისთანა კაცის თქმას“...

ამრიგად, ილია ჭავჭავაძის სტატიამ „კატკოვის პასუხად“ ფართო გამოხმაურება პოვა რუსულ პროგრესულ პრესაშიც. ვფიქრობთ, „მოსკოვსკი ტელეგრაფში“ გამოქვეყნებული მისი რუსული თარგმანი თვით ილიას კალამს არ უნდა ეკუთვნოდეს. ჩანს, სტატიის უდავო ღირსებას ყურადღება მიაქცია მოსკოვის ამ პროგრესულმა გაზეთმა, იგი თავის ფურცლებზე გადაბეჭდა და რეაქციონერი პუბლიცისტის მ. ე. კატკოვის წინააღმდეგ მიმართული კამპანიისათვის გამოიყენა. ეს მწერლის თანამედროვეთა მიერ ი. ჭავჭავაძის ნიჭისა და ტალანტის კიდევ ერთი აღიარება იყო.

М. Е. КВАТАИА

«В ОТВЕТ КАТКОВУ» ИЛИ ЧАВЧАВАДЗЕ В ГРУЗИНСКОЙ И РУССКОЙ ПРЕССЕ

Резюме

Одна из лучших статей Ильи Чавчавадзе «В ответ Каткову», которая была опубликована 24-го февраля 1882 года в газете «Дрозба», нашла широкий отклик в грузинской и русской прессе.

9-го марта того же года ее перепечатала прогрессивная газета «Московский телеграф».

Статья содержит историю создания статьи И. Чавчавадзе, проведено текстологическое сравнение грузинского и русского текстов и выяснено, что русский перевод статьи, опубликованный в газете «Московский телеграф», не принадлежит самому Илье Чавчавадзе, как это было принято раньше. Видно, газету заинтересовало безусловное достоинство статьи И. Чавчавадзе; с некоторыми пропусками она перепечатала ее и использовала в кампании против реакционного публициста М. Е. Каткова и его газеты «Московские ведомости». Это была высокая оценка таланта Ильи Чавчавадзе прогрессивной русской интеллигенцией.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ტექსტოლოგიის განყოფილება
წარმოადგინა შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

Ц. Н. ХАХАНАШВИЛИ

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ПРИНЦИПЫ ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКОЙ ПОЭМЫ А. С. ПУШКИНА «МЕДНЫЙ ВСАДНИК»

У Пушкина рано определился историко-публицистический жанр с элементами философии истории, анализа ее общего, многовекового хода. Это сказалось уже в раннем произведении — оде «Вольность», написанной в 1817 году.

В зрелые годы, в 1825 году, он создает реалистическую в полном смысле слова драму «Борис Годунов», которая также имеет глубокий историко-философский подтекст. Чуть позже, в 1829 году, создается «Полтава», которая по целому ряду признаков вместе с «Борисом Годуновым» предвосхищает «Медный всадник». Здесь уже звучит тема «великой» и «малой» личности, намечается разница между человеческими судьбами, оставляющими след в истории и, наоборот, исчезающими почти бесследно. Как и в «Медном всаднике», в «Полтаве» «великую» личность, личность, которая навсегда войдет в историю, представляет Петр I.

В обширной критической литературе о «Медном всаднике» неоднократно отмечалось, что Пушкин в «Полтаве» прерывает повествование там, где в «Медном всаднике» находится чуть ли не исходная точка всей «Петербургской повести». В финале «Полтавы» читаем:

Прошло сто лет — и что осталось
От сильных, гордых сих мужей,
Столь полных волею страстей?
Их поколение миновалось —
И с ним исчез кровавый след
Усилий, бедствий и побед.
В гражданстве северной державы,
В ее воинственной судьбе
Лишь ты воздвиг, герой Полтавы,
Огромный памятник себе¹.

Во вступлении к «Медному всаднику» звучат те же слова: «Прошло сто лет, и юный град, полнощных стран краса и диво, из тьмы лесов, из топи блат вознесся пышно, горделиво». А затем идет рассказ о том, что, собственно, Пушкин и назвал «Петербургской повестью»: история скромной жизни, непритязательных мечтаний и гибели бедного чиновника Евгения. Евгений переживает трагедию там, где мощно утвердил себя и Россию герой «Полтавы», выступающий теперь в образе «горделивого истукана», в образе символической статуи не менее, чем в образе реального лица.

¹ Отмечая параллели между «Полтавой» и «Медным всадником», литературоведение опирается не только на образ памятника «самому себе» (такой мотив есть и в пушкинском «Памятнике» 1836 года), не только на повторенный Пушкиным оборот «прошло сто лет». Большая работа М. П. Еремина о «Медном всаднике» (в книге «В мире Пушкина», Москва, «Советский писатель», 1974 год) и по существу, и по заглавию тоже ориентирована на опыт «Полтавы». Она называется «В гражданстве северной державы».

Литература о Пушкине указывает и на историко-философский характер поэмы «Медный всадник»: так, общепризнано, что символика и этой статуи и Петра, как градостроителя, строителя новой России раскрывается как символика исторического процесса. «В определенном смысле героем поэмы оказывается и сама история... — это больше всего делает поэму Пушкина философским произведением»². Это замечено многими исследователями³. Е. Маймин в только что приведенной нами работе говорит о том, что поэма «Медный всадник», бесспорно, самое крупное и замечательное создание Пушкина в области философской поэзии»⁴.

Обычно к утверждению о том, что это произведение — самое глубокое и «самая совершенная» поэма Пушкина, прибавляется, что перед нами произведение «загадочное», «произведение, подобное вопросительному знаку», «занавешенное», «своеобразный ребус», одно из самых сложных в идейном плане созданий поэта»⁵.

В нашу задачу не входит всесторонний и полный анализ поэмы. В этом плане существуют фундаментальные исследования. Не все они равноценны⁶, но работа Н. В. Измайлова, издателя и толкователя поэмы, с нашей точки зрения, может быть признана образцовой и во многом исчерпывающей. Нас же интересует обобщенный образ истории в поэме Пушкина; поставленные поэтом вопросы историко-философского значения, которые сохраняют свою значимость для XIX и XX веков, и особенности историко-философского жанра у Пушкина.

В художественном облике поэмы «Медный всадник» с первых же ее строк очевидно, что Пушкин хорошо был знаком с предысторией философского осмысления литературой фигуры Петра I, его исторической миссии. Это связывает Пушкина и с такими далекими предшественниками, как Ломоносов, и с современниками, как С. Шевырев, с его стихотворением «Петроград» 1829 года («Море спорило с Петром: не построишь Петрограда...»).

Именно в связи с подобными параллелями Е. Купреянова справедливо говорит о том, что образ исторического потрясения и испытания как «моря», урагана и т. п. традиционен для русской литературы XIX века⁷. С подобного сопоставления уже не трудно было дойти до осознания исторического развития человечества как процесса, имеющего свои закономерности, равные по силе закономерностям природы. Но решительный шаг к подобному осмыслению сделал Пушкин в «Медном всаднике», используя отчасти опыт «Бориса Годунова». Именно у Пушкина история, как стихия, становится и осмысленной идеей и многозначным художественным образом-символом.

Уже характеристика Петра «и в даль глядел» указывает не просто на направление взгляда героя, но раскрывает исторические горизонты его мышления.

² Е. Маймин, Русская философская поэзия, М., 1976, с. 140.

³ Г. В. Макаровская, «Медный всадник». Итоги и проблемы изучения, Саратов, изд. Саратовского ун., 1978.

⁴ Е. Маймин, Русская философская поэзия, М., 1976, с. 138.

⁵ См.: Ю. Боров, Искусство интерпретации и оценки. Опыт прочтения «Медного всадника», М., 1981, с. 113—114.

⁶ Напр., книга Ю. Борева о «Медном всаднике» и методологии ее анализа подверглась критике в печати. См.: Л. Тимофеев, Состоялась ли интеграция науки о литературе? «Вопросы литературы», 1982, № 9.

⁷ Об этом см. в посвященном Пушкину разделе 4-х томной академической Истории русской литературы, Л., 1981, т. 2, с. 303.

С победы Петра над морем-природой в «Медном всаднике» начинается развитие проблематики исторической стихии. Там, где Шевырев в «Петрограде» радостно, с вызовом — «кто из нас могучей в споре?» кончает свой дифирамб Петру, Пушкин только приступает к историко-философской проблематике, к ее разрешению на самом сложном трагическом материале. Во всей поэме образ стихии сохраняет двупланность: во-первых, это стихия вообще, сущность природы; и, во-вторых, это же — природная мощь истории. История развивается в сверхличных масштабах, с которыми несоизмерима отдельная человеческая жизнь, она даже свою юность измеряет веками: «прошло сто лет — и юный град...». История, как и природа, далеко не всегда расположена к отдельному человеку. Иногда размах исторических потрясений бывает страшнее, чем игра вод разъяренной Невы.

Второй после Петра герой поэмы — Евгений — страдает не только от наводнения, и, конечно, не лично от Петра. Это поняла вся послепушкинская критика, на это указал еще В. Г. Белинский⁸.

Здесь мы опять сталкиваемся с двупланностью пушкинской образности в поэме. Судьба Евгения имеет символический двупланный смысл: это не столько беззащитность личности перед природой, перед жестокими капризами погоды, сколько неустроенность ее надежд, чаяний в надличностных масштабах исторического развития, которые художественно представлены то в образе нечеловеческих вод, то в образе самого «того, чьей волей роковой под морем город основался» — в образе Петра.

В поэме «Медный всадник» достижение гармонии человека (не только человека-жертвы, но и человека-творца) со стихийными силами истории перенесено Пушкиным в далекое будущее:

Вражду и плен старинный свой
Пусть волны финские забудут.
И тщетной злобою не будут
Тревожить вечный сон Петра.

Этот идеал венчает не поэму в целом, а ее вступление. Поэтому начало поэмы перспективнее, чем ход событий ее основной части. Конфликт бодрой надежды во вступлении с грустным финалом поэмы рождает как стремление к «светлому» разрешению конфликта, так и трезвое понимание того, что желанное примирение невозможно в близкой перспективе.

Как мы знаем, Пушкин заимствовал у Карамзина «светлое развитие событий», однако он допускал и благотворную роль случая не просто в жизни человека, но и в истории. Но в поэме «Медный всадник» Пушкин никак не полагается на счастливый случай, не питает также и на близкую к философии случайности надежду на чей-то великий разум⁹, способный сразу же и навсегда установить гармонию. В противоположность Шевыреву в его «Петрограде», у Пушкина даже нет следа от предположения, что все желаемое уже достигнуто градостроительным усилием Петра.

⁸ Белинский понял символически-условный образ «наводнения» больше как образ стихийной силы истории и государственности, чем силы «природы». В II-ой статье о Пушкине Белинский писал: «В поэме мы видим горестную участь личности, страдающей как бы вследствие избрания места для новой столицы». Белинский В. Г. Полн. собр. соч., М., 1955, т. 7, с. 547.

⁹ О такой вере ряда мыслителей XIX века в «счастливую случайность» писал Ф. Энгельс в «Развитии социализма от утопии к науке». — См.: К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., изд. 2-е, т. 19, с. 191—192.

Следовательно, можно сделать вывод, что надо, очевидно, по-разному понимать идеал «светлого развития событий» в обыденном художественном повествовании и в композиции, насыщенной историко-философским смыслом. «Светлое развитие событий» не может быть выявлено на отрезке нескольких случаев одной человеческой жизни и судьбы. Оно не может быть выявлено и на нескольких судьбах. Мерилом «светлого» выступают не отдельные судьбы, а представления поэта о больших переменах при смене поколений и эпох.

Историко-философское мышление Пушкина в «Медном всаднике» не было бы в высокой степени зрелым, если бы оно остановилось только на видении далеких идеалов прогресса, или на оптимистической философии государственного строительства. Пушкин как философ сумел увидеть не только личность государя-созидателя, но и эпохальную оправданность его дела. Сохраняя высокий классический масштаб в осмысленной истории, Пушкин в то же время взял у романтизма интерес к внутреннему миру такой личности, которая находится в гораздо более сложных взаимоотношениях с историческим процессом, чем личность монарха. С необычайной скоростью продвигаясь к реализму, Пушкин сумел постичь и достоинства «малой» личности. Он нашел художественные средства для показа и утверждения этого достоинства как нравственной ценности. Пушкин-реалист сумел показать, что даже такая далекая от больших исторических событий «малая» личность, как Евгений, оказывается вовлеченной в исторический процесс. Угроза Евгения «Медному всаднику»:

Добро, строитель чудотворный! Ужо тебе! —

может показаться бредом полубезумного героя, искаженным отражением истории в сознании подавленного горем человека. Но сам Пушкин, приподняв героя до спора с Петром, занял со своей поэмой такое место в мировой литературе, которое говорит о прояснении многовековых закономерностей общественного развития.

Без хотя бы кратковременного увлечения школой романтизма у Пушкина это могло сложиться иначе. Именно с романтического периода своего творчества Пушкин начал подвергать художественной проверке возможности свободной, независимой личности по отношению к судьбам мира и определять границы этих возможностей.

Романтическую личность Пушкин воспринимает как байроническую, подчеркивая наиболее яркие особенности романтической индивидуальности: внутреннее богатство и гордую уединенность при способности к большому делу.

Пушкин избрал несколько способов художественного воплощения такой личности. Байронического героя по своей силе и мощи Пушкин приравнивает опять-таки к стихии. Личности, подобные Байрону и Наполеону, он сравнивает со свободной стихией, морем, указывая на их равновеликость:

Как ты, могущ, глубок и мрачен,

Как ты, ничем не укротим. («К морю», 1824).

Но среди таких героев Пушкин не нашел подлинных преобразователей истории. Они самовольно противопоставили себя миру и историческому процессу, и Пушкин дал оценку им в крайних проявлениях этого противостояния: от подмены собою самим всего мироздания (Байрон)¹⁰ до наполеоновского подминания мира под себя.

¹⁰ См.: Заметку Пушкина о драмах Байрона (1827). Пушкин, Полн. собр. соч. в 16-ти томах, М.-Л., 1949, т. XI, с. 51.

По мере созревания реализма Пушкин противопоставил такой личности народ. Возникла целая галерея таких противопоставлений: народ — и Наполеон; «сыны природы» — и Алеко; народ — и Григорий Самозванец. Более того, Пушкин проводит параллель между Петром и Наполеоном: «Петр I... презирал человечество, может быть, более, чем Наполеон»¹¹. Указывая на такую аналогию, Пушкин приводит и народную оценку этим двум индивидуальностям: в адрес Наполеона — протест, сопротивление, борьба на уничтожение, а в адрес Петра — смешанное с ужасом доверие и беспрекословное повиновение¹².

В «Медном всаднике» Пушкин рисует Петра в полном своем величии, освобождает его от случайного, низкого, иногда даже исторически реального. Здесь нет и той достоверности, которая явно проступает в «Истории Петра»¹³ и отличает хронику от историко-философской поэзии.

Великая личность в ее отношении к истории в «Медном всаднике» мощнее, чем где бы то ни было у Пушкина. Если в стихотворении 1824 года «К морю» главные фигуры «гениев» Наполеона и Байрона «могущих» как море, то Петр сильнее моря. То есть, если пояснить художественную мысль поэта, то Петр в поэме способен управлять стихией — историей. В известном письме к Чаадаеву («Петр сам есть всемирная история»)¹⁴, Петр равен истории, а в поэме — мощнее ее.

Рисуя личность великую, Пушкин обратил свою мысль и к малой единице истории — к человеку, не отмеченному никаким особенным величием.

В поэме «Медный всадник» он и создает такой образ. Если в поэме «Полтава» Пушкин показывает, с одной стороны, торжествующего Петра, затем «антигероя» Мазепу¹⁵ и приводит нас к мысли, что жертвой истории может быть и безупречная личность (таков в поэме Кочубей), то в «Медном всаднике» Пушкин идет еще дальше. Он показывает, что исторически значимой величиной может быть личность, полностью отключенная от истории, личность рядовая, партикулярная. И здесь новаторство Пушкина как автора историко-философской поэмы не в том, что он проник в сознание и душу малого человека, а в том, что он взял этого малого человека и сопоставил со всеобщим ходом истории как несомненную ценность.

Подобно доброму и безгрешному Самсону Вырину в «Станционном смотрителе», страдающему помимо его воли от сложившихся обстоятельств¹⁶, Евгений страдает от неумолимого хода истории. Жизнь его —

¹¹ Заметки по русской истории XVIII века (1822). Пушкин, Полн. собр. соч. в 16-ти томах, М.-Л., 1949, т. XI, с. 14.

¹² Кроме «Заметок по истории XVIII века», Пушкин указывает на это и в материалах «Истории Петра».

¹³ В «Истории Петра» Пушкин уму и добродетельности Петра противопоставляет жестокость, своеобразие и «кнут». См.: Пушкин, Полн. собр. соч. в 16-ти томах, М.-Л., 1950, т. 10, с. 256.

¹⁴ См.: Пушкин, Полн. собр. соч. в 16-ти томах, М.-Л., 1950, т. 16, с. 172 (перевод на с. 393).

¹⁵ Байрон считал Мазепу подлинным героем истории. «Полтава» содержала в себе мысль полемическую по отношению к Байрону. Подробно об этом см. В. Жирмунский, «Байрон и Пушкин», Л., 1978, гл. VI.

¹⁶ Об этом пишет Е. Н. Маймин: «В повести Пушкина и смотритель хорош, и Дуня хороша, и не плох гусар — но это не мешает быть беде и горю. В ней замечен глубоко философский взгляд художника на жизнь. Е. Маймин, Пушкин. Жизнь и творчество, М., 1981, с. 144.

мельчайшая песчинка истории, «как сон пустой», «прозванья нам его не нужно», он «где-то служит» и не выражает не только совокупного народного идеала, но даже отчужден от дорогих, казалось бы, для дворянина идеалов своего рода: Евгений, чье имя, «быть может, и блистало», когда на сцене истории выступали его предки,

Дичится знатных, и не тужит
Ни о почившей родне,
Ни о забытой старине.

И именно такую личность Пушкин поднимает до высоты противостояния «горделивому истукану».

Если в начале поэмы Евгений рисуется в исключительно приземленной, бытовой манере, то во второй части Пушкин уходит от бытовых интонаций и в образе Евгения. Он монументализирует малое. Евгений, выступающий с упреком Петру, так же величествен, как и монарх¹⁷. И новое, говоря условно, понижение его образа в финале поэмы до забытого и лишенного рассудка бродяги уже не может перечеркнуть указания на личное, внутреннее достоинство Евгения, на его способность сделать вызов Петру.

Еще Белинский говорил, что основной смысловой частью поэмы является преимущество общего перед частным¹⁸. В современном литературоведении высказывается мысль о желательности для человека идти путями Петра-творца, а не Евгения — частного лица и жертвы¹⁹. Но тут надо учитывать и другое. Уже сам Евгений в бреду, либо в умопомрачении пошел тем путем, который для него, как можно было бы подумать, исключен. Он вступил в соревнование с Петром, посягнул встать на высоту, «разрешенную» лишь Петру. Его вызов «Ужо тебе!» не снят поражением и гибелью Евгения: это тем более ясно, что смысл пушкинской поэмы проверяется историей.

В связи с этим вопросом особого внимания заслуживает фантастическое начало в поэме «Медный всадник». Оно служит решением наиболее общих, философских вопросов: как и символ «моря», оживление статуи Петра даст поэту возможность воплощения такого объемного понятия, как всеобщая историческая необходимость. Ожившая статуя Петра в фантастической сцене второй части поэмы отличается от живого Петра во «Вступлении» так, как символ отличается от реального лица, которое способно быть символом, но не всегда выступает в этой роли.

И в этой пушкинской фантастике с ожившим и скачущим всадником-статуйей заключен реальнейший исторический смысл.

Если говорить не только о «Медном всаднике», можно указать, что общий взгляд Пушкина на соотношение личности и истории богаче, чем противостояние монарха забитому частному лицу, или противопоставление этого лица сверхличному ходу исторического развития.

Так, например, Пушкин в «Памятнике» (1837) говорит о неуходящих из истории заслугах человека-поэта: «Я памятник себе воздвиг». И это не чрезмерная гордыня, не самоутверждение, а как раз один из

¹⁷ Подробно об этом пишет Е. М. Маймин в книге «Пушкин. Жизнь и творчество», М., 1981, с. 182—184. Автор исследует как стиливой контраст между Евгением и Петром, так и стиливое равноправие во время евгеньевского бунта, имеющего философский подтекст.

¹⁸ В. Г. Белинский. Полн. собр. соч., М., 1955, т. 7, с. 547.

¹⁹ См. Д. Благой, От Кантемира до наших дней, М., 1973, т. 2, с. 191.

возможных человеческих путей на уровне, не уступающем уровню Петра.

Лично Пушкину был известен такой путь для отдельного человека, но нам не следует уподоблять поэта Евгению из «Медного всадника»²⁰. Пушкин говорит о себе, как о малом человеке, хотя и с некоторой проницательностью, в «Моей родословной» (1830) — «Я мещанин». Но он же выступает и за фамильные родовые ценности. Более того, он озабочен и судьбами своей родины в целом. И в этом Пушкин полнее Евгения, крупнее его. Тем более благородна пушкинская человечность по отношению к своему герою.

Одной из основных особенностей пушкинского гуманизма является призыв «милости к падшим». Она есть и в «Памятнике» (1836) как открытый лозунг, и в глубоких человеческих интонациях «Медного всадника». В «Памятнике» «милость к падшим» подразумевает прежде всего декабристов, в «Медном всаднике» гуманизм распространяется на все, что ущемлено надличным ходом истории. В этом смысле очень интересен образ автора в поэме: он представлен как прямыми высказываниями поэта («Люблю тебя, Петра творенье» и т. п.), так и общим гуманным тоном его повествования.

У пушкинского историко-философского видения мира есть и другие качества, на которые нам следует указать: это художественное своеобразие авторского понимания и воплощения исторической памяти в его поэме. Здесь мы опять ощущаем двупланность пушкинского образа. С одной стороны, поэма построена как воспоминание о завершённом ряде событий: город построен, Петр спит вечным сном, Евгений погиб и похоронен, и лишь Пушкин как бы с тревогой снова оживает эти события в памяти: «Была ужасная пора, о ней свежо воспоминание», а с другой стороны, в историко-философском плане память поэта проявляет особую объемность: она является и воспоминанием и напоминанием. Причем, в напоминании есть предчувствия, обращенные вперед, в еще не пришедшее время. И это воспоминание как урок на будущее проходит через всю поэму, является сквозной темой.

Указанием на будущее звучат и слова, обращенные к стихиям природы и истории: «Вражду и плен старинный свой пусть волны финские забудут». Напоминанием и как бы предчувствием является Евгению «Ужо тебе!». Трудно постигнуть все оттенки пушкинского отношения к этому восклицанию, но даже при всем бесстрастии его как историка (этот вопрос является дискуссионным)²¹, Пушкин понимает историческую, а не только нравственную содержательность такого вызова Петру. В связи с этим можно сказать, что предсказанные Блоком в начале XX столетия «неслыханные перемены, невиданные мятежи» («Возмездие»), как пушкинское предчувствие, заложены уже в бунте Евгения.

Сила Пушкина как философа состоит в том, что он понимал необратимость хода истории, неразрешенность каждого исторического этапа в самом себе, неизбежность утрат в историческом процессе.

Как отмечают некоторые современные исследователи, Пушкин понимал, что некогда передовой и родной ему дворянский класс исчер-

---

²⁰ См. об этом в кн.: Ю. Боров, Искусство интерпретации и оценки. Опыт прочтения «Медного всадника», М., 1981, с. 208.

²¹ См. об этом: Д. Лихачев, Поэтика древнерусской литературы, Л., 1971, с. 296; Е. Маймин, Пушкин. Жизнь и творчество, Л., 1982, с. 90; См. об этом в работе Купреяновой о Пушкине: История русской литературы в 4-х томах, Л., 1981, т. 2, с. 305.

пал свои созидательные возможности и это нашло свое отражение в трагической тональности «Медного всадника».

Но гуманизм Пушкина не замыкался в сословные рамки, перерастал их. Опустошение Евгения как дворянина не означает у Пушкина, что ценность индивида определяется по сословным признакам. В будущем индивида ждет включение в систему новых отношений и задач. Чисто сюжетно поэма кончается гибелью героя, но вся она в целом овеяна атмосферой ожидания, которая проявляется не только в гимне Петру во «Вступлении», и не только вопросом к России:

Куда ты скачешь, гордый конь,
И где опустишь ты копыта?

Напряженность ожидания проявляется в самой пушкинской памяти о «судьбе малого» героя поэмы. Ибо Пушкин вовсе «не случайно», а в силу осознанной им закономерной сложности исторического процесса поставил Евгения в сложные отношения с историческим целым.

Новые этапы в этих отношениях стали предметом историко-философского художественного исследования у целого ряда русских поэтов послепушкинского времени.

Кафедра русской литературы Тбилисского государственного педагогического института им. А. С. Пушкина
Представил член-корреспондент АН Грузинской ССР Г.Ш. Цицишвили

М. А. БУЗОГЛЫ

КРИТИКА В. Г. БЕЛИНСКИМ НОРМАТИВНЫХ ТЕОРИЙ СЛОВЕСНОСТИ

Возникновение вопроса соотношения поэзии и прозы относится к периоду становления литератур. Решением этого вопроса занимаются частные искусства речи — поэтика и риторика, обеспечивающие понимание и составление текстов литературных сочинений. Развитие форм и изменение содержания словесности необходимо влекло за собой стремление к осмыслению ее категорий. Это обусловило появление нормативных теорий словесности. Однако, кроме функции осмысления содержания поэзии и прозы, теории словесности выполняли и вторую функцию — функцию установителя норм и классификатора, что придавало особый характер этой науке. Характер этот сказывался в том, что теории словесности, являя собой некое статичное начало, в определенные периоды совершали заметные качественные сдвиги (порой даже опережая развитие литературного процесса), что было связано с изменением понимания содержания поэзии и прозы. Показательны в этом отношении издания в России учебников по теории словесности. Переиздаваясь практически без изменений в течение довольно длительного времени, учебники по теории словесности, авторы которых были объединены близкими концепциями, приблизительно в одно и то же время заменялись учебниками авторов другого направления. Можно наметить два таких скачка в XIX веке — в середине 50-х и в конце 80-х годов и один — в 20-х годах XX века, связанный с тем, что теория словесности становится университетской наукой и исчезает из курса средних учебных заведений.

Эти скачки делят XIX век на три периода: вторая половина XVIII века по середину 50-х годов XIX века, второй период заканчивается в конце 80-х годов и третий — в начале 20-х годов XX века. Каждый из этих периодов характеризуется развитием основных тенденций в вопросе понимания норм словесности и, в частности, соотношения поэзии и прозы и зарождением в лоне основного понимания нового воззрения. Борьба старого и нового понимания и приводила в определенное время к качественному сдвигу, который отражался, иногда с некоторым опозданием, в изданиях учебников по теории словесности.

Обратимся к первому периоду — начиная со второй половины XVIII века и до середины 50-х годов XIX века — и проиллюстрируем решение вопроса о соотношении поэзии и прозы на примере наиболее популярных учебников по теории словесности. Популярность мы можем определить по количеству переизданий учебников.

Период этот характерен тем, что в нем можно проследить начала русской национальной литературы, которая в своих стилистических построениях основывалась на традиции переводной церковно-славянской литературы. Поэтому в этот период важную роль в вопросе установления нормы соотношения поэзии и прозы играет риторика. В. В. Виноградов в статье «Поэтика и риторика» (сб. «О языке художественной прозы», избр. пр., М., 1980) пишет: «Понятия «поэзии» и

«прозы», на которых основывалось соотношение поэтики с риторикой, сами меняли исторически свое содержание. И из их истории было ясно лишь одно, что художественная проза в отдельных своих жанрах постепенно эмансипировалась от риторики, опираясь на поэзию, но полного освобождения не достигла, а, по мнению некоторых ученых, например, проф. Шпета, так и осталась в цепях риторики».

Другой характерной чертой данного периода является наличие двух различных пониманий соотношения поэзии и прозы, существующих в русской словесности еще с XVIII века. Так у Ломоносова в «Риторике» 1744 года находим следующее понимание поэзии и прозы: «Предлагаемое слово может быть изображено прозою или поэмою. В прозе располагаются все слова обыкновенным порядком, и части не имеют точно определенной меры и согласия складов. В поэме все части определены известною мерою и притом имеют согласие складов в силе и звоне. Первым образом сочиняются проповеди, истории и учебные книги. Последним составляются оды и других родов стихи (в редакции 1748 г.: — «Имны, оды, комедии, сатиры и других родов стихи»). Риторика учит сочинять слова прозаические, а о сложеннии поэм предлагает Поэзия». В «Риторике» 1748 г. риторикой называется уже «учение о красноречии вообще, поколику оно до прозы и до стихов касается», а «наставление к сочинению речей в прозе» называется Ораторией (вступление, § 10).

Ломоносов считает риторику основой поэтического и прозаического творчества и разделяет их по отсутствию в прозе «точно определенной меры и согласия складов», т. е. под поэзией и прозой понимает стихи и прозу. Нормы соотношения поэзии и прозы, установленные Ломоносовым, становятся распространенными и с некоторыми изменениями и дополнениями появляются во многих популярных учебниках по теории словесности в течение всего этого периода.

Проф. И. Рижский в «Опыте риторики» (М., 1809, изд. 3-е; 1-е изд. 1796), пишет, что «произошли два известные рода красноречия: одно прозаическое, или просто называемое прозою, а другое стихотворческое, иначе называемое стихами». Хотя «прозаик и стихотворец имеют один главный предмет, т. е. подействовать на другого красотою и приятностью своего слова (с. 8—9), между ними есть важное различие: прозаик, «имея подлинником то, что действительно находит в природе, изображает сие с таким искусством, что речь его при всех украшениях не удаляется чрезвычайно от естественной и обыкновенной в общежитии». Поэт же, «не уважая того, что слово его не будет казаться обыкновенным, истощает все, чтобы достигнуть своей цели, т. е. чтобы привести в восторг воображение: для сего он не довольствуется тем, что представляет ему природа, но, избирая из того самое блестящее, часто дополняет еще своими вымыслами, дабы чрез то произвести что-нибудь весьма разительное; и при том все сие изображает словом, имеющим отличное искусственное сладкозвучие» (с. 9).

А. С. Никольский (Основания российской словесности, ч. II. Риторика. СПб., 1807) также понимает поэтику как преимущественно учение о стихах, которое теоретически основывается на риторике. Такое понимание поэзии как стихотворства существует до эпохи натурализма. Развивается оно в «Учебной книге российской словесности» (СПб, 1820, 1830, 1844—3 издания) Н. И. Греча и даже в изданной впервые в 1849 г. «Общей риторике» (Одесса) К. Н. Зеленецкого.

Но еще с XVIII века в русской литературе существовало и другое направление, которое устанавливало нормы соотношения поэзии и прозы, исходя из внутреннего их содержания, а не внешнего, фор-

мального различия. Тредьяковский в своем «Мнении о начале поэзии» приводит следующее положение Аристотеля: «Историк и поэт не тем различаются, что говорят мерной речью, а другой немерною: сочинения Геродота можно бы переложить в метры, и все-таки в метрах, как и без всяких метров, это — была бы история. Различаются же они тем, что один излагает случившееся, а другой — что может случиться». Из этого он делает следующий вывод: «Некто Эрзий Путанский написал основательно: иное быть пиитом, а иное стихи слагать. Прямое понятие о поэзии есть не то, чтоб стихи составлять, но чтоб творить, вымышлять и подражать». (Тредьяковский В. К., Сочинения, т. I, СПб., 1849, с. 181) «Можно творить, вымышлять и подражать прозою; и можно представлять истинные действия стихами» (с. 182). «Творить по-пиитически есть подражать подобием вещей возможных, истинных образу» (с. 183). Тредьяковский связывает появление стиховых форм поэзии с развитием общественных отношений и с проблемой красноречия. Уговоры разрозненных и враждующих фамилий к «общему сожитию» требовали «слова такого, которое было бы совокупно и сильно и сладостно». Так у политиков зарождается «немерный род стиха». «Такая речи сладость, неслышанная еще по то время, могла чувствительнее поразить человеческие сердца, толь наипаче, что она соединена с твердостью доказательств, именно ж с поэзиею, для того что бесспорно, она есть самая первая человеческая София, т. е. Мудрость» (с. 191).

В «Письме к приятелю о нынешней пользе гражданству от поэзии» Тредьяковский пишет, что «потоплику... надобны стихи между учениями словесными, поколику фрукты и конфеты на богатый стол по твердых кушаниях» (с. 208). Таким образом, стихи не только не адекватны понятию поэзии, но даже не являются важной ее частью и лишь служат для некоторого разнообразия в словесности.

Такое широкое понимание поэзии в начале XIX века становится распространенным. В «Новом словотолкователе» (1806 г., ч. III) находим следующее: «Поэт пишет в стихах и прозою, но о чем бы он ни писал, не должен никогда терять из виду того, что поэты, честные люди, не могут иметь в писании иной цели, как ту, чтобы учить и нравиться. В первом случае должно всегда основывать свой труд на началах правды и на началах законов, управляющих обществом, а в последнем надобно получать от неба талант своего искусства и не употреблять его ни для критики почетных людей, ни для глумления над вещами, уважения достойными» (с. 434). Здесь уже поэзия и проза выводятся не в зависимости от внешних форм стиха и не в связи с творческими устремлениями автора, а в зависимости от его определенных целей, общественно обусловленных.

Но в учебниках по теории словесности прозаические формы входят в поэтику лишь с 20-х годов. Возникает проблема — какие из произведений, написанных прозой, можно относить к поэзии.

В «Словаре древней и новой поэзии» Остолопова (СПб., 1821) разделение поэзии и прозы проходит по полосе «смешанных», полупиитических жанров, которыми являются «романы и все писанное в их роде». Поэзия определяется как «вымысел, основанный на подражании природе изящной и выраженный словами, расположенными по известному размеру, (тогда) как проза или красноречие есть изображение самой природы речью свободною» (ч. II, с. 400). Сферы поэтического и прозаического иногда скрещиваются. «...Мы встречаем вымыслы пиитические, представленные в простой одежде прозы, каковы суть романы и все писанное в их роде; встречаем

также предметы истинные, кои украшены всеми прелестями поэзии — таковы поэмы исторические и дидактические. Но сии вымыслы в прозе и сии повествования или поучения в стихах не заключают в себе ни настоящей прозы, ни настоящей поэзии; это смесь двух различных сущностей, это суть исключения из общего правила, не могущие опровергнуть показанного здесь определения поэзии» (с. 400—401).

До половины 30-х годов роман, повесть и сказка рассматриваются как принадлежащие и поэтике, и риторике. Обратимся к «Краткому начертанию теории изящной словесности» А. Мерзлякова (М., 1822): «Вообще Поэзия противопоставляется Прозе; но существенное их различие состоит не в форме или наружной одежде, т. е. не в том, что первая есть речь, связанная определенным размером, а последняя свободна в своем течении; также противоположность их состоит не в различии выражений или качеств слога, не в оборотах и связи слов и не в ходах речи; но заключается в цели, всякому роду сочинений свойственной. Поучение, объяснение, убеждение разума есть первая цель Прозы и вторая Поэзии, которые, как сказано, действуют больше на воображение и чувства, нежели на рассудок. Несмотря на то, Прозаик часто имеет одни средства с Поэтом для доставления своему слогу потребной силы и выразительности. Первый занимается более точным и определенным изложением понятий умственных; последний живописует чувственно для чувства».

Здесь, как видим, Мерзляков следует за Тредьяковским. Однако роман, повесть и сказку он помещает как в разделе «Пиитика», так и в разделе «Риторики». «Судя по наружной форме Романа, — пишет Мерзляков в «Пиитике», — должно было бы отнести его к историческим родам в прозе, ежели бы существенное качество его состояло в простом, неизмеренном слоге, или прозаическом изложении». Отнесение романа к поэзии оправдывается близостью его к эпосе. (с. 234). Однако в «Краткой Риторике» дается отличие эпоса от романа (с. 75), а в «Риторике» за романом и за повестью утверждается образовательное значение — «познание людей и света», что автор считает принадлежностью прозы или риторики.

Таким образом, в 20—30-е годы риторика перестает быть нормативной теорией не только для поэзии, но и для некоторых форм прозы, в частности, художественной прозы.

В «Общей риторике» (СПб., 1829) Н. Кошанского задачи словесных наук определяются следующим образом: «Грамматика занимается только словами; риторика преимущественно мыслями; поэзия преимущественно чувствами». Общая риторика понимается как наука об изобретении, расположении и выражении мыслей, а частная — «руководство к познанию всех прозаических сочинений» (с. 2). «Прозу противопоставляют стихам, ... по внушению разума, нежного слуха и вкуса». «...Изящная проза едва ли не труднее и стихов и периодов: ибо там есть причины к извинению; здесь нет никаких» (с. 40). Выделяется особая категория прозаического слога, который «употребляется не ораторами и не поэтами, но собственно прозаиками, т. е. историками, философами и романистами», который определяется как разновидность среднего слога (с. 93).

Здесь, как видим, автор утверждает, что Изящная Проза пользуется правилами и Стихов, и Периодов, т. е. и Поэтикой и Риторикой. Так, постепенно художественная проза «эмансипируется» от риторики. Ставятся проблемы собственно поэтического выражения. А. Глаголев в «Умозрительных и опытных основаниях словесности» (СПб, 1834) приводит следующий пример: «Сегодня вечером, — сказал Ле-

онид, — мы будем ужинать у Плутона» в отличие от прозаического выражения: «Сегодня вечером мы умрем».

В. В. Виноградов пишет: «Трансформация прозаических жанров, обратившихся в 20-х годах к формам «внелитературной» речи и к образам подставных рассказчиков и писателей — из той языковой среды, которая была далека от риторических теорий, грозила книжным нормам красноречия. В самом начале 30-х годов чувствуется поворот в стилистических тенденциях в сторону натурализма (или правильнее: «натуризма»)» (с. 110).

В «Кратком курсе словесности, приспособленном к прозаическим сочинениям» Вас. Плаксии (СПб., 1832) указывается на необязательность для прозы «красноречия» в высоком смысле: «можно писать как должно, выполнять все требования речи, относительно оной, и вместе с тем не красноречиво, ибо это не всегда нужно...» (с. 59). Красота и приятность «только средства, в некоторых случаях ведущие к цели, предполагаемой сочинителем» (с. 58). Проза продолжает успешно справляться со своими задачами, несмотря на то, что «красноречие» утрачивает свое значение. Риторика, как говорит Плаксин в главе о фигурах риторических, согласует прозаические формы с обстановкой, контекстом, социально обусловленной целью: «Риторика учит сообразоваться с целию, с обстоятельствами, с лицами — с их способностями, степенью образования, с наклонностями; и естественную паготу истины, часто оскорбительную, часто горькую, научает прикрывать и услаждать искусством...» (с. 79). Теперь «красноречие» становится лишь убедительной, соответствующей своему назначению речью. Риторика как теория прозы утрачивает связь с красноречием в прежнем понимании этого слова. Эти изменения еще более указывают на двойственность структуры романа и повести. «Хотя риторика, — пишет Плаксин, — ограничивается изложением законов прозы, которая говорит о мире действительном для известных видов; но как часто действия душевных сил бывают столь смешанны, что самая игра оных направляется к положительным пользам, и произведения, ознаменованные всеми условиями изящества, часто соглашаются с житейскими выгодами, то по сим причинам роман, повесть, сказка, анекдот могут и должны входить в круг риторики; ибо они имеют двойственную сущность и назначение: по основной своей идее и по содержанию они состоят в области поэзии, а по цели и способу изложения относятся к прозе, именно повествовательной...» (с. 134—135). Плаксин считает, что эти полупиитические жанры могут отвечать «назначению», «цели» прозы как «выражения познаний», как речи «об истинах существенных, для пользы житейской или нравственной» (с. 57) — и в своем построении изображать пиитический образ прозаика, который понимается как образ ритора: «прозаик никогда не должен упускать из виду нравственно-житейской цели» (с. 97), «прозаик не должен терять из виду своей главной цели — научить, принимая в обширном значении сие слово» (с. 98); «прозаик говорит истину для улучшения читателя» (с. 110). Зависимость композиции прозаического произведения от «обстоятельств», обстановки и образа слушателя обусловлена этой риторической целью. «...Здесь должно сообразоваться с понятиями, образом мыслей, общим характером слушателей или читателей и с самою целию сочинителя» (с. 73).

Следовательно, если цель прозаика — научить, то цель поэта, соответственно, — увлечь фантазией и чувствами.

Иллюстрацией этим положениям может служить роман А. С. Пушкина «Евгений Онегин». Он написан стихами, однако является про-

заическим жанром. Пушкин, в соответствии с традицией риторик, по которым он обучался, исходит больше из прозаического содержания романа как жанра, а не стихотворной формы, что и проявляется в некотором познавательном характере, «энциклопедичности» его произведения.

С другой стороны, Гоголь называет «поэмой» свою сатирическую или как утверждает Г. Н. Пospelов, «этологическую» повесть «Мертвые души», написанную прозой, в соответствии с воззрениями натуральной школы, относившей художественную прозу к поэзии, что обуславливается также вводом в повесть лирических отступлений с развитой символикой.

Теория словесности к концу 30-х годов становится ареной борьбы двух противостоящих тенденций в русской литературе. С одной стороны, это предтечи сторонников «чистого искусства», которые, исключив из литературы риторические жанры, ограничивали ее область одной поэзией. Так, проф. Мих. Розберг в диссертации «О развитии изящного в искусствах и, особенно, в словесности» (Дерпт, 1839), выдержавшей два издания, выдвигает следующие положения: «Изящные искусства не суть подражания природе»; «Произведения искусства, в эстетическом смысле, выше произведений природы»; «К изящной словесности в строгом смысле принадлежат только произведения собственно поэтические»; «Упадок изящных искусств и поэзии ощутителен, когда они, не надеясь на свою самостоятельность, ищут опоры в понятиях политических или философских» (с. XIII—XIV).

С другой стороны, натуральная школа борется с риторикой как школой красноречия высокого рода, противопоставляя ей введение в литературу прозаических низких жанров бытовой речи. Намечается объединение «прозаического» и «поэтического». Так постепенно риторика как нормативная теория художественной прозы утрачивает свое значение в 30-е годы.

Вот как характеризует взаимоотношение поэтики и риторики этого периода В. В. Виноградов в статье «Поэтика и риторика».

«...6. Смерть риторики как теории «церковной» и «аристократической» прозы не обозначала отказа литературы от риторических форм.

7. Теория прозы «натуралистической эпохи» непонятна без учета ее риторических основ, ее «учительских» тенденций, ее «беллестристики».

8. Поэтика и риторика устанавливают разные типы литературных структур и вместе с тем рассматривают разные формы бытия одного и того же литературного произведения. Если поэтика изучает структуру литературного произведения отрешенно от его «внушающих» и «убеждающих» тенденций, независимо от его направленности к воздействию на слушателя и независимо от форм, которыми оно, это экспрессивное воздействие, связанное с «образом слушателя» и с особым культурно-бытовым контекстом, осуществляется, то риторика прежде всего исследует в литературном произведении **формы его построения по законам читателя**».

Таким образом, риторические средства построения литературного произведения начинают использоваться как способы создания образа автора-ритора. Вместо «высокого», «книжного» стиля речи используются все стили вплоть до «простонаречного» и бытового, но не как самоцель, а для создания реалистической картины речевых характеристик. Противопоставляются эмоционально-прагматический и эмоционально-эстетический способы воздействия на читателя.

Обратимся теперь к критике Белинским теорий словесности.

Литературная критика всегда стремилась к возможности исходить в своих работах из определенных критериев для оценки текущей литературы. Поэтому она нуждалась в современной, близкой по направлению, нормативной теории словесности. Борьба за такую теорию словесности является составной частью литературно-критической деятельности. Особенно остро эта проблема стала в конце 30-х и в 40-х годов XIX века в связи с демократизацией литературы. Наиболее интересна в этом отношении критика В. Г. Белинским существующих учебников по теории словесности, чему он придавал большое значение.

Белинский посвятил четыре рецензии «Общей риторике» Н. Кошанского в 1839, 1840, 1842 и 1845 годах. Кроме того, в 1839 году он рецензирует вторично изданную теорию словесности Мих. Розберга «О развитии изящного в искусстве и, особенно, в словесности». В 1842 году пишет рецензию на «Руководство к изучению русской словесности» П. Георгиевского. И в 1845 году Белинский посвящает статью в «Отечественных записках» двум учебникам — «Частной риторике» Н. Кошанского и «Умозрительным и опытным основаниям словесности» А. Глаголева.

Чтобы проследить эволюцию взглядов критика на учебники по теории словесности, рассмотрим рецензии последовательно, по годам их появления.

Рецензия Белинского на шестое издание «Общей риторики» Н. Кошанского, напечатанная в 1939 году в «Литературном прибавлении» к «Русскому инвалиду», фактически подвергает критике все написанные до того времени учебники по теории словесности. «Мы все, — пишет Белинский, — ощущаем крайнюю необходимость в руководстве, в котором заключалось бы хорошее систематическое изложение законов мысли и чувства относительно выражения в формах языка вообще и в формах языка русского в особенности. Но можно сказать утвердительно, что у нас до сих пор нет ни одной порядочной учебной книги, которая удовлетворяла бы этой необходимости и которую составить тем труднее, что обработыванием теории отечественной словесности могут заняться одни русские, между тем как систематические изложения большей части остальных наук приготавливаются для нас всею образованною Европой». Статья эта в некотором роде программная, так как Белинский сам собирался создать учебник по теории словесности, поэтому в ней, наряду с отрицанием старых «риторик», есть определенные рекомендательные положения. «Главная ошибка наших теоретиков состоит в том, что они в своих системах, излагая законы словесных произведений, не умели порядочно отделить внутренней их стороны от внешней идеи, от формы, и, таким образом, в состав их риторик входят логика и теория изящного, не разграниченные между собою никакими ощутительными, точными пределами. Действительно, все, что прежде в наших теориях словесности говорилось об изобретении и расположении мыслей, о составе и расположении дидактических сочинений, — все это гораздо подробнее изложено в логике, особенно во второй ее части, называемой «систематикою» или «методологиею». Если передать логике и теории изящного все захваченное риторикой, «в удел сей последней останется только учение о слоге, составляющее предмет высшей, так сказать, прикладной грамматики». Но все равно, «наставнику словесности достанется еще много дела». «Кроме грамматического изучения русского языка, он должен взглянуть на язык с исторической и догматической стороны его, изложить историю его развития, его преимущества и недостатки относительно к другим языкам,

показать, в какой степени в настоящую эпоху способен он к выражению отвлеченных идей и художественной живописи, и все свои положения подкрепить примерами, извлеченными из творений наших писателей. Напишите логику и теорию изящного в применении их к русскому языку и составьте хорошую теорию слога — вот за что будут вполне благодарны и учащие и учащиеся». Такова программа. Далее Белинский переходит непосредственно к критике построения учебников. Так, он пишет, что главы «О расположении мысли» должны быть отнесены к логике. Называет странной главу «О прозе ораторской», так как Аристотель, Цицерон и Квинтилиан «считали красноречие искусством, а не наукою и не думали (особенно последние) подводить его под какую-нибудь систему». Тем более, что «оно было тогда необходимым, повседневным, общеупотребительным ремеслом», не то, «что ныне». Следовательно, «решительно нельзя построить теории, по крайней мере, такой, какую предполагают создать наши систематики». Иронизирует Белинский над главой «О письмах, где, «не шутя, они научат вас, как писать к другу, к вельможе, к знатной даме...» В главе «Об изящном слоге» критик говорит, что вместо «понятий о красоте и проявлении ее в колорите языка» излагаются «целые ряды фигур и тропов с объяснениями и примерами, извлеченными иногда из Карамзина и Пушкина, и иногда из Крашенинникова и Хераскова». Завершает статью следующий вывод: «Спросим по совести, много ли полезных правил из этих книжек почерпнули люди, которые хотели приложить к практике эти правила? Нет, теория прозы требует у нас значительной переработки».

В том же номере журнала, что и первая статья, печатается рецензия Белинского на второе издание книги М. Розберга «О развитии изящного в искусствах и, особенно, в словесности». Противопоставляя Кошанского-ритора «прежнего времени» и Розберга — «образчик наших нынешних исследователей теории изящных искусств вообще и словесности в особенности», Белинский говорит, что, несмотря на противоположность друг другу, «эти крайности приводят к результатам довольно сходным». Если старые словесники «бросились научить всякого желающего словесному искусству, сделать его писателем, поэтом или оратором», из этого получилось то, «что из самых лучших учеников их выходили самые нестерпимые краснобай, самые холодные, вялые, скучные бумагомаратели», что с другой стороны «нынешние теоретики ударились в другую крайность: они, приглашая желающих исследовать законы изящного, отрешаются от фактов и явлений, в своих высших взглядах заносятся так высоко, что совершенно теряют из виду положительную реальность, и, увлекаясь или блестящими гипотезами, или замысловатыми сближениями, тешатся сами и потешают других, правда, заманчивыми, пестрыми игрушками, но в то же время пустыми, ни к чему не ведущими, исчезающими, словно мыльные пузыри, при всяком столкновении с холодным рассудком». Вывод о результате этих теорий следующий: «Искусство не выигрывает, наука страдает». Знаменательно то, что говорит Белинский о теории искусства в заключении статьи: «Да не подумает кто-либо, что мы восстаем против теории искусства — О, нет! Теория есть жизнь искусства: без нее оно мертво, не одушевлено, не согрето: пусть художник изучает законы изящного, но да будут законы эти утверждены на прочном, незыблемом основании...»

В рецензии на седьмое издание «Общей реторики» Н. Кошанского («Отечественные записки» 1840, т. XIII, № 12) Белинский в полемическом резком тоне критикует непосредственно учебник Кошанско-

го за его догматизм и практическую непригодность и лишь в заключении обращается ко всем риторикам: «Риторика» для того и пишут, чтоб учить писать не для жизни, не для общества, а для школы — и это уж, право, не моя вина: не я выдумал «риторику». Впрочем, погодите, я «сочиняю «риторику» на совершенно новых основаниях: я определяю ее не так, как делали это в старину во время Тредьяковско-го и Сумарокова «наукою изобретать и располагать мысли», а «наукою убивать способности, уничтожать развитие и делать педантов». Не знаю, понравится ли вам моя «риторика», но я уверен, что вы не откажете мне хоть в откровенности и в том, что я прямо указываю на свою цель».

В 1841 году в «Отечественных записках» (т. XV, № 3) появляется статья Белинского «Разделение поэзии на роды и виды», которая, как указывается в редакционном предисловии, «есть отрывок из Эстетики; он может служить в некотором отношении образцом целого сочинения». Белинский собирался написать большой труд. Как указывалось в том же предисловии: «Книга его явится под общим названием «Теоретического и критического курса русской литературы» и заключит в себе следующие части, тесно связанные между собою единством основной мысли и систематическим изложением: Общее введение; Эстетику (развитие идеи искусства вообще и теории поэзии в частности); Теорию русского стихосложения; Теорию словесности вообще (теория красноречия и взгляд на так называемые беллетристические, или собственно-литературные — а не художественные — и догматические сочинения, не принадлежащие ни к искусству в строгом смысле, ни к ученой литературе); Взгляд на народную поэзию вообще; Критическое рассмотрение памятников русской народной поэзии («Слово о полку Игоревом» и русские песни эпического и лирического содержания); Историческое обозрение памятников русской письменности от ее начала до времен Петра Великого; Историю книжной русской литературы от Кантемира и Ломоносова до Карамзина, от Карамзина до Пушкина и от Пушкина до 1841 года включительно; Общий взгляд на русскую литературу, надежды в будущем, заключение». Белинскому удалось написать лишь последние три части из задуманного труда — это одиннадцать статей «Сочинения Александра Пушкина» и статья «Мысли и заметки о русской литературе». Эстетику и теорию словесности ему написать не удалось. В письме к В. П. Боткину от 1.III.1841 года Белинский так объясняет свой отказ от задуманной работы: «В номере 3 «Отечественных записок» ты найдешь мою статью (статья «Разделение поэзии на роды и виды») — истинное чудовище! пожалуй-ста, не брани, сам знаю, что дрянь. Чувствую, что я голова не логическая, не систематическая, а взялся за дело, требующее строжайшей последовательности, метода и крепкой мыслительности. Катков оставил мне свои тетрадки. (Тетрадки Каткова содержали в себе конспект «Лекций по эстетике» Гегеля). — Я из них целиком брал места и вставлял в свою статью. О лирической поэзии почти все его слово в слово. Вышло что-то неуклюжее и пестрое. Впрочем, — что же! Если я не дам теорию поэзии, то убью старые, убью наповал наши риторика, пиитики и эстетики, — а это разве шутка? И потому охотно отдаю на поругание честное имя свое...» Скорее всего, неудача постигла Белинского не из-за причин, изложенных в письме Боткину, а потому, что в своей литературной деятельности он стремился к выработке идеологии, а не норм словесности. Что же касается критики учебников по теории словесности, то тут Белинский активно берется за дело.

В 1842 году он пишет большую рецензию в № 9 (т. XXIV) «Отечественных записок» на учебник П. Георгиевского «Руководство к изучению русской словесности», а в № 11 (т. XXV) «Отечественных записок» того же года на «Общую реторику» Н. Кошанского. Обе рецензии написаны в резком, издевательском тоне. Белинский разбирает, в основном, общие положения учебников и критикует в общем-то устаревшие способы построения фраз и терминологию.

Следующие две статьи, посвященные учебникам по теории словесности, Белинский пишет в 1845 году. Первая — это рецензия на шестое издание «Частной реторики» Н. Кошанского и на второе издание «Умозрительных и опытных оснований словесности» А. Глаголева («Отечественные записки», т. XIII, № 11). Назвав реторику Кошанского «курьезом», Белинский в основном разбирает учебник Глаголева. Тут он окончательно отказывается теории словесности в научности. «Что за наука словесность? Ее выдумали педанты, школяры, которые стихотворство смешивают с поэзией, а красноречие считают искусством, в смысле художества, творчества, и ораторов, следовательно, почитают артистами, художниками, творцами. Г-н Глаголев под словесностью, как наукою, разумеет грамматику, реторику и пиитику: так думали люди только во времена варварской схоластики, рабски подражая во всем древним, которых они не понимали. Но подобные предрассудки не стоят опровержения, и потому лучше представим читателям самые курьезные диковинки из книжицы г. Глаголева». Вместо опровержения, Белинский дает пример красноречия из книги Глаголева, выдержанный в манере «высокого стиля», что, конечно, являлось анахронизмом для литературной речи 1845 года. Затем Белинский очень потешается над высказыванием Глаголева о том, что «в наших деловых бумагах кроется все древнее красноречие со всеми его видами: судебным, совещательным», что «по части ученой достойны уважения труды: Тредьяковского, Ломоносова, Соколова, Борна, Рижского, Никольского, Талызина, Левицкого, Кошанского, Остолопова, Могилевского, Балига, Плаксина». «Всем сестрам по серьгам!» — говорит Белинский. — В самом деле, из всех наших схоластов, учивших в школе писать так, как никто не пишет на свете, самые замечательные, бесспорно, суть гг. Тредьяковский, Рижский, Толмачев, Кошанский, Плаксин и — Глаголев...».

В заключении Белинский пишет: «Но забудем слог и вкус схоластического «словесника» и заметим только, что его книга является теперь в том самом виде, в каком вышла в начале 30-х годов, когда забытые теперь «Повести Белкина» (Пушкина) были свежеею новостью, когда Гоголь издал только еще свои «Вечера на хуторе близ Диканьки», а повести Марлинского считались гениальными произведениями. Неужели же с тех пор ничего не изменилось в литературных понятиях и взглядах? И что такое история какой бы то ни было литературы, прерывающаяся с лишком за десять лет до минуты, в которую она выходит из типографии? Не следовало ли бы г. Глаголеву поправить и пополнить свою книгу, выдавая ее в другой раз в свет, через десять с лишком лет после ее первого издания? Хотя для схоластов нет прогресса, и время ничто не изменяет в их фразах, которые они, зазубрив раз в школе, твердят всю жизнь свою...»

В комментариях Издательства Академии наук СССР (т. IX) по этому поводу говорится следующее: «Книга А. Г. Глаголева, действительно, вышла в 1845 году только с переменной заглавного листа. Это была спекулятивная проделка, в которой автор книги был не повинен, так

как в это время его уже не было в живых — он умер в 1844 году. Белинский этого не знал».

Завершает цикл статей об учебниках по теории словесности рецензия Белинского на девятое издание «Общей реторики» Н. Кошанского («Отечественные записки» 1845, т. XXXVIII, № 1). В ней автор, без излишнего полемического жара критикует основные положения риторик и дает наиболее полное представление о своих взглядах на вопросы обучения красноречию и словесности. В начале статьи Белинский указывает на устарелость риторик и, следовательно, невозможность практического применения почерпнутых из них знаний. Из чего выводит, что «реторика — вздорная наука и вредное знание». (с. 505, ИАН, т. XI). Затем критик дает необычный генезис риторик и поэтик: «Иной эстетик — критик судит лучше художника о произведении самого этого художника, но сам не в состоянии ничего сказать. В сфере искусства ученый знает, художник умеет».

Не все, к несчастью, понимают это и теперь; еще меньше все понимали это прежде. Вот откуда явилась реторика, как наука красноречия, наука, которая брала на выучку кого угодно сделать великим оратором; вот откуда явилась пиитика, как наука делать поэтами даже людей, которые не способны даже мостить мостовую». (с. 506).

Следующим этапом критики является попытка доказать ненужность риторики как теории ораторского искусства для красноречия. «Красноречие есть искусство, — не целое и полное, как поэзия: в красноречии есть цель, всегда практическая, всегда определяемая временем и обстоятельствами. Поэзия входит в красноречие как элемент, является в нем не целью, а средством. Часто самые увлекательные, самые патетические места ораторской речи вдруг сменяются статистическими цифрами, сухими рассуждениями, потому что толпа убеждается не одною красотой живой изустной речи, но вместе с тем и делом, и фактами. Один оратор могущественно властвует над толпой силою своего бурного вдохновения; другой — вкрадчивою грациею изложения; третий — преимущественно ирониею, насмешкой, остроумием; четвертый — последовательностью и ясностью изложения и т. д. Каждый из них говорит, соображаясь с предметом своей речи, с характером слушающей его толпы, с обстоятельствами настоящей минуты. Если б Демосфен вдруг воскрес теперь и заговорил в английской нижней палате самым чистым английским языком, — английские джентельмены и Джон Буль ошатакали бы его; а наши современные ораторы плохо были бы приняты в древней Греции и Риме. Мало того: французский оратор в Англии, а английский во Франции не имели бы успеха, хотя бы они, как и в своем отечестве, привыкли владычествовать над толпой силою своего слова. И потому, если вы хотите людям, которые готовятся быть ораторами, дать понятие о том, что такое красноречие, а людям, которые хотят быть ораторами, дать средства к изучению красноречия, — то не пишите реторики, а переберите речи известных ораторов всех народов и всех веков, снабдите их подробною биографиею ораторов, необходимыми историческими примечаниями, — и вы окажете эту книгу великую услугу и ораторам и не ораторам». (с. 508—509). Таким образом, если на публику может воздействовать лишь современный и национальный оратор, то тем более необходима теория ораторского искусства, современная и национальная, обобщающая практический опыт ораторов всех времен и народов, чем и являлась реторика, а не хрестоматия с речами разных ораторов, какую предлагал Белинский и которая могла быть лишь подспорьем в работе оратора.

Далее Белинский переходит к вопросу об умении писать. Он считает, что писать «правильно» обучает грамматика, а «писать хорошо» — стилистика, а не риторика. Стилистика — это «окончательная часть грамматики, высший синтаксис». (с. 510). «Этот высший синтаксис должен заключать в себе главы: 1) о предложениях и периодах, 2) о тропах и 3) об общих качествах слога — чистоте, ясности, определенности, простоте и проч. в отношении к выражению. В главе о предложениях и периодах должны быть объяснены общие, на логическом строении мысли основанные формы речи; в периоде должно показать силлогизм; надобно обратить особенное внимание на то, чтоб отделить внешнюю форму от внутренней и научить по возможности избегать школьной формы выражения». (с. 510). «...В главе о тропах не должно гоняться за пошлыми примерами или искать их непременно в сочинениях известных писателей, но брать их преимущественно в обыкновенном разговорном языке, в пословицах и поговорках. Надо показать ученику, что тропы породили необходимость образного выражения и что тропы лучше всего объясняют и оправдывают философское положение: «Ничего не может быть в уме, чего не было в чувстве». (с. 510). Тем самым Белинский вводит в школьное образование бытовую речь. Тропы же он понимает, как способность образного выражения, свойственную словам изначально, и таким способом происходит изображение чувств. Чувства, в свою очередь, являются основой мыслительного процесса у человека.

Критик также противопоставляет теории трех стилей «выражение Бюффона: в слоге весь человек», т. е. сколько людей — столько видов слога.

Последний довод против риторики — это то, что Белинский отказывает ей в научности. «Всякая наука должна иметь определенное, только ей одной принадлежащее содержание; она не должна соединять в себе нескольких наук вдруг. Так как наука есть органическое построение идеальной сущности предмета, составляющего ее содержание, — то в ней все должно выходить и развиваться из одной мысли, а эта мысль должна быть вполне схвачена ее определением. Г-н Кошанский даже не позаботился определить, что такое риторика и какое ее содержание. Он начинает с того, что ничто столько не отличает человека от прочих животных, как сила ума и дар слова. До сих пор мы думали, что человека отличает от животных разум, а не сила ума. По определению г. Кошанского, выходит, что у животных есть ум, только не столь сильный, как у человека. Сила ума, по мнению г. Кошанского, открывается в понятиях, суждениях, умозаклучениях, составляющих предмет логики. Дар слова заключается в прекраснейшей способности выражать чувствования и мысли, что составляет предмет словесности; а словесность заключает в себе грамматику, ретику и поэзию (поэзия — наука!) и граничит с эстетикой. Потом грамматика занимается у г. Кошанского словами: риторика — преимущественно мыслями (которыми недавно занималась у него логика); поэзия — чувствованиями (стало быть, в поэзии нет мыслей!..); в эстетике хранятся (словно в архиве!) мечтательные начала не только словесных наук (грамматики, риторики и поэзии...), но и всех искусств изящных...» (с. 513).

Заканчивается статья следующим высказыванием: «Всякая риторика есть наука вздорная, пустая, вредная, педантская, остаток варварских схоластических времен; все риторики, сколько мы ни знаем их на русском языке, целепы и пошлы; но риторика г. Кошанского пере-

щеголяла их всех. И эта книга выходит уже девятым изданием! Сколько же невинного народа убила она собою!» (с. 514).

Высказывания В. Г. Белинского по поводу риторики Н. Кошанского и других сочинений того же плана говорят о следующем:

1. Белинский критикует не только литературно-художественные тексты, но и нормы главных теорий, ставивших себе целью изучить речь и научить читать и писать. Таким образом, критика Белинского распространялась не только на художественные произведения как факты художественной словесности, но предполагала добиться изменения языкового обучения населения, изменить языковое сознание читателя в целом. Хотя главным объектом критики Белинского была, разумеется, художественная литература, Белинский оказал сильное влияние на школу. Как показывает последующее развитие теории словесности, Белинский изменил состав литературного образования в России. А. А. Потебня в своих лекциях по теории словесности (из «Записок по теории словесности» и «Лекций по теории словесности»), считает Белинского величайшим критиком, воплостителем идеи народного духа и следует Белинскому во всех основных положениях, высказанных последним. Указание на это находим у Г. Н. Джибладзе в монографии «Виссариион Белинский» («Критические этюды», кн. II, Госиздат Гр. ССР, Тбилиси, 1955, с. 84, на грузинском языке).

2. Литературная критика Белинского была направлена на то, чтобы сделать художественную литературу главным, наиболее важным видом словесности. Русское общество до 40-х годов XIX века считало художественную литературу развлекательным, а не серьезным видом словесности. Отстаивая права и предоставляя привилегии художественной литературе перед другими видами словесности, Белинский не только внушал художественному слову необходимость быть серьезным, но и перестраивал сознание массового читателя, поэтому было необходимо опровергнуть нормативный учебник, в котором ведущая роль отводилась серьезным видам речи: деловому, научному, документальному, церковным видам речи, а художественная литература толковалась как второстепенная, обращенная лишь к чувствам, но не мыслям читателя. Поскольку прозаическая литература и деловая управлялись риторикой, а точнее, частной риторикой, Белинский старался подвергнуть критике сам предмет риторики в его исходной форме — красноречии. Белинский, как видим, полагает, что красноречие — это дело одаренных и нет нужды специально изучать его, так как можно самому усовершенствовать свою речь. Вместе с тем, речевая одаренность понимается Белинским как одаренность художественная, эстетическая. Такие категории, как изобретательность, способность к логическому аргументированию, внесение не эстетической эмоции, такой как страх, Белинский не рассматривает. Это объясняется тем, что Белинский расширяет область художественного слова, отводя ему роль не только учительную, но и организующую. Это значит, что по мысли Белинского художественному слову должны принадлежать часть функций, а может быть, и все функции риторических жанров.

Можно думать, что революционная направленность идей Белинского выражалась в желании приостановить действительность основных прозаических жанров, таких как документ, поскольку документ является прямым средством регламентирования действий людей, что в условиях времени Белинского означало подчинение николаевской администрации. Художественное слово было единственным, за исключением фольклора, в котором наименьшим образом чувствовалась направляющая рука режима, в то время, как остальные виды слова, находясь

под непосредственным контролем церкви и правительства, были обречены на сервильные функции по отношению к правительственному аппарату России. Перенос внимания на художественное слово, желание придать ему по крайней мере часть функций прозаических жанров означало создать конкуренцию основной официально-деловой и проповеднической речи и, тем самым, нарушить их функцию.

3. Возможность выдвинуть художественную речь на место основного вида речи складывалась потому, что художественная речь к середине XIX века занимала место самого распространенного вида речи. При этом тиражи изданий в России, общий объем художественной речи постоянно возрастали. Вставала проблема становления русской классики, то есть отбора хрестоматийных текстов. Художественная речь была самым прогрессивным видом речи, обладавшим самым массовым читателем и продолжавшим завоевывать новые пласты читателей. Поэтому борьба Белинского за весомость художественного слова, за идейное и художественное его совершенство не была беспочвенной. Она основывалась на реальностях издательских возможностей и движении литературного процесса. Как видим, Белинскому многое удалось сделать в признании за художественной литературой ведущего вида слова, в утверждении этой идеи в системе образования. Современная структура филологического образования ставит художественную словесность в положение основного и почти единственного вида литературного авторства. Мы как бы продолжаем дальше бороться с документным оборотом словесности, научными публикациями, средствами массовой информации и информатики, которые представлены прозаическими нехудожественными текстами. Ставя в нашем образовании художественное слово на первое место, как вслед за Белинским предлагали сделать Потебня, Овсяннико-Куликовский и другие, мы делаем школу начальной основой предпочтения художественному слову других видов словесности, в том числе деловой прозы. Однако надо помнить, что наша проза и средства информации воплощают социалистическую государственную идеологию. В этой связи литературно-художественное творчество, как показывает опыт многих советских литераторов, идет на сближение с деловой прозаической речью. Это проявляется не только в индивидуально-художественных стилях, но и в развитии жанров и жанровых разновидностей. Из области жанровых разновидностей можно отметить появление в XX веке романа-репортажа (К. Паустовский, «Кара-Богаз» и др.), линии очеркового стиля рассказов (например, у И. Бабеля), документальные повести (В. О. Богомол, «В августе сорок четвертого»), репортажной публикации дневников и другого подобного. Эти сдвиги неоднократно отмечались советской критикой и историками советской литературы.

Вместе с тем, замечено оживление переходных прозаико-поэтических жанров, таких как нерифмованный стих, осложненная ритмика стиха, сближающая традиционные ритмы стиха с логоздами, появление стихотворений в прозе и, наконец, появление верлибра, который характерен как для творчества ряда русских литераторов, так и для творчества литераторов, пишущих на грузинском и других национальных языках. Эти жанровые сдвиги показывают появление некоторых новых соотношений поэзии и прозы в художественной речи. Изучение этих сдвигов представляет собой одну из актуальных задач литературоведения в области теории жанров.

Кафедра русского и грузинского языков Тбилисского государственного медицинского института

Представил академик Академии наук Грузинской ССР Г. Н. Джигладзе

„კალმასობის“ ჟანრული თავისებურებანი

იოანე ბატონიშვილის „კალმასობის“ ტექსტზე მუშაობის დროს წამოიჭრება საკითხები, რომელთა გარკვევასაც პრინციპული მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს. ერთ-ერთი მათგანი არის ნაწარმოების ჟანრობრივი სპეციფიკის გარკვევის აუცილებლობა. როგორც ცნობილია, „კალმასობა“ ტრადიციულად ენციკლოპედიურ ნაშრომად ითვლება და ის მხატვრული ფორმა, რომლითაც ოსტატურად არის გადმოცემული ენციკლოპედიური ცნობები, ჯერ კიდევ ჯეროვნად არ არის შესწავლილი. მიუხედავად იმისა, რომ „კალმასობამ“ მრავალრიცხოვან მკვლევართა ყურადღება მიიპყრო, ჯერჯერობით ნათლად არ გამოკვეთილა, თუ რა ფუნქცია აკისრია „კალმასობის“ მხატვრულ ქსოვილს (შ. ნუცუბიძის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „გაფორმებას ძეგლისა“) ნაწარმოების მთლიან კონსტრუქციაში. უფრო ზუსტად: რა მიმართებაშია თხზულების მხატვრული „ჩარჩო“ იმ მეცნიერულ ინფორმაციებთან, რომლებიც ძეგლის უდიდეს ნაწილს წარმოადგენს. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, სასურველია გაირკვეს, ავტორმა მხოლოდ მეცნიერული ცნობების გადმოსაცემად მიმართა გამოსახვის თავისებურ საშუალებებს (ნაწარმოების მხატვრულ ქსოვილს) და ეს მხოლოდ ენციკლოპედიური ნაშრომის გაფორმების ორიგინალური ხერხია, თუ ამ თხზულების მხატვრული ქარგა თავისთავად დამოუკიდებელ ლიტერატურულ მოვლენას წარმოადგენს.

ერთი შეხედვით, საკითხის ამგვარად დასმა თითქოს საფუძველშივე პრინციპულად მცდარია, რადგან ჩვენ კარგად ვიცნობთ იოანე ბატონიშვილის შეხედულებას, რომ პატარა ეკრების ხსნა ფართო განათლების, მრავალმხრივი ცოდნის დაუფლებაში მდგომარეობს: „... მიზეზი ერთა ბედნიერებისა არს მარადის განათლება გონებისა მათისა, და რომელ გავითარება გონებისა შეიყუანებს მათ კეთილდღეობასა შინა და აღიყუანებსცა ერთბაშად თხემსა ზედა კეთილსუფობისასა. ამისთვის სიყვარულისა და ერთგულების გამო მამულისა ჩუშნისა ვიიძულე კელხებად წიგნისა ამის სულთა განმანათლებლისა, ვინაჲდგან მცირედ არიან ესე გუარნი უკუშ წერილნი ქართულსა ენასა ზედა“, — წერს იოანე ბატონიშვილი თავისი „სწავლანის“ წინასიტყვაობაში (იხ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის H ფონდი, № 2198, გვ. 1—2). სრულიად გასაგებია, რომ სამშობლოს სამუდამოდ მოწყვეტილი, ჰემმარიტი პატრიოტი და უალრესად ნიჭიერი პიროვნება — იოანე ბატონიშვილი, რომლისთვისაც ცხოვრების აზრს საქართველოსა და ქართველ ხალხზე ზრუნვა წარმოადგენდა, სწორედ ამ მიზნით ქმნიდა თავის მრავალრიცხოვან ნაშრომებს, რომ ქართველ ხალხისთვის მეცნიერების ზოგიერთი დარგის საფუძვლები გაეცნო, ცხოვრებისეულ მოვლენებზე ელემენტარული მეცნიერული ცოდნა მიეცა. „კალმასობისთვის“ თვალის ერთი გადავლევაც კი საკმარისი ჩანს, რომ ეს კეთილშობილური მიზანი ამოვიცნოთ. მაშინ, რა თქმა უნდა, ეჭვის ქვეშ დგება — საერთოდ გამართლებულია თუ არა მეცნიერული ცოდნის გადმოცემის თავი-
5. მ ა ც ნ ე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1984, № 3

სებურ ხერხებში — გამომსახველობით საშუალებებად მხატვრული სახეების გამოყენებაში — დამოუკიდებელი მნიშვნელობის ლიტერატურული მოვლენა ვეძიოთ.

მაგრამ საკითხის ამგვარად დასმა რომ აუცილებელი და გარდაუვალიც კია, ამას გვაფიქრებინებს თვით უშუალოდ ტექსტზე დაკვირვება. საქმე ის არის, რომ მეცნიერული ნაშრომის მხატვრული ხერხებით გაფორმება, ენციკლოპედიური ცნობების გადმოცემა რომანის ეანრისთვის დამახასიათებელი გამომსახველობითი საშუალებებით (არსებობა ერთი საერთო სიუჟეტისა, რომელსაც ექვემდებარება თხზულებაში გადმოცემული ყოველი ეპიზოდი, ჩამოყალიბებული ლიტერატურული ხასიათები და მათი განვითარება. ცალკეული ეპიზოდების დიდი ექსპრესიული ძალა) თავისთავად უპრეცედენტო ფაქტია ქართულ მწერლობაში. თვით ის მოვლენაც, რომ იოანე ბაგრატიონი დრამატურგიული ნაწარმოებისათვის დამახასიათებელი დიალოგური ფორმით აგებს ენციკლოპედიურ ნაშრომს და მას მხატვრული ნაწარმოების ფორმას აძლევს, დიდ ინტერესს წარმოშობს „კალმასობის“ სტილური თავისებურებების შესასწავლად. როგორც მართებულად შენიშნავს ცნობილი რუსი ლიტერატორი გ. პოსპელოვი, „по отношению к стилю произведения все стороны и свойства его содержания являются стилиобразующими факторами“¹.

საფიქრებელია, რომ „კალმასობის“ მხატვრული ფორმაც მასი მრავალმხრივი შინაარსიდან „გამომდინარეობს“. ე. ი. არ უნდა ვიფიქროთ, რომ ავტორი ძირითად სიუჟეტურ რკალს — ხელაშვილისა და ლამბარაშვილის საკალმასოდ „რონინს“ — ნაკლებ ყურადღებას უთმობს, ვიდრე „მთავარი“ სათქმელის გადმოცემას.

ამ მოსაზრებამ განაპირობა ინტერესი იოანე ბაგრატიონის მხატვრული სტილის შესწავლისადმი. „კალმასობის“ მხატვრული სტრუქტურის ანალიზის დროს წამოიჭრება ისეთი პრობლემები, რომელთა გადაწყვეტაც ტიპოლოგიურ შესწავლას მოითხოვს. ტიპოლოგიური შესწავლის ცდისათვის კი აუცილებელი პირობა სწორედ ზემოთ დასახელებული საკითხის გარკვევაა. ამდენად, საკითხის ამგვარად დასმა — „კალმასობის“ მხატვრული სტრუქტურა ენციკლოპედიური ცნობების გადმოცემის თავისებური ხერხია თუ თავისთავადი, დამოუკიდებელი ლიტერატურული მოვლენა — მართებული ჩანს.

ამ საკითხის გადასაჭრელად, ალბათ უმჯობესი იქნება პირველ რიგში გაირკვეს თუ რა ადგილი უჭირავს ამ მხატვრულ სტრუქტურას ძეგლის საერთო არქიტექტონიკაში.

ვფიქრობთ, ცოტას არ უნდა ნიშნავდეს ის ფაქტი, რომ ტრადიციამ ამ ნაწარმოებს სათაურად „კალმასობა“ დაუმკვიდრა, თუმცა ავტორს, როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთხელ აღნიშნულა, ძეგლისთვის ეს სახელწოდება არ მიუცია. მართალია, ჩვენამდე თხზულების თავფურცელი არ მოღწეულა, მაგრამ მის ანდერძში გარკვევით წერია: „დასრულდა წიგნი ესე ხუმარჰსწავლა“. სრულიად ნათელია, რომ მართებული იქნებოდა ძეგლისთვის „ხუმარსწავლა“ გვეწოდებინა, რაკი თვით ავტორი ამგვარი სახელწოდებით იხსენიებს მას. კ. კეკელიძე და ალ. ბარამიძე ამ ფაქტზე მსჯელობის დროს მეტად დამაჯერებელ არგუმენტაციას იძლევიან: „ასეთი სახელი უფრო შეეფერება თხზულებას, ვინაიდან ის წარმოადგენს ხუმრობის და გართობის კი-

¹ Поспелов Г. Н., Теория литературы, М., 1978, გვ. 306.

ლოთი დაწერილ შრომას: იონა ხელაშვილი ხუმრობის კილოთი გადასცემს სხვადასხვა პირთ, რომელნიც მას ხედებიან მოგზაურობისას, მათთვის საინტერესო სწავლასა და ცოდნას. თხზულებაში შიგადაშიგ ხუმრობის ჩართვით თვით ავტორი მკითხველს ინტერესს უცხოველებს. რთული მსჯელობით დაღლილ მკითხველს სახუმარო ამბებით, თუ შენიშვნებით ავტორი კვლავ იპყრობს. იზიდავს და ახალი „სწავლისთვის“ ამზადებს. ერთი სიტყვით, ხუმრობის საშუალებით „კალმასობის“ ავტორი ცდილობს მკითხველს გაუადვილოს მეცნიერული სწავლის ათვისება. „ხუმარსწავლა“ თავისებური ლიტერატურული ჟანრია. რომელიც XVII—XVIII სს. უნდა გაჩენილიყო ჩვენს მწერლობაში, ყოველ შემთხვევაში, ტერმინი „ხუმარსწავლობა“ აღნიშნული საუკუნეებიდან გვხვდება. მკვეთრი გამოხატულება ასეთ ჟანრს სწორედ ამ ნაშრომში მიუღია².

შეიძლება გაბედულად ითქვას, რომ აქ ნათლად არის დასაბუთებული, რომ ამ თხზულების სათაური, რომელიც მას ტრადიციამ დაუმკვიდრა, არ არის ზუსტი და, ამდენად, მიუღებელია. მაგრამ სწორედ კ. კეკელიძე და ალ. ბარამიძე იცავენ ტრადიციულ სახელწოდებას (მიუხედავად იმისა, რომ თვითონვე დაასაბუთეს მისი მცდარობა). საყურადღებო ჩანს იმის გარკვევა, თუ რატომ დაუმკვიდრდა ამ თხზულებას სათაურად ამგვარი სახელწოდება.

როგორც ვიცით, სათაურში მუდამ ნაწარმოების მთავარი აზრი, მთავარი იდეა არის გატანილი. სათაური თითქოს ერთგვარი „გასაღებია“ ნაწარმოების კეშმარიტი აზრის გასახსნელად. არა ერთი მაგალითის დასახელება შეიძლება, თუ როგორ შეიცვლება ნაწარმოების აზრი მისი სათაურის შეცვლით. დიდი მოცულობის, მრავალპლანიანი ნაწარმოების სათაური სწორედ მთავარი სათქმელისკენ მიმართავს მკითხველის ყურადღებას, მიუთითებს, თუ რა არის ძირითადი და მეორეხარისხოვანი ტექსტში.

იოანე ბაგრატიონის ენციკლოპედიურ ნაშრომს ტრადიციამ სათაურად რომ „კალმასობა“ დაუმკვიდრა, ეს უკვე თავისთავად მრავლისმეტყველი ფაქტია. გამოდის, რომ მკითხველმა საზოგადოებამ ამ თხზულებაში ძირითადი აზრი, ნაწარმოების მიზანი სწორედ მხატვრულ ქსოვილში დაინახა და არა ბეგლის მეცნიერულ ნაწილში. მკითხველთა ყურადღების ცენტრში მოექცა „საკალმასოდ რონინი“ და მეკალმასეთა ფათერაკიანი თავგადასავლები. ამას ხელს უწყობს არა მარტო სათაური, არამედ ნაწარმოების პირველი სცენაც — ბერისა და ღამბარაშვილის შეხვედრა. ტექსტი ამგვარად იწყება: „ოდეს გაემგზავრა ბერი იოანე, იხილა მდოესსა და ხიდისთავის საშუალ გზასა ზედან მომავალი ცხენით ვინმე და ჰსთქვა ესე მტერ ჩვენდა, ანუ ჩვენ კერძო, და დაუწყო გულს მოდგინედ ყურება; ოდეს მოახლოვდა იგი, მყისვე იცნო იოანემან და ჰრქვა, მშვიდობა შენდა ღამბარაშვილო!“³. ამას მოსდევს მათი გასაუბრება, ზურაბას ოხუნჯობა და გადაწყვეტილება ერთად იმოგზაურონ „პურის მოსაშობლად“. მთელი ამ სცენის სისადავე და ბუნებრიობა საოცარი ცნობისწადილით განაწყობს მკითხველს ამ გმირების მომავალი თავგადასავლებისადმი. იბადება ისეთივე რწმენის ინტერესი, როგორც რომანების კითხვის დროს უჩნდება ხოლმე მკითხველს: „რა მოხდება შემდეგ?“ და „რით (ან როგორ) დამთავრდება ამბავი?“ როგორც ჩანს, ამანაც განაპირობა, რომ საზოგადოებამ „კალმასობა“ ისე აღიქვა, როგორც მხატვრული ნაწარმოები, როგორც რომანი.

² „კალმასობა“, ტ. I, თბ., 1936, გვ. 111.

³ „კალმასობა“, ტ. I, თბ., 1936, გვ. 3.

ყურადღების ღირსია ისიც, რომ „კალმასობის“ დღემდე არსებული ყველა გამოცემა ამ ტრადიციას ეყრდნობა არა მარტო სათაურის შერჩევისას, არამედ ტექსტის ადაპტირების დროსაც. როგორც ვიცით, „კალმასობა“ დღემდე არ არის სრულად გამოცემული და დღემდე არსებული ყველა გამოცემა შემოკლებულია. მაგრამ, როგორც წესი, ყველა გამოცემაში ვრცელი მეცნიერული ცნობებია შემოკლებული, ხოლო თვით „საკალმასოდ რონინი“ — ნაწარმოების სიუჟეტური ქარგა — არასდროს არ ზარალდება. ყოველივე ეს, რა თქმა უნდა, კიდევ ერთხელ მიუთითებს ძეგლის მხატვრულ ღირებულებაზე და უფლებას გვაძლევს ვიკვლიოთ „კალმასობა“ როგორც მხატვრული ნაწარმოები.

ამ მოსაზრებას მხარს უჭერს კიდევ ერთი გარემოება: მხატვრულ სტრუქტურაში ჩართულია ერთი ძალზე ძლიერი მხატვრული პასაჟი — ეს არის ზურაბა ღამბარაშვილის თვითმკვლელობის სცენა. ამ ეპიზოდის დადი ექსპრესიული ძალა ძალაუვნებურად წარმოშობს კითხვებს: რატომ ჩაურთო ეს ეპიზოდი ავტორმა ამ ძეგლში, თუ ეს ძეგლი თავისი არსით მეცნიერული თხზულებაა და არა მხატვრული? რა ფუნქცია აკისრია მას — მკითხველის დაინტერესების ხერხია, ან მეცნიერული განსჯით გადაღლილი გონების განტვირთვის საშუალება, თუ ლიტერატურული ხასიათის კიდევ ერთი შტრიხი და სიუჟეტის კანონზომიერი განვითარება? და საერთოდ რა მნიშვნელობა (როგორი მხატვრული დატვირთვა) აქვს ზურაბას სიკვდილს — მხოლოდ ყოფითი ამბავია, თუ რაღაცის მიმანიშნებელი სიმბოლური ეპიზოდი, რომელიც გარკვეულ განზოგადებას მოითხოვს?

ამ კითხვებზე პასუხის გაცემა შესაძლებელს გახდის დაკვირვებას იოანე ბატონიშვილის მხატვრულ ოსტატობაზე და თან დაგვეხმარება თხზულების ენოზობრივი თავისებურებების გარკვევაშიც.

საქმე იმაშია, რომ ზურაბა ღამბარაშვილის მიმართ ავტორი თავიდანვე სიმპათიურად განაწყობს მკითხველს. მისი ოხუნჯობებით, მხიარული ხასიათით, გარე სინამდვილის მიმართ რამდენადმე ირონიული დამოკიდებულებით ეს პერსონაჟი თავს აყვარებს მკითხველს. ზურაბა კეთილი, უბრალო, ღარიბი გლეხია, რომელიც იოანე ხელაშვილს დიდად ჩამორჩება ინტელექტით, მაგრამ პიროვნულად ისიც სპეტაკი და ღირსეული ადამიანია. მისი ყოველი ხუმრობა, რომელიც იოანე ბერის პრინციპულობის წინააღმდეგაა მიმართული, ბერის დაცინვა კი არაა, არამედ ირონია იმ რეალობის მიმართ, რომელიც სიკეთისა და სიმატლისმოყვარე ადამიანებს თრგუნავს.

ასეთი მხიარული და ოპტიმისტური პერსონაჟის თვითმკვლელობა ამ ეპიზოდს დიდ ექსპრესიულობას ანიჭებს და ხსნის თვით ამ გმირის, ერთი შეხედვით, ცალმხრივ ხასიათს მთელი თავისი სიღრმითა და ტრაგიკული ბედით.

ეს სცენა „კალმასობის“ ერთ-ერთი ბოლო ეპიზოდია. დიდი ხნის ფათერაკებიანი მოგზაურობის შემდეგ დაღლილი და მოტეხილი გმირები მკითხველის წინაშე სრულიად ახალი ასპექტით წარმოდგებიან. მრავალგზის დაჩაგრული და დამცირებული სიმატლისმოყვარე ბერი ფარსადან ციციშვილთან უსიამოვნების შემდეგ კიდევ ერთხელ შეურაცხყოფილი, გატეხილი და ხელჩაქნეული ბრუნდება სახლში. და „რა ბერი მოვიდა შინა, შეეტყო ღამბარაშვილს და მოვიდა ბერთან...“ „კალმასობის“ ეპიზოდების საერთო სქემას მიჩვეული მკითხველი ძალაუვნებურად ელოდება, რომ მხიარული ზურაბას ოხუნჯობით განიტვირთება დაძაბული სიტუაცია (როგორც ეს არა ერთხელ

ხდება სხვა ეპიზოდებში). მაგრამ სრულიად მოულოდნელად გამოუსწორებელი ქილიკა გლეხი სრული სერიოზულობით მიმართავს ბერს: „მიხარის, რომ მშვიდობით მოხველ და გნახე, ჩემი სული შენ გელოდაო“. ეს იმდენად მოულოდნელია მარად მხიარული ზურაბასაგან, რომ მკითხველის ყურადღება ერთბაშად იძაბება. მეგობრის სევდიანი კილო აკრთობს იოანესაც: „შენ კარგად მთლათა ხარ და რას ამბობ?“ ეს არის ერთადერთი მომენტი ამ უზარმაზარი მოცულობის წიგნში, როდესაც თხზულების მთავარი გმირები დამსწრეების გარეშე, ყოველდღიური ყოფითობისაგან მოწყვეტით, სრულიად სერიოზულად საუბრობენ ერთმანეთთან, რაც ამ ეპიზოდს კიდევ უფრო მეტ ექსპრესიულობას ანიჭებს. თავისი მოულოდნელობის გამო განსაკუთრებულ ეფექტს ახდენს მკითხველზე ზურაბას სიტყვები: „რად მინდა თავი ცოცხალი, მამული მიმიღო სულხან მდივანმან უსამართლოდ, და ვერსად ვიშოვე სამართალი და ახლა საიქიოს მინდა წავიდე, და ღმერთმან უყოს მაგიერი“. ამგვარი ლაკონური და უაღრესად კომპაქტური ფრაზებით დიდი ემოციების გადმოცემა საერთოდ ახასიათებს იოანე ბატონიშვილის მხატვრულ სტილს. ზურაბას ამ ერთ ფრაზაში მთელი ის ტრაგედიაა ჩატეული, რომელიც უბადლო იუმორით დაკიდვებულ გლეხს თვითმკვლელობისკენ უბიძგებს და ამ ლიტერატურულ ხასიათს ძალზე მნიშვნელოვანი დეტალით ავსებს. ასევე ემოციურად დატვირთულია ბერის მოკლე წამოძახილი: „რას ანბობ, თავი არ მოიკლა!“ და სწორედ ამ დროს კიდევ ერთ უაღრესად კომპაქტურ ფრაზაში (რომელსაც ზურაბა წარმოთქვამს) უაღრესად დიდი ოსტატობით არის ჩატეული ის ფაქიზი ადამიანური ურთიერთობა, რაც განუყრელ თანამგზავრებს შორის არსებობს: „შენც მშორდები, რუსეთს მიხვალ, და ყოვლითურთ უნუგეშო შევიქენ, მშვიდობით, მამაო!“ ამ ერთი ნიუანსით მეგობრების უაღრესად ფაქიზი ურთიერთობის გახსნის შემდეგ კიდევ უფრო ტრაგიკულად ეღერს ზურაბას თვითმკვლელობის ამსახველი ფრაზა: „და გამოვიდა გარე, და სარკმლით გარდაიგდო თავი მტკვარსა შინა და მოიშოო!“⁴.

თუ ჩვენ იმ დებულებიდან ამოვიდოდით, რომ „კალმასობა“ ენციკლოპედიური ნაშრომია და მას მხატვრულ ნაწარმოებთან არაფერი აქვს საერთო, მაშინ, ცოტა არ იყოს, ძნელი ასახსნელი იქნებოდა ზემოთ განხილული (და მისი მსგავსი), მხატვრულად დახვეწილი ეპიზოდების არსებობა ნაწარმოებში. თუ ამოსავალ დებულებად მივიჩნევთ იმას, რომ ეს ეპიზოდები წარმოადგენენ მეცნიერული თხზულების გაფორმების საშუალებას, მაშინ ეს დებულება და ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინება უფლებას მოგვცემს „კალმასობის“ მხატვრული ქსოვილის სტილური თავისებურებები ვიკვლიოთ. ასეთი კვლევა კი შებრუნებული გზით მიგვიყვანს იმავე დასკვნამდე, რომ საქმე მხატვრულ ნაწარმოებთან გვაქვს, რადგან გვერდს ვერ ავუვლით ფორმისა და შინაარსის განუყოფლობის და, რაც მთავარია, მათი ურთიერთშესაბამისობის საკითხს.

დ. ლიხაჩოვი ნაშრომში „Принцип историзма в изучении единства содержания и формы литературного произведения“ აღნიშნავს, რომ ნაწარმოების შინაარსისა და ფორმის ერთიანობაზე საუბრისას, უნდა განიჩეს მათი კონკრეტული განუყოფლობა და მათი მხატვრული ერთიანობა, ურთიერთშესაბამისობა⁵. პირველ შემთხვევაში შინაარსისა და ფორმის ერთი-

⁴ „კალმასობა“, ტ. II, თბ., 1949, გვ. 153.

⁵ Вопросы методологии литературоведения, М.-Л., 1969, გვ. 143.

ნობა უნივერსალური კანონია ნებისმიერი მხატვრული ნაწარმოების არსებობისათვის — ნებისმიერი ნაწარმოების შინაარსი ვერ იარსებებს, თუ იგი არ იქნება გაფორმებული. როდესაც საუბარია იმის შესახებ, რომ სტილი არის ნაწარმოების იდეების და თემების ერთიანობა სიუჟეტთან, კომპოზიციასთან და მხატვრულ ენასთან, მხედველობაში აქვთ არა ზოგადი კანონი შინაარსისა და ფორმის ერთიანობის შესახებ ხელოვნებაში, არამედ რაღაც სხვა: სტილის გაგება ახასიათებს მხატვრული ნაწარმოების ფორმისა და შინაარსის შესატყვისობას, ურთიერთშესაბამისობას. და თუ ეს ასეა, მაშინ თვით ეს განსაზღვრებაც კი უნდა ასახავდეს ფორმის მეორად როლს შინაარსთან შედარებით, მის დამოკიდებულებას შინაარსზე.

გ. პოსპელოვის დებულებაზე დაყრდნობით. ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ „კალმასობის“ მხატვრული ფორმა ნაწარმოების ძირითადი სათქმელის. მთავარი აზრის გამოხატულებაა. ამასვე გვაფიქრებინებს აღწერილი „შებრუნებული გზა“. გამოდის, რომ გვაქვს გარკვეული საფუძველი დავუშვათ, რომ „კალმასობის“ ცალკეული ეპიზოდები, რომლებიც სხვადასხვა ხასიათის მეცნიერულ ინფორმაციებს შორის არის გაბნეული, ერთიანობაში შეიძლება აღვიქვათ. როგორც მხატვრული ნაწარმოები. ამგვარ დაშვებას მხარს უჭერს თუნდაც ის გარემოება, რომ ავტორმა ეს ნაწარმოები ფართო საზოგადოებისათვის დაწერა და მრავალი იუმორისტული და სათავგადასავლო ელემენტებით შეზავებული თხზულება სასიამოვნოდ და საინტერესოდ საკითხავი წიგნი გახდა. იგი ისევე უნდა წაეკითხა საზოგადოებას, როგორც მხატვრული ნაწარმოები, როგორც რომანი. ვფიქრობთ, რომ მართალია, დაგვიანებით, მაგრამ სწორედ ასე მიიღო იგი ქართველმა საზოგადოებამ. ნიკოლოზ ყიფიანი წერს მამას, დიმიტრი ყიფიანს: „კერესელიძეს ქუთაისიდან ვიზიტის წიგნი მოსვლია (ეს წიგნი „ცისკარში“ დაბეჭდა იმანა, რომელიც დღეს გამოვიდა), ვითომც იქ წარმოუდგენიათ „გაყრა“ და კიდევ რაღაც კომედია, „კალმასობა“ მეფე გიორგის შვილის იოანეს შეთხზული: ეს კომედია ღუბერნატორს გიორგი ერისთავს უპოვნია სადღაც იმერეთში და იმისთანა ეგზემპლიარები, ამბობენ, არსად არ არისო...“⁶ ხოლო „კალმასობის“ პირველი მკვლევარი დ. ბაქრაძე ძეგლის ზ. ჭიჭინაძისეული გამოცემის წინასიტყვაობაში წერდა: „სხვათა საქართველოს ძველთა და ახალთა მწერლობათა შორის ისე განსხვავდება „კალმასობის“ ავტორი, როგორათაც განსხვავდება მზე პლანეტთა და ვარსკვლავთა შორის. იოანე არის ჩვენი პომერი, ჩვენი დანტე, ჩვენი შექსპირი...“⁷

გ. ჭავჭავაძისეული თავის ნაშრომში „კალმასობა“ განიხილავს № 2153 ხელნაწერში (იხ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის H ფონდი) დაცულ გეგმას „კალმასობის“ ერთი ნაწილისა და ცდილობს დაასაბუთოს, რომ ეს თხზულება მხატვრული ნაწარმოებია, ხოლო ენციკლოპედიური ცნობები მასში თითქოს მოგვიანებით არის ერთგვარად „ჩართული“⁸. მისი მოსაზრების მიღება ყოველგვარი კრიტიკის გარეშე, რა თქმა უნდა, დაუშვებელია, მაგრამ აქ ჩვენთვის ისაა საინტერესო, რომ მკვლევარი „კალმასობის“ მხატვრულ ფორმას თავისთავადი, დამოუკიდებელი მნიშვნელობის ლიტერატურულ მოვლენად მიიჩნევს და მეცნიერულ ნაწილს მეორად ფუნქციას ანიჭებს. იგი წერს:

⁶ საქართველოს სახ. ლიტერატურული მუზეუმი, № 14958—6.

⁷ კალმასობა, დიმიტრი ბაქრაძის წინასიტყვაობით, თბ., 1895, გვ. XVII.

⁸ გ. ჭავჭავაძისეული, კალმასობა, თბ., 1933, გვ. 29.

„კალმასობის“ მნიშვნელობა იმდროინდელ საზოგადოებრივ ცხოვრების შესასწავლად დიდია. მაგრამ ამასთანავე იგი შედარებით კარგ მხატვრულ ნაწარმოებად გვეჩვენება, თუ ჩამოვაცლით იმ მრავალ ზედმეტ დანართს, რომლებიც აქა-იქ ჩამატებული აქვს მოთხრობილ ამბებს და დახასიათებებს, მეცნიერულ საუბართა სახით»⁹.

დ. ლაშქარაძე იოანე ბაგრატიონისა და განმანათლებელთა შორის გარკვეული თანხვედრის აღნიშვნის შემდეგ „კალმასობის“ ჟანრობრივ თავისებურებებსაც ეხება და მეტად საინტერესო მოსაზრებას გამოთქვამს: „კალმასობა ჟანრობრივადაც უპირატესად მიეკუთვნება იმავე განმანათლებლების მიერ მტკიცედ დამკვიდრებულ მხატვრულ პუბლიცისტურ პროზას, რომლის საუკეთესო ნიმუშები ფილოსოფიური რომანის სახით მონტესკიემ („სპარსული წერილები“) და ჟან-ჟაკ რუსომ („ემილი“, „ახალი ელოიზა“) შექმნეს, ხოლო ფილოსოფიური მოთხრობის სახით ვოლტერისა („ზადიგი“, „კანდიდი“ და სხვა) და დენი დიდროს შემოქმედებაში გვხვდება“¹⁰.

აქ ჩვენთვის უპირველესად საინტერესოა არა ის, თუ რამდენად მართებულია „კალმასობის“ ფილოსოფიურ რომანად გამოცხადება, არამედ ის ფაქტი, რომ მკვლევარი „კალმასობას“ რომანის ჟანრს მიაკუთვნებს. მაგრამ თვით ამ ჟანრის სპეციფიკის გარკვევის დროს იმდენად განსხვავებული და ხშირად ურთიერთგამომრიცხველი მოსაზრებები არის გამოთქმული მრავალრიცხოვან სამეცნიერო ლიტერატურაში, რომ, სამწუხაროდ, რომანის ცნების უნივერსალურ განსაზღვრაზე უარის თქმა გვიწევს. ცნობილი რუსი მკვლევრის მ. ბახტინის სიტყვები რომ გავიმეოროთ, «...роман не имеет такого канона, как другие жанры: исторически действительны только отдельные образцы романа, но не жанровый канон, как таковой»¹¹. და, მართლაც, რომანი ხომ გარკვეული მომენტის (დროის ცალკეული პერიოდის) ერთგვარი აღქმა და შეფასებაა გამოსახვის სპეციფიკური — მხატვრული — საშუალებებით. რაკი რომანი არის მხატვრული სახეებით ეპოქის გააზრება, ამიტომ ალბათ ყოველმა ეპოქამ თავისებური, განსაკუთრებული ფორმის რომანი შექმნა. ლიტერატურის განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე რომანის ჟანრს სხვადასხვა სპეციფიკური თავისებურებები განსაზღვრავს. განსხვავებულია სათქმელი (მხატვრული სინამდვილე), მწერლის მიმართება გარე სამყაროსადმი (და თვით გარე სამყაროც) და, აქედან გამომდინარე, განსხვავებულია გამოსახვის საშუალებები — ყველა ეპოქის რომანს თავისებური ფორმა გააჩნია. გარდა ამისა, სხვადასხვა ეპოქაში რომანს განსხვავებული ფუნქცია აკისრია — საზოგადოების გართობის, გმირული წარსულის აღდგენის, ფილოსოფიური აზროვნების, წამიერი შთაბეჭდილებების ასახვის, საზოგადოების გაფრთხილების და სხვა¹². ამიტომ, სხვადასხვა ეპოქის რომანი ფაქტობრივად განსხვავებული მნიშვნელობის ლიტერატურული მოვლენაა და განსხვავებული როლი ეკისრება ერის კულტუროლოგიური შემეცნების უწყვეტ პროცესში.

მოკლედ, ნებისმიერი ეპოქის ნაწარმოების ჟანრობრივი სპეციფიკის გარკვევის დროს სწორედ იმ ეპოქის ლიტერატურული პროცესები უნდა გავითვალისწინოთ და არა თანამედროვე ლიტერატურათმცოდნეობის დონე.

⁹ გ. ქავთახიშვილი, კალმასობა თბ., 1933, გვ. 1—2.

¹⁰ დ. ლაშქარაძე, ევროპიზმის პრობლემა ქართულ ლიტერატურაში, თბ., 1977, გვ. 212.

¹¹ М. Бахтин, Вопросы литературы и эстетики, М., 1975, гв. 448.

¹² აქედან გამომდინარე, იქმნება ბულვარული, ფილოსოფიური, ესეისტური, ანტიუტოპიური, ჟანტასტიკური რომანები, რომანი-ეპოპეა, რომანი-გაფრთხილება, რომანი-ქრონიკა და სხვ.

XVIII ს-ში ახალი ტიპის რომანის ჩამოყალიბების პროცესის განსაზღვრისას მ. ბახტინი ამგვარ ფორმულირებას იძლევა: „1. роман не должен быть „поэтичным“ в том смысле, в каком поэтическими являются остальные жанры художественной литературы; 2. герой романа не должен быть „героичным“ ни в эпическом, ни в трагическом смысле этого слова: он должен объединять в себе как положительные так и отрицательные черты, как низкие, так и высокие, как смешные, так и серьезные; 3. герой должен быть по казан не как готовый и неизменный, а как становящийся, изменяющийся, воспитуемый жизнью; 4. роман должен стать для современного мира тем чем эпопея являлась для древнего мира“¹³.

იოანე ბაგრატიონის ეპოქის რომანების მ. ბახტინისეული ფორმულირება „კალმასობას“ თითქმის მთლიანად უდგება. განსაკუთრებით ნიშანდობლივია ფორმულირების მეორე და მესამე პუნქტების თანხვედრა „კალმასობის“ მხატვრულ კონსტრუქციასთან. იოანე ხელაშვილის ლიტერატურული ხასიათი ერთ პიროვნებაში აერთიანებს დადებითსა და უარყოფითს, მდაბალსა და მაღალს, სასაცილოსა და სერიოზულს (როგორც ეს ბახტინმა მეორე პუნქტში აღნიშნა). ასევე ფორმულირების მესამე პუნქტს მიესადაგება იოანე ბერის ხასიათის შინაგანი კანონზომიერებანიც. იგი ერთგვარად „დაუსრულებელია“, ყოველ ეპიზოდში ახალ-ახალი პიროვნული თვისებებით მდიდრდება და შესაძლებელიც კია, რომ თვალი გავადევნოთ მისი ხასიათის თანდათანობით განვითარებას.

მაგრამ აქვე ყურადღება უნდა მიექცეს ერთ უმნიშვნელოვანეს მომენტს — ამ ეპოქის რომანებში ჯერ კიდევ არ არის ჩამოყალიბებული ხასიათის დინამიკა. მოკლე ლიტერატურულ ენციკლოპედიაში რომანის ისტორიის მიმოხილვის დროს ე. წ. „პლუტური რომანის“ შესახებ ნათქვამია: „... в плутовском романе не оформилась еще существенная черта жанра — динамика характера“¹⁴.

„პლუტური რომანი“ „კალმასობასთან“ დაკავშირებით უკვე ახსენა დ. ლაშქარაძე: «კალმასობაში გამოყენებული საზოგადოების თითქმის ყველა ფენის მდგომარეობისა და შეხედულებების გადმოსაცემად მათთან უშუალო კონტაქტი ის ხერხია, რომლითაც სხვადასხვა დროს წარმატებით უსარგებლიათ ერაზმ როტერდამელს „სისულელის ქებაში“, გრიმელსჰაუზენს „სიმპლიცისიმუსში“, ლესაჟს „ჟილ ბლაზში“ და სხვ. იგივე ხერხია გამოყენებული ესპანური „პლუტური რომანის“ ისეთ ძეგლში, როგორიცაა „ლაზარელიო ტორმესელი“»¹⁵.

„პლუტური რომანის“ (და მისთვის დამახასიათებელი სპეციფიკური ნიშნების) ხსენება „კალმასობასთან“ დაკავშირებით შემთხვევითი არ უნდა იყოს. რომანის ისტორია, ერთი მხრივ, განპირობებულია რეალური პიროვნების ბედით, იმით, თუ როდის, როგორ და რანაირ დამოუკიდებლობასა და თვითმყოფადობას მოიპოვებს იგი. რ. ფოქსის შენიშვნით, რომანი ვითარდებოდა მხოლოდ იქ, სადაც წონასწორობა (პარამონია) ადამიანსა და საზოგადოებას შორის დარღვეული იყო¹⁶, რის შედეგადაც წარმოიშობოდა გამოსახვის სპე-

¹³ М. Бахтин, Вопросы литературы и эстетики, М., 1975, гл. 453—454.

¹⁴ Краткая литературная энциклопедия, т. 6. М., 1971, с. 354.

¹⁵ დ. ლაშქარაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 213.

¹⁶ Р. Фокс, Роман и народ, М., 1960, с. 82.

ციფიკური, „რომანის საგანი“. „...есть, конечно, прямая связь между массовым бродяжничеством в 16—17 вв. и „расцветом плутовского романа“¹⁷.

ფრანსუა რაბლეს, ერაზმ როტერდამელისა და სხვათა ნაწარმოებებისაგან „პლუტურმა რომანმა“ შეითვისა მენიპური სატირისათვის დამახასიათებელი ნიშნები — გამონაგონის თავისუფლება, ავტორისეული გამოცდილების წამყვანი როლი (გადმოცემებთან და თქმულებებთან შედარებით), მოქმედებისა და პერსონაჟის „დაუმთავრებლობა“, თანამედროვეობასთან კონტაქტი და სერიოზულისა და სასაცილოს შერწყმა. ეს ნიშნები ახასიათებს „კალმასობის“ მხატვრულ ნაწილსაც. მაგალითად, საინტერესო ფაქტია ის, რომ სკაბრეზულობის უხვი მაგალითები „კალმასობაში“, უჩვეულო და კომიკური სიტუაციების თავისებური თხრობის მანერა ძალაუვნებურად იწვევს მკითხველში ფრანსუა რაბლეს გამორჩეული და თვითმყოფადი სტილის ასოციაციას. გარდა ამისა, იოანე ბერის ფათერაკიანი თავგადასავლების აღწერამაც შეიძლება არაერთხელ გაგვახსენოს რაბლეს გმირები და მათი უჩვეულო ამბების გადმოცემის ხერხი. და ბოლოს, ნიშანდობლივია ისიც, რომ ცალკეული, დამოუკიდებელი შინაარსების შემცველი ეპიზოდების გაერთიანება ერთი სიუჟეტური რკალით და საერთო ლიტერატურული გმირებით რაბლესაც ისევე ახასიათებს, როგორც კოსტერს, სერვანტესსა და ბატონიშვილს¹⁸.

რაბლესა და იოანე ბაგრატიონის მხატვრულ ხერხებს შორის თანხვედრის ძიება, რა თქმა უნდა, ძალზე პირობითი და საკამათოა. რასაკვირველია, არ არის გამორიცხული, რომ ამგვარი პარალელები საერთოდ შემთხვევითი ხასიათისა იყოს. მაგრამ საკითხის ამგვარად დასმას მხარს უჭერს ის ფაქტი, რომ ეს თანხვედრა შენიშნა და თავისებური მხატვრული ხერხებით გადმოგვცა ცნობილმა ქართველმა პოეტმა და მოაზროვნემ ტიციან ტაბიძემ. 1929 წელს დაწერილ ერთ ლექსს — „შემოდგომის დღე ოქროყანაში“ — ტ. ტაბიძემ ქვესათაურად გაუკეთა „რაბლე და კალმასობა“. თავისთავად ეს ფაქტი უკვე მრავლისმთქმელია. ტ. ტაბიძემ, უაღრესად ერუდირებულმა და ნიჭიერმა პიროვნებამ. რაბლე და „კალმასობა“ რომ ერთმანეთის გვერდით მოაქცია, ნიშანდობლივი და ანგარიშგასაწევია. გარდა ამისა, ყურადღებას იპყრობს ლექსის უკანასკნელი ორი სტროფიც:

„მეც ჩავუჭდები ჩემს პანტაგრუელს,
ცხენის ჭიხვინი მესმის რაბლესი.
და როცა ქარი სულ გამაყრუებს,
გამოვა ლანდი იოანესი“.

როგორც ვხედავთ, ტ. ტაბიძე სიმბოლისტებისათვის დამახასიათებელი ასოციაციური აზროვნებით უკავშირებს ერთმანეთს რაბლესა და იოანეს სახელებს, რის შემდეგაც, ფინალურ სტროფში, ჩვენთვის ძალზე საყურადღებო აზრს (ან, უფრო სწორედ, განწყობილებას) გადმოგვცემს:

„თითქო გავიდა ეს ასი წელი
და ერთი წუთით გადაიშალა, —
ვარ მოკალმასე მეც აწინდელი
და საკალმასო გრძელა შარა“.

¹⁷ КЛЭ, т. 6, М., 1971, с. 351.

¹⁸ ბაგრატიონის, სერვანტესისა და კოსტერის გამომსახველობით ხერხებს შორის თანხვედრის შესახებ იხ. ქ. ქა მ ბ უ რ ი ა, კალმასობის მხატვრული კონსტრუქცია, ჟურნ. „კრიტიკა“, 1983, № 4.

აშკარად ჩანს, რომ ტ. ტაბიძე სიტყვას „მოკალმასე“ ხმარობს იმავე მნიშვნელობით, როგორც მას ენიჭება ლიტერატურული პარალელებისა (დონ კიხოტი-ულენშპიგელი-ბერი იოანე) და მათი ტიპოლოგიური კვლევის დროს¹⁹. „ვარ მოკალმასე მეც აწინდელი...“ ნათლად მიუთითებს იმაზე, რომ ტიციან ტაბიძე „მოკალმასეს“ ხმარობს მაღალი დანიშნულების, საუკეთესო იდეალებისათვის მებრძოლი ადამიანის მნიშვნელობით. იმავე მნიშვნელობით, როგორსაც შეიცავს სიკეთისათვის მებრძოლი დონ კიხოტისა და თავისუფლების მოყვარე ულენშპიგელის სახელები მკითხველის ცნობიერებაში. აქვე ნახსენები რაბლეს სახელიც, რა თქმა უნდა, ერთბაშად იპყრობს ყურადღებას, რადგან სწორედ ამ დიდი მწერლის კითხვის დროს „აგონდება“ ტიციანს „ლანდი იოანესი“.

ტ. ტაბიძის დაკვირვება მით უფრო საინტერესო ჩანს, რომ ალბათ მას არათუ სპეციალურად არ უმუშავია „კალმასობის“ ტექსტზე, არამედ, სავარაუდოა, რომ იგი მთლიანად არც უნდა პქონოდა წაკითხული, რადგან იმ დროს (1929 წ.) „კალმასობის“ მხოლოდ პირველი ნაწილი იყო ცნობილი. პოეტი ალბათ მხოლოდ იმ ერთ ნაწილს იცნობდა, რომელიც 1895 წელს გამოსცა ზაქარია ჭიჭინაძემ. ხოლო ის ორტომეული, რომელიც დღეს ხელთ აქვს თანამედროვე მკითხველს (რომელიც აგრეთვე ადაპტირებულია, მაგრამ სხვა გამოცემებზე უფრო სრული), 1936 და 1948 წლებში გამოიცა. მიუხედავად ამისა, ტიციანის მწერლური ალლო კიდევ ერთხელ გვაფიქრებინებს „კალმასობის“ ტიპოლოგიური შესწავლის აუცილებლობაზე.

კვლევის ამ ეტაპზე ჩვენ არ შეგვიძლია „კალმასობა“ პლუტურ ან რომელიმე სხვა ტიპის რომანად გამოვაცხადოთ. ამგვარი დასკვნისთვის, რასაკვირველია, გაცილებით უფრო ღრმა ანალიზია საჭირო. ჩვენ მხოლოდ იმის გარკვევა გვსურს, შეიძლება თუ არა ამ ეპოქის რომანების საერთო სპეციფიკასა და „კალმასობას“ შორის თანხვედრამ უფლება მოგვცეს ეს თხზულება რომანის ქანრს მივაკუთვნოთ.

ტ. ტაბიძემ „კალმასობას“ უწოდა „უდიდესი ეპოპეა მე-18 საუკუნის ფეოდალურ საქართველოსი“²⁰, მაგრამ ამ ნათქვამში მოცემულია არა ნაწარმოების ქანრის განსაზღვრა, არამედ მისი მხატვრული ღირსებების შეფასება. უეჭველია, შეცდომა იქნებოდა „კალმასობისთვის“ ეპოპეა გვეწოდებინა, რადგან მას სწორედ ის სპეციფიკური ნიშნები ახასიათებს, რომლებიც განასხვავებენ რომანს ეპოპეისაგან. ამ ნიშნების განსაზღვრისას მ. ბახტინი ამბობს, რომ ესაა გადატრიალება და გადაბიჯება ერთი სამყაროდან (ეპიკურიდან) მეორეში (რომანულში): „Изображать событие на одном ценностно-временном уровне с самим собою и со своими современниками (а следовательно, и на основе личного опыта и вымысла)—значит совершить радикальный переворот, переступить из эпического мира в романный“²¹.

ეპოპეა ფორმალური დასაწყისისა და დასასრულისადმი გულგრილია. აბსოლუტური წარსულის მთელ სამყაროს ვერც ერთი ეპოპეა ვერ მოიცავს. მაგრამ მთლიანის სტრუქტურა ყოველ ცალკეულ ნაწილში მეორდება და ცალკეული ნაწილიც ისევე სრულყოფილია, როგორც მთელი. თხრობა შეიძლება

¹⁹ იხ. „კრიტიკა“, 1983, № 4.

²⁰ ტ. ტაბიძე, წერილები, ნარკვევები, თბ., 1957, გვ. 72.

²¹ М. Бахтин, Вопросы литературы и эстетики, М., 1975, гл. 457.

დაიწყოს ნებისმიერი მომენტი და ნებისმიერად დასრულდეს („ილიადა“ ხომ ტროის ციკლის ერთ-ერთი ჩვეულებრივი, „ნებისმიერი“ ეპიზოდია). სპეციფიკური ინტერესი მოთხრობილი ამბებისა და „დასასრულის ინტერესი“ მხოლოდ და მხოლოდ რომანს ახასიათებს.

ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ასეთი ინტერესი თან ახლავს „კალმასობის“ ტექსტის კითხვას. ეს ნაწარმოები არ არის ერთგვარად „გახსნილი“ ორივე მხრიდან, როგორც ეპოპეას ახასიათებს. პირიქით, მას გამოკვეთილი და საკმაოდ ეფექტური დასაწყისი და დასასრული გააჩნია. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, „კალმასობა“ იოანე ბერისა და ზურაბას შეხვედრით იწყება, რაც მკითხველის ყურადღებას მეკალმასეთა ფათერაკიან თავგადასავლებს მიაპყრობს. მრავალი ტრაგიკომიკური სიტუაციებით შეზავებული ამბების კვალდაკვალ თანდათანობით იკვეთება და ყალიბდება მათი ლიტერატურული ხასიათები. ლამბარაშვილის ტრაგიკული სიკვდილის შემდეგ იოანე ბერიც შეცვლილი ჩანს. თვით მათი უკანასკნელი საუბრის დროსაც კარგად გამოსჭვივის, თუ როგორ მოღალა და მოტეხა ისინი ცხოვრებამ. ნაწარმოების ფინალში კი სიმართლისა და ცოდნის მოყვარე ბერი სრულიად განადგურებული გვეჩვენება. თხზულების უკანასკნელ სცენაში გიორგი ავალიშვილი ამცირებს, შეურაცხყოფას აყენებს მას. ტექსტი ამგვარად მთავრდება: „... გიორგის ეწყინა, აი შეჭიზიყულო ჩარჩო, და ამოჰკრა ორი პანდური. კარში გამოვიდა ბერი, და წყევლით წამოვიდა შინ. და ესრეთ დასრულდა უბნობა მათი. დასრულდა წიგნი ესე ხუმარჰსწავლა...“

რეალი შეკრულია, ამბავი დასრულებულია, ხასიათები გამოკვეთილია. ფეოდალური საქართველოს, ავტორის მიერ გაიდევალებული მონარქიის, ნგრევასთან ერთად ინგრევა „კალმასობაში“ მაღალზნეობრივი მორალური ღირებულებები, ნადგურდებიან კეთილი გმირები.

შეიძლება ტექსტის ამგვარი ტრაგიკული ინტონაციით წაკითხვა, ერთი შეხედვით, ნაძალადევად მოგვეჩვენოს, მაგრამ თუ გავიხსენებთ იოანე ბაგრატიონის უიმედო მდგომარეობას და იმ წლებს (1813—1828), როდესაც იწერებოდა „კალმასობა“, მაშინ არ უნდა იყოს გასაკვირი ის სასოწარკვეთა. რომელიც საუკუნეებით განმტკიცებული ფეოდალური მონარქიის ნგრევას თან ახლდა. საქართველოს უკანასკნელი მეფის ძის — იოანეს — თვალწინ გათამაშდა ის ტრაგედია, რომელმაც საქართველოს დამოუკიდებლობის დაკარგვა გამოიწვია. უდიდესი გულისტკივილით არის აღწერილი „კალმასობაში“ ის სცენები, რომლებიც ძმათა შორის უთანხმოებაზე და შინაურ აშლილობაზე მოგვითხრობს²².

თუ საბოლოოდ გაზიარებული იქნება მოსაზრება, რომ „კალმასობა“ შეიძლება რომანის ჟანრს მიეკუთვნოს, მაშინ უცილობლად დაისმება საკითხი, თუ რამდენად ორგანიზებულია რომანისთვის ის უამრავი მეცნიერული ცნობები, რომლითაც სავსეა ეს თხზულება.

გ. ნატროშვილი სტატიაში „მოკალმასე ბერი იოანე“ სავსებით ნათლად აჩვენებს, თუ რამდენად ძლიერია „კალმასობის“ თითოეული მხატვრული პასაჟი და რამდენად ეფექტურია მათი მთლიანობაში აღქმა. აქ მკვლევარი მიუთითებს, რომ ნაწარმოებში საოცარი მხატვრული სიძლიერით აისახა ის გო-

²² ამ მხრივ მეტად საინტერესოა ავტორის მსჯელობა ადამიანის ზნეობაზე, მორალურ-ეთიკურ საკითხებზე, — იხ. ხელნაწერი H—5374, გვ. 20—21.

ნებაშეზღუდულობა და ზნეობრივი სიღარიბე, რომელიც თან ახლდა ფეოდალური სამყაროს ნგრევას: „ქართული ლატერატურის ისტორია არ იცნობს მეორე ისეთ ნაწარმოებს, რომელიც ასეთი სისრულით და სიზუსტით აღადგენდეს მეთვრამეტე საუკუნის საქართველოს. „კალმასობა“ ერთი ფართო, ვეებერთელა ტილოა, რომელზედაც დახატულია მთელი ჩვენი ქვეყანა. ესაა წიგნი, რომელსაც, როგორც მეგზურს, მივეყვართ გარდასულ დროში — ორი საუკუნის მიჯნაზე, როცა საქართველოს ისტორიაში ახალი ეპოქა იწყებოდა. საქართველოს სახელმწიფოს სიკვდილის დრამა ის იყო თავდებოდა, ფარდა ნელ-ნელა ეშვებოდა“²³.

იოანეს მიერ ამ სიკვდილის ტრაგიკულმა აღქმამ გამოიწვია ის, რომ „კალმასობა“ გადატვირთულია ადამიანის მორალური დაცემის, ზნეობრივი სიღარიბის ამსახველი სცენებით. როგორც ჩანს, სამეფო ოჯახში ატეხილმა ძმათა შუღლმა წარუშლელი შთაბეჭდილება მოახდინა იოანე ბატონიშვილზე. „კალმასობაში“ უამრავია მოღალატე, ფიცის გამტეხი, გონებაშეზღუდული და უპრინციპო პერსონაჟები, რომლებიც მზად არიან პირადი კეთილდღეობისთვის ოჯახის წევრებიც არ დაინდონ. „გულისტკივილით დახეტილობს ეს ბერი თავის ქვეყანაში და ყველგან უნუგეშო სურათსა ხედავს, ხსნა არსაიდან არა ჩანს, ყველგან სიბინძურე, აზიური პატრიარქალობა, ხოლო მაღალ წრეებში განუსაზღვრელი ანგარება მეფობს. ღრმა სოციალური და პოლიტიკური კრიზისის, შინაგანი დაქსაქსულობის შედეგად კვდება ძველი საქართველო და ახლის შესახვედრად არავინ ემზადება“²⁴. საქართველოს პოლიტიკური და მორალური დაცემის ასახვა „კალმასობაში“ შემზარავია. ამ გახრწნილებასა და გონებაშეზღუდულობას ებრძვის სწორედ თავისი გაუთავებელი ხეტიალითა და ცოდნის ქადაგებით ყოვლისმცოდნე და კეთილი ბერი იოანე.

ძალზე ბუნებრივი გვეჩვენება ის გარემოება, რომ განმანათლებელთა მრწამსის მოზიარე იოანე ბაგრატიონი თავის თხზულებაში ყოველივე ბნელსა და ბოროტს უპირისპირებს ცოდნისა და განათლების კეთილ ძალას. სწორედ ამით უნდა აიხსნას ის გარემოებაც, რომ ამ თხზულების უდიდესი ნაწილი იმ დროისათვის მოწინავე მეცნიერული ინფორმაციით არის გადატვირთული. ეს ინფორმაცია არ არის ნაწარმოების საერთო სიუჟეტს მოწყვეტილი, მისი ორგანიზული ნაწილია. სწორედ იმ შემთხვევაში ძნელდება თხზულების ენარის გარკვევა, როდესაც ხელოვნურად აშორებენ ერთმანეთს ძველის „მხატვრულ“ და „მეცნიერულ“ ნაწილებს. მეცნიერული ცოდნა ისე უპირისპირდება იოანე ბერის სახით გარე რეალობას, როგორც კეთილი საწყისი ბოროტს. ამ დაპირისპირებაში და ბრძოლაში უნდა ვეძიოთ „კალმასობის“, როგორც მხატვრულად სრულყოფილი ნაწარმოების, აზრი. ბოროტი ძალა ისე სრისავს კეთილს, როგორც ქვეყნად დამკვიდრებული უსამართლობა ოხუნჯ გლეხს — ღამბარაშვილს. „კალმასობა“ სრულად ასახავს ფეოდალური მონარქიის ნგრევით, ოჯახური და პირადი ტრაგედიით გამოწვეულ ავტორის უიმედობას და სასოწარკვეთას. მაგრამ ეს უკვე ცალკე საუბრის თემაა.

როგორც აღვნიშნეთ, იმის გარკვევა, „კალმასობა“ პლუტური რომანია, რომანი-ეპოპეა, რომანი-ენციკლოპედია, თუ კიდევ რაიმე სხვა, დღევანდელი ჩვენი მსჯელობის ფარგლებს სცილდება. მათ აქ მხოლოდ იმისთვის შევეხეთ,

²³ გ. ნატროშვილი, წინაპარი და თანამედროვენი, თბ., 1961, გვ. 122—123.

²⁴ გ. ნატროშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 127.

რომ „კალმასობისა“ და რომანის ჟანრის სპეციფიკურ ნიშნებს შორის თანხვედრა აღგვენიშნა. თვით ის ვარაუდიც, რომლისკენაც დამატებით კვლევას მივყავართ (რომ „კალმასობა“ მხატვრული ნაწარმოებია და რომანის ჟანრს უნდა მიეკუთვნოს) ჭერჯერობით კვლევა-ძიებასა და დასაბუთებას კვლავაც მოითხოვს.

К. Г. ДЖАМБУРИЯ

ЖАНРОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ «КАЛМАСОБА»

Резюме

При работе над текстом «Калмасоба» Иоанна Багратioni возникают вопросы, решение которых имеет принципиальное значение. Один из таких вопросов — определение жанровой специфики этого произведения.

В работе высказано мнение о том, что «Калмасоба», как художественное произведение, следует отнести к жанру романа. Это подтверждается и самим традиционным названием произведения, и его адаптацией при последующих изданиях. В работе отмечен тот факт, что «Калмасоба» почти полностью удовлетворяет определению романа XVIII века, предложенному М. Бахтиным. Отмечены также некоторые совпадения «Калмасоба» с плутовским романом по отдельным специфическим признакам.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის რუსთაველოლოგიის განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა ს. ცაიშვილმა

პასტორალური ფორმის ზოგიერთი საკითხისათვის დავით
ბურამიშვილის „ჰაცვია მწყემსში“

პასტორალი ერთ-ერთი უძველესი და მარადახალი ჟანრია მსოფლიო ხელოვნების ისტორიაში. თავისი სპეციფიკით და პრობლემატიკით იგი უალრესად აქტუალურია ნებისმიერი ეპოქისათვის. განსაკუთრებით მრავალმხრივადაა გამოვლენილი პასტორალი ლიტერატურაში. აქ იგი მოიცავს თითქმის ყველა ჟანრს — დრამას, რომანს, რელიგიურ-ფილოსოფიურ ნაწარმოებებს, თუმცა თავისი სრული სახითა და ორიგინალობით ყველაზე უფრო პოეზიაში იჩენს თავს.

პასტორალმა გაიარა თავისი განვითარების რთული გზა ხალხური ზეპირსიტყვიერების ნიმუშებიდან უბრწყინვალეს ლიტერატურულ ძეგლებამდე და დამოუკიდებელ ჟანრად ჩამოყალიბდა.

ჟანრის გენეზისის შესახებ არსებობს რამდენიმე თეორია:

«Относительно истоков буколического жанра существует несколько теорий, в основе которых лежит принцип либо иноземного (восточного) происхождения, либо автохтонного (греческого)» — (Т. В. П о п о в а, «Поэтика жанра», в книге: «Поэтика древнегреческой литературы», ред. С. С. Аверинцев, М., 1981, გვ. 100).

სამეცნიერო ლიტერატურაში ერთხმად მიღებული აზრით, როგორც პოეტური ჟანრი, ბუკოლიკა ძველი წელთაღრიცხვით III საუკუნის ელინისტურ საბერძნეთში გაფორმდა საბოლოოდ. ფუძემდებლად და უმთავრეს წარმომადგენლად მიჩნეულია ამავე საუკუნეში მოღვაწე სირაკუზელი პოეტი თეოკრიტე. მის იდილიებში მოცემულია პასტორალის ჟანრობრივი მაჩვენებლები, მოხსენიებულია ბერძნულ მითოლოგიაში არსებული სხვადასხვა პასტორალური სიუჟეტები, აგრეთვე — პასტორალური სიმბოლიკა, რომელიც შემდგომი ხანის პასტორალურმა ლიტერატურამ გადაამუშავა და გამოიყენა. ამდენად, ჟანრის კვლევისას ამოსავალ წერტილად თეოკრიტეს იდილიები უნდა მივიჩნიოთ.

ნ. ა. სტაროსტინა ამგვარად განიხილავს ბუკოლიკური რეალობისა და მისი ჟანრობრივი მაჩვენებლების საკითხს:

1. ბუკოლიკური რეალობა ითვალისწინებს შემდეგ გარემოებას: უტოპიური არკადია დასახლებულია მწყემსებით. ეს მწყემსები მოქმედებენ — ცხოვრობენ და თავისი ცხოვრების უმნიშვნელოვანეს მომენტებზე სიმღერით მოგვითხრობენ.

2. მთავარი გმირი ბუკოლიკისა არის მწყემსი—თავისი ცხოვრების შესახებ იგი სიმღერით მოგვითხრობს, სიმღერები კი სრულდება შეჯიბრზე. ამრიგად, გამოიყოფა ორგანიზაციული ცენტრი—სიმღერა და, მასთან, ორგანიზაციის საშუალება—შეჯიბრი (იხ. Вопросы классической филологии, вып. III—IV, М., 1971., И. А. С т а р о с т и н а, Буколика Вергилия. Некоторые особенности жанровой структуры).

მწყემსის მიერ შესრულებული სიმღერის, მუსიკალური ნაწილის აუცილებლობაზე მიუთითებს ტ. ნ. პოპოვაც თავის ზემოდასახელებულ ნაშრომში (იხ. გვ. 143).

ეს ძირითადი ჟანრობრივი მაჩვენებლები სხვადასხვა ავტორთან სხვადასხვა ფორმითა და ფუნქციითაა გამოვლენილი.

საინტერესო მიმართებას იჩენს პასტორალურ ჟანრთან ქართული ლიტერატურა, კერძოდ — დავით გურამიშვილი. მის შემოქმედებაში გვხვდება ღრმა პასტორალური სიმბოლიკა, ხოლო პოემა „მხიარული ზაფხული“ (იგივე „ქაცვია მწყემსი“), გამოთქმულია მოსაზრება, უნდა განვიხილოთ, როგორც ამ ჟანრის ერთ-ერთი ორიგინალური ნიმუში.

ჩვენი მიზანია, განვიხილოთ პასტორალის ძირითადი მაჩვენებლების გამოვლენის ზოგიერთი ფორმა გურამიშვილის ზემოხსენებულ პოემაში თეოკრიტეს იდილიათა გათვალისწინებით.

ფორმის განხილვისას ჩვენ უპირველეს ყოვლისა, ვეყრდნობით შინაარსს ანუ *«Мы понимаем форму как форму содержания и содержание как содержание формы»* „როგორც ეს ზუსტად შენიშნა მიხეილ ბახტინმა.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ერთხმად მიღებული აზრით, გურამიშვილი ფორმის მხრივ არის ნოვატორი. მან, პირველმა ქართველ პოეტთაგან, შეძლო თავი დაეღწია სპარსული ზეგავლენებისა და რუსთაველის ტყვეობისაგან. მან პირველმა შეიტანა ქართულ კლასიკურ ლექსში ხალხური ფორმები და ინტონაციები, გაამდიდრა რა იგი რუსული, უკრაინული, პოლონური ფოლკლორული ტრადიციებით. ამავე დროს, გამოიყენა რა რელიგიურ-ფილოსოფიური თუ მხატვრული ლიტერატურის მრავალი მონაპოვარი, ეპოქის შესაბამისი გააზრება მისცა მათ და სრულიად ახალ კონტექსტში წარმოგვიდგინა. ჩვენთვის ცნობილი არჩილის, ვახტანგ მეექვსის, სულხან-საბას დიდაქტიკური აზრები, მამუკა ბარათაშვილის პოეტური შეხედულებანი გურამიშვილის შემოქმედებაში ავტორისეული ინდივიდუალობით და განუმეორებლობითაა აღბეჭდილი. გასაოცარია მისი ლექსის ფორმათა და ინტონაციათა სიუხვე.

ამ მხრივ ერთ-ერთი საინტერესო და ორიგინალური ნაწარმოებია პოემა „მხიარული ზაფხული“ ანუ „ქაცვია მწყემსი“. ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთგზის აღინიშნა, რომ ეს არის პირველი ქართული საყოფაცხოვრებო სიუჟეტური პოემა, რომ იგი თავისი ფორმით და პრობლემატიკის რენესანსული გააზრებით სრულიად ახალი მოვლენაა ჩვენს ლიტერატურულ სინამდვილეში, კინაიდან ამ პოემაში შერწყმულია ქრისტიანული რელიგიის და წარმართული კულტურის საუკეთესო და ჯანსაღი იდეალები, ამავე დროს იგი აღსავსეა ქართული კოლორიტით.

ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ გურამიშვილის პოემას განვიხილავთ თეოკრიტესეულ პასტორალურ ფორმასთან მიმართებაში. ვიდრე უშუალოდ ამ საკითხს შევეხებოდეთ, საჭიროდ მიგვაჩნია, აღვნიშნოთ ის როლი, რაც ელინისტური ეპოქის ამ თვალსაჩინო მოღვაწემ ითამაშა თავის დროზე ანტიკური პოეტური ფორმის განახლებაში.

პირველი და, ალბათ, ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო ის ფაქტი, რომ თეოკრიტემ, ერთ-ერთმა პირველთაგანმა თავის თანამედროვეთაგან, დააღწია თავი ჰომეროსის ეპიგონობას (როგორც ვხედავთ, პარალელი ნათელია: რუსთაველი — გურამიშვილი, ჰომეროსი — თეოკრიტი), რაც გამოიხატებოდა არა დიდი

წინაპრის მემკვიდრეობის უგულებელყოფაში, არამედ — მის შემოქმედებითს ათვისებაში.

მეორე — ანტიკურ ლიტერატურაში სწორედ თეოკრიტეა პასტორალური პოეზიის მამამთავარი, ისევე, როგორც ქართულ ლიტერატურაში — გურამიშვილი.

მესამე — ორივე ავტორის ძირითადი წყარო მოცემულ შემთხვევაში არის ფოლკლორი და რელიგიურ-მითოლოგიური ლიტერატურა.

მეოთხე — ორივე ავტორის ნაწარმოებებს ახასიათებს ორპლანიანობა — 1. ყოფითი პლანი, 2. პასტორალური პლანი.

მეხუთე — ორივეს დამოკიდებულება პერსონაჟებისა და მოვლენებისადმი იუმორისტულია.

ამ ორ ავტორს შორის მსგავსება-განსხვავებათა ჩამოთვლა საკმაოდ შორს წაგვიყვანს, ვინაიდან იგი საგანგებო და სერიოზულ კვლევას მოითხოვს. ზემო-ჩამოთვლილი რამდენიმე პარალელიდანაც ნათელია, რომ ორივეს შემოქმედება გვაძლევს საფუძველს ამგვარი კვლევისათვის და მნიშვნელოვან შედეგებსაც გვაძირდება. ამავე დროს, ფაქტია, რომ ორივე ავტორის უკან დგას ორი სრულიად განსხვავებული ეპოქა და საკითხის ხელის ერთი დაკვრით გადაჭრა შეუძლებელია. ჩვენ შევეცდებით, გამოვყოთ ამ ორი მწერლის ურთიერთმიმართების (უფრო ზუსტად — გურამიშვილის თეოკრიტესთან მიმართების) ზოგიერთი მხარე, კერძოდ — შევადარებთ მათი პასტორალური ნაწარმოებებიდან იმ მონაკვეთებს, სადაც პოეტური ფორმის შესახებ არის მსჯელობა.

ბერძენი პოეტი აშკარად წინააღმდეგია პომეროსისეული ეპიკური ფორმისა და მისი მიმდევრებისა. თავის შეხედულებებს იგი საქმით განამტკიცებს — წერს მხოლოდ ე. წ. „მცირე ჟანრის“ ნაწარმოებებს, თუმცა, სადაც საჭიროა, უარს არ ამბობს ეპიკური ლექსიკისა და მხატვრული ხერხების გამოყენებაზე. მისი პოზიცია კიდევ უფრო ნათელი გახდება, თუ მოვიგონებთ ჩვენს წელთაღრიცხვამდე III საუკუნეში კალიმაქოს კირენელსა და აპოლონიოს როდოსელს შორის გამართულ ლიტერატურულ პაექრობას „მცირე ჟანრის“ დამკვიდრებასთან დაკავშირებით. თეოკრიტეს შეხედულება გამოთქმულია მის ერთერთ საპროგრამო იდილიაში „მოსავლის დღესასწაული“ (VII):

VII—45. „როგორც ის მშენებელი მძულს ძალიან, რომელიც ცდილობს ხოლმე ორომედონის მთის მწვერვალის სიმაღლე სახლი ააშენოს, ასევე — მუზათა ჩიტები, რომელნიც ქიოსელი მომღერლის ყაიდაზე ტყუილად „გუგუს“ გაიძახიან ნამდვილ მშრომელთა საწინააღმდეგოდ“.

„ორომედონის მთაში“ იოლი საცნობია პომეროსი, ქიოსელი მომღერალი, ხოლო „მშენებელსა“ და „მუზათა ჩიტებში“ — მისი ეპიგონები, ეპიკური ფორმის ბრმად დამცველები. თეოკრიტეს ეპოქას, იმდროინდელ საერთო განწყობილებას ლირიკული ჟანრები ბევრად უფრო შეესაბამებოდა, რაც კარგად იგრძნო პოეტმა. მოვნახოთ სათანადო ადგილი გურამიშვილთან:

„ენ წაიკითხავს გრძლად შენს ნაწერსა,
სულ გაგინებენ თეთრს ულვაშ-წვერსა,
მაგ წოგნს გიწუნებენ, არად ირწმუნებენ
შენს ლაპარაკსა“.

(იხ. თავი — „ქაცვია მწყემისისგან კითხვა, თუ ვითარ მოიყვანა წყლით რღვნა თვალთ დამაზთ ნდომამა“).

„გრძლად ნაწერში“ სწორედ ეპიკური ფორმა უნდა იგულისხმებოდეს, რომლის არაერთი ელემენტიც გამოიყენა პოეტმა თავის „ქაცვია მწყემსში“. მართალია, გურამიშვილი უშუალოდ რუსთაველისეული ფორმის წინააღმდეგ არ გამოდის, როგორც თეოკრიტე — პომპროსთან მიმართებაში, პირიქით, იგი ეხმაურება რუსთაველის ცნობილ აფორიზმს — „გრძელი სატყუა მოკლედ ითქმის“, მაგრამ ეპიკური ფორმის შესახებ მსჯელობისას მათი შეხედულებები ერთმანეთს ემთხვევა.

პოემა, როგორც ვიცით, ეპიკური ჟანრია, მაგრამ გურამიშვილის „ქაცვია მწყემსში“ ლირიკული მომენტების სიჭარბე, მეტრიკული მხარე და სუბიექტირებული განსახოვნება საფუძველს გვაძლევს, ვიმსჯელოთ ამ პოემაზე, როგორც ლირიკულ ნაწარმოებზე ეპიკური ელემენტების გამოყენებით. მისი ფორმა თითქმის მთლიანად ექვემდებარება უძველესი ეპილიონების ზოგად განსაზღვრას, რომ ეპილიონი ასახავს გმირის ცხოვრების ერთ რომელიმე ეპიზოდს, ძირითადად — სატრფიალოს, და არა — მთელ თავგადასავალს. პოემის ცალკეულ თავებად დაყოფა კიდევ უფრო აძლიერებს ამ შთაბეჭდილებას. თუ განვიხილავთ თეოკრიტესეულ მთლიან ბუკოლიკურ ქსოვილს გურამიშვილის მთელ ბუკოლიკურ ქსოვილთან მიმართებაში, თვალსაჩინო მსგავსებას დავინახავთ. ეს შესაძლოა, ჟანრის სპეციფიკით იყოს გამოწვეული და სულაც არ იყოს უშუალო გავლენის შედეგი.

ჩვენთვის ფასეულია გურამიშვილის მიერ გამოთქმული მეორე მოსაზრებაც. რომ შთამომავლობას მარტივი ფორმით უნდა გადაეცეს მემკვიდრეობა, რადგან ფორმის სირთულე ისედაც რთული შინაარსის აღქმას კიდევ უფრო აძნელებს. კერძოდ, აქ საუბარია ბიბლიური მასალის გადმოცემისადმი დამოკიდებულების შესახებ, უნდა იგულისხმებოდეს ე. წ. „მეტაფრასტული“ და „კომენური“ სტილი. ცოტა ქვემოთ კი პოეტი ეხება იგავურ სტილს, ალეგორიულ ფორმას.

„ლექსნი ითქმინ შემოკლებითა,
ან მომატებით, ან მოკლებითა,
სიტყვა განმარტებით, არ კლებით, არ მატებით
ამბის თქმა მსურის“.

სთხოვს ქაცვია მამას.

არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ აქ საუბარია არა ზოგადად პოეზიაზე, არამედ — ბიბლიური ლეგენდების, კერძოდ, დაბადების გადმოცემაზე. პოეტური ფორმა მთელ რიგ გარემოებათა გამო მართლაც ახდენს გავლენას შინაარსზე, რის გამოც ბევრი „არაკი“ და „ჭორი“ რყვნის ნამდვილ ტექსტს. აქ პოეტის მიერ დასმულია ორი პრობლემა: 1. შეიძლება თუ არა ბიბლიის გალექსვა? 2. შეიძლება თუ არა გალექსვა „არამეტაფრასტულად“?

ბიბლიური მასალისადმი არაშემოქმედებითს დამოკიდებულებას იჩენს პოეტი და ორივე შეკითხვაზე ამომწურავ პასუხს იძლევა — თვითონ გვაძლევს რამდენიმე ბიბლიური ეპიზოდის გალექსილ ნიმუშს და წინდაწინვე ეუბნება შვილს:

„შე სიტყვებსა სწორსა, არ თუ არაკს, ჭორსა
გეტყვი მართალსა“.
„სიტყვას არც კლებით, არც მომატებით
ყველას მოგითხრობ ჭეშმარიტებით“.

იმავეს მოწმობს მისი ესოდენ ფრთხილი დამოკიდებულება წარღვნის ლეგენდაში კამეჩის ამბის შეტანისადმი.

გურამიშვილისთვის მთავარია ქეშმარიტება, პოეტური სიმართლე. იმავეს იმეორებს თავის VII იდილიაში თეოკრიტე, როდესაც ერთი მწყემსი პოეტი მეორეს აჯილდოებს სიმართლისათვის (ἐπ'ἄλκιμον) ბუკოლიკური საჩუქრით — კომბლით. შინაარსობრივად ეს სიმართლე სხვადასხვაა, მათი ავტორების მოფლმხედველობის შესაბამისად, მაგრამ მიზანი ერთია — მსმენელს თუ მკითხველს სწორად გადასცეს თავისი ცოდნა, „ქეშმარიტება“, რომელიც თვითონაც სხვისგან მიიღო. ლეგენდის, „ამბის“ გადაცემა ერთ-ერთი ბუკოლიკური ხერხია (იხ. თეოკრიტეს I იდილია, ვერგილიუსის VI ეკლოგა და სხვ.). „გადაცემის მომენტი“, პასტორალური კომპოზიციის ერთ-ერთი ელემენტი, ხაზგასმულია როგორც ბუკოლისტ ავტორებთან, ასევე — გურამიშვილთან:

თეოკრ. VII—90: „...მთაზე მწყემსად ყოფნისას მრავალი სხვადასხვა კარგი (სიმღერა) შემასწავლეს ნიმფებმა...“

გურამიშვილი: „შენს შვილს მიუთხარ ეს ამბებია:
მე მომიტხოვდა პაპა-ბებია“.

გალექსილი ბიბლიური ეპიზოდები, როგორც ცნობილია (იხ. ს. ცაიშვილი, გ. ნატროშვილი), ზუსტად მისდევს ძველი აღთქმის ტექსტს. გურამიშვილი მათი გადმოცემისას ასრულებს შვილის თხოვნას —

„მამე, ლექსად წაიკითხე
მართლა არ მესმის მე შეტყობითა;
თქვენ ბრძანებთ იგავად, მე მესმის თუ ავად,—
მიბრძანეთ ამბად“ —

და „ამბად უბრძანებს“ მას წარღვნისა და ნოეს კიდობნის, ენის შერევისა და გოდოლის ამბებს. შვილის თხოვნაში უნდა იგულისხმებოდეს მეტაფორული და ალეგორიული სტილისადმი ფრთხილი დამოკიდებულება. მართლაც, მამა-შვილს შორის დიალოგამდე ნაწარმოები მდიდარია მეტაფორებით და ალეგორიული სახეებით, ხოლო დიალოგის შემდეგ — ბიბლიური მასალის მშრალ კატალოგიზაციამდე მიდის (თუმცა მწერალი არც ამ შემთხვევაში კარგავს იუმორის გრძნობას).

იგავი, როგორც ვიცით, ალეგორიის საფუძველია. გურამიშვილის შემოქმედებაში (მათ შორის „ქაცვია მწყემსშიც“) ალეგორიას დიდი ადგილი უკავია.

„დავითმა კი არ უარჰყო ქართულ მწერლობაში დამკვიდრებული ალეგორია, არამედ უფრო გააღრმავა იგი...“ ალეგორიულ ხერხს „პოეტი ძალიან ჭარბად იყენებს. ეს აიხსნება იმდროინდელი საზოგადოების სარწმუნოებრივ-მორალური მდგომარეობით. დავითი გულისტკივილით აღნიშნავს საზოგადოების სარწმუნოებრივად და ზნეობრივად დაქვეითებას. ის პირდაპირ ტირის, რომ ქართველებმა „ღმერთი დაივიწყეს“ და ცოდვის ტალახში ჩაეფლნენო. გაჯანსაღების ერთ-ერთ საშუალებად მას მიაჩნია ხალხის „მობრუნება“ ღვთისადმი. ეს შესაძლებელი იქნებოდა, მისი აზრით, იმდენად არა განყენებული ქადაგებით, რამდენადაც ტკბილ ლექსებში გახვეული „სამიჯნურო“ ურთიერთობათა ცნობილი სურათებით. აკი დავითი ეუბნება „ქაცვია მწყემსში“ თავის შვილს:

„მე ლექსად სიტყვებს ამაღ ვაწყობდი,
უფრო ტკბილად ჩნდა, ამას ვატყობდი;
არ გაქენდა იმედი, შენ ამბად ისმენდი
მოუწყენლად“.

უეჭველია, ამ „ტკბილ ლექსს“ მეტი მნიშვნელობა ჰქონდა ალეგორიულად გამოთქმული აზრების პოპულარიზაციისათვის, ვიდრე „ამბად თქმულს“, — წერს აკადემიკოსი კ. კეკელიძე (ალეგორია დავით გურამიშვილის შემოქმედებაში, „ლიტერატურული გაზეთი“, 1955 წ., № 39), და საილუსტრაციოდ მოჰყავს ე. წ. „საღვთო მიჯნურობის“, ანუ რელიგიური ალეგორიის ხერხით შექმნილი სახე — იესო ქრისტესი, რომელსაც სატრფოს, მზეთა მზეს უწოდებს პოეტი; ასევე — ლექსები: „ზუბოვკელი ქალი“, „ვსთქვათ, რაც ვარდმან თავის თავზე ჰქმნა საქმე“, „საყვარელმან სიტყვა ავი მითხრა“.

დიდი მეცნიერის ეს შეხედულება ერთხმად გაიზიარა გურამიშვილის შემოქმედების შემდგომი პერიოდის თითქმის ყველა მკვლევარმა და გამომცემელმა. თუ როგორაა გამოვლენილი „საღვთო მიჯნურობა“ „ქაცვია მწყემსში“, ეს უკვე შემდგომი კვლევის საგანს წარმოადგენს. მით უმეტეს, რომ ჩვენ ვიცნობთ იმავე ალეგორიით შექმნილ პასტორალურ ნაწარმოებებს — ბიბლიურ „ქებათა ქებას“, ბოკაჩოს რომან-იდილიას „ამეტო“, ინდურ პასტორალს, რომელიც მოიცავს ლეგენდებს კრიშნას შესახებ — ლალუ ჯი ლალის „პრემ საგარს“ ანუ „სიყვარულის ოკეანეს“, რომელიც ინდური ვედების საფუძველზეა შექმნილი.

ალეგორიისადმი დამოკიდებულებაზე უნდა მიუთითებდეს ქაცვიას თხოვნა მამისადმი —

„თქვენ ბრძანებთ ოვად, მე მესმის ო ავად,—
მიბრძანეთ ამბად“.

აქ უნდა ვიგულისხმოდ გურამიშვილის რთული მეტაფორული სტილის შესახებ გამოთქმული აზრი, რომ ეს სტილი ზოგჯერ გამარტივებას საჭიროებდა, რათა ნებისმიერი ერუდიციის მკითხველისთვის მისაწვდომი გამხდარიყო ნაწარმოები. მართლაც, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მწერალი უკვე არაალეგორიულად, არამედ — „ამბად“ განაგრძობს თხრობას, რაც ჩანს მისივე სიტყვებიდან:

„ესე ლაპარაკი არ არის არაკი,
გესმოდეს, შვილო“.

ამრიგად, პოემის გარკვეული ნაწილი „არაკს“ ანუ „იგავს“ ემყარება, რაც აშკარა ალეგორიაზე მიგვითითებს, ხოლო ალეგორიული დანიშნულებით, მაგრამ არაალეგორიული ფორმითაა გადმოცემული დაბადების „ამბები“, რომელიც თავის პირველწყაროს სიტყვასიტყვით მიჰყვება.

იგავურ ფორმას თავისი პირდაპირი სახით ამ პოემაში წარმატებით იყენებს ავტორი — როდესაც ქაცვიას ბებია-ბაბუას არიგებს მღვდელი წირვის შემდგომ, ქადაგებისას —

„იწყეს ოვადა,
არა ო ავადა
ღედ-მამათ ჰკითხეს...“

ამ იგავებში ქორწინების საკითხი ოსტატურადაა გადახლართული სარწმუნოების, კერძოდ, ქრისტიანობის დაცვის საკითხთან. გადმოცემის ფორმა — კითხვა-მიგება — წმიდა პასტორალური ფორმაა, რომელიც არაერთგზის დასტურდება ბუკოლისტ ავტორებთან (კითხვა-მიგებას ემყარება „ქაცვია მწყემსის“ საკვანძო ადგილები. ეს განსაკუთრებით თვალსაჩინოა მამა-შვილის დიალოგში, როდესაც შვილი ეკითხება, მამა კი მიუგებს, ანუ — უპასუხებს).

გარდა ამ იგავებისა, იმავე საკითხს ეხება ქაცვიას დარიგება მწყემსი ქალისადმი, დედამისის დარიგება მომავალი მეუღლისადმი, მისივე ლოცვა, რომ უგვირგვინო კავშირს ხელი შეეშალოს, მამის რჩევა, თუ როგორი ცოლი შეირთოს და „რომ თვალის ნდომას გული არ მააყოლოს“.

ამრიგად, ნაწარმოების იდეა გადმოცემულია დიდაქტიკური ფორმით — დარიგებისა და იგავის ფორმით, რომელთა გვერდით უნდა მოვიხსენიოთ ლოცვა. ლოცვა ამ პოემაში გვხვდება მეორეჯერაც — წილისყრისას, როდესაც მწყემსი ქალი უფალს ევედრება, მას ერგოს მწყემსი.

ლოცვას მოჰყვება „წერა-მწერელის“ განაჩენი, რომელიც წინასწარმეტყველების ფორმითაა გადმოცემული.

ნაწარმოებში ჩართული ეპიზოდის სახითაა მოცემული ქაცვიას მამის მეზობელი გლეხის სიზმარი, რომელიც მიცვალებულთა კულტის დაცვას ემსახურება.

საყურადღებოა ფორმის მხრივ მამის მიერ ქაცვიას საქორწინოდ კურთხევა, რასაც მოჰყვება გალექსილი ბიბლიური „ამბები“.

ამრიგად, პოემის მხატვრული ფორმის შესაქმნელად გამოყენებულია შემდეგი ფორმები: ლოცვა, იგავი, დარიგება, წინასწარმეტყველება, სიზმარი, კურთხევა, ამბავი (ანუ ლეგენდა), ხოლო საერთო მხატვრული ფორმა არის იგავი, კერძოდ, სატრფიალო იგავი, თავისი დიდაქტიკური დანიშნულებით. თუ რა მიმართებაშია პოემის ფორმა იგავურ ფორმასთან, ეს შემდგომი კვლევის საგანს წარმოადგენს.

შემოთქმულის განსამტკიცებლად განვიხილოთ პოემის სიუჟეტის და კომპოზიციის ზოგიერთი მხარე.

ნაწარმოები შედგება სამი ძირითადი სიუჟეტისგან, რომელთაგანაც ორი — ქაცვია მწყემსისა და მწყემსი გოგოს გამიჯნურება და ქაცვიას შშობლების რომანი — პარალელურია, ხოლო მესამე — ქაცვიას და მამამისის საუბარი — დამოუკიდებელ ხასიათს ატარებს, მაგრამ მკიდრო კავშირშია წინა ორ სიუჟეტთან.

პირველ ორ სიუჟეტში თემა სატრფიალოა, ხოლო მესამე სიუჟეტი თემატიკის და პრობლემატიკის დიდ მრავალფეროვნებას წარმოგვიდგენს.

სიუჟეტის მთლიანობის საკითხს ჩვენ ამჯერად არ შევეხებით, მხოლოდ გამოვეყოფთ მასში არსებულ პასტორალურ მაჩვენებლებს.

1. მთავარი პერსონაჟები მწყემსები არიან;
2. მოქმედების განვითარება ხდება ყოფითს გარემოში;
3. მოქმედების უცვლელი ადგილი არის ბუნების წიაღი;
4. მოქმედების დრო არის ე. წ. პასტორალური დრო — არასამუშაო დრო, ძირითადად — შუადღე, მზის ჩასვლამდე;

პასტორალურ მოქმედების დროს და ადგილს საერთოდ ახასიათებს ასტრალური თანხლება (იხ. აბრამ ეფროსის „ქებათა ქება მეფე სოლომონისა“, პანთეონი, სპბ, 1910), ყველა სხვა მნათობზე უმეტესად კი მზისა.

5. კონფლიქტი სატრფიალო ხასიათისაა;
6. პრობლემატიკის გადმოცემის ფორმა პასტორალურია — მწყემსთა მონოლოგებით ან დიალოგებით;

7. პრობლემატიკა ემყარება რთულ რელიგიურ ქვეტექსტს, რომელიც მხოლოდ გარკვეული წრისთვისაა გასაგები (იხ. პოპოვას, გრაბარ-პასეკის, სტაროსტინას და სხვათა გამოკვლევები თეოკრიტეს VII იდილიაში ანალოგიური საკითხისათვის).

მოთხრობილია ორი იგავი შეყვარებული მწყემსების შესახებ. რომელთაც მწერალი დიდაქტიური მიზნით გადასცემს ახალგაზრდებს (მკითხველის, ხალხის პოზიციას მოცემულ შემთხვევაში ქაცვია მწყემსი წარმოადგენს), ხოლო შემდეგ ხაზგასმულია „ცოდნის შეძენის“ მომენტი და მასთან დაკავშირებული პრობლემები.

ვინ არიან გურამიშვილის „მწყემსები“ და რას შეეხება მათი მონოლოგები თუ დიალოგები?

თეოკრიტესეულ პასტორალურ სიუჟეტში პერსონაჟები მწყემსები, ან — იშვიათად — გლეხები არიან. მწყემსები იყოფიან ე. წ. „კეთილშობილ“ და „არაკეთილშობილ“ მწყემსებად. კეთილშობილთა კასტას მიეკუთვნება — მეძროხე, ხართა მწყემსი, მეცხვარე, ხოლო არაკეთილშობილთ — მეღორე, თხის მწყემსი, მებატე და ა. შ. (იხ. თეოკრიტე 1—86: „კაცი მეძროხედ ითქმები. თხის მწყემსს კი დამგვანებია“). მათი მწყემსობა მხოლოდ გარეგნულ ფორმაში გამოიხატება, მწყემსური ნილების ქვეშ კი იგულისხმება: მითოლოგიური პერსონაჟები (კიკლოპი, ენდიმიონი, ადონისი, პროტევსი და სხვ.), პოეტები — ე. წ. „ლექსთა მწყემსები“ (სიმინიდასი, ლიკიდასი, ისევე, როგორც — ბავიოსი და მევიოსი ვერგილიუსთან), ეპოქის ცენტრში მდგომი პოპულარული ადამიანები, სხვადასხვა რანგის ღვთაებანი და სხვ. პასტორალური ფორმისათვის დამახასიათებელი ეს თვისება კარგად გამოიყენა მსოფლიოს რელიგიურმა ლიტერატურამ და შუა საუკუნეების დასავლეთევროპულმა ლიტერატურამ.

თეოკრიტეს მწყემსებს ახასიათებს ღრმა განსწავლულობა, ელანისტური ეპოქის ადამიანის ტიპის შესაბამისად, მითოლოგიის და ლიტერატურის, ასევე ბიოლოგიის — ბუნების, ცხოველთა და მცენარეული სამყაროს საფუძვლიანი ცოდნა. ეს განსაკუთრებით იგრძნობა I, III, VI, VII, XI იდილებში. მწყემსის სახე მასთან, ემყარება რა რეალურ საფუძველს, გააზრებულია სიმბოლური მნიშვნელობით. მისი რეალიზმი არის ყოფითი რეალიზმი, რომლის მიღმაც „ამაღლებული“ თემებია ჩაფიქრებული.

ანალოგიურ შედეგს უნდა ველოდეთ, თუ იმავე კრიტერიუმით მივუდგებით გურამიშვილის მთავარ პერსონაჟებს „ქაცვია მწყემსში“. მართალია, მწყემსთა „კეთილშობილ“ და „არაკეთილშობილ“ კასტებად დიფერენციაციას გურამიშვილი აშკარად არ გვაძლევს, მაგრამ ფაქტი, რომ მისი მწყემსები მეცხვარეები არიან მხოლოდ და მხოლოდ, რაღაც კავშირში უნდა იყოს ამ დიფერენციაციის ცოდნასთან.

როგორც ვიცით, პერსონაჟის დახასიათებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს მის საკუთარ სახელს. გურამიშვილი უარს ამბობს საკუთარ სახელებზე, ისევე, როგორც ტოპონიმების დაკონკრეტებაზე. ერთადერთი საკუთარი სახელი მის პოემაში (თუ გამოვრიცხავთ ბიბლიურ პერსონაჟთა სახელებს) არის ქაცვია. მის გვერდით ერთხელ მოხსენიებულია ქალის საკუთარი სახელი ლელა, მაგრამ იგი უფრო რითმისათვის უნდა იყოს მოხსენიებული (ლელასა — ყველასა), უფერულად გამოიყურება და არავითარი ფუნქცია არ აკისრია. შესაძლოა, ქართული კოლორიტის გასაძლიერებლად გამოიყენა იგი მწერალმა. საკუთარ სახელთა ჩამოშორებით გურამიშვილი აღწევს პერსონაჟთა განზოგადებას. რაც პასტორალის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი დამახასიათებელი თვისებაა (გავიხსენოთ, როგორ განზოგადდა თეოკრიტეს არკადია და როგორ მიაღწია მან უტოპიურ აღთქმულ ქვეყანამდე, რომ არაფერი ვთქვათ ცალკეულ პერსონაჟებზე). რაც შეეხება საკუთარ სახელს „ქაცვია“, პოეტს იგი ისეთივე განზოგადებამდე

აპყავს, როგორც — თეოკრიტეს დაფნისი, მელიბევსი, ტიტიროსი და სხვა მწყემსთა საკუთარი სახელები. იგი საერთო ბუკოლიკური ტიპაჲის სრულუფლებიან წევრად წარმოგვიდგება.

„ქაცვია“ თავისი გენეზისით უკავშირდება ბუნებას, პასტორალურ წიაღს, კონკრეტულად კი ქაცვს, ეკალს. გავიხსენოთ პასტორალის ერთ-ერთი უპოპულარულესი პერსონაჲის — დაფნისის წარმოშობა: მითოლოგია გვამცნობს, რომ იგი დაფნებში დაიბადა და იმიტომ ეწოდა დაფნისი. გავიხსენოთ ასევე პრუნეოს წარმოშობა ბოკაჩიოს პასტორალური პოემიდან „ფეზოლელი ნიმფები“ (1346 წ.) (თავი CD XXXIII) იტალიური *pruno* ითარგმნება, როგორც კვრინჩხი, ეკალი. ასე დაერქვა ბიჭს იმიტომ, რომ იგი ეკლიან ბუჩქებში დაიბადა. ქაცვია მწყემსის გენეზისიც ასევე ეკლებს, ქაცვებს უკავშირდება.

სურათი კიდევ უფრო ნათელი გახდება, თუ გავიხსენებთ ლონგეს რომანის გმირებს — დაფნისს და ქლოეს (ქლოე ბალახს ნიშნავს ბერძნულად). ეს არის პერსონაჲის „მონათვლის“ პასტორალური ხერხი და გამოიყენება მისი ბუნებასთან განუწყვეტელი კავშირის, მისი „ბუნებრიობის“ წარმოსაჩენად.

დავით გურამიშვილი ამ მხრივ თავის წინამორბედთა კვალს მისდევს. შევადაროთ სახელი „ქაცვია“ თეოკრიტეს IV იდილიაში პერსონაჲის სახელს-„ბატოსი“. გარემო იქაც ეკლიანია, იქაც ხაზგასმულია ეკლის შემთხვევით შერჭობის მომენტი, თუმცა ფუნქცია განსხვავებულია, მაგრამ დეტალები ერთი და იგივეა: ბატოსი (ბერძნ. *βαιοσ*, ბ.) — *колючее растение, шип, колючка* (იხ. *Древнегреческо-русский словарь, Дворецкий, т. I, 1959*). იცნობდა თუ არა გურამიშვილი თეოკრიტეს, ლონგეს ან ბოკაჩიოს პასტორალებს, ძნელი სათქმელია, მაგრამ ფაქტი ფაქტად რჩება — მისი პერსონაჲის საკუთარი სახელი თავისი გენეზისით პასტორალურ ტრადიციებს ექვემდებარება.

ქაცვია მწყემსი ამელავნებს ღრმა ცოდნას რელიგიური სიმბოლიკისა, რაც ჩანს მისი მეტყველებიდან და განსაკუთრებით — მონოლოგიდან, რომელსაც იგი წარმოთქვამს სატრფოსთან განშორების შემდეგ (ვამე, თუ სულო...). ჩვენთვის კარგადაა ცნობილი ქრისტიანული სიმბოლოები — ხნარცვი, მღვიმე, ქორწილი, საყვარელი და ა. შ. იგი უბირი მწყემსი არ არის, რომელსაც მისი ამხანაგები „ცხვრისებრ „ბეეპთი“, თხისებრ კიკინით“ დასცინიან და აჯავრებენ უსწავლელობისა გამო. ამ ფაქტს ადასტურებს მისი კამათიც მამასთან პოეტური ხელოვნების შესახებ. ეს დიალოგი მამა-შვილს შორის, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, საყურადღებოა თეოკრიტეს VII იდილიის პერსონაჲებთან მიმართებით. დიალოგი ანტიკოს პოეტთანაც ორ ასაკით განსხვავებულ მწყემსს შორისაა გამართული (ლიკიდასი ხანდაზმული, გამოცდილი პოეტია, ერთ-ერთ მიუწვდომელ საფეხურად შერაცხული თავის თანამედროვეთა მიერ, ხოლო სიმიხიდასი — ნიჭიერი ახალგაზრდაა, ლიკიდასის ღირსეული მემკვიდრე, თავისი ჰრიგინალური სახით) და მასთანაც ერთი დასკვნით მთავრდება, რომ მთავარია ჭეშმარიტების გადმოცემა ისე, რომ ფორმით არ გაართულო აღქმა, რომ პოეტურ ხელოვნებაში დიდი ადგილი უკავია სისადავეს და უბრალოებას.

ამ დიალოგიდან ნათელი ხდება, რომ არათუ ქაცვია, არამედ მამამისიც არაა ის უბირი გლეხი, რომელსაც სიჭაბუკეში საქმე შეემთხვა „ჩხიკვ-შაშვ-ლიჭური“, რომ მწყემსობა მხოლოდ ნილაბია, ფორმაა ორივესათვის. ქაცვიას მამა თვითონ ავტორი უნდა იყოს, რასაც ადასტურებს მისივე სიტყვები „აქაიქა მგზავრობის“, „თურქ-ყიზილბაშობის“, „ლეკიანობის“, „ცალთვალეანობის და თეთრწვერიანობის“ შესახებ, რაც პოეტის ბიოგრაფიულ მომენტებს ემთხვევა.

თეოკრიტეს VII იდილიაში შებრუნებით ხდება — ავტორი სიმინიდასში, ახალგაზრდა მწყემსში იგულისხმება, ხოლო უფროსი, დამლოცველი და ხელდამსხმელი — ლიკიდასია. მისი მწყემსობის დროც, ისევე, როგორც ქაცვიას მამისა, წარსულს განეკუთვნება.

ორივე პოეტთან ერთი და იგივეა მოქმედების გარემო და ვითარება. სიბრძნის, ცოდნის გადაცემის მომენტი ჯერ კიდევ ანტიკოს ფილოსოფოსებთან უკავშირდება კამათის ფორმას (სოკრატე, პლატონის დიალოგები) თავისუფალ გარემოში, რომელიც ხშირად წარმოადგენს ნადიმს, დღესასწაულს. თეოკრიტეს VII იდილიაში ეს მომენტი დაკავშირებულია მოსავლის დღესასწაულთან, კერძოდ, ქალღმერთ დემეტრესადმი მიძღვნილ დღესასწაულთან; გარემო არის ბუნების წიალი, ხოლო კამათის ფორმას შეესაბამება სიმღერაში შეჭიბრის ფორმა, რაც პასტორალურ კომპოზიციაში ძირითად საყრდენ წერტილს წარმოადგენს. ე. წ. „პოეტური შეჭიბრი“ პასტორალურ სიუჟეტებში აყვანილია ფილოსოფიურ განზოგადებამდე და თუ იგი თავისი ქმედითი სახით არაა მოცემული, მაშინ შენაცვლებულია „საშეჭიბრო სიტუაციათა“ ან „საშეჭიბრო სიუჟეტთა“ მოხსენიებით. (იხ. Н. А. Старостина, «Буколика» Феокрита, как действительность жанровой формы: Вопросы классической филологии, вып. III—IV, М., 1971).

გურამიშვილის პოემაში შეჭიბრის ფორმა თავისი დაშიფრული სახითაა წარმოდგენილი. ცოდნის გადაცემის მომენტი მოცემულ შემთხვევაში უკავშირდება დღესასწაულს, ქორწილს, მაგრამ ქორწილი მხოლოდ მოხსენიებულია თავისი ყოფითი (და არა სიმბოლური) დანიშნულებით. საყურადღებოა, რომ ბიბლიური, ამალღებული ცოდნით დღესასწაული მხოლოდ მინიშნებულაა, როგორც ცოდნის გადაცემის მიზეზი, როგორც ყოფითი, ხორციელი ერთეული. მას უპირისპირდება სულიერი, ცნობიერი ერთეული — ცოდნა, კერძოდ — რელიგიური ცოდნა. მსაჯულებად რიგრიგობით გამოდიან ჯერ ქაცვია, რომელიც ცოდნას ამჯობინებს ქორწილს, ხოლო შემდეგ — მამამისი, რომელიც აქებს შვილს ცოდნისმოყვარეობისათვის და მის ყოფით მომენტზე ამალღებისათვის, სულის ხორცზე გამარჯვებისათვის (მოცემულ შემთხვევაში, ზნეობრივი მიზნით), ზედა საფეხურისკენ სწრაფვისათვის (ამ მხრივ ქაცვია ძალიან წააგავს ბოკაჩიოს ამეტოს). როგორც ვხედავთ, საშეჭიბრო სიტუაცია ამ ეპიზოდში აშკარაა. პასტორალური სპეციფიკა საშეჭიბრო სიტუაციის ფინალში მოითხოვს ჩილდოს. ჩილდოდ აქ გამოყენებულია: 1. მამის სიმღერები, კერძოდ, „დაბადების“ გალექსილი ეპიზოდები; 2. „ღვთის წყალობა“ — თეოლოგიური რეალია, რომელსაც უშუალოდ ასახელებს ავტორი —

„ამისთვის გწყალობს, შვილო, შენ ღმერთი...
რომ... ჰქმენ მოთმინებაო...“

და შემდეგ განმარტავს, რაში მდგომარეობს ეს წყალობა —

„ვინც ღვთის ბრძანებას არ ეურჩებას,
მრავალს განსაცდელს გარდაურჩებას,
გულის წმინდობითა, ღვთისა მინდობითა
განემარჯვების“.

თეოკრიტეს VII იდილიაში უმცროსი იწვევს უფროსს სამღერად. იგივე ხდება გურამიშვილთანაც — ეს არის პასტორალური კომპოზიციის ერთ-ერთი შემადგენელი ელემენტი — „საშეჭიბროდ მიპატიჟება“. სიმღერისათვის პერ-

სონაეები „გადიან“ ურბანისტული, ცივილიზებული გარემოდან სოფლურ გარემოში. გურამიშვილთან ცივილიზებული გარემო არ შეადგენს წინააღმდეგობის წარმომშობ მომენტს (ისევე, როგორც ბოკაჩიოსთან), იგი დასახელებულიც არ არის, ხოლო „გადასვლის მომენტი“, ბუნებასთან დაკავშირების მომენტი წარმოჩენილია:

„მამამ სთქვა: „რადგან არ დაიშალე,
ბაღში ჩირდილში ქვეშ რამ გაშალე,
მუნ დავსხდეთ, წამოვსწვეთ; თუ რამ მიდგს, წამოვსწვეთ
ჩემ საღვინთა“.

გავიხსენოთ მოქმედების ადგილი თეოკრიტეს VII იდილიაში. განა იქაც ბაღი და ჩრდილიანი ადგილი არ არის მოხსენიებული? განა იქაც ღვინის დათხევის სიმბოლურ მომენტს არ უკავშირდება პოეტური პაექრობა? (VII—130—155). განა იქაც წამოწოლილნი არ „სვამენ“ სიბრძნეს პოეტები? მივყვეთ გურამიშვილს:

„მე-თიხის კოკა, ზნოანი ჭური—
რასაც ვადენდე, შენ უგდე ყური;
დალივე გულითა, არ წვრილად კულითა,
თას-ყანწ-კათხ-სირჩით.
ჯერ ეს მაჭარი შენ სვი ხარბადა,
მერე მე გიტყვი ყველას ამბადა;
დალივე გულუხვად, ნულარ მთხოვ კულუხად
საგაისოდა“.

„სმის“ სიმბოლური მნიშვნელობა ნათელია. სიბრძნის, „ცოდნის გადაცემის“ იგივე ფორმა დასტურდება თეოკრიტესთანაც. ამდენად, იგი პასტორალურ სპეციფიკას განეკუთვნება, ისევე, როგორც წყარო, რომელიც ესოდენ ხშირად მოიხსენიება პასტორალურ ლიტერატურაში. რაც შეეხება გადასაცემ „ცოდნას“, აქ, მართალია, ხაზგასმულია მემკვიდრეობითობის პრინციპი (იხილეთ სტაროსტინას შეხედულება პასტორალური მემკვიდრეობითობის შესახებ- И. А. Старостина, «О жанровой форме буколики Вергилия, Проблемы античной культуры, Тбилиси, 1975)—„შენს შვილს მიუთხარ ეს ამბები: „მე მომითხრობდა პაპა-ბებია“, არს ბრძნით ბრძანებული, არ მოგონებული ცუდი ამბავი“, ისევე, როგორც თეოკრიტეს VII იდილიაში ნიმფები, ლიკიდასი, ფილეტასი არიან მფარველები, წინაპრები მოცემული შემთხვევისათვის, როგორც ვერგილიუსთან სილენუსია, მაგრამ თეოკრიტეს „მემკვიდრეობა“ შინაარსით სხვაა და გურამიშვილისა—სხვა. რელიგიურ შეხედულებათა გამო ისინი სხვადასხვა პრობლემატიკაზეა აგებული, თუმცა, გადმოცემის ფორმა ერთი და იგივეა ორივესათვის—პასტორალური ფორმა (შესაძლოა, შეხების წერტილი აქაც მოინახოს, ვინაიდან ორივესათვის ამოსავალი წერტილი მითოლოგიაა: თეოკრიტესთვის—წარმართული, ხოლო— გურამიშვილისათვის — ქრისტიანული, მაგრამ იდეური სხვაობა იმდენად ღრმაა, რომ ამგვარ შედარებას პრინციპული მნიშვნელობა არა აქვს).

კონკრეტული კავშირი თეოკრიტეს სიმბოლურსა და ლიკიდასსა და გურამიშვილისეულ მამა-შვილს შორის ალბათ არ არსებობს, მაგრამ მოდელი ერთი და იგივეა. მწყემსობა პირობითი საქმიანობაა ორივე წყვილისათვის, ისევე, როგორც ხორციელი სიყვარულის განცდა.

საინტერესო სურათს მივიღებთ, თუ პასტორალური სპეციფიკის მიხედვით დავყოფთ გურამიშვილის პოემას: შესავლის შემდეგ მწყემსი ქაცვია თავის მწყემს სატრფოს უმღერის მწყემსთა სიყვარულის შესახებ (სიმღერა I). ხოლო შემდეგ — ქაცვიას მამა უმღერის შვილს ბიბლიურ ლეგენდებს (სიმღერა II). დაყოფა მეტად პირობითია, მაგრამ სიუჟეტთა პარალელურობა და იდეური ერთიანობა საკმაო საფუძველს იძლევა ამისათვის. ამ საკითხს უფრო მეტ ნათელს მოჰფენს პასტორალური კომპოზიციის განხილვა, რასაც ჩვენ მოგვიანებით შევხებით. ამ შემთხვევაში მასალა უნდა დაჯგუფდეს შემდეგნაირად: პოემის ძირითადი სიუჟეტი შედგება ორი შეხვედრისაგან: 1. ქაცვიასა და მისი სატრფოს შეხვედრა, რასაც მოსდევს სატრფოს თხოვნით მოყოლილი მწყემსური სიყვარულის ამბავი, რომელიც დიდაქტიკურ მიზანს ემსახურება (გადაცემის მომენტი) და რომელსაც ყოფითი ხასიათი აქვს; 2. ქაცვიასა და მამამისის შეხვედრა, რასაც მოსდევს ქაცვიას თხოვნით მოყოლილი ბიბლიური ამბები, რომელთა მიზანიც ასევე დიდაქტიკურია (გადაცემის მომენტი აქაც გვაქვს) და რომელთა ხასიათიც ამაღლებულია. ამგვარი ფორმა არაერთგზის დასტურდება პასტორალურ ლიტერატურაში.

მწყემსი ქალების სახეთა ანალიზი გვიჩვენებს, რომ არც მათი ნამდვილი საქმიანობა არაა მწყემსობა. ისინი მხოლოდ საბედოს საძებრად გამოვიდნენ სამწყემსურში, იპოვეს და შემდეგ წილისყრისათვის შეიკრიბნენ. პირობითი საქმიანობაა მწყემსობა ქაცვიას დედისთვისაც, რომელმაც გარკვეული მიზნით გარეკა ქაცვიას მამასთან ერთად ცხვარი საძოვარზე. ამაზე მეტყველებს ქაცვიას სატრფოს სავედრებელი მონოლოგი — ლოცვა უფლისადმი წილისყრისას, რომელიც მთავრდება შემდეგი სიტყვებით:

„საცა რომ იყოს ის ჩემი სული,
იყოს დაფარულ შენგნით, დაცული.
საცა იყოს ბნელი,
გასაძლისი ძნელი
მას განაშორე!“

მსგავსება ქაცვიას წარმოთქმულ მონოლოგთან სატრფოს გაყრის შემდეგ აშკარაა როგორც ტექსტობრივი, ასევე იდეური თვალსაზრისით.

პასტორალისათვის დამახასიათებელი ტიპური სიტუაცია იქმნება წილისყრის მომენტში, კონკრეტულად ესაა საშეჯიბრო სიტუაცია. ურთულესი სახეა პოემაში წერა-მწერელის სახე, იგივე მგზავრი, რომელიც მსაჯულად და წინასწარმეტყველად მოეცლინება გოგონებს. უზენაესი ცოდნის გადაცემის კლასიკური მაგალითი — ვერგილიუსის IV და VI ეკლოგები ადასტურებენ ამგვარ ფორმას. შუამავლის ფუნქცია ღვთაებრივი ნების გადასაცემად ადამიანებისათვის ვერგილიუსთან VI ეკლოგაში სილენუსს — ღვთაებას აკისრია (იმავე ბერძნულ პანს, ძველბერძნულ მითოლოგიაში მწყემსთა ერთ-ერთ მფარველს, რომელიც თეოკრიტესთან ცენტრალური პასტორალური ფიგურაა ღვთაებათაგან), ხოლო IV ეკლოგაში — პოეტს. მართალია, გადასაცემი მასალა თემატურად განსხვავებულია გურამიშვილისეული ტექსტისაგან, მაგრამ გადაცემის ფორმა ერთი და იგივეა — წინასწარმეტყველება. განა იგივე ფორმა არაა გამოყენებული თეოკრიტეს I იდილიაში დაფნისის სიკვდილის შედეგების გამოსახატავად, რაც მხატვრულ ხერხს — „სამყაროს შებრუნებულ წესრიგს“ ემყარება? განსხვავებით ვერგილიუსისაგან, თეოკრიტესთან პასტორალური იდილიის დარღვევის, პასტორალური არკადიის დაკარგვის პრობლემას უკავშირდება სიმ-

ბოლურად ეს მომენტი. ვერგილიუსის ზემოხსენებულ ორ ეკლოგაში პასტორალური იდილია ძალაში რჩება, ისევე, როგორც გურამიშვილის პოემის ჩვენ მიერ მოხსენიებულ ეპიზოდში, რომელიც საკმაოდ დამოუკიდებელი სახითაა მოცემული (დამოუკიდებლობა საერთოდ ახასიათებს გურამიშვილის პოემის თითქმის ყველა ეპიზოდს, მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ რომელიმე მათგანი ამოვარდნილია საერთო მხატვრული ქსოვილიდან — პირიქით!). ამ პარალელების შემდეგ წერა-მწერელის სახეს უთუოდ პასტორალურ პერსონაჟთა რიგში უნდა მივუჩინოთ ადგილი. მის „წინასწარმეტყველებაზე“ რომ არაფერი ვთქვათ. მხოლოდ მსაჯულის ფუნქციაც იკმარებდა ამისთვის.

საინტერესო პერსონაჟია ქაცვიას მამის მეზობელი გლეხი, შეშის მოსაჭრელად ტყეში შესული, რომელსაც იგივე ფუნქცია — მსაჯულის, მოსამართლის ფუნქცია აკისრია და რომელიც მოულოდნელად გამოეცხადება შეყვარებულ მწყემს გოგო-ბიჭს. მსაჯულის მოულოდნელი გამოჩენა პასტორალური კომპოზიციის ცნობილი ხერხია, ასე ხდება თეოკრიტესთან, ვერგილიუსთან და ყველგან, სადაც საშეჩიბრო სიტუაცია ქმედითია. გურამიშვილის პოემაში შექმნილი ამგვარი სიტუაცია იდენტურობას ამჟღავნებს თეოკრიტეს V იდილიაში შექმნილ საშეჩიბრო სიტუაციასთან — ორი მწყემსი, ლაკონი და კომატასი ერთმანეთს ეჭიშება, ხოლო მათი მედიატორი იქაც შემთხვევითია — შეშის მოსაჭრელად ტყეში შესული გლეხი, სახელად მორსონი. თეოკრიტეს იდილიაშიც ნახსენებია ქრთამი (მცირედ განსხვავებული ფუნქციით, ვიდრე ეს გურამიშვილთანაა), რომელიც ასევე პასტორალური ჯილდოს გარკვეული სახეობაა. გადასაცემი ჯილდოები განსხვავებულია: ერთგან თასია, მეორეგან — საქონელი, მაგრამ დანიშნულება და გადაცემის ფორმა ერთი და იგივეა.

დანარჩენი პერსონაჟები — ქაცვიას მეზობლის ცოლი, დედამისი, ქაცვიას ბებია-ბაბუა, მღვდელი, ხალხი, რომელიც ქორწილში ერთობა — პასტორალური პერსონაჟები არიან მხოლოდ კონტექსტის გამო. მათ სახეებს ქვეტექსტი არ ახასიათებს. ისინი შეადგენენ ყოფითი გარემოს ნაწილს, ფონს, ჩარჩოს პასტორალურ პერსონაჟთა უკეთესად წარმოსაჩენად.

საგანგებო ყურადღებას იმსახურებს ქაცვია მწყემსის ნილაბი. წილის საყრელად შეკრებილმა გოგონებმა

„მწყემსის მაგიარ ჯოხი დანასვეს,
ქუდი დახურეს, ჩოხა ჩანაცვეს;
მათ თვალთა სამხელად
უწოდეს სახელად
„ქაცვია მწყემსი“.

მწყემსური ჩაცმულობის აუცილებელი ატრიბუტი — ტყაპუქი, რომელიც დასტურდება ყველა ბუკოლისტ ავტორთან, როგორც ადამიანის ბუნებრიობის, ბუნებასთან სიახლოვის ერთ-ერთი სიმბოლო, ლერწმის სალამურს, ვუდასა, კომბალსა და მცენარეულ გვირგვინთან ერთად, გურამიშვილმა უთუოდ იცის (იხ მისი „ადამის საჩივარი“: „ტანთ ნათელი შემომძარცვა, ცხვრის ტყავფუჩი მომახვია“, ასევე — გვირგვინები, რომელთაც ყვავილებისგან წნავენ მწყემსი გოგონები, სალამურიც), მაგრამ ქუდის ანუ ფაფახის დახურვით და ჩოხის ჩაცმით იგი ქმნის ქართველი მწყემსის კოლორიტულ სახეს. ვნახოთ, რა აცვიათ VII იდილიაში თეოკრიტეს მწყემსებს: VII—15. ლიკიდასს — „თხის ტყავი ხშირბეწვიანი მხრებზე მოეგდო, ყვითელი, ახალთახალი, ჯერ კიდევ მაჭიკის სუნი სდიოდა“. ამ ჩაცმულობით იგი „თხის მწყემსს ძალიან მოჰგავდა“.

„ნიღბების პოეზიის“ შესახებ თეოკრიტესთან შექმნილია მრავალი გამოკვლევა, რომელთა მიხედვითაც ზემოხსენებულ იდილიაში შექმნილი სიტუაცია არის ალეგორიული მნიშვნელობის პოეტური შეჯიბრი (იხ. სტაროსტინას და პოპოვას ზემოხსენებული ნაშრომები), პოეტური დღესასწაული, დაკავშირებული სიუჟეტისა და ნაყოფიერების ზეიმთან, რომელშიც მხოლოდ პასტორალურ ცოდნას ზიარებული „ნაკურთხი“ პოეტები მონაწილეობენ. პასტორალური ფორმის მქონე XV იდილიასთან შეპირისპირებით, სადაც ამგვარი ცოდნის არმქონე ორი სირაკუზელი ქალია მთავარი პერსონაჟი და რომელნიც ამ ცოდნის უქონლობის გამო ზეიმის მაყურებლები არიან მხოლოდ და არა ისეთივე მონაწილენი, როგორც ადონისის ჰიმნის შემსრულებელი მომღერალი ქალი, კარგად ჩანს სხვაობა ყოფით გარემოსა, „უცხო“ პერსონაჟთა და პასტორალისათვის „შინაურ“ პერსონაჟთა შორის. სწორედ ამგვარ „შინაურ“, ზიარებულ, ნაკურთხ პოეტთა წრეს მიეკუთვნებიან ქაცვია მწყემსი და მამამისი.

თეოკრიტეს „ნიღბები“ VII იდილიაში დღეისათვის ნაწილობრივ ახსნილია. სამეცნიერო ლიტერატურისათვის ცნობილია, რომ სიმინიდასში ავტორი იგულისხმება, ხოლო ლიკიდასში — მისი ერთ-ერთი მომხრე თუ უფროსი მეგობარი. სავსებით შესაძლებელია, ანალოგია მოიძებნოს გურამიშვილს ორ მწყემსს შორისაც, მით უმეტეს, რომ ერთ-ერთში აშკარად ამოიცნობა ავტორი. კონკრეტულად ვინ შეიძლება იყოს მეორე პოეტი — ქაცვია, ეს საკითხი საგანგებო კვლევას მოითხოვს. შესაძლოა, აქ საქმე გვქონდეს პოეტის პიროვნების გაორებასთან — ახალგაზრდობისა და ხანდაზმულობის პერიოდთა შესაბამისად. შესაძლოა, იგი გურამიშვილისათვის სულიერად თუ ფიზიკურად ახლობელი რომელიმე ქართველი პოეტიც იყოს. შესაძლოა, ვახტანგ მეექვსის კართან დაახლოებულ ქართველ პოეტთაგან რომელიმეც იგულისხმებოდეს. მით უმეტეს, რომ ჩვენთვის ცნობილია, ამ წრისათვის უცხო არ იყო პოეტური შეჯიბრებები. მწყემსის სახის სიმბოლური გააზრება, გურამიშვილის დავითიანის შესავალშივე გვხვდება (იხ. თავი „ქართველ უფალთა მეგვარტომობის ამბავი“), სადაც ავტორი პოეტებს მოსაწველ ფარასთან აიგივებს:

„შოთა მღერს, მეფე თემურაზ,
არჩილ მოსძახის ძმურადა,
მეფე ვახტანგ და იაკობ
დაბლა ზილს მიეტკბურება;
ბეგთაბეგ, ნოდარ, ოთარი,
ონანა ბანს ეშურება,
დვრინვენ ყარან და მამუკა,
მე მსურის მათი ყურება.
ბეერთა და ცოტას მწველელნი
სწორეთ გავლიან ბერასა,
განაყენებენ შშრალს ცალკე,
ამად მოიწველს ეერასა;
სჯობს ქვემო ბოლოს შინ დგომა
შოგნით გარედამ მზერასა,
მღერენ და მეც ბანს შევაწყობ,
დამგობენ ამაზე რასა?“

„პასტორალური ნიღაბი“ ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილია თეატრალური სპეციფიკისა, რასაც წარმატებით იყენებს მთელი პასტორალური ლიტერატურა. პასტორალური ჟანრის ნაწარმოებებში შეინიშნება ეპოსის, დრამის, ლირი-

კის, ასევე — ფოლკლორულ ტრადიციათა შემოქმედებითი გამოყენება. მისი სტრუქტურა რთული და მრავალმხრივია. პასტორალის ერთ-ერთი ყველაზე უფრო დამახასიათებელი თვისებაა ჟანრთა ფუნქციური ურთიერთმოქმედება, ე. წ. „ურთიერთთანამშრომლობა“. თეატრთან და დრამატულ ნაწარმოებებთან საერთოდ იმდენად ღრმაა პასტორალის კავშირი, რომ შუა საუკუნეებში არაერთი პასტორალური დრამა შეიქმნა (იხ. ჯამბატისტა გვარინის „ერთგული მწყემსი“, ტორკვატო ტასოს „ამინტა“ და სხვა). ამ თვალსაზრისით საყურადღებოა გ. წერეთლის აზრი, რომელიც უძველესი ბუკოლიკების საფუძვლად მიმურ საწყისებს ასახელებს (Г. Ф. Церетели, Мимиамбы Герода, Тифлис, 1929).

გურამიშვილის პოემა მდიდარ სურათს გვიჩვენებს დრამატურგიასთან საზიარო ფორმების — მონოლოგებისა და დიალოგების რაოდენობის მხრივ. შეიძლება ითქვას, რომ ნაწარმოები ძირითადად მათ კანონზომიერ მონაცვლეობას ემყარება, რასაც უკეთესად აჩვენებს კომპოზიციის ანალიზი. შეიცავს თუ არა გურამიშვილის პოემა მიმურ ელემენტებს?

მიმი ეს არის ყოფითი სცენა, ძირითადად — უბრალო ხალხის ცხოვრებიდან აღებული, რომელიც ყოველდღიური ცხოვრების სხვადასხვა მხარეს გვიჩვენებს და რომლის ტიპაჟიც შედგება ჩვეულებრივი, რიგითი ადამიანებისაგან ყოველდღიური საზრუნავების ფონზე. «Пустая встреча, визит, праздник, столкновение — все это было подходящим фоном для мима, и затем на этом случайном фоне развивалась соответствующая сценка монологического или диалогического характера. Разговор велся на обычном, иногда простонародном языке, с примесью поговорок, пословиц, крылатых слов. При таком разговоре вскрывался быт данных людей, их нравы, привычки, взгляды, думы и ощущения, — словом, все, из чего составляет определенный тип или характер (Г. Ф. Церетели, Мимиамбы Герода, Тифлис, 1929, გვ. 13). მიმის გრიგოლ წერეთლისეული განსაზღვრების ფონზე, ასე ვთქვათ, დამაკმაყოფილებლად გამოიყურება „ქაცვია მწყემსი“. პოემაში არის რამდენიმე ეპიზოდი, რომელთაგანაც თითოეული შეიძლებოდა განგვეხილა როგორც დამოუკიდებელი სცენა. მათში გამოიყოფა მოქმედი გმირები და ყოფითი დეტალები, რომელთაც ემყარება მოქმედების განვითარება. პირველი ასეთი სცენაა ქართა ბრძოლა. ავტორი, როგორც ყოფილი სამხედრო პირი, პაროდულ სტილში, გადატანითი მნიშვნელობით წარმოგვიდგენს ზამთრისა და ზაფხულის ბრძოლას, რომელთა ჯარიც ქარებისაგან შედგება. მოქმედი გმირები აქ ქარები არიან.

მეორე სცენაა ქაცვიასა და მისი სატრფოს შეხვედრა და ურთიერთგაცნობა. იგი გვიჩვენებს ქაცვიას ალეგორიული ხასიათის მონოლოგით, რომელიც დატირების ფორმითაა გადმოცემული.

დამოუკიდებელ მიმად შეგვიძლია განვიხილოთ ქაცვიას მშობლების სიყვარულის ისტორია. თავისი სცენიურობით, პერსონაჟთა ყოფითი ხასიათებით იგი აღემატება პოემის დანარჩენ ეპიზოდებს. დიალოგები გოგო-ბიჭს შორის, შესისმპრელთან შეხვედრა, ლხინი და ჩხუბი, დიალოგი შესისმპრელსა და მის ცოლს შორის, ასევე — სიზმრის ამბავი, ჯვრისწერა და საქორწინო ცერემონიალი, რასაც წინ უსწრებს ქაცვიას მშობლებსა და მათ კეთილისმყოფელ მეზობელს შორის კამათი — ეს ყველაფერი გადმოცემულია არა აღწერით, არამედ — ცოცხალი მოქმედებით. პოემის ყოფითი პლანი, ის მხარე, რის გამოც მას „საყოფაცხოვრებო სიუჟეტური პოემა“ ეწოდა და რომელიც ესოდენ ძლი-

ერია მასში, სწორედ უბრალო ხალხის ყოველდღიური ცხოვრებიდან არის აღებული. ტიპაჟიც რიგითი ადამიანებისაგან შედგება. ისინი არიან თანასწორნი და თანასწორუფლებიანნი, რაც იდილიური განწყობილებებით მსკვალავს მთელ შინაარსს.

იგივე შეიძლება ითქვას წილისყრის სცენაზე — როდესაც მწყემსი გოგონები ნაპოვნთა გაყოფას შეუდგენ. გოგონები, ქაცვიას ფიტული, კაცი „ჭკვათამყოფელი“ დასრულებულ სურათს წარმოადგენენ თავიანთი მოქმედებით თუ მეტყველებით.

ბოლო სცენა — ქაცვიას და მამამისის შეხვედრაც ასევე მიმურ საწყისებს ემყარება: მამა აკურთხებს შვილს საქორწინოდ, შემდეგ კი ცხოვრებისეულ გამოცდილებას უზიარებს მას. აქ შეიძლება მრავალი ყოფითი სიუჟეტის გამოყოფა, რომელთაგანაც თითოეული გამოდგებოდა მიმის ასაგებად. მწერალი ამ სიუჟეტებს მოღალატე და ერთგულ ცოლთა შესახებ აღარ განაერცობს, მხოლოდ ჩამოთვლითაც კმაყოფილდება, მაგრამ ამ ჩამოთვლაში შეაქვს ყოფითი მოქმედების განვითარების მიმანიშნებელი შტრიხები, ასახელებს მოქმედ პირებს. რითაც მათში მიმური საწყისები ჩნდება.

მთელ პოემას ახასიათებს დინამიკურობა და აღწერითი მომენტების სიმცირე. თვითონ ისეთი უსულო საგანიც კი, როგორიც ხმელი ეკალი — ქაცვია, მოქმედებს და ნაწარმოების ერთ-ერთ ძირითად პერსონაჟად გარდაიქცევა, რომ არაფერი ვთქვათ „ჩხიკვ-შაშვ-ლიჭზე“.

თუ როგორ ვითარდება მოქმედება ამ ცალკეულ სცენებში, რა მიმდევრობით მიჰყვებიან დიალოგები და მონოლოგები ერთმანეთს, ეს უკვე კომპოზიციის კვლევის საგანია. ჩვენ მხოლოდ მივუთითებთ იმ სპეციფიკურ მიმურ მაჩვენებლებზე, რომელნიც პოემაში შეინიშნება და რომელნიც, მოხვედრილნი პასტორალურ კონტექსტში პასტორალის კუთვნილებად არიან გადაქცეულნი (პასტორალის მიერ ამგვარი „მითვისების“ საილუსტრაციოდ გამოგვადგება დიალოგის მაგალითი: დიალოგი ნებისმიერ ორ მოქმედ პირს შორის არ არის პასტორალისათვის დამახასიათებელი ფორმა, მაგრამ საკმარისია ეს ორი მოქმედი პირი იყოს მწყემსი, რომ ფორმა უკვე პასტორალის კუთვნილებად გარდაიქცევა, მით უმეტეს, თუ ამას ხელს უწყობს თემატიკა).

ამრიგად, პასტორალური ფორმა, როგორც ჟანრობრივი პირობითობა, გურამიშვილის პოემაში თავისი მოქმედი სახითაა განხორციელებული. ჩვენ განვიხილეთ „ქაცვია მწყემსში“ ამ ფორმის გამოვლენის ზოგიერთი მხარე, შევხვით პოემის საერთო მხატვრულ ფორმასაც პასტორალური სპეციფიკის გათვალისწინებით. იმისათვის, რომ წარმოგვეჩინა პოემაში არსებული პასტორალის ძირითადი ჟანრობრივი მაჩვენებლები და ის ზოგიერთი მხატვრული ფორმა, რომელთაგანაც პოემის მხატვრული ქსოვილი შედგება.

ჟანრობრივი მაჩვენებლები — მწყემსები, სატრფიალო თემატიკა, ამაღლებული და ყოფითი პრობლემატიკის მონაცვლეობა, ბუნების წიაღი — როგორც მოქმედების გარემო, მუსიკალური (იგივე მღერითი) ნაწილი, რომელიც აქ მონოლოგებითაა შეცვლილი, მიმური ელემენტები, მწყემსურ „სამოსელში“ გახვეული რელიგიურ-ფილოსოფიური ქვეტექსტი „ქაცვია მწყემსში“ თვალსაჩინოდაა წარმოდგენილი. მღერითი ანუ მონოლოგური ნაწილები გადმოცემულია დალოცვის, ლოცვის, დატირების, წინასწარმეტყველების, სიზმრის, კურთხევის, დარიგების, „ამბების“ ანუ ლეგენდების ფორმით. ყოველი მათგანი პასტორალური ფორმის კუთვნილებას შეადგენს და დასტურდება როგორც თეოკრი-

ტესთან, ასევე ვერგილიუსთან (მხოლოდ პასტორალურ კონტექსტში მხოლოდ-რის შემდეგ, რასაკვირველია).

პასტორალური სპეციფიკა რთული და მრავალმხრივია. მისი ბოლომდე ამოცნობისათვის საჭიროა ნაწარმოების კომპოზიციურ-სიუჟეტური და იდეური მხარის, ასევე მხატვრულ სახეთა და საერთო შინაარსის ანალიზი. ჩვენ მხოლოდ მიუთითეთ ის ზოგიერთი პრობლემა, რომელიც აუცილებლად წამოიჭრება „ქაცვია მწყემსის“ როგორც პასტორალური პოემის კვლევის დროს.

რა მიმართებაშია ეს პოემა პასტორალური პოეზიის საპროგრამო ნაწარმოებებთან — ბიბლიურ „ქებათა ქებასთან“, ბოკაჩოს „ამეტოსთან“, ვერგილიუსის ეკლოგებთან, ახალ აღთქმასთან და თვითონ გურამიშვილის მთელ შემოქმედებასთან? რა ფუნქცია აკისრია ალეგორიას „ქაცვია მწყემსში“? რა არის ამ პოემაში ორიგინალური და რა არის უანრობრივი სპეციფიკის გავლენით შესული? რა ადგილი უკავია მას ქართულ ლიტერატურაში?

ამ პრობლემათა გადაჭრა მხოლოდ შემდგომი კვლევის საფუძველზეა შესაძლებელი.

დ. ა. БЕДИАНИДЗЕ

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПАСТОРАЛЬНОЙ ФОРМЫ В ПОЭМЕ Д. ГУРАМИШВИЛИ «ПАСТУХ КАЦВИЯ»

Резюме

В статье дан как общий обзор пасторального жанра и некоторые его формы в поэме Давида Гурамишвили «Пастух Кацвия», так и отдельные вопросы пасторального сюжета и композиционных деталей. Установлено, что непосредственная связь поэтических взглядов Гурамишвили с античными основоположниками пасторальной поэзии исключена, однако идентичность этих взглядов вызвана специфичностью жанра.

Рассматриваются также отдельные художественные формы, из которых состоит общая ткань поэмы — мольба, сон, наставление, предсказание, легенда, притча, благословление. Большинство этих форм встречается также у Феокрита и Вергилия, но произведение Гурамишвили богаче своими формами. На основе анализа делается вывод, что поэма принадлежит к числу дидактическо-аллегорических пасторальных произведений.

В статье показана связь поэмы Гурамишвили с древним сценическим жанром — мимом.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის
ისტორიის ინსტიტუტის ძველი ქართული ლიტერატურის
ისტორიის განყოფილება

წარმოადგინა შ. რუსთაველის სახელობის ქართული
ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

რუსთველი და ანტონი I*

2. ვეფხისტყაოსანი და „წყობილსიტყვაობა“

ჩვენს ნაშრომში „რუსთველის მსოფლმხედველობის საკითხები“, სადაც ვცადეთ დასაბუთება რუსთველის პოემაში ეზოტერული ცოდნის ელემენტების არსებობისა, აღვნიშნავდით, რომ დავით გურამიშვილის გარდა, რუსთველის პოემაში თითქმის ვერავინ ამჩნევდა ეზოტერიზმს (ვახტანგ VI-ის პოზიცია ამ საკითხში საკმაოდ მერყევი და არათანმიმდევრული იყო). ჩვენ იმხანად ღუმილით ავუარეთ გვერდი ანტონი I-ს, ვინაიდან ჩვენთვის ჯერაც არ იყო გარკვეული მისი პოზიცია ამ საკითხში, მაგრამ ამჟამად „წყობილსიტყვაობის“ ზოგიერთ ადგილებზე დაკვირვებამ მიგვიყვანა იმ დასკვნამდის, რომ ანტონი I ნაზიარები იყო ღრმა ეზოტერულ სიბრძნეს და ეზოტერული თვალსაზრისით განიხილავდა რუსთველის პოემას, თუმცა, ცხადია, ამას ღიად და ოფიციალურად არსად აღიარებდა. უფრო მეტიც, ნილბავდა თავის ჭეშმარიტ დამოკიდებულებას რუსთველისადმი და აღნიშნავდა მის „ამაოდ დაშურობას“ იმჟამინდელი ქართული სამღვდელოების საკმაოდ ძლიერი რეაქციული ფრთის რიდით.

ანტონი I-ის „წყობილსიტყვაობაში“ არის ერთი სტროფი, რომელსაც ფასდაუდებელი მნიშვნელობა აქვს რუსთველოლოგიისათვის, და რომელიც ხსენებული თვალსაზრისით ჯერ არ განუხილავთ მკვლევარებს. ეს სტროფი ეხება არა რუსთველს, არამედ დავით აღმაშენებელს, მაგრამ მისი ანალიზისას ცხადი ხდება ანტონის ნამდვილი დამოკიდებულება რუსთველთან და მის პოემასთან, არეოპაგიტულ მისტიკურ ღვთისმეტყველებასთან და ქრისტიანულ ეზოტერიზმთან. ანტონი „წყობილსიტყვაობაში“ შემდეგნაირად მიმართავს დავით აღმაშენებელს:

„წარსდიდი აქათ უკვანედ უზომოდ
მზისა სრბისათა ღრთა სცვალეზდი, დავით,
ღამისა მიმართ მზისა აღიციცრებდი,
მწუხრით უმწუხროდ, ჟამით გარეგან ჟამის,
ტრფიალი სიბრძნით ნამდვილ სატრფიალოსა“.

ვიდრე გადავიდოდეთ მოცემული სტროფის ანალიზზე, განვიხილოთ „წყობილსიტყვაობა“ მთლიანობაში და, კერძოდ, დავით აღმაშენებლისადმი მიძღვნილი თავი.

„წყობილსიტყვაობა“, როგორც ზემოთ აღვნიშნავდით, მიზნად ისახავს ანტონის „ღვთისმეტყველებისა“ და „მზამეტყველების“ მსგავსად, სუმირებას აღმოსავლეთის ეკლესიის მამათა საღვთისმეტყველო ნააზრევისას. ამასთან „წყობილსიტყვაობა“ კანონიკური თვალსაზრისით აშუქებს ქართველ წმინდანთა და მოღვაწეთა ღვაწლს. „წყობილსიტყვაობაში“ მოცემული თვალსაზრისი ამა თუ

* გაგრძელება. დასაწყისი იხ. „მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია“, 1984, № 1.

იმ საეკლესიო თუ საერო პირზე მართოდან ანტონის პიროვნულ დამოკიდებულებას კი არ ავლენს, არამედ ეკლესიის საერთო თვალსაზრისსაც. ამრიგად, „წყობილსიტყვაობაში“, ისევე როგორც ანტონის ზემოთ დასახელებულ ნაშრომებში, მოცემულია როგორც დოგმატური, ასევე მისტიკური ღვთისმეტყველების „სუმმა“. ოლონდ ანტონი, როგორც ღვთისმეტყველი, ორივე გზას ორგანულად ათავსებს თავის ნააზრევში, ისევე როგორც რუსთველის პოემაში ერთ მთლიანობაში გვეძლევა როგორც დოგმატური, ასევე მისტიკური ღვთისმეტყველების ელემენტები.

დოგმატურ ღვთისმეტყველებას ანტონი უწოდებს „დადებითს“, ანუ „ბუნებითს“, ხოლო მისტიკურს — „ზესთაბუნებითს“. მისი თვალსაზრისით, ბუნებითი ღვთისმეტყველება გონებას ეყრდნობა, ხოლო ზესთაბუნებითი — გამოცხადებასა და ამავე დროს გონებას. თავის „ღვთისმეტყველებაში“ ანტონი განგვიმარტავს: „ღვთისმეტყველება დადებითი მდგომარეობს მ ა რ ტ ი ვ ს ა შინა ცნობასა, ანუ განმარტებასა შინა დოღმატთა, საღმრთოთა შინა წერილთა ანუ პაზრთა შინა წმიდათა მამათა და კრებათასა და განწმედასა ყოველთგან პაექრობათა და წინააღმდგომ თქმათა“ (§ 16). ხსენებული განმარტების საფუძველზე ანტონის ღვთისმეტყველების I, III, IV ტომები, „მზამეტყველება“ და „წყობილსიტყვაობის“ ნაწილი შესაძლოა, მივაკუთვნოთ დოგმატურ ღვთისმეტყველებას, კატაფატიკას, ბუნებითს ანუ დადებით ღვთისმეტყველებას. ჩვენ საგანგებოდ უნდა გამოვყოთ ანტონისეული განსაზღვრება მ ა რ ტ ი ვ ი ცნობისა, რათა შემდგომში ნათელი გახდეს, თუ როგორ არიან მის მიერ კლასიფიცირებულნი ქართველი ღვთისმეტყველნი, რომელთაგან ზოგს იგი „მარტივს“ უწოდებს.

იმავე ნაშრომში ანტონი გვამცნობს: „ღვთისმეტყველება მისტიკა ანუ ღვთივ მობერვილი დაჰნიშნავს რომელსამე სახეობასა ბრძენებრსა და მაღალსა ღვთისმეტყველებისასა, რომელიცა ესა იცაიან ღვთივსულიერთა კაცთა (იხილე მისტიკაჲ ღვთივმობერვილი ანუ სასაიდუმლოჲ ღვთისმეტყველებაჲ).

ღვთისმეტყველება ესე მდგომარეობს ცნობასა შინა ღვთისასა და საქმეთა მისთა.

გარნა არა ესევეითარსა შეცნობასა, რომელიცა მოიგების ჩუეულებითითა სახითა, არამედ ამას შინა, რომელსაცა შთაასხამს ღმერთი ვისდამიმე თავით თვისით უსაშუალოდ და რომელსაცა აქუს კმად ძალი ამისდ რა მოიყუანოსმცა სული კაცობრივი მყუდროსა შინა მდგომობასა, რა უკუნაქცივოს იგი საძაგელისაგან შეძინებისა, რა აღატყინოს იგი წმიდითა კრძალულებითა. რა შეაერთოს იგი შინა განით ღვთისადმი (ხაზი ჩვენი. — ზ. გ.). რა განანათლოს გონებაი მისი, რა განახურვოს და განამხნოს ნებაი მისი რომლითამე უმაღლესითა ხატითა.

წერილთა შორის, რომელსაცა მიაწერენ წმიდისა მიმართ დიონისიოს არეოპაგელისა, არს იგი მოგონება ღვთივ მობერილი ღვთისმეტყველება და სხვანიცა მრავალნი ძველნი და აწინდელნი მწერალნი არიან, რომელნიცა ჰსწერენ ამისთვის“ (§ 15).

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, საიდუმლო ღვთისმეტყველების, ანუ ეზოტერულ-ქრისტიანული ინიციაციის, გზა მდგომარეობს „ცნობასა შინა ღვთისასა და საქმეთა მისთა“, ოლონდ „არა ესევეითარისა შეცნობასა, რომელიცა მოიგების ჩუეულებითითა სახითა“, ე. ი. ჩუეულებრივი შემეცნება როდი უდევს საფუძვლად ამ სიბრძნეს, არამედ „ზესთაბუნებითი“, ინტუიტური. იგი ემყარება

ჩვეულებრივ განსჯაზე და გონებაზე უფრო მაღალ უნარებს ადამიანში. ეს არის გზა ღმერთთან „შინაგნით შეერთებისა“, „საღმრთო სიახლე“, „შერთვა ზესტ მწყობრთა მწყობისა“, რუსთველის ტერმინები რომ ეიხმართ.

როგორი უნდა იყოს ამ გზის ადებტი? უწინარეს ყოვლისა მას უნდა შესწევდეს ძალი რათა „მოიყვანოს სული კაცობრივი მყუდროსა შინა მდგმოობასა“, ე. ი. მიაღწიოს აბსოლუტურ შინაგან სიმშვიდეს და წონასწორობას, ბედისა და უბედობისადმი განურჩევლობას. მან უნდა „უკუნაქცივოს სული საძაგელისაგან შეძინებისა“, ე. ი. გაიაროს კათარზისის, სულიერი განწმენდის, ანუ, რუსთველისებურად, რომ ვთქვათ, „სულთა ლხენის“ გზა, რათა „ალატყინოს იგი წმიდა კრძალულებითა, რა შეაერთოს იგი შინაგანით ღვთისადმი“.

აქ უადგილო არ იქნებოდა გაგვეხსენებინა რუსთველისეული იდეალი „მაღალი და მაღლადმხედი“ ბრძენისა:

„ანუ არის ბრძენი ვინმე მაღალი და მაღლად მხედი,
არცა ჭირი ჭირად უჩანს, არცა ლხინი ზედა-ზედი,
ვით ზღაპარი, ასრე ესმის უბედობა, თუნდა ბედი,
სხვაგან არის, სხვაგან ფრინავს, გონება უც ვითა ტრედი“.

ვინ არის ეს მაღალი და მაღლად მხედი ბრძენი? ეს გახლავთ ეზოტერიკოსი, ადებტი ქრისტიანული ინიციაციური გზისა, მესაიდუმლე, მიწეწილი ანუ ხელდასხმული, ვინაიდან ინიციაციის მიზანია საზოგადოების მიცემა ადამიანისათვის¹.

მოცემულ სტროფში „ტრედის“ ასოციაცია შემთხვევითი არ არის. რუსთველის დონის შემომქმედთ აროდეს სჩვევიათ შემთხვევითი შედარებების ხმარება. მტრედი ასოციაციაა სულიწმიდისა, რომელიც განმწმენდელია სწორედ ადამიანის გონებისა და ეს ღვთისუფლიერი გონება, განწმენდილი და ფრთაშესხმული, სწორედ მტრედს ედრება, როდესაც მიისწრაფვის თავისი საზოგადოების წყაროსაკენ. ამიტომაც ფიგურირებს ეს ფრინველი ქრისტიანულ სახისმეტყველებითს ღვთისმეტყველებაში სულიწმიდის სიმბოლოდ.

ანტონის ოქროპირობა ამ სახის გარკვევაშიც გვეხმარება: „თქმულთა მათ აღსავალთა აღსრული და ზედა უზენაესისადა, რომელ არს მეხუთე, შეწვენი-თა ღვთისაითა, რომლისა მიერ ყოველივე შესაძლებელ არს, უმანკოებითა მომგებელი ფრთეთა ტრედისათა აღფრინდების და განისუენებს წიალთა შინა მამისა ზეციერისათა თანა, რათა არა ფრთენი იგი სულისანი იყუნესმცა სილაღეი მშობელი უსწავლელობისა...“ (§ 564).

ფრთების სიმბოლიკა ქრისტიანულ სახისმეტყველებაში ზეშთაგონებით აღმაფრენას. ღვთისადმი ზეაღსვლას აღნიშნავს. ამიტომაც მისტიკურ თეოლოგიაზე საუბრისას ანტონი გვამცნობს: „ესრეთ ცნობილ იქმნა ჩუენდა თეოლოლია მისტიკა, ვითარმედ მწერალსა მისტიკა თეოლოლიისასა თანა აძს ქონებად სულსა შინა ფრთენი არწივისანი. ფრთენი იგი ქონებულნი იოანესაგან ღვთისმეტყველისა (როგორც ცნობილია იოანე მახარობლის გვერდით არწივს ხატავდნენ, ზ. გ.), მიზეზისა გამო სიტყვისა მკერდსზედაობისა, აღფრინებად ხედვისა სიმაღლისა მიმართ და სიწლოისა განუცდელისა: ვინა უკუნ იქცევის გონებაი შიშნეულქმნილი შეხებისაგან უზესთაესისა ძალისადმი“ (§ 7). „შიშნეულქმნილი გონების უკუნქცევა შეხებისაგან უზესთაესისა ძალისადმი“ ხატოვნად გადმოგვცემს ირაციონალიზმს მისტიკური თეოლოგიისას.

¹ იხ. Bleeker C. J., Initiation, Leiden, 1973.

აქვე უნდა დავძინოთ, რომ თავის დროის სხვა იერარქებისაგან განსხვავებით ანტონი უკრიტიკოდ როდი იზიარებდა არეოპაგიტული ტრაქტატების დიონისე არეოპაგელისადმი მიკუთვნებას. ამ საკითხში იგი ფილოლოგიისათვის დამახასიათებელ სიფრთხილეს იჩენს, რაც საკმაოდ უჩვეულოა იმჟამინდელი ლეთისმეტყველებისათვის: „თვის თეოლოლიისა ღვთივმობერვილისა რაიცა ათქუა იგი ესრეთ გულისხმა ჰყავ, სწავლისმოყვარეო, ვითარმედ მაჩვენებს თუ რაი არს, ანუ ვითარმე არს თეოლოლია მისტიკა. ამას უკუე მიაწერენ მოხუცებულნი ჩუენნი დრონისიოს არეოპაგელსა (ხაზი ჩვენია, — ზ. გ.), ვითარმედ ჰაზრი მისი არს თეოლოლია მისტიკა, აწ არიან ძუელნიცა და აწინდელნი მწერალნი ამისთვის (ტ. II, § 6).

როგორც ზემოთ დავინახეთ, მისტიკურ ლეთისმეტყველებას ანტონი უწოდებს ბრძენებრსა და მაღალ ღვთისმეტყველებას, ისევე როგორც დოგმატურს იგი უწოდებს მარტივს. ახლა გავიხსენოთ, რომ ანტონი რუსთველს ახასიათებს, როგორც „ბრძენს“, „სიბრძნისმოყვარეს“ და „მაღალ ღვთისმეტყველს“. „მაღალი ღვთისმეტყველი“ ანტონის ტერმინოლოგიით კი ნიშნავს მისტიკურ, საიდუმლო ღვთისმეტყველების, ეზოტერულ-ქრისტიანული ინიციაციური გზის ადვტს. ამით ანტონი მიუთითებს, რომ ვეფხისტყაოსანში მოცემულია არა მხოლოდ კატაფატური, ანუ დადებითი. ღვთისმეტყველების ელემენტები, არა მხოლოდ დოგმატების განსაზღვრებანი და განმარტებანი, არამედ მოცემულია ღვთის შემეცნების აპოფატური გზა, გზა საიდუმლო ღვთისმეტყველებისა, სახისმეტყველების, ანუ სახისმწერლობის ფორმაში (ალეგორიულად).

| გამოთქმა „ამაოდ დაშურობა“ ორგანულად არ ესისხლბორცება რუსთველისადმი მიძღვნილ სტროფს „წყობილსიტყვაობისას“, ვინაიდან ის, ვინც არის „ღვთისმეტყველ მაღალ“, ე. ი. მესაიდუმლე, მისტიკოსი და ეზოტერიკოსი, ამაოდ არ დაშურებოდა, ანტონისავე თვალსაზრისით.³ გამოთქმა „ამაოდ დაშურობა“ იძულებითი კომპრომისი რომ არ ყოფილიყო ანტონის მხრიდან, მაშინ ეს სტროფი *contradictio in adjecto* იქნებოდა, თავის თავშივე შემცველი წინააღმდეგობისა: ვით შეიძლება ბრძენი, სიბრძნისმოყვარე კაცი, მაღალი ღვთისმეტყველი დაშვრეს ამაოდ? ასეთ რამეს არათუ ანტონი, თვით რიგითი, არამოაზროვნე კაციც კი არ იტყოდა.

როდესაც ანტონი „წყობილსიტყვაობაში“ ახასიათებს დემეტრე პირველს, დავით აღმაშენებელის ძეს, მას უწოდებს „ღმრთის-მმეტყველებს მარტივს“. ეს არამც და არამც არ უნდა მივიღოთ დამამცირებელ ეპითეტად. „მარტივი“ ანტონის ტერმინოლოგიით, როგორც ზემოთ დავინახეთ, ნიშნავს გარკვეული სახეობის, გარკვეული გზის ღვთისმეტყველებას, კერძოდ ღვთისმეტყველებას პოზიტიური განსაზღვრებისას, რაციონალური განმარტებებისას. „მარტივი ღვთისმეტყველების“ ნიშნად ანტონი უთუოდ თვლის დემეტრე მეფის „შენ ხარ ვენახს“, ვინაიდან ქართული ჰიმნოგრაფიის ამ შედეგში, მართალია, მოცემულია შესხმა ღვთისმშობლისა პოეტურ ენაზე, მაგრამ საღვთისმეტყველო თვალსაზრისით იგი არ სცილდება დადებითი განსაზღვრებების გზას: ღვთისმშობელი, ვითარცა ვენახი, ახლად აღყვავებული, მორჩი კეთილი, ეღმეს შინა ნერგული, ალვა სუნნელი სამოთხესა მოსული და ა. შ. ამ ნაწარმოებში რომ

³ გავიხსენოთ აგრეთვე ვახტანგ VI: „ესევეთარი მეცნიერი კაცი არა დაშურებოდა წარსაწყენდელად“.

ყოფილიყო ალოგიზმები, ანტინომიები, ნეგაციები, როგორთაც ვხვდებით, მაგ., „მზიანი ღამის“ სტროფში, ან „წყობილსიტყვაობის“ ზემოთ ციტირებულ სტროფში, ანტონი აღარ იხმარდა ეპითეტ „მარტივს“. აქედან ცხადი ხდება, რომ ანტონი ამა თუ იმ მოღვაწის შეფასებისას უწინარეს ყოვლისა ამოდიოდა მისი ნაწარმოებების სპეციფიკიდან და არა მხოლოდ ამ პიროვნების შესახებ არსებული ისტორიული მონაცემებიდან.

დოგმატური ღვთისმეტყველებისათვის მიუწვდომელია ღვთის არსი, ბუნება. იგი გვესაუბრება ღვთის ატრიბუტებზე, საგნებზე, რომელნიც ამა თუ იმ მიმართებაში არიან ღვთაებასთან. თავად ღვთაების არსი კი გამოუთქმელია რაციონალურ, ცნებით ენაზე. ღვთის არსი ყოველგვარი განსაზღვრებების მიღმაა, ამიტომაც იხევს უკან მის წინაშე „შიშნეულქმნილი გონება“.

„არსებისათვის ღვთისა თქმათა შინა სახმარ ვიეთმე არს ესე, ვითარმედ არს არსი ს ა ჭ ი რ ო (რთული. — ზ. გ.) რომელიცა წინააღმდგომთქმითსა იპყრობდეს თვის შორის. მაგალითად: ღმერთი არს, ღმერთი არა არს, ყოველსა წინააღმდგომ თქმითსა შორის ერთი ვიეთმე მარადის ჭეშმარიტად არს, ხოლო მეორე მარადის ცრუ“. (აქ არ შეიძლება არ გავიხსენოთ რუსთველის გამოთქმები: „ძნელად სათქმელი, ს ა ჭ ი რ ო გამოსაგები ენათა“ და „მიჯნურობა ს ა ჭ ი რ ო ა“).

დიონისე არეოპაგელის გარდა ღვთის არსის ამგვარი წინააღმდგომთქმითი განსაზღვრებების შესახებ გვესაუბრება იოანე დამასკელი თავის „გარდამოცემაში“: „ღვთაება მიუწვდომელია და რაღა თქმა უნდა გამოუთქმელი. ჩვენ არ უნდა ვეძიოთ სახელი მისი არსისა, რამეთუ არ ვუწყით ეს არსი. ვანა სახელმა თავისი საგანი არ უნდა გადმოსცეს? ღმერთი, მართალია, კეთილია, მან არყოფნიდან ყოფად მოგვიყვანა, რათა ვზიარებოდით მის კეთილობას და შექმნისას მოგვმადლა ცნობის უნარი; მაგრამ არ გვაზიარა არსებას თვისას და არც ცოდნა მოგვამადლა თვისი არსებისა. რამეთუ არ ძალუძს უმდაბლეს ქმნილებას შეიმეცნოს უზენაესი არსი. მით უმეტეს, თუ შემეცნება შემოისაზღვრება ყოფიერებით, ვით უნდა შევიმეცნოთ ზეარსობა? ოღონდ გამოუთქმელი სიკეთით ინება მან თავად სახელდებული ყოფილიყო ჩვენს შორის ხმარებული სახელებით, რათა არ დაეშთენილიყავით მისი ცნობის კიდევან, რათა ბუნდოვანი წარმოდგენა მაინც გვქონოდა მასზე. ამადაც უსახელოა იგი, რამეთუ მიუწვდომელია სახელდებისათვის. ხოლო ვითარცა მიზეზი ყოვლისა, ყოველთა არსთა მიზეზებისა და საფუძვლის თავისთავში შემცველი, ი გ ი ღ ე ბ უ ლ ო ბ ს ს ა ხ ე ლ ე ბ ს ყ ვ ე ლ ა ს ა გ ნ ე ბ ის ა ს, თ ვ ი თ უ რ თ ი ე რ თ ს ა წ ი ნ ა ა ღ მ დ ე გ ო ს ა გ ნ ე ბ ის ა ც კ ი, როგორც მაგალითად: ნ ა თ ე ლ ი ბ ნ ე ლ ი, წ ყ ა ლ ი და ც ე ც ხ ლ ი, რ ა თ ა ვ უ წ ყ ო დ ე თ, რ ო მ ი გ ი ა რ ს ი თ ა რ ც ე რ თ მ ა თ გ ა ნ ს ა რ ე მ თ ხ ვ ე ვ ა, ა რ ა მ ე დ ზ ე ა რ ს უ ლ ი ა და უ ს ა ხ ე ლ ო; სახელებს კი ყოვლადობისგან სესხულობს, რაც კი თავად შეუქმნია, რამეთუ იგი მიზეზია ყოველი არსისა“ (თავი XII).

ახლა გავატაროთ პარალელი დამასკელის ამ სიტყვებსა და „მზიანი ღამის“ სტროფს შორის:

„იტყვის ჰე მზო, ვინ ხატად გოქვეს მზიანისა ღამისად,
ერთარსებისა ერთისა, მის უფაშისა ეამისად,
ვის გმორჩილებენ ციურნი ერთის ოტის წამისად,
ბედსა ნუ მიცვლი, მიაჯე, შეყრამდე ჩემად და მისად“.

აი, რარიგ ენათესავენა რუსთველის აზროვნება იოანე დამასკელისას.

„მზიანი ღამის“ სტროფზე მრავალგვარი თვალსაზრისი გამოთქმულა. ერთ-ერთი მათგანი (პროფ. მ. წერეთელისა) მოითხოვდა „ღამისას“ გასწორებას სიტყვით „სამისა“. თუმცა უნდა ითქვას, რომ ანტონის „წყობილსიტყვაობა“ საბოლოოდ აქარვებს ამგვარ ექვეებს და განამტკიცებს მოსაზრებას გამოთქმა „მზიანი ღამის“ მართებულობისას. ანტონის „წყობილსიტყვაობის“ ზემოხსენებული სტროფი კიდევ უფრო აღრმავებს ჩვენს წარმოდგენას მისი ეზოტერული ცოდნის შესახებ. ცხადი ხდება აგრეთვე, რომ ანტონი ეზოტერული თვალსაზრისითაც განიხილავდა ეფთხისტყაოსანს და განსაკუთრებით „მზიანი ღამის“ სტროფს, თუმცა, ვიმეორებთ, ამას იგი ღიად არსად აცხადებდა გასაგები მიზეზების გამო და მხოლოდ მინიშნებებით კმაყოფილდებოდა. რა გვაძლევს საფუძველს ამგვარი მტკიცებისას?

ჩვენს ნაშრომში «ეფთხისტყაოსნის „ერთარსება“ და „მზე — მისი ჭატი“» ჩვენ აღვნიშნავდით, რომ გამოთქმა „მზიანი ღამე“ არის აპოფატური ანტიწმინა, რომელიც გამოხატავს სამების მიუწვდომელ არსს, ანტონის ტერმინი რომ ეიხმართ, „წინააღმდეგომტქმითი“ ცნებებით. ამავე დროს დასაშვებია, რომ ეს იყოს მინიშნება ანტიურ მისტერიებში „შუაღამის მზის“ ხილვაზე. ჩვენს ამ მოსაზრებას განამტკიცებს ანტონისეული მიდგომა, როდესაც იგი რუსთველისეული აპოფატური ტერმინოლოგიით ახასიათებს დავით აღმაშენებლის ინიციაციურ გზას თავის „წყობილსიტყვაობაში“ და მიმართავს მას: „ღამისა მიმართ მზისა აღიცისკრებდი. მწუხრით უმწუხროდ, ჟამით გარეგან ჟამის“. როგორც ვხედავთ, ანტონს არ მიაჩნია, რომ რუსთველისეული გამოთქმა „მზიანი ღამე“ გადამწერის შეცდომაა. იგი მიმართავს მის პერიფრაზას, ახსენებს „ღამისა მიმართ მზისა აღიცისკრებას“. გარდა ამისა, მისი თვალსაზრისით, ღამის მზის ხილვა ადებტების მიერ ინიციაციის გზაზე მისტრიკური ფაქტია და ასეთ ადებტად თვლის იგი დავით აღმაშენებელს.

„ღამის მზის“ ხილვა საერთო მოვლენაა როგორც ანტიკური, ასევე ქრისტიანული ინიციაციის გზებისათვის. ოღონდ ქრისტიანი მისტრიკოსები (მაგ., სვიმეონ ახალი თეოლოგოსი) ახსენებენ ღამით საღვთო ნათლის ხილვას და ადარებენ მას მზეს, ხოლო ანტიკურ მისტერიებში, უწინარეს ყოვლისა ეგვიპტურ მისტერიებში, ხდებოდა კონკრეტული ხილვა მზისა შუაღამისას, ზამთრის სოლსტისიუმის, ანუ ნაბუნობის, დროს.

ანტიკურ მისტერიათა მოძღვრების მიხედვით, ინიციაცია არის ზესთა ცნობიერების დაბადება და განვითარება ადამიანში. ჩვეულებრივი ცნობიერების მქონე ადამიანისათვის მისაწვდომია მხოლოდ გრძნობათა ორგანოებით აღქმული სინამდვილე, ე. ი. ფიზიკური სამყარო, ანუ ამსოფლიური ყოფა. ტრანსცენდენტური, მიღმური სინამდვილის აღქმისათვის კი ადამიანს სჭირდება სპირიტუალური განვითარება, სულიერი გაღვიძება, რათა მისთვის გაიხსნას ზეგრძნობადი სამყაროს კარი. ზეგრძნობადი სამყარო ის სამყაროა, რომელსაც ჩვეულებრივი, ყოველდღიური ცნობიერების საფეხურზე მდგომნი მოკვდავნი ჰერეტენ მხოლოდ სიკვდილის შემდგომ. ადებტი კი, რომელიც ეზიარება ეზოტერულ ცოდნას და გაივლის ინიციაციის გზას სათანადო ეთიკური და სულიერი მომზადების შემდეგ, ამ ზეგრძნობადი სამყაროს საგნებსა და არსებებს სიცოცხლეშივე ჰერეტს. ანტიკური მისტერიები წარმოადგენდნენ ინიციაციის კერებს. მისტერიებიდან გამოსული მითოლოგია სხვადასხვაგვარ სახისმეტყველებით ფორმებში გვაძლევს ადებტთა ევოლუციის გზას, მათ გამოცდებს მოწინააღმდეგე ძალებთან ბრძოლაში, თავიანთი ქვენა — ბუნების

დათრგუნვაში, უზენაეს, ზეგრძნობად სამყაროსთან მათ ზიარებას. ჰერაკლესა და თეზეოსის გმირობანი, არგონავტების ლაშქრობა, გილგამეშისა და ენქიდუს, რამასა და ოდისეოსის თავგადასავალი პარაბოლური, ალეგორიული გადმოცემა ინიციაციის მისტერიებისა (სხვათა შორის, „ოდისეას“ ამგვარად განიხილავდა პლუტარქე). ჩვენ ამ საკითხებს ოდესმე დეტალურად შევეხებით, ამჯერად კი შუალამის მზის ხილვას მივუბრუნდეთ.

შუალამის მზის ხილვა ხდება ზესთაცნობიერებით, რომელიც მოემადლება ადებტს ინიციაციის, ანუ ხელდასხმის შედეგად. შუალამის მზე არ არის ფიზიკური მზე ჩვენი ხილული ცისა. ეს არის მზე სულიერი, ლოგოსი, რომელიც ეცხადება ადებტს ქვენა ყოფიერების, მატერიის ბნელეთში. შემთხვევითი როდია ის გარემოება, რომ სულიერი მზე მაშინ ეცხადება ადამიანს, როდესაც ფიზიკური მზის ძალა მინიმუმამდეა დასული გარეგან ფიზიკურ სამყაროში. ეს იმიტომ ხდება, რომ ფიზიკური მზე მხოლოდ დაბრკოლებას წარმოადგენს მზის სულის ხილვისთვის. წელიწადში ყველაზე გრძელი ღამე, ე. ი. 22 დეკემბრის ღამე, სოლსტისიუმი ანუ ნაბუნობა, ქმნის ყველაზე მეტად ხელსაყრელ პირობებს შუალამის მზის ხილვისათვის და სწორედ ამ დროს ემთხვევა ყველა მისტერიებში ღამით მზის ხილვა. შემთხვევითი როდია, რომ ეს ჟამი ემთხვევა ქრისტიანულ ადვენტს და შობას, ვინაიდან ქრისტე განიხილება როგორც სულიერი მზე, რომელსაც ანტიკურობაში სპირიტუალურად ჰერეტდნენ და რომელიც პირველ საუკუნეში ადამიანის ხატით მოველინა კაცობრიობას სწორედ 25 დეკემბერს. ძველევგვიპტური მისტერიების შუალამის მზე არის ხეპერა, რომელსაც ჰერეტდნენ ჭურუმები ნაბუნობის ჟამს. ხეპერასადმი მიძღვნილი დიდებული ჰიმნით იწყება ეგვიპტური „მკვდართა წიგნი“ (ანის პაპირუსი):

„თავჯანის ესკუთ რაას, ოდეს ოგი აღმოჰხდების აღმოსავლის თვალსაწიურზე!
უჰერეტდე ანის, ჰოი ოზირის, აღმწერელსა საღმრთოთა მსხვერპლთა!
რომელი იტყვის: გიხაროდენ, ჰოი ხეპერავ!
ხეპერავ, ღმერთთა დამბადებელო, როს აღმოჰხდები,
აღმოზრწყინდები და განანათლებ ნუტს, დედას შენსას
ავირგეინოსანო მეუფეო ღმერთთა ყოველთა
მოგესალმება ნუტ, დედა შენი, ხელეგამლილი“¹.

ნუტ — ეგვიპტური მითოლოგიის მიხედვით ცის ღვთაებაა. ე. ი. ნუტი დედაა ხეპერასი, ხეპერა განანათლებს მას (ცა ხომ ბნელია მზის გარეშე). ამ სიდიადეს კი, ღამეში მზის აღცისკრებას, ჰერეტს ხელდასხმული, ზიარებული ზესთაცნობიერებას. ახლა გასაგებია, თუ რას ნიშნავს ანტონის სიტყვები, დავით აღმაშენებლისადმი მიმართული:

„ღამისა მიმართ მზისა აღცისკრებდი
მწუხრით უმწუხროდ, ჟამით გარეგან ჟამის“.

ახლა კიდევ უფრო დეტალურად განვმარტოთ ეს თავისებური პერიფრაზა რუსთველისეული „მზიანი ღამის“ სტროფისა. რას ნიშნავს „მწუხრით უმწუხროდ, ჟამით გარეგან ჟამის?“ უწინარეს ყოვლისა ესეც აპოფატური ანტინომიებით მეტყველებს, რაც აუცილებელია ღვთაების არსთან პიახლოებისათვის. გარდა ამისა, ეს გამოთქმები მიგვანიშნებენ ადებტის მიერ სხეულის და ფიზიკური სამყაროს დატოვებაზე (სიცოცხლეშივე), ფიზიკური პლანის ლო-

¹ იხ. The Egyptian Book of the Dead, N. Y., 1967. თარგმანი ჩვენია.

გიკის დარღვევაზე, ვინაიდან სულიერი სამყაროს სინამდვილის წარმოდგენა სცილდება ამსოფლიური ლოგიკის ფარგლებს და შესაძლებელია მხოლოდ წინააღმდეგობითი მეთოდით, ისევე როგორც ღვთის არსის წარმოდგენა. სულიერ სამყაროს აღარ გააჩნია ის განზომილებები, რაც ფიზიკურს, ვინაიდან დრო და სამგანზომილებიანი სივრცე მხოლოდ ფიზიკურ სამყაროს მახასიათებლებია. ინიციატია, ანუ ზეგრძნობად, სულიერ სამყაროში გადასვლა ხდება მხოლოდ დროისა და სივრცის კატეგორიების დაძლევით: „უამით გარეგან უამის“, როგორც გვეუბნება ანტონი I. „უმწუხრო მწუხრი“ რომ „მზიანი ღამის“ სინონიმია, ეს თავისთავად ცხადია. გამოთქმა „უამით გარეგან უამის“ რუსთველისეული „უუამო უამის“ პერიფრაზაა, თან ამავე დროს მიუთითებს, როგორც აღვნიშნეთ, ადებტის გასვლაზე უამიერი ყოფიდან მარადისობაში. (ჩვეულებრივი ადამიანი უამიდან მარადისობაში გადის მხოლოდ სიკვდილის შემდეგ).

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, რუსთველისეული „მზიანი ღამე“ მრავალმნიშვნელოვანი ალუზიაა, რომელიც შეიცავს როგორც საღვთისმეტყველო, ასევე ეზოტერულ-ოკულტურ შინაარსს და მიგვანიშნებს ანტიკურ მისტერიებში ინიციაციის გზით ღამის მზის ხილვის პრაქტიკაზე.

ახლა გავაანალიზოთ ერთი შეხედვით გაუგებარი გამოთქმები „წყობილ-სიტყვაობის“ ზემოხსენებული სტროფისა: „წარსდიდი აქათ უკეანედ უზომოდ, მზისა სრბისათა დროთა სცვალებდი, დავით“.

ვეფხისტყაოსნის „მზიანი ღამის“ სტროფი დაგვეხმარა „ღამისა მიმართ მზისა აღცისკრების“, „უმწუხრო მწუხრის“, „უამით გარეგან უამის“ გაშიფრვაში. მაგრამ „უზომოდ უკეანედ წარსვლა“, „მზისა სრბისათა დროთა ცვალება“ დიდი სიძნელეების წინაშე გვაყენებს, თუ მათ მივუდგებით მარტოოდენ ჩვეულებრივი მეცნიერული თუ საღვთისმეტყველო-ფილოსოფიური ცოდნის საზომით. რას უნდა ნიშნავდეს „წარსვლა უკეანედ“, ე. ი. ოკეანედ? ოკეანეში ცურვას აქ ანტონი I ვერ იგულისხმებდა, ვინაიდან დავით აღმაშენებლის ზღვაოსნობის შესახებ არ არსებობს არავითარი ცნობა, არც გადმოცემა, მით უფრო გამორიცხულია მისი საოკეანო ზღვაოსნობა, რომელიც, როგორც ცნობილია, გაცილებით გვიანდელ ეპოქაში დაიწყო (კოლუმბი და მაგელანი იმჟამად ჯერაც არ დაბადებულიყვნენ).

რომელი „ოკეანე“ იგულისხმება აქ? მივმართოთ ისევ ეზოტერულ ქრისტიანულ სახისმეტყველებას და ანტიკური მითების სიმბოლურ-ალეგორიულ თარგმანებას. მისტერიათა მოძღვრების მიხედვით ყოფიერება განიყოფება სკნელებად, ანუ პლანებად. ის სამყარო, რომელშიც ჩვენ ვცხოვრობთ დაბადებიდან სიკვდილამდე, განიხილება როგორც გრძნობადი, ამსოფლიური სინამდვილე, სააქაო; საიქიო ანუ ზეგრძნობადი, მიღმა სამყარო განიყოფება რამდენიმე პლანად, როგორც, მაგალითად, ინდურ მოძღვრებაში: კამალოკად, რუპა-დევაჰანად, არუპა-დევაჰანად, ბერძნულ მითოლოგიაში—ქვესკნელად, ანუ ჰადესად, და ზესკნელად, ანუ ელიზიუმად (პესპერიდების ბაღნარი); გავიხსენოთ აგრეთვე ქრისტიანობაში შვიდი ცისა და ორი გარეგანი ცის სიმბოლიკა და ა. შ. ყოფიერების სხვადასხვა პლანებს ასახავდნენ გეოგრაფიული გარემოდან აღებული სიმბოლოებით. ასე მაგალითად, გრძნობადი სამყაროს, ამსოფლიური ფიზიკური სინამდვილის სიმბო-

⁴ Fr. Lenz, Sinndeutung, Stuttgart, 1962, გვ. 14. ხსენებულ ნაშრომში განმარტებულია, თუ რად ფიგურირებს ზღაპრებში „ზღვა“ მშვენიერ სამყაროს სიმბოლოდ.

ლო იყო მიწა, დაბლობი. ზენა სამყაროს, ზეშთასოფლის, სიმბოლო—ცა; ფიზიკურ სამყაროსა და ზენა სულიერ სამყაროს შორის გარდამავალი პლანის, ანუ, ასტრალურ-იმაგინატიური სამყაროს (ინდურად კამა-ლოკა), სიმბოლო იყო ზღვა, ოკეანე, ვინაიდან ეს არის სამყარო ხატთა ცვალებადობისა, მიმოქცევისა, არამყარობისა. ეს არის მ შ ვ ი ნ ვ ი ე რ ი ს ა მ ყ ა რ ო (სულიერისაგან განსხვავებული)⁴. ამ სამყაროში შედის ადამიანი უშუალოდ გარდაცვალების შემდეგ, ხოლო ინიციაციის გზაზე მყოფ ადებტს ძალუძს სიცოცხლეშიც გადავიდეს ცნობიერად ამ სფეროში, სხეულის დატოვებით. ამიტომაც იყო, რომ ეგვიპტურ იეროგლიფებზე საიქიოს ერთ-ერთი სიმბოლო იყო ნავი, რომელზედაც დებს მიცვალებულის მუმიას ვეფხის ტყავში გამოწყობილი ქურუმი (The Book of the Dead. გვ. 263). ამ ასტრალურ-იმაგინატურ ოკეანეში სულიერად მოგზაურობს აგრეთვე ხელდასმული, ადებტი, როდესაც იგი ტოვებს სხეულს.

შუა საუკუნეთა ინიციაციის გზის სიმბოლიკა უაღრესად ნაირფეროვნად აირეკლა XVI საუკუნის ფლამანდიელი მხატვრის პიერონიმუს ბოსხის შემოქმედებაში. ბოსხის რთულ ალეგორიებში განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს მისი ციკლი „წმინდა ანტონის ცდუნება“. თანამედროვე მეცნიერებაში უკვე სადავოდ აღარ ითვლება, რომ ბოსხი იყო მიმდევარი ეზოტერული ქრისტიანობისა და თავის ფერწერაში ასახა ინიციაციური ზესთა ცნობიერებით მიღებული გამოცდილებანი. ამგვარად განმარტავს მის შემოქმედებას თანამედროვე პოლანდიელი მკვლევარი კ. ა. ვერტჰაიმ ეიმე (A'yimes) თავის გამოკვლევაში: „პიერონიმუს ბოსხის სახისმეტყველება“⁵. წიგნის შესავალში აღნიშნულია: „ამ წიგნში ნაჩვენებია, რომ ბოსხის შედარებას მისი ეპოქის სხვა, მასთან სულიერად ახლოს მდგომი მხატვრების შემოქმედებასთან, მივყავართ იმ დასკვნამდის, რომ მის მხატვრობას საფუძვლად უდევს ეზოტერული ქრისტიანობა, რომლის საჯაროდ აღსარება იმ დროს შეუძლებელი იყო (ინკვიზიციის გამო. —ზ. გ.) ბოსხის სახეთა ყოველი დეტალი წარმოადგენს ღრმად მნიშვნელოვან, მაგრამ იდუმალ სიმბოლოს“.

„წმინდა ანტონის ცდუნების“ ციკლში არის ერთი სურათი სადაც ბოსხი გამოსახავს წმინდა ანტონს ფირუზისფერ ლივლივა ზღვაში მცურავად. ანტონი შემოსილია თავის ანაფორით, იგი ლოცვის პოზაშია, ხელები გულზე აქვს დაკრეფილი, ოღონდ იგი თავად როდი მიცურავს, არამედ მიჰყავს უხილავ ძალას ფანტასტურ ამფიბიაზე პირადმა მწოლარე. იგი გარშემორტყმულია დემონური არსებებით, რომელთა სამკვიდრებელი, როგორც ვიცით, არის ზეგრძნობადი სამყარო, ამ შემთხვევაში ზღვად გამოსახული. ამ ოკეანეში კეთილი არსებებიც არიან, რომელნიც ანტონის საშველად მოისწრაფვიან — თევზისფარფლებიანი რაინდი თევზზე ამხედრებული, რომელსაც უკავია კიდევ ერთი თევზი (თევზი ქრისტეს იმპულსის სიმბოლოა). იქვე მოჩანს იალქნიანი ნავი, რომელსაც ძიძგნის ბოროტი, მტაცებელი თევზი (გაუკუღმართებული ქრისტიანობა) და რომელშიც თავდაყირა დგას კუდიანი (აქ არ შეიძლება არ გავიხსენოთ ეგვიპტური იეროგლიფების საიქიოს ნავი).

ოკულტურ წყაროებში აღნიშნულია, რომ ინიციაციის გზაზე მდგომი ადებტი შემდეგნაირად მიმართავს თავის სულს სულიერ სამყაროში გადასვლის წინ:

⁵ Die Bildsprache des H. Bosch, Haag, 1961.

„შეგნებულად სტოვებს ჩემი მე
 ყოფიერების გარსთა საუფლოს
 რათა განისვენოს სამყაროთა არსში.
 აღვედ ყოფის საუფლოში, ო სულო ჩემო,
 სულის შუქმოვო ოკეანეში
 სხივმოფინარ ხატთა წიაღში“.

ხოლო მშვენიერი-სულიერ სამყაროდან კვლავ სხეულში დაბრუნებისას იგი შემდეგ მანტრამს იმეორებს:

სხივმოფინარო ხატებანო, სულის შუქმოვო ოკეანე,
 დასტოვა სულმა თქვენი წიაღი,
 ყოფიერების გარსთა საუფლოში
 შეგნებულად შემოდის „მე“.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ზღვა, ოკეანე, როგორც ზეგრძნობადი, ასტრალურ-იმაგინატური სამყაროს სიმბოლო, ფიგურირებს აგრეთვე ქართულ ფრესკებზე. საკმარისია გავიხსენოთ სვეტიცხოვლის სამხრეთი კედლის მხატვრობა (XVII ს.), სადაც აპოკალიპსური მხეცი (რომელიც ზეგრძნობადი სამყაროს დემონური არსებაა) გამოსახულია ზღვაში, რომელშიც სხვა დემონური არსებებიც არიან. წმინდანები და მართალნი გამოსახულნი არიან ამ ზღვისაგან განკეცობებით, ე. ი. ზღვა აქაც გარდამავალი სფეროა საიქიოსი, მასზე უფრო მაღალი სფეროა სასუფეველი, ანუ წმინდანთა სამკვიდრებელი (აპოკალიპსისში ხომ წმინდანები ბროლის ზღვაში კი არ იმყოფებიან, არამედ მის ზეგით, იხ. გამოცხ. 4,2). სვეტიცხოვლის ხსენებული ფრესკა განსაცვიფრებელ მსგავსებას ამჟღავნებს პიერონიმუს ბოსხის ზემოხსენებულ ციკლთან, რომელიც თითქმის იმავე პერიოდშია შექმნილი. იგივე იალქნიანი გემები ზღვაში, იგივე თევზები, კენტავრული ტიპის არსებანი. თანაც აღსანიშნავია, რომ კედლის მხატვრობა, რომელიც შესრულებულია აპოკალიპსის თემაზე, სულაც არ მისდევს კანონიურ კლიშეებს, მასში მოცემულია სიმბოლოები, რომელთაც აპოკალიპსის ტექსტში არც ვხვდებით: მაგალითად, ბაბილონის მეძავი შვადთავიანი ცხოველის სახითაა მოცემული, რომელსაც ქალის თავი აქვს და გარს-შემორტყმულია ქალთევზებით, აპოკალიპსური მხეცი — შეიდთავიანი გველეშაპის სახით (ათი რქა გამოტოვებულია), ზომალდების მოცემაც გადახვევაა აპოკალიპსის სიუჟეტიდან (გავიხსენოთ ბოსხის ზომალდი).

ამგვარი ნათესაობა სვეტიცხოვლის ფერწერის მოტივებისა ფლამანდური ფერწერის მოტივებთან მიგვიბიძგებს საერთო იდეოლოგიურ საფუძველზე. ეზოტერულ ქრისტიანობაზე, რომელიც დასავლეთში ინკვიზიციის შიშით სააშკარაოზე გამოსვლას ვერ ბედავდა, ხოლო საქართველოში მთავარი საპატრიარქო ტაძრის კედლებს ამკობდა ეზოტერული შინაარსის გამოსახულებებით. აქედანაც ჩანს თუ რაოდენ ტოლერანტული იყო თვით ორთოდოქსული ქართული სამღვდელოება ეზოტერიზმისადმი შუა საუკუნეებში. ასე რომ, სულაც არ არის გასაკვირი, რომ ანტონი მკაცრ მართლმადიდებლობასთან ერთად ეზოტერული ქრისტიანობის იდეებს იზიარებდა.

თუ შუა საუკუნეთა დასავლეთში ინკვიზიცია სდევნიდა ეზოტერიზმს, XVIII—XIX საუკუნეებში ეს დევნა შესუსტდა. საქართველოში კი პირიქით: შუა საუკუნეებში სამღვდელოებას შემწყნარებლობა ახასიათებდა ეზოტერიზმისადმი, ვინაიდან ჯერაც ცოცხალი იყო არეოპაგიტული ტრადიცია. XVIII საუკუნის შუა წლებიდან კი იწყება კლერიკალური რეაქციის გაძლიერება და

ეზოტერიზმის დევნაც, როგორც ამას ვხედავთ რომანოზ მიტროპოლიტისა და ზაქარია გაბაშვილის მაგალითზე.

ამრიგად, ახლა ვგონებ ნათელია, თუ რომელ ოკეანეში მოგზაურობას უქმნის ანტონი დავით აღმაშენებელს. ნათელი უნდა იყოს ისიც, რომ ეზოტერულ-ქრისტიანული სიმბოლიკის გათვალისწინების გარეშე ფრიად გაჭირდება ქართული მწერლობის ძეგლების ზოგიერთი ბუნდოვანი და ძნელად გასარკვევი ადგილების ინტერპრეტაცია. ასე რომ, ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, „წარსდიდი აქათ უკეანედ უზომოდ“ ნიშნავს: გადადიოდი სააქაოდან („აქათ“) მიღმა სამყაროს მშვენიერი-სულიერ ოკეანეში, რომელიც უზომოა. უსასრულოა („უკეანედ უზომოდ“). ასე მიმართავს ანტონი შუა საუკუნეთა უდიდეს ადვოკატს, დავით აღმაშენებელს, რომელსაც მეფე-ხუცეს იოანეს უწოდებდნენ ჯვაროსნული ქრონიკები და რომლის ინიციაციურ და სასულიერო პრეროგატივებზე მეტყველებს ის, რომ სინას მთის წმ. ეკატერინეს მონასტერში XIX საუკუნეში აღმოჩენილ ხატზე იგი დახატულია არა სკიპტრის მპყრობლად, როგორც ყოველი მეფე და იმპერატორი, არამედ ეფუდის (სამღვდელმთავრო აღმის) მპყრობელად, რაც ძველ ებრაელ მღვდელმთავართა რეგალია იყო (იხ. В. Бенешевич, Христианский Восток, т. 1, 1912), ბიბლიური მეფე-მღვდელმთავრის, მელქისედეკის კვალობაზე. დავით აღმაშენებლის მეფური სამოსიც უჩვეულოა ამ ხატზე. მასზე გამოსახულია ცხრა ხე (რაც მიუთითებს იესიან-დავითიან მეფეთა თაობებზე) და ნახევარმთვარეები, რაც უთუოდ წმ. გრაალის ბარძიმის სიმბოლოა.

ახლა გავანალიზოთ „წყობილსიტყვაობის“ გამოთქმა: „მზისა სრბისათა დროთა სცვალეზღი დავით“. ერთის შეხედვით, გაუგებარია, ვით შეეძლო ადამიანს, თუნდაც დიდ მეფეს და ხელდასხმულს, მზის სრბის, ანუ ცაზე მზის ხილული გადაადგილების, დროთა შეცვლა? და თუ ეს მეტაფორაა. რას უნდა ნიშნავდეს იგი? აქ ვერ დაგვეხმარება ვერც საღვთისმეტყველო, ვერც ასტროლოგიური ცოდნა, თუ არ მოვიშველიებთ ეზოტერულ ინტერპრეტაციას. ხილული დაკვირვებისათვის ფიზიკური მზე-მნათობი ამოდის დილით აღმოსავლეთიდან და ჩადის დასავლეთით საღამო ხანს. ეს არის „მზის სრბის“ ჩვეულებრივი დრო. მაგრამ ეს დრო იცვლება, როდესაც ადვოკტი მზეს ჰკრეტს შუალამისას, ე. ი. მაშინ, როდესაც ცაზე ფიზიკური მზე არ ჩანს. ასე რომ, ადვოკტი ცვლის დროს მზის სრბისას: იგი დღის ნაცვლად ღამით ჰკრეტს მზეს. აი, რა იგულისხმება ანტონის „წყობილსიტყვაობაში“. „ღამისა მიმართ მზისა აღცისკრება“ არის ცისკრის გადატანა შუალამეზე, ოღონდ ნურვინ იფიქრებს. თითქოს აქ დრო იცვლება ობიექტურად, ასტრონომიულად. და ღამით ამოდის მეორე მზე, ისეთივე ფიზიკური, როგორც ჩვენი ხილული მზე-მნათობი. შუალამის მზის ხილვა სპირიტუალური, ნათელხილვითი ფაქტია, ეს არის ხილვა მზის სულიერი ასპექტისა სუბიექტურად, მაგრამ ამას გააჩნია ობიექტური რეალობა სპირიტუალური და არა ფიზიკური გავებით. აი, რას უწოდებს ანტონ კათალიკოსი „მზისა სრბისათა დროთა ცვალეზას“. „რომელი აღმოიკითხავენ, გულისხმა ჰყავნ!“ „წყობილსიტყვაობაში“ ანტონი ამბობს იოანე სინელზე, რომ მისი „კლემასი“ „ოცდაათთა კიბეთა აღიყვანს სიყვარულისადმი და შეაერთებს სიყვარულსა მას, უუთქუსა მზესა“. ამ უთქვი, ანუ გამოუთქმელი, მზის ხილვა მხოლოდ ღამით შეიძლება. ამ მზის

მხილველი იყო დავით აღმაშენებელი, ამ მზის ჰერეტას ესწრაფვიან აგრეთვე ვეფხისტყაოსნის გმირები.

ამრიგად, ჩვენ მიერ გაანალიზებული სტროფი „წყობილსიტყვაობისა“ ერთგვარი მხატვრული კომენტარია „მზიანი ღამის“ სტროფისა, თუმც არც რუსთველი და არც ვეფხისტყაოსანი არ არის ნახსენები. „მზიანი ღამის“ სტროფს და მის ანტონისეულ ინტერპრეტაციას ფასდაუდებელი მნიშვნელობა აქვს კიდევ ერთი საკითხის გარკვევისათვის.

მთელი სერიოზულობით ჯერ არ დასმულა საკითხი, თუ ვით უკავშირდება ვეფხისტყაოსანი ქართულ მითოლოგიას, ქართულ წარმოდგენებს სულზე. საიქიოზე, ზენა სამყაროზე. დღემდე მკვლევარნი იკვლევდნენ რუსთველისეული წარმოდგენების კავშირს სხვადასხვა ქვეყნის, სხვადასხვა ეპოქის რელიგიურ-ფილოსოფიურ მოძღვრებებთან და მითოლოგიებთან. ამასთან დაკავშირებით განხილულ იქნა ძველ ეგვიპტელთა, ძველ ბერძენთა, ძველ ინდოელთა, ქალდეელთა და სხვათა მითოლოგიური, ასტროლოგიური და ესქატოლოგიური შეხედულებანი. ჩვენში შესწავლილია, თუ ვით აირეკლა და გარდაისახა ვეფხისტყაოსანი და მისი გმირები ხალხურ შემოქმედებაში, გამოთქმულია აგრეთვე ჰიპოთეზები ვეფხისტყაოსნის ხალხური შემოქმედების წყაროდან აღმოცენების შესახებ, ხალხურ ეპოსთან მისი კავშირის შესახებ, მაგრამ ქართული მითოლოგიისა და ვეფხისტყაოსნის ურთიერთკავშირი ნაკლებად არის შესწავლილი.

როგორია ქართული მითოლოგიის მიხედვით მიღმა სამყარო, საიქიო? ქართულ მითოლოგიაში საიქიოს სხვადასხვა სფერო სხვადასხვაგვარად წარმოდგინება. ერთია სფერო, სადაც გარდაცვლილის სული წარდგება სამსჯავროს წინაშე, სადაც მის სულს სასწოროზე სწონიან, შემდეგ სული გაივლის ბეწვის ხიდზე, ხოლო ამ ბეწვის ხიდს ქვემოთ კუპრის ტბაა. ეს წარმოდგენა უფრო ეგვიპტურ წარმოდგენას ენათესავება, სადაც ოზირისი გვევლინება სასწოროთ ხელში.

მეორე, უფრო მაღალი სფერო, ქართული წარმოდგენის მიხედვით, არის სამოთხე, ედემის ბაღი, სადაც მზე, მთვარე და ვარსკვლავები ერთდროულად ანათებენ. ქართულ ფოლკლორში შემორჩენილია ლექსი, რომელიც ასახავს ამ წარმოდგენას:

„სიზმრადა ენახე ედემი აღმოსავლეთის ბაღშიო,
არის მზე, არის მთვარე, მრავალ ვარსკვლავი ცაშიო,
მივალ და ხეხილთ გაეხედე: ჩარეგბულა რიგშიო,
ზოგი მწიფს, ზოგი ყვავილობს, ზოგსა კუხენი ასხია“.

როგორც ვხედავთ, აქ დარღვეულია ფიზიკური სამყაროს ამსოფლიური ლოგიკა: მზე, მთვარე და ვარსკვლავები ერთდროულად, ერთად ანათებენ, ზეები სეზონურ ცვალებადობას არ ექვემდებარებიან. თან ეს მზე, ცხადია, ის მზე არ არის, რომელიც ამსოფლად ამოდის და ჩადის. ეს უთუოდ ის მზეა, რომელსაც შუალამისას ჰერეტდნენ მისტერიებში ნათელღებულნი.

მიუხედავად ქართული წარმოდგენის მონათესავეობისა ეგვიპტურ ტრადიციასთან, ვფიქრობთ, რომ მზის, მთვარისა და ვარსკვლავების ერთდროული ნათება საკუთრივ ქართული სპეციფიკა უნდა იყოს საიქიოს წარმოდგენისა

* „ძველი საქართველო“, II, თბ., 1913, გვ. 167.

(თუმცა „მკდართა წიგნში“ არის ერთი საკმაოდ ბუნდოვანი ადგილი, რომელიც სიტყვასიტყვით ასე ითარგმნება: „მომხადლე ჭვრეტა მზის დისკოსი და მთვარის ღმერთის ხილვისა განუწყვეტლივ, ყოველდღე“). აქ არ მოჩანს გარკვევით მზის დისკო მთვარესთან ერთად იხილვება თუ ცალ-ცალკე, მაგრამ ეს სტრიქონი თითქოსდა ეხმიანება ვეფხისტყაოსანს:

„დღისით და ღამით ვხედვიდე მზისა ელვათა კრთომასა“.

თუმცა დღისა და ღამის შეერთება ისე გარკვევით არსად მოჩანს, როგორც ვეფხისტყაოსანში. რუსთველოლოგიაში განხილულია თითქმის ყველა ქვეყნის სწავლა საიქიოს შესახებ, მაგრამ მზისა და მთვარის შეყრა, დღე ღამის შეყრა, ვგონებ, არსად უნდა გვხვდებოდეს.

მ. თარხნიშვილმა თავის „ქართული ეკლესიის ისტორიაში“⁷ ხსენებული ქართული წარმოდგენა დაუკავშირა ვეფხისტყაოსნის შემდეგ სტრიქონს:

„მოვა შემყრელი ყოველთა ერთგან დღისა და ღამისად“.

ამგვარი ინტერპრეტაცია ჩვენ მართებულად მიგვაჩნია. მართლაც, ვინ არის ერთგან შემყრელი დღისა და ღამისა? ეს არის სიკვდილი, რომელსაც წინა სტრიქონში ახსენებს ავთანდილი: „სცთების და სცთების სიკვდილსა ვინ არ მოელის წამისად“. მართლაც, ერთგან შეყრილი დღე-ღამე, გაერთიანებული დღე-ღამე — ეს არის ქართული წარმოდგენა სულეთისა, საიქიოსი, სადაც მზე, მთვარე და ვარსკვლავები ერთად ანათებენ!

იგივე წარმოდგენა უდევს საფუძვლად „ნესტანის წერილს“, სადაც ნესტანი ოცნებობს დღისით და ღამით მზისა ელვათა კრთომის ხილვაზე.

თავის უნივერსალობასთან ერთად რუსთველი უაღრესად ეროვნული, ქართული მოვლენაა, ამიტომ შეუძლებელია მისი კონცეფციები ღრმად არ იყვნენ დაკავშირებულნი ქართულ მითოლოგიურ ძირებთან და ზეპირსიტყვაობასთან. ჩვენი აზრით, საჭიროა უფრო საფუძვლიანი კვლევა ქართულ მითოლოგიურ წარმოდგენათა კავშირისა ვეფხისტყაოსანთან, მის სიუჟეტთან და პერსონაჟებთან.

ამრიგად, „მზიანი ღამის“ ხილვა ამსოფლიურ სინამდვილეში ადებტის მიერ, რომელმაც გაიარა ინიციაციის გზა, პარადიგმაა სულეთში გარდასულთა მიერ მზიანი ღამის ხილვისა, „დღისით და ღამით მზის ხილვისა“, რაც ანტიკურ მისტერიებში და ქართულ მითოლოგიაში ერთნაირად წარმოიდგინებოდა. ეს წარმოდგენა აირეკლა ვეფხისტყაოსანში, რომლის ავტორიც ნაზიარები იყო როგორც ანტიკური მისტერიების ენიციაციურ სიბრძნეს, ასევე ქრისტიანულ თეოსოფიას და თეოლოგიას შუასაუკუნეებისას; ამასთან მისი შთაგონების უდიდესი წყარო იყო ქართული მითოლოგია, რომლის მოტივებიც მაღალპოეტურად გარდაისახა ვეფხისტყაოსანში.

⁷ იხ. მ. თარხნიშვილი, ქართული ეკლესიის ისტორია, გ—1486.

„ვეფხისტყაოსნის“ პირველი მბეჭდავი მიქელ^{*}

ისტორიულ დოკუმენტთა მონაცემების საფუძველზე შესაძლებელი ხდება „ვეფხისტყაოსნის“ პირველი მბეჭდავის მიქელის ოჯახის წევრთა ბიოგრაფიული პორტრეტების გამოკვეთაც.

ჯერ ორიოდ სიტყვა მიქელის ძმების — გაბრიელისა და დიმიტრის შესახებ.

გაბრიელიც, მსგავსად მიქელისა, გვევლინება ხელნაწერთა გადამწერად და გამმართველად. კერძოდ, მას, იობისთან ერთად მდივანბეგ ორბელიშვილის დაკვეთით ბიბლია გადაუწერია. იმ დროს გაბრიელი სრულიად ახალგაზრდა ყოფილა. ხელნაწერის ანდერძი გვამცნობს: „ღმერთო, შეიწყალე ამისი დამწერი ცოდვილი მონა ქრისტესი, დედოფლის დეკანოზის შვილი ახალმოსწავლე მწერალი გაბრიელ...“⁴⁷. ანდერძშივე აღნიშნულია: „ღმერთო განაძლიერე ბატონი მდივანბეგი, მამა სულხანისა“.

მდივანბეგ ორბელიშვილის მოხსენიება, როგორც დამკვეთისა, სავსებით ბუნებრივია, მაგრამ აქვე გადამწერს საჭიროდ დაუნახავს იმის აღნიშვნაც, რომ „ბატონი მდივანბეგი“ სულხანის მამაა. რატომ დასჭირდა გადამწერს „ბატონი მდივანბეგის“ ერთი ვაჟის მოხსენიება, ისიც აუცილებლად სულხანისა? (მდივანბეგ ორბელიშვილს, სულხანის გარდა, ხომ კიდევ შვიდი ვაჟიშვილი ჰყავდა?!). ვფიქრობთ, ეს მხოლოდ იმაზე მიუთითებს, რომ გადამწერს ახლო მეგობრული ურთიერთობა უნდა ჰქონოდა სულხანთან და დიდი პატივისმცემელიც ყოფილიყო მისი. სხვათა შორის, იობი, რომელიც გაბრიელთან ერთად ხელნაწერის გადამწერად მოიხსენიება, უნდა იყოს მიქელისა და გაბრიელის ბიძაშვილი, ყაყას ძმა — იობი. იგი ფიგურირებს აბელისა და მისი ძმების მამულის განჩინების საბუთში⁴⁸.

ისტორიული დოკუმენტაცია მრავალ შემთხვევაში ერთად წარმოაჩენს ძმების — მიქელისა და გაბრიელის სახელებს. მიქელი საერო პირი ყოფილა, ხოლო გაბრიელი თავიდანვე სასულიერო პირად ჩანს. ამავე პერიოდში მიქელის საგვარეულოში, მის ბიძაშვილთა წრეში, მეორე გაბრიელიც მოჩანს, რომელიც აგრეთვე სასულიერო პირია. ქართული მწიგნობრობის საქმეში დამსახურება მიუძღვის მეორე გაბრიელსაც. ამ ორი გაბრიელის ერთმანეთისგან გამიჯვნისათვის უნდა გვახსოვდეს, რომ კარის დეკანოზის შვილი გაბრიელი (მიქელის ძმა) თავიდანვე გაბრიელის სახელით არის ცნობილი ისტორიულ დოკუმენტებში, ხოლო მეორე გაბრიელი ერისკაცობაში გარსევანი ყოფილა და დოკუმენტებში გარსევანყოფილ გაბრიელად იხსენიება.

* დასასრული. დასაწყისი იხ. მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1984, № 2.

⁴⁷ H-885.

⁴⁸ სკსა, ფ. 1449, საბ. № 424.

მიქელის ძმა გაბრიელი გარკვეულ პერიოდში კარის დეკანოზი გამხდარა. ვიდრე დეკანოზი გახდებოდა, იგი საბუთებში ხელმწიფის კარის მღვდლად იხსენიება. ჩვენამდე მოღწეულა გაბრიელის ხელით დაწერილი არაერთი ისტორიული დოკუმენტი, რომელთა თარიღებია 1682, 1703, 1705 და 1713 წლები⁴⁹. ამ პერიოდში გაბრიელი ჯერ კიდევ არ ყოფილა დეკანოზი. „წეკელმწიფის კარის მღვდელს პეტრეს შვილ გაბრიელს დამიწერია და მოწამეცა ვარ“, — აღნიშნულია 1713 წლის საბუთში.

უფრო გვიან გაბრიელი სიონის დეკანოზად იწოდება. ასე, 1720 წლის ერთი შეწირულების წიგნის დასასრულს ვკითხულობთ: „მე სიონის დეკანოზ გაბრიელს დამიწერია“⁵⁰. ამავე წელს სიონის დეკანოზ გაბრიელს დაუწერია სხვა საბუთიც⁵¹.

1721 წელს შედგენილი ერთი ნასყიდობის წიგნის დასასრულს აღნიშნულია: „დაიწერა სიგელი ესე კელითა სიონის დეკანოზის გაბრიელისათა“...⁵²

ირკვევა, რომ სიონის დეკანოზი გაბრიელი ასრულებდა კარის დეკანოზის მოვალეობასაც. ეს ჩანს კონსტანტინე მაჰმად ყული-ხანის წყალობის სიგელიდან, რომლითაც მას მამულის მფლობელობა განუახლებია გაბრიელ დეკანოზისათვის⁵³. საბუთში გაბრიელს ოფიციალურად ეწოდება კარის დეკანოზი. საბუთი თარიღდება 1720—1722 წლებით.

ცხადია, ისმის კითხვა, მაინც საიდან ჩანს, რომ ერთსა და იმავე პერიოდში მოღვაწე ორი გაბრიელისაგან კარის დეკანოზი სწორედ გაბრიელ პეტრეს შვილი (მიქელის ძმა) ყოფილა და არა გარსევანყოფილი გაბრიელი, რომელიც იესეს ძე იყო? საკითხის გასარკვევად გასათვალისწინებელია შემდეგი გარემოება. იმ დროს, როცა საბუთში ერთ გაბრიელს უკვე დეკანოზი ეწოდება (სიონის ან კარის), მეორე — გაბრიელ იესეს ძე მხოლოდ მღვდლად მოიხსენიება⁵⁴. ცხადია, დეკანოზად გაბრიელ პეტრეს შვილი უნდა ვივარაუდოთ.

გარსევანყოფილი გაბრიელი ცნობილი მესტამბეა ვახტანგ VI-ის სტამბაში. მისი სახელი, როგორც მესტამბისა და ტექსტის გამმართველისა, შემოუნახავს 1716—1722 წლებში გამოცემულ ხუთ წიგნს, მათ შორის 1722 წელს გამოცემულ „ქამნსაც“. გარსევანყოფილი გაბრიელი ამ გამოცემებში მოიხსენიება მხოლოდ მღვდლის და არა დეკანოზის ტიტულით, მაშინ როცა მეორე გაბრიელის 20-იან წლებში უკვე დეკანოზად ვხედავთ. ვფიქრობთ, ეს ფაქტიც ადასტურებს, რომ დეკანოზი გაბრიელ სწორედ პეტრეს შვილია.

იმ უდიდეს საქვეყნო უბედურებას, აღმოსავლეთ საქართველოს რომ დაატყდა თავს XVIII საუკუნის პირველი მეოთხედის დასასრულს და რომელსაც ეროვნული ცენტრალური ხელისუფლების კატასტროფა მოჰყვა შედეგად, როგორც ჩანს, ტრაგიკული გავლენა მოუხდენია ძმების — მიქელისა და გაბრიელის პირად ცხოვრებაზეც. საფიქრებელია, რომ მიქელი მსხვერპლადც შეეწირა საქვეყნო უბედურებას. მისი სახელი უკანასკნელად ერთ უთა-

⁴⁹ Ad-96021; სცსა, ფ. 1450, დანთ. 35, საბ. № 7; Sd-616; სცსა, ფ. 1449, საბ. № 1099.

⁵⁰ სცსა, ფ. 1449, საბ. № 2203.

⁵¹ სცსა, ფ. 1450, დანთ. 3, საბ. № 7.

⁵² სცსა, ფ. 1450, დანთ. 29, საბ. № 6.

⁵³ სცსა, ფ. 1449, საბ. № 2382.

⁵⁴ სცსა, ფ. 1451, წიგნი 2ა, საბ. № 294.

რილო დოკუმენტში გვხვდება, რომელსაც ნ. ბერძენიშვილი სავსებით მართებულად ათარილებს 1722—1723 წლებით⁵⁵. წიგნი თვით მიქელს დაუწერია („მე კელმწიფის კარის დეკანოზის შვილს მიქელს დამიწერია“). ამის შემდეგ წყდება მიქელის სახელის ხსენება ქართულ წყაროებში. ველარ ეპოულობთ მის სახელს ვერც ხელნაწერთა ბოლოს გადამწერთა ცნობებში, ვერც ისტორიულ დოკუმენტაციაში და ველარც ვახტანგ VI-ის თანმხლებ პირთა შორის რუსეთის ემიგრაციაში. გაქრა მიქელის ხსენება თვით საოჯახო საბუთებშიც, რაც მხოლოდ სიკვდილის შემდეგ შეიძლებოდა მომხდარიყო. სავსებით დასაშვებია, მიქელის სახელის გაქრობა იმ პერიოდში თბილისის თავზე დატრიალებულ უდიდეს ეროვნულ უბედურებას დაეუკავშიროთ. ცნობილია, რომ 1723 წელს კონსტანტინე მაჰმად ყული-ხანის სისხლიანი ავანტიურების შედეგად თბილის-ქალაქი ლექთა სათარეშოდ იქცა. ამ წლის გაზაფხულზე მრავალგზისი იერიშისა და შიდა ღალატის შედეგად კონსტანტინემ თბილისი აიღო და აიკლო. მაჰმად ყული-ხანთან „ვახტანგის დამარცხების შემდეგ ოსმალები ქართლში შემოიჭრნენ და 1723 წლის ივნისში თბილისს მოადგნენ. კონსტანტინემ უბრძოლველად დათმო ქალაქი. თურქებმა დაიპყრეს ქვეყანა და იქ თავიანთი წესრიგის დამყარება დაიწყეს“⁵⁶.

სწორედ 1723 წლის სისხლიან ტრაგედიებს ემსხვერპლა ვახტანგის სტამბაც. ვინ იცის, იქნებ ქართული სტამბის იავარყოფასაც შეეწირა ღვაწლმოსილი მესტამბე და პირველ გამოცემათა ამაგდარი მუშაკი მიქელ? იქნებ ქართულ სტამბას, მწიგნობრობის ამ ახალ დიდ კერას ხმალშემართული იცავდნენ მისი მუშაკნიც და სწორედ ქართული სტამბის ჩაქცეულ კედლებთან და ცეცხლმოდებულ კარიბჭესთან დაიღვარა პირველ მესტამბეთა, მათ შორის მიქელის სისხლიც?

მძიმე ხვედრი ხვდომია წილად მიქელის ძმას გაბრიელ დეკანოზსაც. იმ საშინელი რბევა-აწიოკების ჟამს, თბილისს რომ დაატყდა თავს ლექთა და ურუმთაგან, დაუტყვევებიათ გაბრიელ დეკანოზიც. სიონის დეკანოზი სწორედ სიონის აკლების დროს შეუპყრიათ. გაუტაცნიათ სიონის ღვთისმშობლის ხატიც. ხატის გატაცებისა და სიონის დეკანოზის დატყვევების შესახებ ცნობას გვაწვდის იესე ტლაშაძეც თავის „კათალიკოს-ბაქარიანში“. იესე ტლაშაძე სახელდებით არ ასახელებს, მაგრამ ხოტბით მოიხსენიებს დატყვევებულ დეკანოზს:

გააღეს კარი ციხისა, გამოსქდა ციხის თათარი,
იმათ გატეხეს სიონი, აიკლეს ბევრი ფართარი,
სიონის ხატი წაიღეს, არავინ იცის სად არი,
და დატყვევდა დეკანოზიცა, კაცი წმინდათა სადარი.

იესე ტლაშაძისავე ცნობით სიონის დეკანოზი კათალიკოსს დაუხსნია, ხატი კი დაკარგულა... იესე ტლაშაძე საქართველოდან 1724 წელს წავიდა სტამბოლს (დომენტი კათალიკოსთან ერთად). ცხადია, ხატის შემდგომი ბედის ამბავი მან არ იცის.

ამავე ვითარების შესახებ ვახუშტი ბატონიშვილი შემდეგს გვაუწყებს: „ხოლო მისცეს მაჰმად ყული-ხანს ქალაქი და შევიდნენ ლეკნი, იავარ-ყენეს

⁵⁵ Hd-2000. იხ. დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, I, ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, თბ., 1940, გვ. 201.

⁵⁶ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, თბ., 1973, გვ. 420.

და მრავალნი ტყუე-ყვნეს. ეგრეთვე გამოვიდნენ მცველნი ციხისა თათარნი და დაწუეს და შემუსრეს ხატი ყოვლად წმიდისა ღმრთის მშობელისა სიონისა... სისხლი მართალთა დაითხია ურჯულოთაგან... ქკსა ჩლკგ, ქარ. უია“⁵⁷.

ამ ელექტა-აწიოკების შესახებ ცნობები შემოუნახავს ისტორიულ დოკუმენტაციასაც. 1724 წლის ერთ-ერთ დოკუმენტში ვკითხულობთ: „...ქკა აოხრებისა ლექთაგან სიონისა ეკლესიისა და შდ ურუმთაგან ქალაქისა და ქთლისა დაპყრობისა...“⁵⁸ ჩვენამდე მოღწეულა თვით გაბრიელ დეკანოზის ანდერძიც, შედარებით გვიან, 1737 წელს შედგენილი, რომელშიაც იგი მოიხსენებს თავისი ადრინდელი დატყვევების ამბავსაც: „...მერმე ქამთა ვითარებისაგან და ქვეყნის არეულობისაგან ოდეს ლექთა, ურუმთა და ყიზილბაშთა ქვეყნები მოახრეს (sic.), იმ დროს მეც ლექთ დამიჭირეს და დაღესტანში დამატყოვეს და დიდს გაჭირებაში ვიყავ და მაშინ კიდემ უფრო დიდის სასოვეებით აღთქმით პირობით და გულს მოდგინებით შევწირეთ მლთითა და წმინდის ნინოს მადლითა იმ დიდის შეჭირვებისა და გაუძლებელის ტყვეობისაგან ამ წმინდის ნინოს მადლით დეიხსენ...“⁵⁹ მაგრამ აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ იგრძნობა ერთგვარი წინააღმდეგობაც მოყვანილი დოკუმენტისა და იესე ტლაშაძის ცნობებს შორის. დოკუმენტის ცნობით გაბრიელ დეკანოზი ლექებს შეუპყრიათ და დაღესტანში წაუყვანიათ, იქ მას დიდი ტანჯვა-განსაცდელი გამოუვლია და შემდეგ დაუხსნია თავი. იესე ტლაშაძის ცნობით კი სიონის დეკანოზი აქვე დაუხსნია დომენტი კათალიკოსს („ის ზომ ორ თუმნათ დაიხსენ, ხატი კი დაიკარგაო...“). ცხადია, უპირატესობა დოკუმენტის ცნობას უნდა მივანიჭოთ. იესე ტლაშაძეს თუმცა სცოდნია უეჭველი ფაქტი დეკანოზის დატყვევებისა, მაგრამ შესაძლოა სწორი ცნობები არ ჰქონოდა მისი განთავისუფლების შესახებ. დოკუმენტის ცნობა, რომელსაც თვით გაბრიელ დეკანოზი წერს, ცხადია, ყოვლად უეჭვოა. არც ისაა გამორიცხული, იმ საშინელ აწიოკებათა ქამს გაბრიელ დეკანოზი ორჯერ დაეტყვევებინოთ. პირველად, შესაძლოა, მართლაც დომენტი კათალიკოსს დაეხსნა იგი, როგორც იესე ტლაშაძე გვამცნობს, ხოლო მეორედ — უმძიმესი ტყვეობა ხედომოდა წილად დაღესტანში. ასეა თუ ისე, გაბრიელ დეკანოზს ბოლოს კვლავ სამშობლოში ვხედავთ. სხვათა შორის, როგორც ჩანს, მოგვიანებით დეკანოზი გამხდარა გაბრიელ იესესძეც. კერძოდ, 1748 წლის ერთ-ერთ ცნობაში მოხსენიებული გაბრიელ დეკანოზი სწორედ იესეს (და არა პეტრეს) ძე უნდა იყოს. 1748 წლის საეკლესიო კრების დადგენილებას ხელს აწერენ ერეკლე მეფე, ანტონ კათალიკოსი, ზაქარია ხუცესი და სხვანი, მათ შორის „გაბრიელ დეკანოზი, მეფეთა მოძღვარი“⁶⁰. აქ რომ სწორედ გაბრიელ იესეს ძე იგულისხმება, ამას შემდეგი გარემოება გვაფიქრებინებს: 1754 წელს სიონის დეკანოზი ნიკოლოზი თავის თავს გაბრიელ დეკანოზის ძედ მოიხსენიებს⁶¹. ამავე დროს იესე ოსეშვილის ცნობის თანახმად ნიკოლოზ დეკანოზი მისი ბიძაშვილია; ხოლო თუ ეს ასეა, ცხადია, ნიკოლოზი და იესე ძმათა შვილებად უნდა ვიგულისხმოთ. მართლაც, მათი მამები — გაბრიელი და ოსე — ძმები იყვნენ და ამავე დროს ეს პირნი იყვნენ იესე დეკანოზის ვაჟებიც.

⁵⁷ ვახუშტი ბატონიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 503—504.

⁵⁸ სცა, ფ. 1451, დავთ. 1,2, საბ. № 54.

⁵⁹ სცა, ფ. 1449, საბ. № 2883.

⁶⁰ Q-412.

⁶¹ H-1246.

ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილთა (მიქელისა და მის ძმათა) ჩამოთვლის მწკრივში ისტორიული დოკუმენტაცია გაბრიელის შემდეგ დიმიტრის სახელს წარმოაჩენს. დიმიტრიც დიდად განსწავლული პირი და ძმათა მსგავსად მუხრან-ბატონ ბაგრატივანთა უერთგულესი ყოფილა. მას თავიდანვე არჩილ მეფის სამსახურში ვხედავთ. არჩილს თან ჰხლებია იგი რუსეთშიაც. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ისაა, რომ სწორედ დიმიტრი ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილის სახელთან დაკავშირებული მასალებით ხდება შესაძლებელი გარკვევა ერთი უაღრესად მნიშვნელოვანი საკითხისა, ქართული მწიგნობრობის ისტორიაში დიდად ნაღვაწი წრის — ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილთა გვარის საკითხისა.

ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილს დიმიტრის 1702 წელს გადაუწერია არჩილ მეფის მიერ რუსულიდან ქართულად ნათარგმნი „მართლმადიდებელი აღსარება“. როგორც ცნობილია, არჩილი 1699 წელს საბოლოოდ გადასახლდა რუსეთს, საიდანაც აღარც დაბრუნებულა. საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებას ჩამოშორებული არჩილ მეფე დიდ მწიგნობრულ მუშაობას აჩაღებს რუსეთში. ცნობილია, რომ არჩილმა პირველმა ჩაუყარა საფუძველი ქართულ სტამბას მოსკოვში და არჩილის ქართულ სტამბაში 1705 წელს დაიბეჭდა „დავითნი“. ცხადია, არჩილს უნდა ჰყოლოდა ერთგული და დიდად განათლებული მწიგნობარი თანაშემწენი, სტამბის განსწავლული მუშაკნი, სარედაქციო საქმეში მისი შემწენი. საფიქრებელია, რომ სწორედ ერთი იმათგანი უნდა ყოფილიყო ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილი დიმიტრიც, მიქელის ძმა. დიმიტრის მიერ გადაწერილ ხელნაწერს („მართლმადიდებელი აღსარება“), შემდეგი ანდერძი დაუცავს: „ადიდე ღმერთო ორსავე ცხოვრებასა ძე მეფის ვახტანგის, მეფე მორწმუნე პატრონი არჩილ, რომელმან იწება წიგნისა ამის რუსულისგან ქართულად გარდმოლება, თვთ იყო კეთილად წიგნისა ორსავე ქართულისა და რუსულისა სწავლულ და მთარგმნელ. დაიწერა ქორანიკონსა დასაბამითგან აქამდე გარდასრულსა წელსა შუდიათას ორას ათსაჲ, კელითა ფრიად ცოდვილის კარის დეკანოზის შვილის დიმიტრისათა, ქალაქსა დიდსა მოსკოვს, მპყრობელობასა პეტრე ალექსი შვილისასაი“⁶².

დიმიტრის გადაუწერია აგრეთვე „დავითნიც“⁶³. ვინაიდან 1705 წელს სწორედ „დავითნი“ დაიბეჭდა არჩილის სტამბაში, საფიქრებელია, რომ ამ ფაქტისაგან შორს არ იქნებოდა მოსკოვში არჩილთან მყოფი „დავითნის“ გადამწერი და, მაშასადამე, სარედაქციო სამუშაოებისათვის ყველაზე უფრო შესაფერი პირი — ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილი დიმიტრი. ანდერძი ხელნაწერისა გვამცნობს: „სრულიქნა წმიდაი ესე დავითნი კელითა ფრიად ცოდვილისა ქართველის ბატონის შანაოზ[ის] დეკანოზის შვილის სხლით დიმიტრისითა“. ამრიგად, თუ თბილისში ვახტანგ მეექვსის სტამბაში სწავლულ თანამშრომლად, რედაქტორ-კორექტორად ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილი მიქელი გვევლინება, გვაქვს საფუძველი უფრო ადრე მოსკოვის ქართულ სტამბაში არჩილის თანაშემწეთა შორის მიქელის ძმა ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილი დიმიტრი ვივარაუდოთ.

1703 წელს დიმიტრის „სამოციქულო“ გადაუწერია. სწორედ ამ ხელნაწერს შემოუნახავს ანდერძი, რომელიც გვამცნობს ხელმწიფის კარის დე-

⁶² H-83.

⁶³ S-3626.

კანოზის შვილთა გვარს. ნათელი ხდება გვარი მიქელ რუსთველოლოგისა და ქართული მწიგნობრობის ისტორიაში დიდად ამაღლებული წრის, ქართული სტამბის მესაძირკველთა ერთი წრისა.

ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილნი გვარად კავკასიძენი ყოფილან. ამის შესახებ ცნობა მოწოდებულია თვით ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილის დიმიტრის ანდერძში, მაგრამ ვიდრე წინასწარ არ გამოვეყვით ამ დიმიტრის ვინაობას, საერთოდ მიქელის ოჯახის წევრთა — მამისა და ძმათა სახელებსა და ტიტულაციას, ცხადია, შეუძლებელი იქნებოდა მათი გვარის დადგენა. შესაძლებელი გახდა მოძიება ცნობისა, სადაც აღნიშნულია ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილის დიმიტრის გვარი, მაგრამ ამ ცნობას მხოლოდ მაშინ ენიჭება გადამწყვეტი მნიშვნელობა მიქელის გვარის გასარკვევად, როცა წინასწარ დოკუმენტურად დადგენილია, რომ საქმე სწორედ მიქელის ძმას დიმიტრის შეეხება და არა იმავე პერიოდში მოღვაწე ამავე სახელის მქონე სხვა რომელსამე პირს. იგივეობის ნიშნის დასმა ისტორიულ დოკუმენტებში მოხსენიებულ პირთა შორის უდიდეს და უჩინარ წინასწარ სამუშაოს გულისხმობს. ამ სამუშაოთა შესრულების შემდეგ კი სრულიად უეჭვო ხდება ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილთა გვარი — კავკასიძე.

„სამოციქულოს“ შემდეგი ანდერძი შემოუნახავს. „დიდებაი ღმერთსა ყოვლისა არარსისა დამაარსებელსა, რომელისა ძლით სრულ ვყავ წმიდაი ესე წიგნი აპოსტოლე(!) აღწერა საქართველოს კელმწიფის კარის დეკანოზის პეტრეს შვილმან, ფრიად ცოდვილმან და ყოველთა მწერალთა უმრწემესმან, კავკასიძემ დიმიტრიმ ქალაქსა დიდსა სამეფოსა მოსკოვს, მპყრობელობასა პეტრე აღექსის შვილისასა, ქკს ტეა, ნოენბრის გასულს ით“⁶⁴. ცნობაში წარმოჩენილია მიქელის ოჯახის სრული ტიტულაცია („საქართველოს კელმწიფის კარის დეკანოზის პეტრეს შვილმან“) და, ცხადია, საძიებელი გვარიც ყოვლად უეჭვოა.

ახლა, როცა ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილთა გვარი ნაპოვნია, შესაძლებლობა გვეძლევა თვით კავკასიძეთა დოკუმენტური მასალებით შევამოწმოთ დასკვნათა სისწორე. გარდა ამისა, ნათელი ეფინება ლიტერატურის ისტორიისათვის დიდად საინტერესო და დღემდე გაურკვეველ ორ საკითხსაც. ერთი — ირკვევა ზუსტი ვინაობა და მთელი სისრულითაც წარმოჩინდება ბიოგრაფიული პორტრეტი XVIII საუკუნის ისტორიულ დოკუმენტაციაში მრავალგზის სახელდებული პირის, ცნობილი მწიგნობრის, გადამწერისა და რედაქტორის, მუხრან-ბატონ ბაგრატიონთან კარზე დიდად ნამსახურის, ვახტანგ VI-ისა და ბაქარის მდივნის, მათივე ამაღლის წევრის რუსეთს და იქ მწიგნობრული საქმიანობის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენლის — მელქისედეკ კავკასიძისა. ამგვარად, ჩვენს ცოდნაში აღსდგა ნათესაური ხაზი XVIII საუკუნის ორი მწიგნობრის — მიქელ და მელქისედეკ კავკასიძეებისა. მელქისედეკი მიქელის ძმისწული და მისი ოჯახის გაუყრელი წევრია.

ზემოთ მიქელის ოჯახის საბუთებში მრავალგზის წარმოვაჩინეთ მელქისედეკი.

ვიცოდით ისიც, რომ მელქისედეკი იყო მიქელის ადრე გარდაცვლილი ძმის, აბელის ვაჟი.

⁶⁴ H-971.

ამავე დროს დამოუკიდებლად ამისგან ცნობილი იყო ვახტანგ VI-ისა და ბაქარის კარზე დიდად წარმოჩენილი მდივან-მწიგნობარი, შემდეგ მათივე თანმხლები რუსეთის ემიგრაციაში, ბაქარის შვილის — ლევან ბატონიშვილის აღმზრდელ-მასწავლებელი, გადამწერი და რედაქტორი მელქისედეკ კავკასიძე. მაგრამ საკითხის არსი მაინც გაურკვეველი რჩებოდა. ამ ორ პირს, ორ მელქისედეკს შორის იგივეობის ნიშნის დასმა შეუძლებელი იყო, ვიდრე მიქელის გვარს, მისი ოჯახის ისტორიასა და მის წევრთა ბიოგრაფიულ პორტრეტებს არ გამოგვეთვლით. ახლა სავსებით აშკარაა — მელქისედეკ კავკასიძე მიქელის ოჯახისა და თვით მიქელის მიერ შვილად აღზრდილი პირია. მაგრამ მთავარი ისაა, რომ მიქელი და მელქისედეკი არა მხოლოდ ერთი ოჯახის წევრნი, არამედ ერთი მწიგნობრული სკოლის წარმომადგენელიც უნდა იყვნენ. რაკი ობლად დარჩენილი ბავშვი შვილივით აღუზრდია მიქელის ოჯახს, ე. ი. ბიძებს, საფიქრებელია, პირველი მწიგნობრული წერტნაც სწორედ მიქელის ოჯახში, შესაძლოა თვით მიქელისაგანაც მიეღო. ყოველ შემთხვევაში, რედაქტორულ საქმიანობაში მელქისედეკის პირველ მწვრთნელად უთუოდ ბიძა მიქელი უნდა ვივარაუდოთ. ამდენად, ცხადია, სავსებით საფუძვლიანია მათი რედაქტორული მეთოდის ერთგვარობაზე ყურადღების გამახვილება. თავისი რედაქტორული მეთოდის შესახებ ზოგიერთ ცნობას თვით მელქისედეკი გვაწვდის. ცხადია, ამ მეთოდის შემუშავების საქმეში ივარაუდება მიქელის ღვაწლიც. ამიტომაც, ვფიქრობთ, მელქისედეკის რედაქტორული მეთოდის წარმოჩენა შესაძლებლობას მოგვცემს თვით მიქელის რედაქტორული მეთოდის შესახებაც გავითვალისწინოთ ზოგი რამ.

მეორე საკითხი, რომელსაც ნათელი ეფინება ხელმწიფის კარის დეკანოზთა და მათ მემკვიდრეთა ვინაობის გარკვევის შემდეგ, იესე ოსეშვილის გვარას საკითხია. აშკარა ხდება, რომ იესე ოსეშვილი, ავტორი XVIII საუკუნის ცნობილი მემუარული თხზულებისა, რომელიც აგრეთვე წარმოადგენს დიდად მნიშვნელოვან საისტორიო წყაროსაც შესაბამისი ეპოქისა, გვარად კავკასიძე, ხელმწიფის კარის დეკანოზთა ოჯახური წრის ერთ-ერთი გვიანდელი წარმომადგენელი ყოფილა. ამ საკითხის გარკვევა დიდად მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ მიქელის ოჯახურ-ნათესაური წრის გამოკვეთის თვალსაზრისით, არამედ თვით იესე ოსეშვილის თხზულების ისტორიულ-ლიტერატურულ საკითხებთან დაკავშირებითაც. როცა ნათელი ხდება იესე ოსეშვილის წინაპართა გვარი და ვინაობა, მათი პოლიტიკური პოზიციები ისტორიულად, სხვა ფასი ედება თვით თხზულებაში წარმოდგენილ არაერთ ცნობასაც. ამ საკითხს ქვემოთ კვლავ დავუბრუნდებით, ახლა კი გადავხედოთ საკუთრივ კავკასიძეთა ისტორიულ საბუთებს და ვნახოთ, მოიხსენიებიან თუ არა ამ გვარით მიქელის წინაპარნი. ამავე დროს უნდა გვახსოვდეს ერთი რამ: მიქელის წინაპართა, კერძოდ, მისი მამის (პეტრეს) და ბიძის (დავითის) გვარით მოხსენიება საბუთებში ძალიან იშვიათია, რადგან გვარის მაგივრობას მათ უწევდათ მყარად გამოკვეთილი ტიტული — ხელმწიფის კარის დეკანოზი. მაინც იძებნება ზოგიერთი საბუთი, რომლებიც სწორედ კავკასიძის გვარით მოიხსენიებს ხელმწიფის კარის დეკანოზთა ოჯახის წევრებს.

ჩვენ ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ მიქელის მამის, პეტრე დეკანოზის უწინარეს ხელმწიფის კარის დეკანოზი ყოფილა მისი უფროსი ძმა დავითი. აღვნიშნეთ აგრეთვე, რომ ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილთა ერთ-ერთი

ბიძაა დავითის უფროსი ძმა მოსე. და აი, იძებნება საბუთები, რომლებიც კავკასიძის გვარით მოიხსენიებს სწორედ ამ პირთ.

ჩვენამდე მოღწეულა დედანი XVII საუკუნის ერთ-ერთი ისტორიული დოკუმენტისა, რომელშიაც სახელდებით იხსენიება „ბატონის კარის ხუცესი“ დავით კავკასიძე. 1667 წელს („ტნე“) დავით კავკასიძე წერს ოთარ არაგვის ერისთავის ერთ საბუთს. საბუთის ბოლოს შემონახულა ცნობა: „დაიწერა მტკიცე და შეუცვალელებელი ესე სიგელი ქქსა ტნე კელითა ბატონის კარის ხუცის კავკასიძის დავით მღდლისითა“⁸⁵. სრულიად უეჭვოა, რომ საქმე სწორედ მიქელის ბიძას, პეტრე დეკანოზის უფროს ძმას, დავით კავკასიძეს შეეხება. 1667 წელს, როგორც ზემოთ ვაჩვენეთ, სწორედ დავითი იყო ხელმწიფის („ბატონის“) კარის დეკანოზი.

ოთარ არაგვის ერისთავი, ვის საბუთსაც დავით კავკასიძე წერს, ვახტანგ V-ის უერთგულესი პირი ყოფილა. სწორედ მას ეყრდნობოდა მეფე ზაალ არაგვის ერისთავთან დაპირისპირების ჟამს. როგორც ჩანს, მეფის უერთგულეს თავადებთან ახლო ურთიერთობა ჰქონია დავით კავკასიძესაც.

ერთ-ერთ საბუთში კავკასიძის გვარით მოიხსენიება დავით და პეტრე დეკანოზთა ადრე გარდაცვლილი ძმა — მოსეც. იმავე საბუთიდან ირკვევა, რომ მათ ადრე ჰყოლიათ კიდევ ძმა საბაც, რომლის შვილებია იოვანე და სესია: „ესე ამიერ უკუნისამდე ჟამთა და ხანთა გასათავებელი, მტკიცე და უცვალელებელი ესე ნასყიდობის წიგნი და სიგელი დაგიწერეთ და მოგართვით ჩვენ კავკასიძემ მოსემ, ჩემა ძმისწულმა საბას შვილმა იოვანემ და სესიამა... და მე ბატონის დედოფლის შინაყმას მთავარდიაკონ იოკიმეს დამიწერია და მოწამეცა ვარ ამისი“⁸⁶.

საბუთი უთარილოა, მაგრამ სრულიად აშკარაა, რომ იგი XVII საუკუნის პირველ ნახევარში, შუა წლებამდე შედგენილი უნდა იყოს. ამას შემდეგი ფაქტორი ადასტურებს: საბუთის გამცემი მოსე კავკასიძეა, იგი კი 1651 წელს უკვე გარდაცვლილი ჩანს. ზემოთ მოვიყვანეთ მარიამ დედოფლის მიერ ხელმწიფის კარის დეკანოზის ოჯახისათვის 1651 წელს მიცემული წყალობის წიგნის ტექსტი. მასში დასახელებულია ხელმწიფის კარის დეკანოზი დავითი, მისი ძმები პეტრე, ზაქარია და მხატვარი. მოსე და საბა საბუთში აღარ მოიხსენიებიან; ცხადია, ისინი ამ დროს უკვე აღარ არიან ცოცხალთა შორის.

კავკასიძე მესხური გვარია. მოგვიანებით ისინი მესხეთიდან ქართლს გადმოსულან. კავკასიძე ძველ მთავართა გვარი ყოფილა. ვახუშტი ბატონიშვილი თავისი შრომის იმ ნაწილში, რომელსაც ეწოდება „მთავართა გუართათჳს“, გვაუწყებს: „ხოლო გუარნი მთავართა მათ ძუელთანი ესენი არიან“... ჩამოთვლილია მრავალი გვარი („ბაღუაში, რომელი იყო ლიპარიტისძე“, მარუშისძე, კახაბერიძე, ორბელიანი, ქაჩიბაძე, ვარდანიძე, გამრეკელი, სამძავარი, ჩოლოყაშვილი, შარვაშიძე, ჭაყელი და სხვ.) და მათ შორის კავკასიძეც.

მიქელის ოჯახის წარმომადგენელნი საბუთებში ძირითადად აზნაურებად იწოდებიან.

თავის მესხურ წარმომავლობაზე მიუთითებდა მელქისედეკ კავკასიძეც ერთსტროფიან ლექსში, რომელიც მას მის მიერვე გადაწერილ ვახტანგ VI-ის კრებულისათვის დაურთავს. ძველ ცნობებში იძებნება არაერთი კავკასიძე,

⁸⁵ სქსა, ფ. 1448, საბ. № 8904.

⁸⁶ სქსა, ფ. 1450, დავთ. 14, საბ. № 95.

ხელმწიფის კარის დეკანოზთა ოჯახის წევრებზე გაცილებით ადრე მცხოვრები პირნი, მაგრამ მათი ვინაობისა და მოღვაწეობის სახის დადგენა დღეს ვეღარ ხერხდება⁶⁷.

ძმათა კავკასიძეთა, ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილთა, ცხოვრებისა და მოღვაწეობის სურათი სრულად არ იქნება წარმოდგენილი, თუ მათსავე გვერდით არ წარმოჩნდა ბიოგრაფიული პორტრეტი მელქისედეკ კავკასიძისაც.

მელქისედეკ კავკასიძე ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილთა ოჯახის ეს წევრია, რომელსაც წილად ხვდა ბოლო გზაზედაც ერთგულად ემსახურა ვახტანგ მეექვსისა და ბაქარისათვის. ვახტანგისა და ბაქარის თანმხლებ პირთა შორის რუსეთის ემიგრაციაში საფიქრებელია, რომ ვიხილავდით მიქელისა და გაბრიელის სახელებსაც, მაგრამ მიქელი ცოცხალთა შორის აღარ იყო 1724 წელს, ხოლო გაბრიელი ლექთა ტყვეობაში იტანჯებოდა დაღესტანს... როგორც ბიძათა, ისე საკუთარი მოვალეობა მეფეთა წინაშე აღუსრულებია მელქისედეკს.

მელქისედეკ კავკასიძის სახელს დოკუმენტებში პირველად 1704 წელს ეპოულობთ („ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილს მიქელს, გაბრიელს, დიმიტრის, იოსებს და მელქისედეკს“⁶⁸). თარიღობრივად მეორე ჩვენთვის ცნობილი დოკუმენტი, რომელიც მელქისედეკის სახელს მოიხსენიებს 1712 წელს განეკუთვნება⁶⁹, ხოლო უკანასკნელად ქართული წყარო 1763 წელს წარმოაჩენს მის სახელს. რაკი აბელის ნაცვლად მიიღო მელქისედეკი მიქელის სახელმა, დოკუმენტებში მას ეწოდება არა მხოლოდ ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილი, არამედ პეტრეს შვილიც („... პეტრეს შვილებს მიქელს, გაბრიელს, დიმიტრის, იოსებს და მელქისედეკს...“⁷⁰). მელქისედეკი ძმათა გაუყრელ ოჯახში ერთ-ერთი საძმო წილის მეთათურია.

ჩვენამდე მოღწეულა მელქისედეკ კავკასიძის ბრწყინვალე კალიგრაფიული ხელით დაწერილი მრავალი ისტორიული საბუთი, მათ შორის სამეფო სიგელებიც. მელქისედეკის ხელი წააგავს მიქელის ხელს, მხოლოდ უფრო სტილიზებულია.

მელქისედეკ კავკასიძე ვახტანგ VI-ისა და ბაქარის სამეფო კარზე დიდად პატივდებული პირია. 1724 წელს მას მდივნობა მიუღია. შემონახულა ვახტანგ VI-ის სიგელიც, რომლითაც იგი მდივნობის სახელოს სწყალობს მელქისედეკ კავკასიძეს: „ნებითა და შეწევნითა ღმთისათა ჩვენ ღმთივ აღმატებულმა ღმთივ დამყარებულმა და ღმთივ ცხებით გვირგვინოსანმა იესიან დავითიან სოლომონიან პანკრატოიანმა და ყოვლისა საქართველოსა თვითმპყრობელმან მეფეთ მეფემ პატრონმა ვახტანგ და თანამეცხედრებმა ჩვენმა ჩერქეზთ ბატონის ასულმა დედოფალთ დედოფალმა პატრონმა რუსუდან, პირმშომა და სასურველმა ძემან ჩვენმან პატრონმან მეფემ ბაქარ და პატრონმა გიორგიმ ესე ამიერ უკუნისამდე უამთა და ხანთა გასათაეებელი მტკიცე და ყოვლითურთ უცვალებელი და საბოლოოდ გამოსადეგი წყალობისა მამულისა და სახელოს წიგნი და სიგელი შეგიწყალეთ და გიბოძეთ თქვენ ჩვენსა ერთგულსა და წე-

⁶⁷ იხ. პინაწერები A-97 და A-144 ხელნაწერებისა.

⁶⁸ Qd-9604.

⁶⁹ Hd-842.

⁷⁰ Qd-961.

სისაებ ნამსახურსა და მრავალ გვარად გარჯილსა ყმასა კარისა ჩვენისა დე-
კანოზის შვილს აზნეურიშვილს კავკასიძეს აბელის შვილს მელქისედეგს და
ძმასა შენსა გიორგის... შეგიწყალეთ და გიბოძეთ სახელო ჩვენის კარის მდივ-
ნობა და ჩვენი სახასო არადეთს გლეხები... ქკს უიდ ქრისტეს აქათ ჩლვე.
ვახტანგ. რუსუდან⁷¹.

მელქისედეკის პიროვნების გასათვალისწინებლად განსაკუთრებით მნიშვნე-
ლოვანია ბაქარის 1728 წლის წყალობის სიგელი. ამ სიგელს შემოუნახავს
ზოგიერთი მეტად საინტერესო ცნობა მელქისედეკის ბიოგრაფიის შესახებ.
ირკვევა, რომ მელქისედეკი სიყრმიდანვე ბაქარის უახლოესი პირი. მისივე
თანშეზრდილი ყოფილა. ცხადია, იგულისხმება, რომ ხელმწიფის კარის დე-
კანოზთა ოჯახის წევრები დაახლოებულნი უნდა ყოფილიყვნენ სამეფო ოჯა-
ხის წარმომადგენლებთან. მძიმე ვითარებასა და შეჭირვებაში მელქისედეკი
ყოფილა ბაქარის განუშორებელი მხლებელი. ამ დოკუმენტში ერთხელ კიდევ
ვპოულობთ იმის დადასტურებას, რომ მელქისედეკის ოჯახის წევრები (ე. ი.
მამა-პაპა და ბიძანი) თავიდანვე უერთგულესი მისანდონი ყოფილან მუხრან-
ბატონ ბაგრატიონებისა. საბუთში აღინიშნება თვით არჩილ მეფის წყალობაც
ამ ოჯახის მიმართ⁷²: „ნებითა და შეწყენითა ლთისათა... მეფემ პატრონმა
ბაქარ და ძმამან ჩუენმა ბატონიშვილმა პატრონმა გიორგიმ ესე ამიერ უკუ-
ნისამდე ჟამთა და ხანთა საბოლოო გასათავებელი მტკიცე და უცვალებელი
მამულისა და წყალობის წიგნი და ნიშანი შეგიწყალეთ და გიბოძეთ თქვენ,
ჩუენსა ერთგულსა და მრავალგვარათ გარჯილსა და წესისაებრ თავდადებით
ნამსახურსა და სიყრმითგან ჩვენს თანშეზრდილს და კარისა ჩუენისა მდივან-
მწიგნობრად დადგინებულსა კავკასიძეს, მდივანს მელქისადეგს და ძმასა შენ-
სა გიორგის და ყოველთავე მამაველსა თქუენსათა მას ჟამსა, ოდეს ხონთქარ-
მა გუძლია და ქვეყანასა ჩუენსა თურქმანთ დაიბანაკეს, ჩვენ თვისთა ტახტ
საპატრონოთა განკიდე ვიქმენით და ღთისაგან სამართლად დიდად ამაღლე-
ბულსა ძლიერსა და უძლეველსა კელმწიფეს რუსეთისა და სრულიად ჩრდი-
ლოეთის თვით მპყრობელს იმპერატორს პეტრე ალექსიშვილს ვეხმენით, წა-
ვედით და პეტრებრუხს იმპერატორიკას ეკატერინეს ვიახელით. მან შვილურად
შეგვიწყნარა და დიდათ გვითვისა, შენ ჩუენი კარის მდივანი მელქისადეგ თან
გვიახელი პეტრებრუხს და რაც ოდენ ძალი გედვა დიდათ ერთგულად გაი-
სარჯე და გვმსახურე და ამას წინათ კიდევ რაქასაც გუახლდი და როდესაც
გაგუიჭირდა, არას ღროს არ გაგვეყრიხარ... და თქვენის მრავლის ნამსახურე-
ბის სამუქფოთ შეგიწყალეთ და გიბოძეთ ჩუენი სახ[ა]სოთ ყოფილი თქუენი
და არადელთ სამკვიდროთ ნაქონი და არჩილ მეფისგანაც თქუენად ნასამ[ა]რთ-
ლად გან[ა]ჩენით ნაბოძები... რაც ჩვენი სახასო ყოფილა და პირველიდგან
თქუენთა და არადელთ ნაქონი, აგრეთვე შეგიწყალეთ და გიბოძეთ ფრონეს
გადმოღმართ ჭალა... ქკს უიდ, მაისს მ. მეფე ბაქარ“.

მეფეთათვის თავშეწირულ მელქისედეკ კავკასიძეს, როგორც ჩანს, პი-
რადი ცხოვრება არც ჰქონია. დოკუმენტებში არ მოჩანს, რომ მას საკუთარი
ოჯახი ჰქონოდა. ვახტანგის ამაღლის წევრთა სიიდან ირკვევა, რომ მელქისე-
დეკი მარტო ერთი მსახურის ამარა ხლებია ემიგრაციაში მეფეს⁷³. არც სამ-

⁷¹ სცა, ფ. 1450, დავთ. 2, საბ. № 132.

⁷² Qd-9605. კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში ინახება პირი აღნიშნული
დოკუმენტისა, დედანი დაცულია ოქსფორდში. იხ. Qd-9602-9611.

⁷³ ს. ყუბანეიშვილი, დავით გურამიშვილი პუსართა პოლემი, თბ., 1955, გვ. 133.

შობლოში დარჩენია მელქისედეკს ცოლ-შვილი. უფრო გვიან მის დოკუმენტებში შეილთა ნაცვლად ძმისწულნი — გიორგის შვილები დავითი და აბელი იხსენებიან. მელქისედეკი ბოლომდე მარტო დარჩენილა და ბაქარის შვილთა აღზრდისთვის შეუწირავს დღენი. სიცოცხლის ბოლო ხანა, მოხუცებულობის ეპი კი მოუშხამა ბაქარის ვაჟის, თავისი გაზრდილის ლევან ბატონიშვილის უდროო და უეცარმა გარდაცვალებამ.

ტრაგიკულ ყოფაში განვლო ვახტანგის ამაღლის წევრთა, მათ შორის მელქისედეკ კავკასიძის ცხოვრებამაც ემიგრაციაში. სამშობლოს სევდა მძიმე ლოდოდ აწვიათ ამაღლის წევრებს, ცრემლმა იძალა მათ პირად ცხოვრებასა და მწიგნობრულ ღვაწლშიც. თვალსა და ხელს შუა გაუქრათ ჯანის სიმრთელე, სულიერი მხნეობა, იმედი და რწმენა. საბას ლექსიკონის თავის მიერ გადაწერილი ხელნაწერის ანდერძში მელქისედეკი გვაუწყებს, რომ მწიგნობრული საქმიანობა ერთგვარ საშუალებად დაუსახავს „სევდისა გასაქარვებლად“⁷⁴. მაგრამ აღარაფერს შეეძლო მისი უმძიმესი სულიერი განწყობილების განქარვება. მრავლის მთქმელია ის ფაქტიც, რომ თვითმოხსენიებისას თავის მყარ, ლამის განუშორებელ ეპითეტად მელქისედეკს აუარჩევია „უნდო“ (უნდო — „არად საცმარი“ — საბა). ეს სიტყვა წარმოაჩენს გაწამებულ ადამიანს. რომელსაც ბედმა სამშობლოსგან მოწყვეტაც არგუნა ხვედრად. მელქისედეკ კავკასიძეს, ისე როგორც მრავალ სხვათაც მის ბედში მყოფთ, არად სახმარად ესახება თავისი ყოფა სამშობლოსაგან მოწყვეტით.

მელქისედეკის ხელით დაწერილა მრავალი ისტორიული დოკუმენტი⁷⁵. მასვე გადაუწერია არაერთი ხელნაწერიც, კერძოდ: Q-548, ვახტანგ VI-ის კრებული (XVIII ს.), „ბრძანებთა მეფეთ-მეფისა პატრონისა ვახტანგისათა“⁷⁶. S-4500, ვახტანგ VI-ის ლექსები და პოემები, 1723 წ.; A-74, პროკლე დიადოხოსი, პლატონურისა ფილოსოფოსისა კავშირნი ღმრთის მეტყუტლებითნი, 1731 წ.; H-621, მოკლე სიტყვიერება სოგრატისა, ბაქარ მეფის დაკვეთით, 1745 წ.; H-1736, საბას ლექსიკონი, 1756 წ.

უკანასკნელად, 1763 წელს, უკვე მხცოვან მელქისედეკ კავკასიძეს გადაუწერია თავისი გაზრდილის, ლევან ბაქარის ძის მიერ თარგმნილი მსოფლიო ისტორია. ესაა მელქისედეკის უკანასკნელი ნაღვაწი. თავისი შრომის ღასრულების შემდეგ მალევე ლევან ბატონიშვილი მოულოდნელად გარდაცვლილა. მისი გარდაცვალება უდიდესი ლახვარი ყოფილა მელქისედეკისათვის და შესაძლოა, ამ ტრავმამ დააჩქარა კიდევ თვით მელქისედეკის გარდაცვალებაც. სწორედ 1763 წლიდან ქრება მელქისედეკ კავკასიძის სახელის ხსენება ქართულ ხელნაწერებსა თუ ისტორიულ დოკუმენტაციაში.

თავის მიერ გადაწერილ ხელნაწერთა ანდერძებში მელქისედეკი გვაწვდის ორიოდ ცნობას, რომლებიც მეტად საინტერესოა მისი, როგორც ტექსტთა გადამწერ-გამმართველის, მეთოდის გასათვალისწინებლად. კერძოდ, საბას ლექსიკონის მის მიერ გადაწერილი ხელნაწერის ანდერძში მელქისედეკი გვაუწყებს: „სრულიქნა სიტყვის კონა ესე წიგნი რომელ არს ლექსიკონი ქეს

⁷⁴ H-1736.

⁷⁵ სკსა, ფ. 1450, დავთ. 2, საბ. № 135; ფ. 1450, დავთ. 10, საბ. № 1071; ფ. 1448, საბ. № 5650; ფ. 1448, საბ. № 105 და სხვ. იხ. აგრეთვე: დოკუმენტები, საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, I, ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, თბ., 1940, № 311; იქვე, № 316.

⁷⁶ ეს კრებული დაედო საფუძვლად ვახტანგ VI-ის ლექსებისა და პოემების გამოცემას ალ. ბარამიძის რედაქციით 1947 წელს.

აქათ 1756... კელითა უნდოს მდივნის კნიაზ მელქისედეკ კავკასიძისათა სევ-
დისა გასაქარებლად თუთ საბას უკანასკნელს დანარჩომს ლექსიკონზედ ღი-
დის სიფრთხილითა გარდაწერილი, და ამის გამო შენდობის წყალობას ვმოქე-
ნებ თქვენ მიერ უფალნო ჩემნო, ვინცა ამიზეზა მიზეზი, მიზეზად პოვა მი-
ზეზი“...⁷⁷ როგორც ვხედავთ, ანდერძში საგანგებოდ აღნიშნულია, თუ რაო-
დენ „ღიდის სიფრთხილით“ ეკიდებოდა მელქისედეკ კავკასიძე ტექსტის გა-
დაწერის საქმეს. ამ თქმით სავსებით აშკარა ხდება ტექსტთა გადაწერა-გამარ-
თვისას მისი დიდი პასუხისმგებლობითი შეგნება.

ლევან ბაქარის ძის მიერ თარგმნილი მსოფლიო ისტორიის ანდერძში
მელქისედეკი აღნიშნავს: „... მე მონასა მისსა, ნეტარ ხსენებულის მამის მა-
თის ბრძანებისაებრ ზედამხედველად დადგინებულს მათის სწავლისათუის,
მათის სიმაღლის მამა-პაპის მდივანს მელქისედეკ კავკასიძეს მეგრძანა სასა-
სჯლონი სასჯელნი და აღმძრნა მისმან კეთილნაყოფიერობისა გამო ბუტყუნა-
მან და რაც ოდენ ძალ-მედვა ვიმუშავე მხცოვანებისა ჟამსა, ვინათგან თუის-
ნი ნამუშავევის ნუსხანი გარდასაწერ გასამართავად მებოძა და აღესწერნე 65
რვეულნი... ხოლო აწ მწადს სამწუხარონი სიტყუისა მოხსენებანი. ოდეს განა-
სრულა წიგნი ესე ყოვლითურთ, ანაზღათ მიგვტაცნა უხვამონი და ყოველ-
თა შეუწყალებელმან სიკუდილმან ყოვლით სრული და ძვირფასი იგი საუნჯე
1763, ივლისის 23, წლისა 35...“⁷⁸.

ამგვარად, ლევან ბატონიშვილს მელქისედეკ კავკასიძისათვის დაუვალებია
არა მხოლოდ გადაწერა თავისი ნამუშავევისა, არამედ გამართვა, ე. ი. სარე-
დაქციო სამუშაოები („... გარდასაწერ გასამართავად მებოძა...“). ანდერძისავე
ცნობით აშკარა ხდება ისიც, რომ გამართვა აქ გაცილებით მეტს გულისხმობს,
ვიდრე ტექნიკური მხარის მოწესრიგება. ამ აზრით განსაკუთრებით საინტე-
რესოა ცნობა — „მეგრძანა სასასჯლონი სასჯელნი“. ეს თქმა, ვფიქრობთ,
ზედმიწევნით წარმოაჩენს, რომ ტექსტის გამმართველის მელქისედეკის შრომა
სწავლული რედაქტორის შრომაა, რომელსაც ხელეწიფება სწორებაც სარე-
დაქციო ტექსტისა. მოვიგონოთ მნიშვნელობა მელქისედეკის ცნობაში მოხმო-
ბილ სიტყვათა: „საშჯელ-ი, სასჯელ-ი, სარჯელ-ი, სარჩელ-ი — „შჯა“, „ტანჯ-
ვა“, „სატანჯველი“, სამართალი, სამსჯავრო, განაჩენი, „მსჯავრი“, „მშჯავრი“,
„დასჯა“⁷⁹. როცა ამ მნიშვნელობებს ვითვალისწინებთ, სრულიად აშკარა ხდე-
ბა მელქისედეკ კავკასიძის ცნობაში მოხმობილი თქმის („სასასჯლონი სასჯელ-
ნი“) აზრით: მელქისედეკისათვის, როგორც ტექსტის გამმართველისათვის,
უბრძანებიათ სჯა, განსჯა, მსჯავრდება, განაჩენი, მსჯავრი სარედაქციო ტექს-
ტისა. ეს კი ნიშნავს, რომ მისთვის მიუნიჭებიათ სრული უფლებამოსილება
სარედაქციო ტექსტის სწორებისა. ცხადია, ენდობოდნენ მის ცოდნასაც და
რედაქტორულ შესაძლებლობებსაც. ხოლო თუ მელქისედეკს მიქელის ნამო-
წათარ-გაზრდილად ვივარაუდებთ, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ვახტანგ VI-ც,
ალბათ, ისევე ენდობოდა მიქელის განსჯასა და მსჯავრს, როგორც მისი შვი-
ლიშვილი ლევან ბაქარის ძე მიქელის ძმისწულის მელქისედეკის აზრს.

ამგვარია ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილის მიქელისა და მისი ოჯა-
ხის წევრთა ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ზოგადი სურათი, რომლის აღდგე-
ნა ხერხდება ისტორიული დოკუმენტაციის მონაცემებით.

⁷⁷ H-1736.

⁷⁸ S-385.

⁷⁹ ილა აბუღაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973, გვ. 317.

ხელმწიფის კარის დეკანოზთა ოჯახის ორი შტოსაგან ჩვენ ძირითადად პეტრე დეკანოზის შტო წარმოვაჩინეთ. თუმცა ჩვენს მთავარ ინტერესს სწორედ ეს შტო (მიქელ რუსთველოლოგის სახლი) იწვევდა, მაინც არ იქნებოდა გამართლებული აქ წერტილის დასმა. ორიოდ სიტყვა დავით დეკანოზის შტოს შესახებაც უნდა ითქვას, რათა ზოგადად მთლიანობაში წარმოჩნდეს XVII—XVIII საუკუნეთა საქართველოს ერთი დიდი კულტურული წრის — ხელმწიფის კარის დეკანოზთა ოჯახის ისტორია. ამავე დროს ამ შტოს ისტორია დიდად საინტერესოა იმ მხრივაც, რომ სწორედ დავით დეკანოზისა და მის მემკვიდრეთა მასალებით ეფინება ნათელი ხელმწიფის კარის დეკანოზთა ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ზოგიერთ მეტად მნიშვნელოვან საკითხსაც. კერძოდ, ამ შტოს მასალებით ირკვევა ხელმწიფის კარის დეკანოზების დავით და პეტრე კავკასიძეების მამის ვინაობა. ამ საკითხის გარკვევა კი კარის დეკანოზთა ისტორიის სხვა საკითხთა გადაწყვეტის შესაძლებლობასაც იძლევა. ნათელი ხდება თვით დავით დეკანოზის მწიგნობრული ღვაწლიც, იგი წარმოჩნდება ხელნაწერთა გადამწერადაც. კერძოდ, მას გადაუწერია „ჟამნი“. ამრიგად, ირკვევა XVII საუკუნის ერთ-ერთი ხელნაწერის გადამწერის ზუსტი ვინაობაც. იგი კავკასიძეთა მწიგნობრული ოჯახის ერთ-ერთი წევრი, იმ დროს მღვდელი, შემდეგ კი დეკანოზი დავითია.

ამავე შტოს მასალებით ცნობილი ხდება იესე დეკანოზის წარმომავლობაც. უეჭვოდ ირკვევა, რომ იგი ხელმწიფის კარის დეკანოზთა ოჯახის მემკვიდრეა, შთამომავალია იოკიმე დეკანოზისა, და რამდენადაც იესე დეკანოზი პაპა იესე ოსეშვილისა, მაშასადამე, ამ უკანასკნელის წარმომავლობაც სწორედ ამ შტოს მასალებით ხდება ნათელი.

ამ საკითხებთან დაკავშირებით ყურადღებას იქცევს ცნობები, რომლებიც წარმოდგენილია საქართველოს ცენტრალურ საისტორიო არქივში დაცულ XVII საუკუნის ერთ-ერთი ხელნაწერის ანდერძსა და მინაწერებში⁸⁰.

ხელნაწერის ანდერძი, რომელიც შესრულებულია ტექსტისავე ხელით, გვამცნობს: „რომელი შეიწირე მსხუტრპლად უფლისად, ეგრეთვე შეწირულ იქმნენ წინაშე შენსა ნამუშავენი ესე დღესა განსჯასა განსამართლებლად და მორწმუნეთა მეფეთა განსაძლიერებლად. მკითხველთა ჩემთა ხილვად და მშობელთა იოაკიმს დეკანოზს, ანას შესანდობელად და მღვდელს დავითს კეთილად საკსენებელად, თქუშნცა მოგეგოს, ამინ“. მინაწერებში ვკითხულობთ: „შეიწყალე, ქრისტე, მღვდელი დავით“. „მონა ღმრთისა უღირსი მღვდელობისა ძე იოვაკიმ დეკანოზისა, მომლოდე ქრისტეს ძალითა მორწმუნეთა მე[ფ]ეთა განძლიერ[ე]ბად... გვედრები, ღმერთო ძლიერო, აღსრულებად თხოვათა ჩემთა, დავით...“

„ქრისტე, დეკანოზს, დავითს მღვდელს მეოხ ექმენ იოკიმი[ს] ძეს“ და სხვ. ანდერძისა და მინაწერების ცნობებით სრულიად აშკარაა, რომ გადამწერი ხელნაწერისა, რომელსაც ეკუთვნის მინაწერებიც, დავით მღვდელი (შემდეგში დეკანოზი) ძეა იოაკიმ დეკანოზისა.

დავით და პეტრე დეკანოზების მამის იოაკიმ დეკანოზის შესახებ შემონახულა უფრო გვიანდელი ცნობებიც (XVIII საუკუნისა), მაგრამ მათ ქვემოთ შევხებით.

⁸⁰ სცხა, ხელნაწერი № 48. იხ. ქართულ ხელნაწერთა კოლექციის აღწერილობა, I, თბ., 1949, გვ. 43—44.

პეტრე დეკანოზის გარდაცვალების შემდეგ სიონის ღვთისმშობლის ხატის დეკანოზად მოჩანს მისი უფროსი ძმის დავითის ვაჟი იესე, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, პეტრე დეკანოზი 1684 წელს უკვე გარდაცვლილია. სწორედ მანვე წელს სიონის დეკანოზად იესე მოიხსენიება. იესე, როგორც ჩანს, ასრულებდა კარის დეკანოზის მოვალეობასაც, თუმცა საბუთებში ის უფრო ხშირად სიონის დეკანოზად იწოდება. პირველი დოკუმენტი, რომელშიაც იესე დეკანოზად იხსენიება, ორბელიშვილების ნასყიდობის წიგნია. იგი თვით იესეს დაუწერია 1684 წელს („მე იესე სიონის დეკანოზს დამიწერია და მოწამეცა ვარ ქკს ტობ“)⁸¹. შემდეგ იესე დეკანოზს ვხედავთ 1691 წლის საბუთში⁸². 1703 წელს მას დაუწერია ტფილელი მიტროპოლიტის დომენტის წყალობის წიგნი საყდრის მხატვარ გიორგისა და მისი შვილის მიქელისადმი⁸³. ეს მეორე მიქელია (მიქელ ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილის თანამედროვე), რომელსაც სიონის საბუთებში ვხედავთ. თვით გიორგი მხატვარი 1716 წელს ვახტანგის სტამბაში დაბეჭდილი „დავითნი“ თავფურცელზე სტამბის მეურნედ იხსენიება: „გაიმართა კელითა გარსევან ყოფილი მღვდლის გაბრიელისა — თა ქალაქსა ტფილისისასა. დასაბამითგან ვე აქამომდე ესკდ ქრისტეს აქეთ: ჩლივ განსრულდა დავითი ესე თვესა ივნისსა, ქკსა უდ სტამბის მეურნეობასა გიორგი მხატვრისასა“⁸⁴.

ამ გიორგი მხატვართან დაკავშირებით უთუოდ კვლავ უნდა მოვიგონოთ მარიამ დედოფლის 1651 წლის წყალობის სიგელი. აღნიშნული საბუთი, როგორც უკვე ვთქვით, პირველი მოხსენიებაა დოკუმენტაციაში ხელმწიფის კარის დეკანოზის დავითისა და მისი ძმებისა. დავითის ერთ-ერთ ძმად სიგელში სახელდების გარეშე დასახელებულია მხატვარი. რაკი საქმე შეეხება ხელმწიფის კარისა და სიონის ღვთისმშობლის ხატის დეკანოზის ოჯახს, მხატვარი, რომელსაც ძმებთან ერთად წყალობს მარიამ დედოფალი, ცხადია, სიონის მხატვარია. აშკარაა ისიც, რომ 1703 წლის ზემოთ მითითებულ საბუთში მოხსენიებული სიონის საყდრის მხატვარი გიორგი და 1716 წელს „დავითნის“ თავფურცელზე წარმოჩენილი სტამბის მეურნე გიორგი მხატვარი ერთი და იგივე პირია. ხოლო თუ მხატვრის თანამდებობა სიონის ტაძარში მემკვიდრეობითი იყო, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ გიორგი მხატვარი მემკვიდრეა სიონის იმ მხატვრისა, რომელიც მარიამ დედოფლის 1651 წლის წყალობის სიგელშია მოხსენიებული, ე. ი. გიორგი მხატვარი მემკვიდრეა დავით და პეტრე დეკანოზების ძმისა და ბიძაშვილია მიქელისა. თუ ყოველივე ასეა, რაც ჩვენი აზრით საეჭვო არ უნდა იყოს, მაშინ ირკვევა, რომ ვახტანგის სტამბის კიდევ ერთი მუშაკი — გიორგი მხატვარიც გვარად კავკასიძე და მიქელის მამა-პაპათა ოჯახური წრის წევრი ყოფილა.

იესე დეკანოზი საბუთებში 1712 წლამდე იხსენიება⁸⁵. მას ხუთი ვაჟი ჰყოლია: ზაქარია, გარსევან, მიქელ, ოსე და დავით. ეს პირნი სიონის მღვდლები ყოფილან.

⁸¹ საქართველოს სიძველენი, II, გვ. 144.

⁸² სკსა, ფ. 1450, დავთ. 2, საბ. № 131; ს. კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, IV.

⁸³ ქართული სამართლის ძეგლები, III, ტექსტები გამოცემა, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო. ი. დოლიძემ, თბ., 1970, გვ. 637, № 188.

⁸⁴ ქრ. შარაშიძე, დასახ. ნაშრომი, თბ., 1955, გვ. 201—202.

⁸⁵ სკსა, ფ. 1450, დავთ. 15, საბ. № 81; ფ. 1450, დავთ. 32, საბ. № 322. ქართული სამართლის ძეგლები, III, გვ. 638, № 189; საქართველოს სიძველენი, II, გვ. 242—243.

ზაქარია იესეს ძე, როგორც გადამწერი, მოიხსენიება ჟამნ-გულანის ანდერძში: „უფალო აცხოვნე მწერალი დეკანოზის იესეს ძე ცოდვილი ზაქარია“⁸⁶.

იესეს შვილი გარსევანი, რომლის შესახებ გაკვირვებით აღვნიშნეთ, სასულიერო ცხოვრებაში გარსევანყოფილ გაბრიელად იხსენიება. გარსევანყოფილი გაბრიელიც ვახტანგის სტამბის მოღვაწე კიდევ ერთი კავკასიძეა. მისი ხელით გამართულა ვახტანგის სტამბის გამოცემები: „დავითნი“ (1716 წ.), „ჟამნი“ (1717 წ.), „კურთხევანი ეკლესიისა“ (1719—1720 წწ.). „ქმნულების ცოდნის წიგნი“ (1721 წ.), „ჟამნი“ (1722 წ.)⁸⁷.

მიქელ იესეს ძე საბუთებში იხსენიება 1713 წლიდან. იგი მესამე მიქელია კავკასიძეთა გვარში. დოკუმენტებში მკვეთრადაა ერთმანეთისაგან გამოჩნული მიქელ პეტრეს შვილისა და მიქელ იესეს შვილის მოხსენიება, რაც გამორიცხავს მათი აღრევის შესაძლებლობას. პეტრეს შვილი მიქელი, როგორც წესი, ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილად იხსენიება, ხოლო იესეს შვილი მიქელი — სიონის დეკანოზის შვილად. 1749 წელს მიქელ იესეს ძეს ხელმწიფის კარის დეკანოზად ვხედავთ. სწორედ ამ მიქელ იესეს ძის საბუთებით ნათელი ეფინება თვით იესე დეკანოზის ვინაობის საკითხსაც. იესე დეკანოზის ვაჟი მიქელი თავის თავს ხშირად მოიხსენიებს იოკიმეს შვილის თეოდოტეს შვილად („მე კელმწიფის კარის დეკანოზის იოკიმეს შვილის თეოდოტეს შვილს კარის დეკანოზ მიქელს დამიწერია“)⁸⁸. მოყვანილა ცნობით სრულიად აშკარაა, რომ მიქელი, რომელსაც XVIII საუკუნის 40-იანი წლების დასასრულს კარის დეკანოზად ვხედავთ, დეკანოზ იოკიმეს შთამომავალია. ხოლო ვინაიდან იოკიმე დავით და პეტრე დეკანოზების (კავკასიძეთა) მამაა, ცხადია, იოკიმეს შთამომავალი მიქელიც დავით და პეტრე დეკანოზების ოჯახის მემკვიდრეა. ამავე დროს დოკუმენტური ცნობებით უეჭვოდ ირკვევა ისიც, რომ მიქელ დეკანოზი იესე დეკანოზის ერთ-ერთი ვაჟია. ეს დასტურდება იესე ოსეშვილის თხზულებიდანაც. იესე ოსეშვილი მიქელ დეკანოზს ბიძას უწოდებს, ე. ი. მიქელ დეკანოზი ოსეს ძმა და იესე დეკანოზის შვილია. მაშასადამე, თვით იესე დეკანოზიც იოკიმეს შთამომავალი, ე. ი. გვარად კავკასიძე ყოფილა. იოკიმეს შვილის თეოდოტეს შვილებად, ან მარტივად იოკიმეს შვილებად (სადაც „შვილი“ შთამომავლობითი შტოს აღმნიშვნელია) საბუთებში ზოგჯერ იწოდებიან სწორედ იესეს შვილები. იგივე მიქელიც, რომელიც მითითებულ საბუთში იოკიმეს შვილის თეოდოტეს შვილს უწოდებდა თავს, სხვა საბუთში წერს: „და მე ქართველის ბატონის კარის დეკანოზის იოკიმეს შვილს მიქელ მღვდელს დამიწერია“⁸⁹. სინამდვილეში კი ეს მიქელ მღვდელი (შემდგომში — მიქელ დეკანოზი) შვილიშვილის შვილია იოკიმესი და არა შვილი. რაც შეეხება იოკიმეს შვილ თეოდოტეს ვინაობას, იგი უნდა იყოს ან მართლაც შვილი, ან შვილიშვილი (ე. ი. „შვილი“ შთამომავლობითი შტოს გაგებით) იოკიმესი. თუ რომელია ამათ შორის, ამის დადგენას ჩვენთვის არსებითი მნიშვნელობა აღარ აქვს.

⁸⁶ A-231 (301r).

⁸⁷ ქრ. შარაშიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 204—207.

⁸⁸ სცსა, ფ. 1450, დავთ. 3, საბ. № 10.

⁸⁹ სცსა, ფ. 1450, დავთ. 4, საბ. № 262.

იესე დეკანოზის შვილ ოსეს შესახებ ბიოგრაფიული ცნობები შეიძლება ამოვიკითხოთ მისივე შვილის იესე ოსეშვილის თხზულებაშიც.

იესე დეკანოზის შვილი ყოფილა მწიგნობარ-მგალობელი დავითიც, რომელიც საბუთებში ზოგჯერ იოკიმეს შვილადაც იხსენიება (შვილი — ამ შემთხვევაშიც შთამომავლობითი შტოს მნიშვნელობით უნდა გავიგოთ). დავითი რომ ოსეს ძმა, ე. ი. იესე დეკანოზის შვილია, ამის შესახებ აღნიშნულია იესე ოსეშვილის თხზულებაშიც („მამა ჩემის ძმა იყო, დავით ერქვა სახელად“). დავითი მწიგნობარ-მგალობლად იხსენიება 1724 წელს⁹⁰. გაცილებით გვიან, 1749 წელს მის სახელს ვპოულობთ ერთ-ერთი დოკუმენტის დასასრულს („მე სიონის დეკანოზის შვილს დავითს დამიწერია“⁹¹).

ამრიგად, ხელმწიფის კარის დეკანოზთა თანამდებობრივი ქრონოლოგია ჩვენთვის ცნობილ დოკუმენტურ ცნობათა მიხედვით შემდეგნაირად გამოიყურება: დავითი (1651—1673 წწ.), პეტრე (1673—1682 წწ.). იესე (1684—1712 წწ.), იესეს შემდეგ კარის დეკანოზის მოვალეობის შემსრულებლად სხვადასხვა პირთ ვხედავთ: სვიმონ ბატონიშვილის მმართველობის პერიოდში სვიმონის კარის დეკანოზი ცნობილი პოეტი იესე ტლაშაძე ყოფილა. 1724 წელს, პაპუნა დოჭიძის ნასყიდობის წიგნში იესე ტლაშაძე იხსენიება ბაქარის კარის დეკანოზად. („... ჯელითა ბაქარის კარის დეკანოზის ტლაშაძის იესესითა...“)⁹². XVIII საუკუნის პირველი მეოთხედის ერთ ხანმოკლე პერიოდში კარის დეკანოზი, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, იესე გარსევანიშვილი ყოფილა. საინტერესოა, რომ რუსეთის ემიგრაციაში რუსუდან დედოფლის კარის დეკანოზად სვიმონ გარსევანიშვილი იხსენიება⁹³. იგი, ცხადია, იესე გარსევანიშვილის ოჯახის წევრია.

XVIII საუკუნის 20-იან წლებში კარის დეკანოზად გაბრიელ პეტრეს შვილიც ჩანს. მალე ის დაუტყვევებიათ და მის ტყვეობიდან დაბრუნებამდე, ცხადია, სხვა პირი თუ პირნი ასრულებდნენ ამ მოვალეობას. 1749 წელს კარის დეკანოზი მიქელ იესეს ძეა. უფრო გვიან კარის დეკანოზთა ვინაობის საკითხს აღარ შევეხებით. ზოგიერთი ცნობის თანახმად XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში კარის დეკანოზებად არა სიონის, არამედ სვეტიცხოვლის დეკანოზები მოჩანან.

ახლა ორიოდ სიტყვა ცნობილი თხზულების ავტორის იესე ოსეშვილის შესახებაც.

თვით თხზულების ცნობითაც ვიცით, რომ იესე ოსეშვილი შვილიშვილია სიონის დეკანოზ იესესი. ამაზე შორს კი იესე ოსეშვილი აღარ გვაწვდის ცნობებს თავის წინაპართა შესახებ: მაგრამ ჩვენი ძიებით გაირკვა იესე დეკანოზის (ე. ი. იესე ოსეშვილის პაპის) ვინაობა და წარმომავლობა. ჩვენი ძიების შედეგებისა და იესე ოსეშვილის ცნობათა გაერთიანებას კი ლოგიკურ დასკვნამდე მივყავართ: თვით იესე ოსეშვილი, ავტორი თხზულებისა, შვილიშვილი იესე დეკანოზისა და შვილიშვილის შვილი დავით დეკანოზისა, გვარად კავკასიძეა და ხელმწიფის კარის დეკანოზთა განსწავლული და ამაგდებული ოჯახის ერთ-ერთი გვიანდელი წარმომადგენელია.

⁹⁰ საქართველოს სიძველენი, II, გვ. 323.

⁹¹ სცსა, ფ. 1450, დავთ. 16, საბ. № 63.

⁹² საქართველოს სიძველენი, II, გვ. 324.

⁹³ ს. ყუბანეიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 130.

როცა ყოველივე ეს აშკარა ხდება და ვითვალისწინებთ, რა ისტორიული ცხოვრებით უცხოვრია ხელმწიფის კარის დეკანოზთა ოჯახს, უკვე სხვა მნიშვნელობა ენიჭება იესე ოსეშვილის თხზულებაში წარმოდგენილ არაერთ ცნობასაც. პირველ ყოვლისა გასაგები ხდება იესე ოსეშვილის თხზულებაში მეტად საგრძნობი ტენდენცია — მუხრან-ბატონ ბაგრატოვანთა მიმართ განსაკუთრებული სიყვარულისა და პატივისცემისა (მაშინ, როცა თვით თხზულება ერეკლე მეორის მეფობის ხანაში იწერება). იესე ოსეშვილის უფროსი მეგობარნი და მფარველნი სწორედ ის პირნი ყოფილან, რომლებიც თავის დროზე ვახტანგ VI-ის ერთგულნი იყვნენ. თვით დედოფალი თამარიც, ვახტანგ VI-ის ასული, დიდად მოწყალე და პატივისცემელი ყოფილა იესეს მამის — ოსესი. იესე ოსეშვილი უახლოეს პირად ყოფილა მიღებული გივი ამილახვრის ოჯახშიც. განსაკუთრებით მფარველობდა მას გივი ამილახვრის მეუღლე ბანგუა. რომელსაც დიდი სიბოთი და სიყვარულით მოიხსენიებს იესე ოსეშვილი თავის თხზულებაში. გივი ამილახვრისა და ბანგუას სახლის კარი მუდამ ღია ყოფილა ახალგაზრდა და მარტოობაში მცხოვრებ იესესათვის. მისი მატერიალურად შემწენი და უსაქიროეს რჩევა-დარიგებათა მიმცემნიც გივი ამილახვარი და ბანგუა ყოფილან. გივი ამილახვრის მეუღლე ბანგუა ვახტანგ VI-ის უერთგულესი ოჯახის შვილი იყო. იგი იყო ასული გიორგი XI-ის თანამებრძოლის და ყანდაარში დაღუპული ვახუშტი ორბელიანისა (საბას ძმისა). ბუნებრივია, რომ თავის სულიერ მეგობრებს იესე ოსეშვილი სწორედ ამ წრეში პოულობდა.

იესე ოსეშვილის განსაკუთრებული სიყვარული და ერთგულება მუხრან-ბატონ ბაგრატოვანთა მიმართ იმდენად ცნობილი ყოფილა, რომ მის შესახებ ხმაც კი გაუვრცელებიათ, ალექსანდრე ბაქარის ძესთან ფარული კავშირი და მიწერ-მოწერა აქვსო. ეს კი ერეკლე მეორის მეფობის ხანაში საკმაოდ საშიში ბრალდება იყო. საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ამ ხმათა შესახებ გვაუწყებს თვით იესე ოსეშვილი, მაგრამ არც ადასტურებს და არც უარყოფს მათ. უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ ბრალდებას, ალბათ, გარკვეული საფუძველიც ჰქონდა.

იესე ოსეშვილის ნამდვილი გვარი დღემდე დაფარული დარჩენილა მკითხველი საზოგადოებისა და მკვლევართათვისაც. თავის დროზე ს. კაკაბაძემ გამოთქვა აზრი, რომლის თანახმადაც იესე ოსეშვილის გვარი თითქოს მიქაძე ყოფილა⁹⁴. ს. კაკაბაძის ეს აზრი გაიზიარა გ. მიქაძემაც⁹⁵. სამწუხაროდ, ს. კაკაბაძეს არ ალუნიშნავს, რომელი წყაროს ჩვენებას ემყარებოდა ამგვარი დასკვნის გამოტანისას; ხელმწიფის კარის დეკანოზთა მასალებით კი, როგორც ვნახეთ, სულ სხვა რამ ირკვევა.

იესე ოსეშვილმა, რომელსაც მოღარეთუხუცესის, მდივნის, მსაჯულის თანამდებობები ეჭირა სხვადასხვა დროს, დიდძალი მამულები შეისყიდა. იგი გახდა მფლობელი თითქმის ნახევარი საბარათაშვილოსი (ბარათაშვილთა და სოლალიშვილთა მამულებისა). მფლობელობის მხრივ იესე ოსეშვილი თავადებს გაუთანაბრდა. ბოლოს მას თავადობაც მიუღია ერეკლე მეფისაგან.

⁹⁴ ს. კაკაბაძე, წერილი მასალები და შენიშვნები, დამატებითი მასალები მსაჯულ იესე ოსეს ძის შესახებ, საისტორიო კრებული, II, თბ., 1928, გვ. 81.

⁹⁵ გ. მიქაძე, იესე ბარათაშვილი, „ძველი ქართული მწერლობის საკითხები“, II, თბ., 1964.

1764 წელს ერეკლე მეფეს შემდეგი წყალობა უბოძებია მისთვის: „ჩვენ მეფემ ერეკლემ, ესე წიგნი გიბოძეთ შენ, ჩვენს მდივანს იესეს, ასე რომე სოღალაშვილისა და ბარათაშვილისაგან მამულები გეყიდა, ჩვენც ნება დაგვირთავს, წყალობა გვიქმნია, გვიბოძებია, დაგვიმკვიდრებია და სისხლიც მათი გდიოდეს“⁹⁶. იესე ოსეშვილის ვაჟიშვილს დავითს უკვე ბარათაშვილად ვხედავთ.

ცხადია, ბარათაშვილის გვარი იესე ოსეშვილისათვის მფლობელობის შესყიდვის საფუძველზე მიღებული გვარია და არა მემკვიდრეობითი. იესეს მემკვიდრეებს სრული უფლება ჰქონდათ ეტარებინათ ბარათაშვილის გვარი. თუმცა თვით იესეს არასოდეს უტარებია იგი. ჩვენც გამართლებულად არ გვეჩვენება, როცა ბოლო პერიოდის სამეცნიერო ლიტერატურაში იესე ოსეშვილს იესე ბარათაშვილად მოიხსენიებენ. ბარათაშვილის გვარი არაფერს ამბობს პირადად იესესა და მის მამა-პაპათა ისტორიულ ცხოვრებაზე. ჩვენი აზრით, უმჯობესი იქნება მეტად მნიშვნელოვანი საისტორიო თხზულების ავტორი კვლავ ტრადიციულად მოვიხსენიოთ, ისე, როგორც თვით უწოდებდა თავის თავს მთელი სიცოცხლის მანძილზე.

ძველი ცნობები დიდად ღირსეულ პიროვნებად წარმოაჩენს იესე ოსეშვილის მამას ოსე იესეს ძესაც. დიდ განათლებასთან ერთად იგი მაღალი ზნეობრივი თვისებებით გამოირჩეულიც ყოფილა. მის შესახებ საკმაოდ მოთხრობილია თვით იესე ოსეშვილის თხზულებაში, მაგრამ ჩვენ გვინდა დავიმოწმოთ არა თხზულების ცნობები, რომლებიც, როგორც გამოცემული ტექსტი, თავისთავადაც მისაწვდომია ფართო მკითხველი საზოგადოებისათვის, არამედ ერთი ისტორიული დოკუმენტი. იგი იესე ოსეშვილის პიროვნებას წარმოაჩენს XVIII საუკუნის პირველი მეოთხედის დასასრულს შექმნილ უმძიმეს ვითარებაში. როცა თბილის ქალაქი ლეკთა და ოსმალთა სათარეშოდ იქცა, თვით სიონიც აოხრდა და მას რეალურად დაემუქრა უსაშინლესი საფრთხე მეჩეთად გადაკეთებისა, სიონის მღვდელი ოსე იესეს ძე მოწოდების სიმაღლეზე აღმოჩენილა. იგი მაღალი ზნეობრივი სიმტკიცითა და თავდადებათ მწედ შესდგომია სიონის გადარჩენის საქმეს.

ვახუშტი ბატონიშვილის თხზულებაში აღნიშნულია გივი ამილახვრის განსაკუთრებული ღვაწლი სიონის გადარჩენის საქმეში (გივი ამილახვრის ღვაწლს წარმოაჩენს ტფილელი მიტროპოლიტის დომენტის სიგელიც), მაგრამ ვახუშტი ბატონიშვილი არაფერს გვაუწყებს ოსე იესეს ძის ღვაწლის შესახებ ამავე საქმეში. სიონის ტაძრის გადასარჩენად ოსეს თავდადების შესახებ ცხოვრებას ვაბოულობთ თეიმურაზ მეორის წყალობის სიგელში, რომელიც 1757 წელს არის გაცემული. ჩვენამდე მოღწეულა დედანი დოკუმენტისა, რომელშიაც ვკითხულობთ: „ქ. ნებითა და შეწევნითა ღთი-სათა ჩვენ ღ-თივ აღმატებულმან, ღ-თივ დამყარებულმან, ღ-თივ ცხების ზეცით გვირგვინოსანმა იესიან დავითიან სოლომონიან პანკრატომიანმან მეფეთ მეფემ თვით ხელმწიფემ პატრონმან თეიმურაზ, თანა მემცხედრემან ჩვენმან დედოფალთ დედოფალმან ბატონმა ანახანუმ, პირმშომან და სასურველმან ძემან ჩვენმან ბატონიშვილმა ვახტანგ ესე წყალობის წიგნი გიბოძეთ თქვენ ჩვენსა დიდათ

⁹⁶ ოსე ბარათაშვილის ცხოვრება - ანდერძი, ტექსტი გამოსცა შესავლით, შენიშვნებით, ლექსიკონითა და საძიებლებით ავთანდილ იოსელიანმა, თბ., 1950, გვ. 42.

ერთგულსა და წესისებრ თავდადებით ნამსახურს სიონთა ღთისმშობლის დეკანოზის შვილს ოსეს, შვილსა შენსა ბატონის დედოფლის მოლარეთ ხუცეს იესეს და იოანეს და მომავალთა სახლისა შენისათა: ასე რომე ოდეს ოსმალთ დაიპყრეს საქართველო და ქალაქისა მრავალჯერა მოენდომებინათ სიონთა, ეკლესიის მეჩითათ შეცვლა და ხონტქრის ფარვანაც მოსულიყო, ამაზედ დიდათ გარჯილიყავ: თეთრის გაღებით დაგეხსნათ: ეს გარჯილობა რომ ენახა ტფილელ მიტროპოლიტს დომენტის სათბილელოს სახლთუხუცესობა მოეცა და გქონდა. ოდეს ჯერჩინებითა ღთისათა საქართველოს მეფედ ცხებული ვიქმენით და განვაგებდით ყოველსა და მოხველ და წყალობისა ჩვენსა დამტკიცებას დაგვიაჩენით. ჩვენც მოკითხული ვქენით, ვსცანით და შევიტყუვით რომ დიდად გარჯილიყავ და ეკლესიაზედ დიდი ჭირნახული მიგიძლოდა. ჩვენ ახლად წყალობა გიყავით და სათბილელო სახლთუხუცესობა დაგიდევით. როგორითაც პირველთ ტფილელთ სამეკვიდროთ და საბოლოოთ მოეცათ..., დაიწერა ბძანება და ნიშანი ხელითა კარისა ჩვენისა მდივან მწიგნობრის შანირიან მარტიროზისა შვილის მდივნის ყარანისათა ოკდონბერს ოდ. ქკს უბ“⁹⁷.

თვით იესე ოსეშვილის თხზულებაში აღნიშნულია: „მამა ჩემი იყო და ბიძა ჩემები მღვდელნი წმინდისა ეკლესიისა, მარადის მღვიძარენი მსახურებასა წმინდისა ეკლესიისა და მღვდელობისასა განკრძალულნი სასუფეველისა მიმსგავსებულსა ეკლესიასა შინა და შვებულნი ღლითი ღღედ ანგელოზთ მსგავსითი ცხოვრებითა ცხოვრებულნი, წვრთილნი მეცნიერებითა და საფილასოფოსაოთა და საეკლესიოთა წერილთათა და მდიდარნი წიგნთა მრავალთა შემკრებლობითა“⁹⁸.

როცა მთლიანობაში ვითვალისწინებთ ოსესა და მის წინაპართა ცხოვრება-მოღვაწეობასა და მაღალ ზნეობრივ მხარეს, ნათელი ხდება — შვილური მიკერძება არ ჭარბობს იესე ოსეს ძის მიერ თავის წინაპართა შეფასებაში.

ამგვარია მიქელ რუსთველოლოგის დიდი და ღირსეული ოჯახის წინაპართა თუ მემკვიდრეთა სახე. დიდად განათლებული მწიგნობარნი, ქართული სტამბის მესაძირკველთა წრის წარმომადგენელნი (თვით მიქელი მესტამბეთ უფროსია 1712 წელს), კორექტორნი და რედაქტორნი, ხელნაწერთა გადამწერნი და ისტორიულ დოკუმენტთა, მათ შორის სამეფო სიგელთა, შემდგენელნი; აღმზრდელ-პედაგოგნი; მაღალი რანგის სასულიერო მოღვაწენი, გამორჩეულნი ზნეკეთილობითა და განსწავლულობით; პოლიტიკურ სარბიელზე მუხრან-ბატონ ბაგრატივანთა უეროგულესნი, არჩილის, ვახტანგ მეექვსისა და ბაქარის თანმხლებნი ემიგრაციაში და მათი ხვედრის ერთგულად გამზიარებელნი, ქვეყნის ჭირისა და უბედურების საკუთარ ბედზეც გარდამსახველნი, — აი, მიქელის ოჯახის სხვადასხვა წევრთა ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ზოგადი სურათი.

⁹⁷ სქსა, ფ. 1448, საბ. № 513.

⁹⁸ იესე ბარათაშვილის ცხოვრება-ანდერძი, გვ. 18.

Р. В. ПИРЦХАЛАЙШВИЛИ

ПЕРВЫЙ ПЕЧАТНИК ПОЭМЫ «ВИТЯЗЬ В БАРСОВОЙ ШКУРЕ» — МИКЕЛ

Р е з ю м е

Первый печатник поэмы «Витязь в барсовой шкуре» Микел — заслуженное лицо в истории руствелологии. Он внес большой вклад в первое печатное издание поэмы, осуществленное грузинским царем и ученым Вахтангом VI в 1712 году. Биография Микела до сегодняшнего дня не изучена. В труде, на основе данных исторической документации, рассмотрены вопросы жизни и деятельности Микела, а также некоторых других древнегрузинских книжников.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის
ისტორიის ინსტიტუტის რუსთველოლოგიის განყოფი-
ლება

წარმოადგინა შ. რუსთაველის სახელობის ქართ-
ული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

„დროება“ სიტყვის განმარტებისათვის

ძველი ალექსის წიგნებში გვხვდება სიტყვა „დროება“. სულხან-საბა ორბელიანს თავის ლექსიკონში იგი არა აქვს შეტანილი. ილია აბულაძე თავის ძველი ქართული ენის ლექსიკონში ამ სიტყვას ასე განმარტავს: დროება ლოდება, დაგვიანება. „ნუ ს დ რ ო ე ბ“ O, ზირ. 18. 22; „ნულარა ჰყოვნით“ ეპ. კკპრ. დაფლვ. 99r; „დ რ ო ე ბ ე დ გულის-სიტყუათა, რომელნი არა პატივის-ცემენ კრებულსა“ M, იგ. სოლ. 15,22; „ეპისკოპოსი ს დ რ ო ე ბ დ ა შერისხვასა მას მისსა“ მ. ცხ. 367. დროება ვადა: „ჟამი დროებისაჲ მოგცეს“ H—2251, 60r; „დ რ ო ე ბ ა ვყო... ორ ჟამ ოდენ“ Ath,—11, 183r¹. ც. ქურციკიძე ამ სიტყვას ხსნის როგორც დაყოვნებას, დაცლას, გადადროებას: „აწ მშიერი იგი მოკულების... და შენ მოწყალებასა ხვალისა ა დ რ ო ე ბ-ა?“ 93,25; „ვის უქადებიეს შენდა სიბერედმდე დ რ ო ე ბ ა-ა?“ 147,6. დროების-ცემა 147,23 დაყოვნება, ღვა—ჭაღლხ: „...შენ დ რ ო ე ბ ა-ს ც ე მ და იკიცხევი და განსაცდელსა მას უგრძესად მოაწევ მის ზედა“ 90, 37².

ლექსემა „დ რ ო ე ბ ა“ იხმარება ძველი ალექსის წიგნებში, კერძოდ „იობის“ და რიცხვთა წიგნებში. „იობის“ წიგნში იგი იმ მნიშვნელობით გვხვდება, რომელიც ც. ქურციკიძეს აქვს დადასტურებული, ხოლო „რიცხვთა“ წიგნში განსხვავებულ მნიშვნელობას ვადასტურებთ.

1. S. ნუ ვინ ჰგონებნ, ვითარმედ დ რ ო ე ბ ა-ა არს განსაცდელთაჲ? ვიეთ ზედამე არა მოიწევს მზირი ეგევითარი მის მიერ.

B. არავინ ჰგონებდეს, რამეთუ არს მ ი ზ ი დ ვ ა-ა მკედრობათა მისი და მას ზედა არა გარდამოვიდეს მზირი მისგან.

O. ნუ ვინ-მე ჰგონებნ, ვითარმედ დ რ ო ე ბ ა რაჲმე არს განსაცდელთაჲ? ვიეთ-ზედა-მე არა მოიწევს მზირი ეგევითარი მის მიერ³?

მჩ ი.ე. კარბხაყტ [მტ ფილტ ქაყაჟილან ჩხიჩხე ზირა. ქიქი ქირაქ იჯ სიხაყტ դარანაქილიშჩინ ათ ქ ნამანტ⁴.

Μή γάρ τις ὑπολάβῃ: ὅτι: ἔστιν περὲλχυσις πεπραταίς; ἐπὶ τίνεσ δὲ οὐκ ἐπελεῦσεται ἐνεῶρα παρ' αὐτοῦ⁵ (იობ. 25, 3).

¹ ილია აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბილისი. 1973.

² ბასილი კესარიელის „სწავლათა“ ეფთვიმე ათონელისეული თარგმანი, გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ც. ქურციკიძემ, თბილისი, 1983, გვ. 233.

³ გამოყენებულ ხელნაწერებს აღვნიშნავთ შემდეგი ლიტერებით: A (H—1207), B (ბაქარის მიერ გამოცემული ბიბლია), S(A—51) და O (ოშკური 978 წლის ხელნაწერი).

⁴ სომხური ტექსტი მოყვანილია წიგნიდან: Աստուածաբան Հ. Բ. Կարանյան... Ի Վ. Խենոսի, 1805.

⁵ ბერძნული ტექსტის ციტირებისას ტექსტი მოყვანილი გვაქვს გამოცემიდან: Septuaginta id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes, edidit Alfred Rahlfs, Stuttgart, 1952.

მცხეთური ხელნაწერის „დროების“ შესატყვისად ბაქარის ბიბლიაში არის „მ ი ზ ი დ ვ ა ჯ“. მიზიდვას ილ. აბულაძე განმარტავს „წაყვანა (ძალით); წაღება, წათრევა“⁶. ეს ორი სიტყვა ამ კონტექსტებში არ არის ერთმანეთის ფარდი. აქ ერთი და იგივე აზრი გადმოცემულია განსხვავებული შესიტყვებებით. სომხური პარალელური ტექსტი უფრო ზუსტად შეესატყვისება მცხეთური ბიბლიის ტექსტს. იქ ამ სიტყვის შესატყვისად არის *յապաղումն*, რაც ნიშნავს: *медленность, отсрочка, медленность, замедление*⁷. ამგვარად, მცხეთურ და ოშკურ ბიბლიებში ჩვენ მიერ მოყვანილი კონტექსტი ასე უნდა გავიგოთ: ნურავინ იფიქრებს, რომ ყოველი *განსაცდელი...*

2. S. B. კაცმან, რომელმან აღუთქუას აღთქმა უფლისად, ანუ ფუცოს ფიცი დროებით, ანუ დრო-ყოთა თვისა თვისათვს, არა განაცრუვოს სიტყუად თვისი ყოველი, რავდენი გამოცდეს პირისა მისისაგან, ყოთ იგი.

A. კაცმან ძეთაგან ისრაელისათამან, რომელმან აღუთქუას აღთქმა უფლისა მიმართ, გინათუ ფუცოს ფიცი განჩინებით, გინა გან-რამე-აჩინოს სულისა თვისათვს, არა შეაგინოს სიტყუად თვისი ყოველივე რომელი გამოვიდა პირისა მისისაგან ყოფად.

Այր ոք այր՝ եթէ ուխտիցէ ուխտ տեսան, կամ երդնուցիւ երդումն սահմանաւ, կամ սահմանիցէ ինչ վասն անձին իւրոյ, մի արասցէ ապախտ գրան իւր. այլ գամենայն ինչ որ ելանիցէ ի բերանոյ իւրմէ՝ արասցէ:

Ἀνθρώπος ἄνθρωπος, ὃς ἂν ἐνέχηται εὐχὴν καὶ ὁμῶς ἔμελλῃ ὀρθὸν ἢ ἑρῆσθαι· ὁρῶμεν περὶ τῆς ψυχῆς ἀντιᾶ, ὅς περὶ ἡλῶται· τὸ ῥῆμα ἀντι-παύται, ὅσα ἂν ἐνέλθῃ ἐκ τοῦ στόματος ἀντιᾶ. ποιήσῃ. (რცხ. 30:3).

3. S. უკუეთუ დედაკაცმან აღუთქვას აღთქმა უფალსა, ანუ დრო-ყოთა დროებას სახლსა შინა მამისა თვისისასა სიკაბუკესა თვისსა, და ესმეს მამასა მას თვისსა აღთქმად იგი მისი და დროესა ყოფად იგი მისი, რომელ დრო-ყოთა თვისა ზედა თვისსა, ... დეგინ მის ზედა.

B. ... და ესმეს მამასა მისსა აღთქმა იგი მისი, და დროყოფა. რომელ დრო-ყოთა თვისა ზედა თვისსა და დაუდუმნეს მას მამად იგი მისი. და იყუნენ ყოველნი აღთქმანი მისნი და ყოველნი დროებანი მისნი, რომელ დრო-ყოთა თვისა ზედა თვისსა, დეგინ მას ზედა.

A. უკუეთუ დედაკაცმან აღუთქუას აღთქმა უფლისა მიმართ და გან-რამე-აჩინოს განჩინებას სახლსა შინა მამისა თვისისასა სიკაბუ-წულესა თვისსა, და ესმეს მამასა მისსა აღთქმა იგი მისი და განჩინე-ბად, რომელი განაჩინა სულისა თვისათვს და დაიდუმოს მამამან მის-მან, ეგნენ ყოველნივე აღთქმანი მისნი და ყოველნი განჩინებანი მისნი, რომელნი განაჩინა სულისა თვისათვს, ელიან მას.

*Եւ եթէ կինք ոք՝ ուխտիցէ ուխտ տեսան, կամ սահմանիցէ սահ-
ման ինչ ի տան հօր իւրոյ ի մանկութեան իւրում, և լսիցէ հայր նորա
զուխտ նորա, և զսահմանս նորա զոր սահմանեաց զանձնէ իւրմէ,*

⁶ ილ. აბულაძე, დასახ. ნაშრომი.

⁷ А. Худобашев, Армяно-русский словарь, Москва, 1838.

և լինեցէ նմա հայր նորա, կացցեն ամենայն ուխտք նորա, և ամենայն սահմանքն զոր սահմանեաց զանձնէ իւրմէ՝ հաստատեսցին սմա:

Ἐὰν δὲ γυνή εὖζήται: εὖχῇν κ' ὀρίσῃ ἢ ὀρίσμεθ' ἐν τῷ ὄκῳ τοῦ πατρὸς αὐτῆς ἐν τῇ νεότητι αὐτῆς καὶ ἀχοῦσῃ ὁ πατήρ αὐτῆς τὰς εὖχάς καὶ τοὺς ὀρίσμοὺς αὐτῆς, οὕτως ὀρίσασθαι κατὰ τῆς ψυχῆς αὐτῆς, καὶ παρασώπῃ αὐτῆς ὁ πατήρ, καὶ στήσονται πᾶσαι αἱ εὖχαι αὐτῆς, καὶ πάντες οἱ ὀρίσμοί, οὕτως ὀρίσασθαι κατὰ τῆς ψυχῆς αὐτῆς, μενοινῶν αὐτῇ (რცხ. 30:4,5).

4. S. B. უკუეთუ არა თავს-ღებოთ არა ითავოს მამამან მისმან ღლესა მას, რომელსა ესმეს ყოველი აღთქუმაჲ იგი მისი და დროებანი, რომელ დრო-ყუნა თავისა თვისისათჳს, არა დაღეგინ და განწმიდოს იგი, რამეთუ არა თავს-იღვა მამამან მისმან.

A. უკუეთუ უგულებლებით უგულებელ-ყოს მამამან მისმან, რომელსა ღლესა ესმენ ყოველნივე აღთქუმანი მისნი და განჩინებჲა იგი, რომელ განჩინა სულისა თვისისათჳს არა დაადგრენ და უფალმან განწმიდოს იგი, რამეთუ არა ნებსით ნებჲა სცა მამან მისმან.

և եթէ ոչ ათწიგო. յանձն հայր նորա՝ յաւուր յորում լսիցէ զամենայն ուխտս նորա, և զսահմանսն զոր սահմանեաց զանձնէ իւրմէ, մի կացցեն: և տէր անպարտ արասցէ զնա, զի ոչ առ յանձն հայր նորա:

Ἐὰν δὲ ἀνανεύων ἀνανεύσῃ ὁ πατήρ αὐτῆς, ἢ ἄν ἡμέρα ἀχοῦσῃ πᾶσαι τὰς εὖχάς αὐτῆς καὶ τοὺς ὀρίσμοὺς οὕτως ὀρίσασθαι κατὰ τῆς ψυχῆς αὐτῆς, ὅς στήσονται: καὶ κύριος καθαρῶν αὐτῇ, δε: ἀνένευσεν ὁ πατήρ αὐτῆς (რცხ. 30:6).

5. S. B. უკუეთუ ყოფით ქმრის ცოლი იყოს იგი ბავითა თვსითა და დროებანი იგი, რომელ დრო-ყუნა თავისა თვისისათჳს და ესმეს ქმარსა მას მისსა ღლესა მას, რომელსა ესმეს მას და დაუღუმნეს მას. და ესრეთ დაემტკიცნენ ყოველნი აღთქუმანი მისნი. დროებანი მისნი. რომელ დრო-ყუნა თავისა თვისისათჳს. დაღეგინ იგი.

A. უკუეთუ იყოს იგი ქმრისა და აღთქუმანი მისნი მის ზედალა იყუნენ განჩინებისა ებრ ბავეთა მისთა. რაოდენი განჩინა და ესმეს ქმარსა მისსა და დაიდუმოს, რომელსა ღლესა ესმეს. და ესრეთ ეგნენ ყოველნივე აღთქუმანი მისნი და განჩინებანი. რომელი განჩინნა სულისა თვისისათჳს.

Ապա թէ լինելով լինիցի առն, և ուխտք իւր ի նմա իցեն ըստ ուխտելոյ շրթանց իւրոց, զոր սահմանեաց զանձնէ իւրմէ, լսիցէ ալրն նորա և լիցէ նմա յաւուր յորում լսիցէ, անպէս կացցեն ամենայն ուխտք նորա, և սահմանքն նորա՝ զոր սահմանեաց զանձնէ իւրմէ, հաստատեսցին:

Ἐὰν δὲ γενομένη γένηται ἀνδρὶ καὶ αἱ εὖχαι αὐτῆς ἐπ' αὐτῇ κατὰ τὴν διαστολὴν τῶν χειλέων αὐτῆς. οὕτως ὀρίσασθαι κατὰ τῆς ψυχῆς αὐτῆς, καὶ ἀχοῦσῃ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς καὶ παρασώπῃ αὐτῇ, ἢ ἄν ἡμέρα ἀχοῦσῃ, καὶ αὐτὰς στήσονται πᾶσαι αἱ εὖχαι αὐτῆς, καὶ οἱ ὀρίσμοί αὐτῆς, οὕτως ὀρίσασθαι κατὰ τῆς ψυχῆς αὐτῆς, στήσονται. (რცხ. 30:7,8)

6. S. B. უკუეთუ სახლსა შინა ქმრისა თვისისა ალტქუმაჲ იგი იყოს, ანუ დროებაჲ თავისა მისისაჲ ფიცით.

Ապա թէ ի տան առն իւրոյ իցեն ուխտք նորա, կամ սահմանն զոր սահմանիցէ ևրդամբ զանձնէ իւրմէ:

‘Εάν δὲ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ ἀνδρός ᾖ ἀνὴρ ἢ ἐκχὴ ἀντὶς ἢ ὁ ὁριζόμενος αὐτοῦ τῆς ψυχῆς ἀντὶς μὴ’ ὄραται (რცხ. 30:11)

7. S. B. ...და ესმეს ქმარსა მას მისსა და დაუდუმნეს მას და თავის-
ილვას მისი. დაემტკიცნენ ყოველნივე ალტქუმანი იგი მისნი და ყოველნივე
დროებანი იგი მისნი, რომელ დრო-ყო თავისა თვისისათჳს და დადგენ
იგინი მის ზედა.

A. ...და ესმეს ქმარსა მისსა და დაიდუმოს მისგან და არა დრო-სტეს
მას და ეგნენ ყოველნივე ალტქუმანი და განჩინებანი მისნი. რომელ
განჩინება სულისა თვისისათჳს ეგნენ მის ზედა.

*...և լսիցէ ալր նորա և լիիցէ նմա, և առնուցու նմա լանձն, կացցեն
ամենայն ուխտք նորա, և ամենայն սահմանք նորա՝ զոր սահմանե-
աց զանձնէ իւրմէ՝ հաստատեսցին նմա:*

...καὶ ἀκούσῃ ὁ ἀνὴρ ἀντὶς καὶ παρασώπῃ αὐτῇ, καὶ μὴ ἀναγέσῃ αὐτῇ,
καὶ στήσονται παρ᾽ αὐτὴν ὅτι ἐκχὴ ἀντὶς, καὶ πάντες οἱ ὁριζόμενοι αὐτοῦ, οὐκ ὀρί-
σται κατὰ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, στήσονται κατ’ αὐτοῦ (რცხ. 30:12).

8. S. B. უკუეთუ დაბრკოლებით დააბრკოლოს ქმარმან მან მისმან დღე-
სა მას, რომელსა ესმეს ყოველი, რავედენი აღმოტქუა ბაგითა თჳსითა მსგავ-
სად ალტქმისა მის თჳსისა და დროებისა მისისა თავისა თვისისათჳს, არა
მტკიცე იყოს მისა, რამეთუ ქმარმან მისმან დააბრკოლა იგი და უფალმან
განწმიდოს იგი.

A. უკუეთუ თანაწარცოდებით თანაწარცოდა ქმარმან მისმან დღესა. რო-
მელსა ესმეს ყოველი, რომელი გამოვიდა ბაგეთა მისთა ალტქუმისაებრ და
განჩინებისა მისისა, რომელ აღუტქვას სულისა თვისისათჳს არა ეგნენ
მის ზედა, რამეთუ არა ნებაჲ სცა ქმარმან მისმან და უფალმან განწმიდოს იგი.

*Եւ եթէ իսაփանելով իսაփանեսցէ ալրն նորա՝ լորում աւուր լսիցէ զա-
մենայն ինչ որ ևլանիցէ ի շրթանց նորա՝ ըստ ուխտից նորա և ըստ սահ-
մանացն նորա զանձնէ իւրմէ, մի հաստատեսցի նմա, զի ալր նորա
զանցուց, և տէր անպարտ սրասցէ զնա:*

‘Εάν δὲ περιελὼν περιέλῃ ὁ ἀνὴρ ἀντὶς, ἢ ἂν ἡμέρᾳ ἀκούσῃ πάντα, ὅσα
ἐὰν ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ χειλέων αὐτοῦ κατὰ τὰς ἐκχὰς ἀντὶς καὶ κατὰ τοὺς
ὁριζόμενους τοὺς κατὰ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, οὐ μὲνεί αὐτῇ, ὁ ἀνὴρ ἀντὶς περ-
είλεν, καὶ κύριος καὶ ἀφείσε: αὐτήν (რცხ. 30:13).

9. S. B. უკუეთუ დუმილით დაუდუმნეს მამაჲ. დღითი დღედ დაამტკი-
ცოს მან ყოველი ალტქუმაჲ მისი და ყოველი დროებაჲ მისი, რომელ
ყოს მას ზედა, რამეთუ დაუდუმა დღესა მას შინა, რომელსა ესმა.

A. უკუეთუ დადუმებით დაიდუმებდეს დღითი დღედ და დაამტკიცოს
მის ზედა ყოველი ალტქმა მისი და განჩინება, რომელ არს მის ზედა,
დაამტკიცოს იგი. რამეთუ დაიდუმა მისთჳს დღესა მას, რომელსა ესმა.

և ևթէ լոկով լոխցէ նմա օրհատօրէ հաստատեացէ նմա՝ գամնսան ուխտսն իւր, և ըզսահմանսն կացուցէ նմա, վասն զի լոխաց նմա լաւուրն յորում լուաւ:

Ἐχὺν δὲ σὺν πᾶσι παρὰ σὺν ἀπὸ τοῦ ἡμέραν ἐξ ἡμέρας, καὶ στήσῃς ἀπὸ τοῦ πᾶσας τὰς εὐχὰς ἀπὸ τοῦ, καὶ τὸς δὲ σὺν τὸς δὲ π' ἀπὸ τοῦ στήσῃς ἀπὸ τοῦ, δὲ: ἐσὺν πᾶσι ἀπὸ τοῦ τῇ ἡμέρα, τῇ ἡμέρα (რცხ. 30:15).

ზემოთ მოყვანილ მაგალითებში სიტყვა „დროებას“ ის შინაარსი არა აქვს, რომლითაც იგი წარმოდგენილია ილ. აბულაძის ლექსიკონში. როგორც ჩანს, მისი მნიშვნელობების წრე ამ ლექსიკონში წარმოდგენილით არ ამოიჭურება. „რიცხვთა“ წიგნის 30-ე თავში ლაპარაკია იმ წესებზე, რომლებიც ამცნო უფალმა მოსეს იმ ურთიერთობების შესახებ, რომლებიც უნდა არსებობდეს ქმარსა და ცოლს შორის და მამასა და ასულს შორის, სანამ ასული მამის სახლში ცხოვრობს.

ზემოთ მოყვანილ მასალაში SB ხელნაწერებში „დროება“ ნახმარია ხოლმე აღთქმის გვერდით და მის სინონიმად. A ხელნაწერში „დროებისა“ და „დროის ყოფის“ შესატყვისად ყველგან არის „განჩინება“ და განჩინებას სულხან-საბა ორბელიანი ასე განმარტავს: „სამართლის დასკვნა“⁸.

ილია აბულაძის ლექსიკონში განჩინება ასე არის ახსნილი: „შეწირვა, მიცემა, განთვება, გამორჩევა, გამოჩინება, სჯა, ჩუენება, განსაზღვრება, განწესება, დადგენა, დამტკიცება, გადაწყვეტა“⁹.

პარალელურ სომხურ ტექსტში ჩვენთვის საინტერესო „დროების“ შესატყვისად არის სიტყვა *սահման*, რომელიც ა. ხუდაბაშიანის ლექსიკონის მიხედვით ნიშნავს: Грaнь, межа, край, предел...; правило, закон, учреждение¹⁰.

შესაბამის ბერძნულ ადგილას იკითხება: δὲ σὺν τὸς δὲ, — რაც ი. დვორეცკის ბერძნულ-რუსულ ლექსიკონში ასეა განმარტებული: 1. Разграничение; 2. Определение; 3. условие, договор¹¹. რუსულ სათანადო ტექსტშია: Зарок.

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, ძველ ქართულში სიტყვა „დროება“, „დროის-ყოფა“, ისმარებოდა აგრეთვე „განჩინების“ სინონიმად და აღნიშნავდა „განსაზღვრებას, შემოზღუდვას, გარკვეულ საზღვრებში ჩაყენებას, განწესებას გარკვეული აკრძალვების, შეზღუდვების დადებას. ბერძნული და სომხური ეკვივალენტები სწორედ ამ შემოსაზღვრულობაზე მიუთითებენ.

Е. И. ДОЧАНАШВИЛИ

К ТОЛКОВАНИЮ СЛОВА «droeba»

Резюме

В статье выявляется неизвестное значение древнегрузинского слова «droeba». К уже известному значению этого слова: «ждать, опаздывать» (И. В. Абуладзе), «задерживать, откладывая» (Ц. И. Курцикидзе) автор на материале древнегрузинских текстов, а также греческой и армянской версий Ветхого завета добавляет следующее: «ограничение, накладывание определенных обязательств, ограничений».

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არქეოლოგიის კათედრა
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა მ. ანდრონიკაშვილმა

⁸ სულხან-საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, ტფილისი, 1928.

⁹ ილ. აბულაძე, დასახ. ნაშრომი.

¹⁰ А. Худабашев, დასახ. ნაშრომი.

¹¹ И. Х. Дворецкий, Древнегреческо-русский словарь, Москва, 1958.

„ვეფხისტყაოსნის“ ებრაული თარგმანი როგორც თანამედროვე
 ებრაული ენის ლექსიკის გამდიდრების წყარო

О. ბორის გაპონოვის მიერ შესრულებული „ვეფხისტყაოსნის“ ებრაული თარგმანი უაღრესად საინტერესო ენობრივ მოვლენადაა მიჩნეული, მთარგმნელი კი ებრაული ენის ვირტუოზულ მცოდნედ და ჩინებულ სიტყვათშემოქმედად. მან შეიძლო აესახა დედნის როგორც აზრობრივი შინაარსი და ემოციური გამომხატველობა, ისე მისი სიტყვიერ-სტრუქტურული გაფორმება¹. სხვანაირად რომ ვთქვათ, ბ. გაპონოვმა მოახერხა ორიგინალის „ხიბლის“ დაჭერა და იმის გადმოცემა, რასაც ვ. ვ. ივანოვი „პოეტურ მოდელს“ უწოდებს: „ტექსტის პოეტური მოდელი გულისხმობს მის პოეტურ მნიშვნელობას, რომელიც არ დაიყვანება პწკარედის მნიშვნელობაზე. პოეტურ მოდელში შედის არა მხოლოდ ლექსის უშუალო შინაარსი, რომელიც შეიძლება ასე თუ ისე პროზაულადაც გადმოიციეს, არამედ ლექსის სტრუქტურის მოდელიც“².

უდავოა ნიჭიერი მთარგმნელის დამსახურება თანამედროვე ებრაული ენის ლექსიკის გამდიდრებაში. საკმარისია დავიმოწმოთ ის ფაქტი, რომ რუსთაველის პოემის ებრაული თარგმანის ტექსტიდან რიგი ლექსიკური ერთეულები (ასობებზე q—t) ექსცერპირებულია ებრაული ენის ერთ-ერთ ყველაზე ავტორიტეტულ განმარტებით ლექსიკონში³, სათანადო ილუსტრაციების ჩვენებით, ხოლო გამოცემის მე-7 ტომში გაპონოვისეული თარგმანი ლექსიკონის წყაროებაშია დასახელებული.

ცნობილია, რომ თარგმნითი ხელოვნება ყოველთვის უწყობს ხელს ამა თუ იმ ხალხის ენის გამდიდრებას. მისი გამოუყენებელი რეზერვების მოხმობას. ამ მხრივ გამორჩეული ადგილი პოეტურ თარგმანებს უნდა ეკებოდეს. პოეზია ხომ ლიტერატურული შემოქმედების ისეთი დარგია, რომელიც ენის უკლებლივ ყველა რესურსებს იყენებს⁴.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს თარგმანებს ებრაული ლიტერატურისათვის. ლენინგრადელი მწერალი-ებრაისტი ა. ბელოვი წერს. „მსოფლიო ლიტერატურის საუკეთესო ნაწარმოებების სრულყოფილი თარგმანები წარ-

¹ თარგმანის ღირსებაზე ბევრი რამ დაწერილა. იხ. მაგალითად, ზ. კიენაძის ვრცელი ნარკვევი: „ვეფხისტყაოსნის“ ებრაული თარგმანი, „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1975, № 1, გვ. 32—46.

² В. В. Иванов, Лингвистические вопросы стихотворного перевода, Труды института точной механики, вып. II, М., 1964, гв. 370.

³ 'a b r ā h ā m 'e b e n — š o š ā n, hammilōn heḥādāš („ახალი ლექსიკონი“), 7. ტ., იერუსალიმი, 1974.

⁴ J. Matthews, Third Thoughts on translating poetry, „On Translation“, Cambridge, Massachussetts, 1959, გვ. 73.

მოაჩენენ ებრაული ენის ახალ, გაუხსნელ შესაძლებლობებს. ისინი ამდიდრებენ მის ლექსიკას, ფრაზეოლოგიას, ზოგჯერ გრამატიკულ ფორმებსაც კი. ამკვიდრებენ ახალ მეტაფორულ სახეებს, ახალ ტროპებს, ახალ ფრთიან სიტყვებს⁵.

1. მთარგმნელის სიტყვათშემოქმედებით შესაძლებლობებს განსაზღვრავს არა მხოლოდ მისი უნარი და ოსტატობა, აგრეთვე დედნის ენობრივი თავისებურებანი, არამედ მშობლიური ენის ხასიათიც.

ამ მხრივ ებრაული შედარებით „თავისუფალი“ ენაა, ცოცხალი, მოქნილი, ახალი სიტყვათწარმოებისათვის მრავალგვარი შესაძლებლობის მატარებელი. ლექსიკური მარაგის შევსებისას ის სულ უფრო აცნობიერებს ისტორიის სიღრმეში განფენილ თავის შრეებს, ცდილობს ზოგი გაწყვეტილი ფესვის გაცოცხლებას, ხმარებიდან განდევნილი ფორმის აღდგენას, ინოვაციის დამკვიდრებას. თანამედროვე ებრაული კვლავაც განაგრძობს ენობრივი ფორმების სესხებას მისი სიცოცხლის პირველი, ადრეული საფეხურიდან. ასეთი ნასესხობები კი, პირველ ყოვლისა, ლიტერატურაში, კერძოდ პოეზიაში, იძებნება და არა ყოველდღიურ სიტყვახმარებაში. კარგადაა ცნობილი, რომ პოეტური ენა განვითარების ყოველ საფეხურზე უფრო აქტიურია, ვიდრე ჩვეულებრივი ენა⁶.

1.1. ახალი სიტყვების, ნეოლოგიზმების შექმნისას ბ. გაპონოვი ემყარება ბიბლიისა და მიშნის ებრაულის სემანტიკურ და მორფოლოგიურ საფუძვლებს და მეთოდურად იმავე ნიადაგზე დგას, რომელზედაც Waad hu-Iašon-ი და მისი წინამორბედი ლინგვისტები იდგნენ. პირველ ყოვლისა, ის მიმართავს დერივაციას, ე. ი. ახალი სიტყვების წარმოებას ძველი ებრაული ძირებიდან ცნობილი მოდელების მიხედვით. გაპონოვისეული ნეოლოგიზმები მხოლოდ იმიტომ იკიდებენ ფეხს ენაში, რომ ისინი შემუშავებულია ებრაული ენის მორფოლოგიის წესების გათვალისწინებით, ენაში უკვე არსებული მასალის საფუძველზე. ეს სიტყვები თითქოს ფარულად არსებობენ ენაში და მათ ამოტივტივებას ერთგვარი ექსტრალინგვისტური სტიმულია სჭირდება.

„ავტორის ინდივიდუალობა თითქმის არ ატყვია მათ წარმოქმნას. ისინი ძალიან ჰგვანან ენაში არსებულ სიტყვებს. სიახლის ელფერი თითქოს იჩქმალება მათში სიტყვაწარმოების იმ ტიპის რეგულარულობის გამო, რომელსაც ეკუთვნის ნაწარმოები სიტყვა“⁷.

მიუხედავად ზემოთქმულისა, ამ ახალი, პოტენციური სიტყვების ზემოქმედება მაინც უფრო დიდია, ვიდრე ძველი, ნაცნობი სიტყვებისა. ისინი თითქოს მკითხველის თვალწინ იქმნებიან სხვადასხვა მორფოლოგიური ნაწილების გამთლიანებით⁸.

მაგრამ ბ. გაპონოვისათვის ახალი სიტყვების შემუშავებისას მთავარი სტიმულის მიმცემი, ჩვენი აზრით, იყო არა ემოციურ გამომხატველობასა და

⁵ А. Белов, А. Шлионский — переводчик «Евгения Онегина», сб. «Мастерство перевода», М., 1964, гл. 324.

⁶ Y. Naor, Relativization in Hebrew, The Hague, 1973, гл. 6.

⁷ В. С. Виноградов, Лексические вопросы перевода художественной прозы, М., 1978, гл. 111.

⁸ Б. В. Томашевский, Стилистика и стихосложение, М., 1959, гл. 185.

მოულოდნელობის ეფექტზე ზრუნვა, არამედ რითმისა და ლექსთწყობის საკიროება⁹.

1.2. გაპონოვისეული ნაწარმოები სახელებიდან რამდენიმეს დავასახელებთ: 'éseṗ (1550) „კრებული“; gāḥēah (387) „მაღალი“; d'gōr (1045) „გროვა“; ḥētel (465) „შემოსაკრავი, ნახვევი“; makkār (1069) „ვაჭარი“; šēteṗ (293) „თანამონაწილეობა“; tišbaḥaṭ (355; 485) „ქება“.

მოყვანილი სიტყვებიდან უკანასკნელი ორი ა. ე ვ ე ნ-შ ო შ ა ნ ი ს ლექსიკონშია შეტანილი¹⁰.

1.3. ბ. გაპონოვი ქმნის აგრეთვე ნასახელარ ზმნებსა და მიმღეობებს. ასე, მაგალითად: 'ikkēs (224; 545) „უებიან, დაგესლა“ < 'ekes „შხამიანი გველი“; hinḥīl (1660) „ღვრიდა“ < naḥal „მდინარე, წყარო“; m'juh^hlām (342) „აღმასისა“ < jah^hlōm „აღმასი“; m'ṭummān (891) „გარვაკეცებული“ < არამ. ṭ'manīā „რვა“ და მისთ.

1.4. ზოგჯერ მთარგმნელი აწარმოებს ახალ თემებს ზმნური ძირებისაგან, გადააქვს მნიშვნელობა ერთი თემიდან მეორეზე და თამამად იყენებს ფორმებს, რომლებიც აქამდე აქტიურად არ იხმარებოდა. მაგალითად,

hiḏḥīl — (366) „შეაშინა“ — Hiṣ'il-ია ნაწარმოები კაუზალური მნიშვნელობით სათანადო Qāl-ისაგან dāḥal „ეშინოდა“;

niṭtar — (357) „დაუთმო“ — Nip'al-ი ჩვეულებრივ არ იხმარება. ლექსიკონებში ამ მნიშვნელობით დასტურდება pi'. ṣiltēr და hitp. niṭuattēr;

histangēr (201)—Hitpa'el-ია ნაწარმოები ბერძნული წარმომავლობის ნასახელარი ზმნიდან sangēr „ვექილი იყო, იცავდა (სასამართლოში)“ და შესაბამისად ნიშნავს „თავის თავს იცავდა, თავის თავს ვექილობდა“; pi'. ri'-el—(401) „მოწამლა“—მხოლოდ შუა საუკუნეების ებრაულში გვხვდება, კერძოდ, საადია გაონის (882—942 წწ.) ენაში (ჩვეულებრივ ამ მნიშვნელობით hip'il-ი იხმარება).

2. მაგრამ მთარგმნელი მაინც შედარებით იშვიათად მიმართავს ნამდვილ სიტყვათშემოქმედებას. უფრო ხშირად ის ენაში არსებულ რეალურ სიტყვათა ჩვეულებრივ, უზუალურ მნიშვნელობაზე დაყრდნობით წარმოქმნის ახალ მნიშვნელობას ანდა აღადგენს რომელიმე ძველი ლექსიკური ერთეულის მივიწყებულ, ხმარებიდან გასულ მნიშვნელობას. ეს კი იწვევს სიტყვის სემანტიკური სტრუქტურის გამდიდრებას.

ა. პოტებნია თავის შრომაში «Мысль и язык» გამოთქვამს მოსაზრებას¹¹იმის შესახებ, რომ ცალკეული სიტყვა, ისე როგორც ენა მთლიანობაში, არ არის ერთხელ და სამუდამოდ მოცემული, არამედ განუწყვეტლივ იქმნება. უფრო მეტიც, სიტყვა მხოლოდ იმიტომ არის ურთიერთგაგებინების საშუალება, რომ მისი შინაარსი შეიძლება გაიზარდოს და შეივსოს¹¹.

მსგავს თვალსაზრისზე დგას ინგლისელი მეცნიერი ჯ. ედკინსი. სიტყვე-

⁹ საინტერესოა, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ლექსიკაში ნაწარმოები სიტყვების დიდ პროცენტს ასევე რითმისა და ლექსთწყობის საკიროებით ხსნიან (იხ. ივ. გიგინეიშვილი, სიტყვაწარმოების თავისებურებანი „ვეფხისტყაოსანში“, ფილოლოგიის მეცნ. კანდ. სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი სადისერტაციო შრომის თეზისები, თბ., 1944).

¹⁰ იხ. 'a. 'eḥen — šōšan, hammilōn heḥādāš, ტ. VII.

¹¹ А. А. Потебня, Мысль и язык, Харьков, 1926, გვ. 140.

ბის ბუნება, მისი აზრით, რთულია, „შედგენილია“, რადგან ისინი გამუდმებით იძენენ ახალ შინაარსობრივ ნიუანსებს ენის სიცოცხლის მთელ მანძილზე¹².

ქვემოთ მოგვყავს რამდენიმე ნიმუში ლექსიკური ერთეულებისა, რომლებიც ბ. გაპონოვისეულ თარგმანში ახალი, აქამდე გამოუვლენელი ანდა, ყოველ შემთხვევაში, მეტად იშვიათად ხმარებული მნიშვნელობითაა წარმოდგენილი, რაც ზოგჯერ ქართული დედნის ენითაა დავალებული.

ამგვარი სიტყვების (პირობით შეიძლება სემანტიკური ოკაზიონალიზმები ეუწოდოთ) მნიშვნელობის დადგენისას გავითვალისწინეთ თვით ბ. გაპონოვის შენიშვნები, რომლებიც დართული აქვს თარგმანის ტექსტს¹³.

2.1. მთარგმნელის მიერ ახლებურადაა გააზრებული სიტყვები: *ʾmānā* (829) — ჩვეულებრივ ნიშნავს: „1. ნდობა; 2. კავშირი, ხელშეკრულება, პაქტი; 3. განვადებით რამის მიცემა“. აქ კი „ანდერძი“, ე. ი. სანდო დოკუმენტი, რომელიც გარდაცვალებულის დანაბარებს შეიცავს.

ზმნა *kiddēr* (477) — საზოგადოდ ნიშნავს: „მოამრგვალა, ბურთის ფორმა მისცა“ (<*kaddūr* „ბურთი“). ჩვენს შემთხვევაში კი გულისხმობს „ბურთის თამაშს, ბურთაობას“ (შდრ. ქართ.): „*ʾak — kiddarnū pa: ʾmajim uʾjōtēr lō heʾraknū*“ („მხოლოდ ორჯერ ვითამაშეთ ბურთი, მეტი აღარ გაგვიგრძელებია“) შდრ. „აღარ იბურთეს, დაშლა ქმნეს თამაშობისა ორისა“¹⁴. *neḏeb* (829) — პარალელური ფორმაა სიტყვისა *nīdābā* „წყალობა, შეწირულება; სიუხვე, გულკეთილობა“, რომელიც დაკავშირებულია ზმნურ ძირთან *nḏb*: „მსხვერპლი შეწირა, წყალობა გაიღო“. აქ კი *neḏeb* „ლოცვას“ ნიშნავს. ეს მნიშვნელობა ლექსიკონებში არაა აღნუსხული, მაგრამ მთარგმნელი ეფუძნებოდა ბიბლიის ერთ ადგილს (ფს. 119, 108), სადაც ნაჩვენები მნიშვნელობითაა ნახმარი ფორმა *nīdābā*.

ოკაზიონალური ჩანს სიტყვის *ʾešet* „ფოლადი“ (203) ხმარება „საბრძოლო იარაღის, საჭურვლის“ აღმნიშვნელად, ე. ი. იმისა, რაც ფოლადისაა, ფოლადისგანაა გაკეთებული. შესაბამისად შესიტყვება *nōšē ʾešet* უნდა გავიგოთ, როგორც *nōšē kēlim* „მეაბჯრე, საჭურველმტვირთველი“ (შდრ. ძვ. რუს. *дуглат* „ფოლადი“, გადატ. „ხმალი, მახვილი“).

საინტერესოა სიტყვა *releq*, რომლის გასწვრივაც ა. ევენ-შოშანის „ახალ ლექსიკონში“ ვკითხულობთ: „1. სამაგრი; 2. ჩაქვი, ბორკილი; 3. გადაბმა, შეკვრა“. რიგით მეორე მნიშვნელობა სწორედ ბ. გაპონოვისეული თარგმანიდანაა აღებული და სათანადოდაა ილუსტრირებული.

2.2. რიგ შემთხვევაში საქმე გვაქვს სიტყვის მნიშვნელობის გაფართოებასთან, რის შედეგადაც სიტყვა უფრო ხმარებული ხდება.

ასე, მაგალითად, *mīšōr* (1201) — თანამედროვე ებრაულის კუთვნილებაა და ჩვეულებრივ მუსიკაში იხმარება: „თხზულება, ოპუსი“, „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმანში კი „სამყაროს, ქვეყანას“ აღნიშნავს (შდრ. ზმნა *ḵāšar* „შექმნა“).

ანდა *qeḥeš* (1578), რომლის ძირითადი მნიშვნელობაა „შენაწევრება, შესახსრება (ფეხისა)“, ე. ი. ჩვეულებრივ ანატომიური ტერმინია (მიშნა),

¹² J. Edkins, *The Evolution of the Hebrew language*, London, 1889, გვ. 27.

¹³ Šotā Rūstauēlī, ʾōle, ʾor hannāmēr, იერუსალიმი, 1968, გვ. 335—352.

¹⁴ ქართული ტექსტი ციტირებულია 1957 წ. გამოცემის მიხედვით, რომელსაც მოსდევს ებრაული თარგმანი.

მოცემულ შემთხვევაში კი ნიშნავს „კრებულს“ (ხალხისა) (შდრ. ზმნა qāḇaṣ „შეკრიბა, თავი მოუყარა“).

2.3. სემანტიკური სიტყვათწარმოების განსაკუთრებული სახეა კონვერსია, ე. ი. ერთი მეტყველების ნაწილის გადასვლა მეორეში. ჩვენს შემთხვევაში საქმე გვაქვს სუბსტანტივაციასთან — ზედსართავების ხმარებასთან არსებითი სახელების ფუნქციით, რისი ერთეული მაგალითებიც დასტურდება თარგმანში.

ḵāpōt (20) „ლამაზები“ (ქალების შესახებ), უდრის „ლამაზმანებს, ლამაზ ქალებს“ (დედანში გვაქვს „კეკლუცნი“): „p̄ḥnī ḥōqēa' matṭā' ūḥ'ṣed ḵāpōt ṭ-rūah“ („მეორე დაბლა ეშვება და ლამაზებზე ნადირობაშია გართული“); შდრ. „კელა ზოგთა ქვე უც ბუნება კეკლუცთა ზედან ფრფენითა“.

პოეზიის ენაში საერთოდ ხშირია ეპითეტების (როგორც epithela ornantia, ისე perpetua) ხმარება იმ სახელების მნიშვნელობით, რომელსაც ისინი განსაზღვრავენ. მაგალითად, 'ahīr „ძლიერი“, ე. ი. „ღმერთი“. l'ḥānā „თეთრი“, ე.ი. „მთვარე“ და სხვა¹⁶.

'iqdē'et (1615) მღერ. სქესის ფორმაა ზედსართავისა 'iqdē „მრუდე“, აქ კი აბსტრაქტული სახელის მნიშვნელობა აქვს — „სიმრუდე, გამრუდება“ (შდრ. ra' „ბოროტი“ და მისი მდ. rā'ā „ბოროტება“ და სხვ.).

3. ხშირად ესა თუ ის სიტყვა ახალი მნიშვნელობით იტვირთება მყარი შესიტყვების შეკვეცის ხარჯზე, ე. ი. ცალკეული ლექსემა ცვლის შესიტყვებას, რომელშიც შედიოდა ერთ-ერთი კომპონენტის სახით.

მაგალითად, ḥāraṣ (535) „ხნავდა“ (გვაქვს კიდევ II ḥāraṣ „ღუმდა“) — აქ ნიშნავს „გაიფიქრა, განიზრახა“: „p̄ā'eḥṣob: b'rib 'en-beṣa' p̄'aḥeret 'eh'rōṣ“ („ვიფიქრე:“ დავა არას მარგებს, სხვა რამეს მოვიგონებ, მოვიფიქრებ“); შდრ. «ვთქვი:» „ამითა ველარას ვიქმ, ღონე სხვა რა მოვიგვარო“. ხსენებული მნიშვნელობა უნდა მომდინარეობდეს გამოთქმიდან ḥāraṣ 'ālay ra'ā „ცუდი რამ ჩაიფიქრა, ბოროტი განზრახვა ჰქონდა“ (იხ. მაგ. იგავნი, 50, 29).

ḥāraṣ რომ აღნიშნულ გამოთქმას ცვლის, ეს უფრო ნათლად წარმოჩნდება ქვემოთ მოყვანილ ტაეპში (1444, 3): „p̄'lō — ṣaḥti l'kol — neṣeṣ, pen — 'ā-ehā taḥ'rōṣ“ („არავისთვის არ მითქვამს, ვაითუ ცუდი რამ განიზრახონ, ავნონ-მეთქი“); შდრ. „არვის ვუთხარ სულიერსა, შევინახე ფარვით, კრძალვით“. nāḥal (954), რომელიც ჩვეულებრივ ნიშნავს „შეიძინა, მემკვიდრეობით მიიღო“, ცვლის გამოთქმას nāḥal 'akzāḥā — „იმედი გაუცრუვდა“ (სიტყვ. „შეიძინა უიმედობა, დაეუფლა უიმედობა“). შესაბამისად tiqṣā nōḥelet უნდა ითარგმნოს როგორც „გაცრუებული იმედი, დაკარგული იმედი“.

ეს „დარღვევები“ ცოდვად არ უნდა ჩაეთვალოს მთარგმნელს, რომელიც ცდილობს მაქსიმალურად გამოაჩინოს მშობლიური ენის სიმდიდრე, გამოიყენოს მისი გაუხსნელი შესაძლებლობანი, ერთგვარად განავითაროს ენის უზუალური ნორმები. ამის შედეგად შედარებით თავისუფალია სიტყვების სავალდებულო და ფაქულტატური შეთავსებადობა, ლექსიკური ერთეულები ხში-

¹⁶ В. Гезениус, Еврейская грамматика (перевод К. Коссовича), СПб., 1874, 33-412.

რად იძენენ ახალ მნიშვნელობებსა და მნიშვნელობათა ნიუანსებს, ფართოდება მათი კონტექსტური კომბინატორიკა¹⁶.

3.1. ზემოხსენებული ტენდენცია ვლინდება იმაშიც, რომ ერთი წყება იდიომური გამოთქმებისა თარგმანში მოდიფიკაციას განიცდის. მაგალითად, *bā'e—heled* (776) სიტყვასიტყვით—„ამ ქვეყნად მოსულნი“, ე. ი. „ხალხი, კაცობრიობა“ ცვლის ლექსიკონებში აღნუსხულ მსგავს შესიტყვებას *bā'e 'ōlām* (მიშნა).

'ōlām და *heled* სინონიმებია („სამყარო“).

ანალოგიურად, *'āšā 'ōn* (1637) „წარმატებას მიაღწია, გაიმარჯვა“ სახეცვლილებათა მეორე ცნობილი შესიტყვებისა *'āšā hajil* (ბიბლია). *'ōn* და *hajil* „ძალას“ ნიშნავს.

ან კიდევ *k'pūj šākār* (910) „უმაღური“ ნახმარია ნაცვლად შესიტყვებისა *k'pūj tobā* (მიშნა).

თანამედროვე ენაში ამავე მნიშვნელობით იხმარება კიდევ *k'pūj tōdā* (*kā-pūj* „იძულებული“; *šākār* „სამაგიერო-საზღაო“; *tōbā* „სიკეთე“; *tōdā* „მადლობა“).

საინტერესოა, რომ თანამედროვე ებრაული ხშირად ასევე ეპყრობა სასაუბრო ენაში ხმარებულ იდიომურ გამოთქმებს. სახელდობრ, გამოთქმებში შემავალი ერთი კომპონენტი შეიძლება ფაქულტატურად იხმარონ (მაგალითად, *'an-achnu kvar makirim* და *'anachnu makirim* „ჩვენ ვიცნობთ ერთმანეთს“) ანდა ერთი სიტყვა შეცვალონ მეორით (მაგ. *bevakasa lehakir 'et-'achoti* და *na' lehakir 'et-'achoti* „გეთაყვა, გაიცანით ჩემი და“)¹⁷.

3.2. „ვეფხისტყაოსნის“ გაპრონოვსეულ თარგმანში გვხვდება „ოკაზიონალური ფრაზეოლოგიზაციის“ ასეთი ნიმუშებიც:

'ered la'parōt (1038) „მოკვდები“, სიტყვასიტყვით „ჩავალ მიწაში, სამარეში“—მომდინარეობს ბიბლიური გამოთქმიდან *iōrēd 'āpār* „მკვდარი, მიცვალებული“.

ანდა ფრაზა—*šām kol leb l'be'er* (1540) „აქცია გულები ნაფლეთებად“, ე. ი. დაამსხვრია გულები—იწვევს მეორე გამოთქმის ასოციაციას: *bi're lebāb* „გატეხილი გული“ (სიტყვასიტყვით გულის ნაფლეთები), რომელიც შუა საუკუნეების ცნობილ პოეტს იეჰუდა ჰალევის ეკუთვნის და სხვ.

4. ენის ლექსიკურ მარაგს გარკვეულად ამღიდრებს სიტყვის გადატანითი მნიშვნელობით ხმარება. ეს მომენტი განსაკუთრებით საგულისხმოა ლექსით მეტყველებაში, სადაც ყოველი გადატანითი მნიშვნელობით ხმარებული სიტყვა თუ წინადადება პოეტური წარმოსახვის გაძლიერების ექვემიუტანელი საშუალებაა. ასეთი ტროპული სიტყვების მაგალითებია:

rahab (1051 „ზღვის ბინადარი მითიური არსება, დრაკონი“—მოცემულ კონტექსტში აღნიშნავს ზღვის ყაჩაღებს, მეკობრეებს: *u'e'atlā māḥaštī rahab l'haqīm 'et—ja'adī* („ახლა დაეპარცხე დრაკონი და ავასრულე ჩემი სიტყვა“); შდრ. „აწ დაეხოცენ მტერნი თქვენნი, გავასრულე, რაცა ვთქვენი“.

საინტერესოა კიდევ სიტყვა *šahīs* (1280) „თავთავეები, რომლებიც ამოდის დაუთესავ ყანაში მიწაში ჩარჩენილი მარცვლებისაგან“: *u'attiqah 'et—ha'ig-*

¹⁶ იხ. А. В. Окладникова, Исследование в области языка переводов (проблемы нормы и узуса), автореферат канд. дисс., М., 1980, გვ. 10.

¹⁷ Н. В. Росén, A Textbook of Israeli Hebrew, Chicago—London, 1966, გვ. 145.

geret k'loqahat̃ k'hisehā“ („აიღო წერილი, თითქოს დაუთესავ ყანაში თავთა-
ვებს კრეფდეს“).

მთარგმნელი მეტაფორულად გამოხატავს ნესტანის გაკვირვებას ფატმანის
ამბით, მისი წერილით. აზრის ნათელსაყოფად მივმართოთ დედნის წათანადო
სტროფის ა და გ ტაეებს:

„პირ-მზე გაკვირდა ფატმანის ამბითა საკვირველითა...
მას იგი წიგნი მონამან მისცა თავისა ხელითა“.

5. განსახილველი დაგვრჩა რთული სიტყვები, რომლებიც დასტურდება
პოემის თარგმანში. რთული ფუძე, ანუ კომპოზიტი, შედგება ჩვეულებრივ
ორი ფუძისაგან, რომლებიც ერთ სიტყვადაა გაფორმებული, ე. ი. მორფო-
ლოგიური თვალსაზრისით ერთ ოდენობას წარმოადგენს. სემიტურ ენებში
ასეთი რთული სიტყვები თითქმის არ არის, მხოლოდ ცალკეულ შემთხვევებ-
ში იჩენს თავს ტენდენცია ორი ფუძის ერთ სიტყვად გაფორმებისა.

5. 1. კომპოზიტებისაკენ ერთგვარ გარდამავალ საფეხურს წარმოადგენს სა-
ხელის შერწყმა ნეგაციურ ნაწილაკთან. ებრაულში, განსაკუთრებით გვიან-
დელ პერიოდში, ასეთი სიტყვები ხშირია. მათვე მიეკუთვნება ჩვენი ტექს-
ტის bilti—zāmīn (183) „მიუწვდომელი, არ-მისაწვდომი“ (bilti „არ, არა“—
ჩვეულებრივ ზედსართავის წინ დგას და მას უარყოფით მნიშვნელობას ანიჭებს;
zāmīn „მისაწვდომი“) და მისთ¹⁸.

5. 2. ებრაულში შედარებით ცოტაა საკუთრივ ზედსართავი სახელები. ამის
ერთგვარი კომპენსაციაა ის, რომ ზედსართავებს, რომლებიც გამოხატავენ რაიმე
საგნის ან თვისების ქონას, ხშირად გადმოსცემენ სიტყვები 'iṣ „კაცი“, ba'al
შფოლბელი, პატრონი“, bēn „ვაჟი“ და სხვა, სათანადო საგნის ან თვისების
აღმნიშვნელ სახელთან ერთად¹⁹. ასეთი „შედგენილი“ ზედსართავები იძებნება
ბ. გაპონოვისეულ თარგმანშიც. მაგალითად, ben ma'al (857) „ვერაგი“ (ma'al
„ვერაგობა“); ialdē šahāṣ (655) „თავხედები“ (šahāṣ „თავხედობა“; ieled მრ.
i'ladīm „შვილი“—ისეთივე ფუნქციას ასრულებს როგორც პირველ მაგალითში
bēn) და მისთ.

არცთუ იშვიათად ამავე წესით იწარმოება არსებითი სახელები, უმთავ-
რესად ხელობის ან მესაქმეობის აღმნიშვნელი.

ასე, მაგალითად, 'anšē—zemer (1552) „მომღერლები, მუტრიბნი“ (სიტყვ.
„სიმღერის ხალხი“). ba'al ginnā (1063) „მებალე“ (სიტყვ. „ბალის პატრონი“)
და სხვ.

5. 3. ძალზე იშვიათია ორი სრულმნიშვნელოვანი სიტყვისაგან შედგენილი
კომპოზიტები. როცა ორი სიტყვის კომბინაციით ერთი ცნება გადმოიცემა, სინ-
ტაქსურად ეს ფორმდება ე. წ. status constructus—ით, ე. ი. სიტყვათშეხამე-
ბით, რომლის მეორე წევრს ნათესაობითი ბრუნვის გრამატიკული მნიშვნელობა
აქვს (ეს ნიშანი ახასიათებდა ზემოთ მოტანილ კომპოზიტებსაც). საილუსტრა-
ციოდ საკმარისია თარგმანის ტექსტიდან ორიოდ ნიმუშის ჩვენება:

šosē—majim (1033) „მეკობრენი“, სიტყვასიტყვით „წყლის (ზღვის) ყა-
ჩაღნი“. šōse მრ. šōsim „მძარცველი, ყაჩაღი“; majim „წყალი“ (მდრ. რუს.
морские пираты, ინგლ. sea—robbers, არაბ. luṣṣu—l baḥri). i'dūa' lemed

¹⁸ შევნიშნავთ, რომ მსგავსი ფორმები საკმაოდ ხშირია რუსთველის ენაში. მაგ.: „არ-გამე-
ბული ხელითა“, „ქამისა არ-მოწყენისა“, „მალრისა აქამდე არ-ღირსებული“ და მისთ.

¹⁹ В. Гезенкус, დასახ. ნაშრომი, გვ. 409.

(1350) „ნასწავლი,“ „გასწავლილი“, სიტყვასიტყვით „სწავლით, ცოდნით გამორჩეული“ (iḡdūa' „ცნობილი, სახელოვანი, გამორჩეული“; lemed „სწავლა, ეოდნა“). iḡdūa' lemed შეიძლება ისეთივე ფრაზეოლოგიურ ერთეულად წარმოვიდგინოთ, როგორცაა ბიბლ. iḡdūa' ḥōlī (ḥōlī „ავადმყოფობა“) — „ავადმყოფური, სუსტი“ (იხ. მაგ. ისაია, 53,3).

„ვეფხისტყაოსნის“ ბ. გაპონოვისეული თარგმანის ლექსიკის ანალიზი შემდეგი დასკვნების გაკეთების საშუალებას იძლევა:

1. ბ. გაპონოვი იყენებს ლექსიკის გამდიდრების მორფოლოგიურ და სემანტიკურ ხერხებს.

2. ებრაული მორფოლოგიის კანონზომიერებათა გათვალისწინებით, ის ქმნის რიგ ახალ ლექსიკურ ერთეულებს, რომელთა ნაწილი სამუდამოდ შევიდა ებრაული ენის ლექსიკურ ფონდში. ებრაული ენის ყაიდაზევეა გამართული ბ. გაპონოვისეული კომპოზიციები.

3. ხშირად ესა თუ ის სიტყვა მთარგმნელის მიერ ახლებურადაა გააზრებული ანდა აღდგენილია მისი ძველი, ხმარებიდან გასული მნიშვნელობა. ეს იწვევს სიტყვის სემანტიკური სტრუქტურის გამდიდრებას და მისი კონტექსტური კომბინატორიკის გაფართოებას.

4. ბ. გაპონოვი არ ერიდება სიტყვის გადატანითი მნიშვნელობით ხმარებას და ხშირად ორიგინალურ ტროპულ სახეებს ქმნის.

5. „ოკაზიონალური ფრაზეოლოგია“, რომელსაც ვხვდებით „ვეფხისტყაოსნის“ ებრაულ თარგმანში, ერთ-ერთი გამოხატულებაა ბ. გაპონოვის მისწრაფებისა ენობრივი უზუსის განვითარებისა და გაფართოებისაკენ

М. А. ГОЦИРИДЗЕ

ЕВРЕЙСКИЙ ПЕРЕВОД «ВИТЯЗЯ В БАРСОВОЙ ШКУРЕ» КАК ИСТОЧНИК ОБОГАЩЕНИЯ ЛЕКСИКИ СОВРЕМЕННОГО ЕВРЕЙСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

В статье рассмотрены способы морфологического и семантического словообразования, которые применяет автор еврейского перевода «Витязя в барсовой шкуре» Б. Гапонов.

С учетом морфологических закономерностей родного языка переводчик создает ряд новых лексических единиц, вошедших в состав словарного фонда еврейского языка.

Часто слова в языке перевода приобретают новые значения и оттенки, что способствует обогащению их семантической структуры и расширению возможностей контекстной комбинаторики.

В статье даны также примеры «оказиональной фразеологии» и индивидуальных переносных употреблений слов.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. გ. წერეთლის სახელობის
აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის სემიტოლოგიის განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. გ. წერეთლის
სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტმა

ადამიანისა და ცხოველის ურთიერთმიმართების გაგებისათვის ალმოსავლურ მისტიკურ აზროვნებაში

ადამიანის მსოფლმხედველობრივი ევოლუცია მოიცავს სამ საფეხურს: ანიმისტურს, რელიგიურსა და მეცნიერულს. ადამიანური გონის ევოლუციის შესაბამისად იცვლებოდა მისი დამოკიდებულება ცხოველისადმი. თუკი თანამედროვე ადამიანი ცხოველს განიხილავს როგორც არსებას, რომელიც აუცილებელია მისი იმანენტური არსებობის შესანარჩუნებლად, და თავის თავს თვისებრივ და რანგობრივ უპირატესობას ანიჭებს, პრიმიტიული ადამიანი ცხოველს მიაწერს თავისი ბუნების ადეკვატურ თვისებებს, აზროვნებისა და მეტყველების უნარს. კაცობრიობის განვითარების ანიმისტურ ეტაპზე იქმნება ადამიანსა და ცხოველს შორის ურთიერთობის ისეთი ფორმა, როგორიცაა ტოტემიზმი. მომდევნო, რელიგიურ ეტაპზე გარკვეულ წილად შენარჩუნებულია პრიმიტიული ადამიანის სპირიტუალიზმი, მაგრამ რელიგიურად განწყობილი ინდივიდის, ჩვენს შემთხვევაში მისტიკოსის, დამოკიდებულება ცხოველისადმი გართულებულია მთელი რიგი სხვა მომენტებით, რომელნიც ორგანულად გამომდინარეობენ მისი მსოფლმხედველობრივი სისტემიდან. ადამიანისა და ცხოველის ურთიერთმიმართების საკითხი — ერთ-ერთი კარდინალური საკითხია შუა საუკუნეების აზროვნებაში. როგორც სუფიზმის მკვლევარი ი. ტრიმინგჰემი აღნიშნავს, „ეს საკითხი საჭიროა გაშუქებულ იქნეს, რათა გავიგოთ ის მიზეზები, რომლებიც განაპირობებენ მხეცსა და კაცს შორის დამყარებულ იმ უცნაურ პარმონიას, რომლის ნიმუშებსაც მრავლად ვხვდებით სუფიურ პოეზიაში“¹.

ჩვენ შევეცადეთ შევხებოდით მისტიკოსსა და ცხოველს შორის არსებული მშვენიერი პარმონიის განმაპირობებელ ფაქტორებს.

სამყაროს ტრადიციული სურათის მიხედვით, ცხოველი თვისებრივად განსხვავებული და რანგობრივად დაბლა მდგომი არსებაა ადამიანთან შედარებით. ამ აზრის შექმნის ძირითადი მიზეზი არის გონი (ratio), რომელსაც ცხოველისაგან განსხვავებით ფლობს ადამიანი და რომელიც განაპირობებს მის განყენებულ აბსტრაქტულ აზროვნებას: «Одинаково сильно превосходит человек их и мощью, и страданиями. Животные живут только в настоящем, человек сверх того и в будущем и прошлом вместе»².

ცხოველი ratio-ს უქონლობის გამო შემოსაზღვრულია რეალური ობიექტებით, რომლის აღქმაც ხდება მის მიერ უშუალოდ და დროის გარკვეულ მომენტში. მისთვის დამახასიათებელი აზროვნება ყოველთვის მიმდინარეობს კონკრეტულ ფარგლებში. ცხოველში არ შეიძლება მოხდეს გონის გაბატონება ინსტინქტზე მაშინ, როდესაც ადამიანში შემეცნება შეიძლება გათავისუფლდეს

¹ I. Trimmingham, *Islam in West Afrika*, Oxford, 1959, გვ. 65.

² А. Шопенгауэр, *Мир как воля и представление*, Москва, 1900, გვ. 37.

ემპირიული მე-ს სამსახურისაგან და ინდივიდი წმინდა შემეცნებითი სუბიექტის დონემდე ამალდეს.³ ძირითადად ამ მომენტის გამო ადამიანი თავის თავს იაზრებს თვისებრივი უპირატესობის მქონე არსებად, ხოლო ცხოველს განიხილავს, როგორც მისი იმანენტური არსებობის შესანარჩუნებლად აუცილებელ ატრიბუტს.

რაც შეეხება მისტიკოსს, იგი ცხოველისადმი რადიკალურად განსხვავებულ დამოკიდებულებას იჩენს, რაც განსაზღვრულია მისტიციზმის ორგანული ბუნებით.

მისტიკური კოსმოლოგიის მიხედვით, სამყარო შედგება ღვთაებრივი ემანაციისა; ერთადერთი, რომელიც ფლობს ყოფიერების აბსოლუტურ სისავსეს, თითქოს გადმოდის თავისი საზღვრებიდან და ქმნის ახალ ყოფიერებას. მაგრამ ერთადერთი მაინც რჩება ერთადერთად, როგორც მზე რჩება მზედ, მიუხედავად იმისა, რომ მისგან მომდინარეობს სხივი, რომელიც ციალებს მზისგან დამოუკიდებლად. ამრიგად დაწყებული ემანაცია ექვემდებარება გარკვეულ კანონს, რომლის მიხედვითაც ყოველი შექმნილი დაბლა დგას შემქმნელზე. ასე წარმოიშობა მთელი გრადაცია ყოფიერებისა. განსხვავებით ერთადერთისაგან ყოველი დანარჩენი არსებობს მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც დაკავშირებულია მასთან. იგი უცქერის ერთადერთს და ღებულობს მისგან სიცოცხლეს. უმაღლესი სრულყოფილება, რომელიც წარმოიშობა ერთადერთისაგან, არის გონი. გონი არის უმაღლესი მთლიანობაც. როგორც წმინდა აზრს, გონს შეუძლია შეიმეცნოს მხოლოდ ერთადერთი. ერთადერთისაგან წარმოიქმნება სულიც. ეს უკანასკნელი ისეთივე მიმართებაშია გონთან, როგორშიც გონი — ერთადერთთან. მაშინ, როდესაც გონი მიმართულია თავის თავისაკენ, სული მომართულია გარეთ. სულის გარეთ მიმართებას მივყავართ მატერიასთან. სული ქმნის დემონურ, ადამიანურ, ცხოველურ და მცენარეულ სულთა სიმრავლეს.

როგორც იბნ-ულ არაბი აღნიშნავს: „ცხოველის იდეა პრეექსისცენტრულად არსებობდა ღმერთის შემეცნებაში, საიდანაც შემდგომ გამოსხივებულ იქნა“³.

მაშასადამე, მისტიკური კოსმოლოგიის მიხედვით, ცხოველთა სამყარო ერთ-ერთი გრადაციაა ღვთაებრივი ემანაციისა, რომელიც უშუალოდ უძღვის წინ ადამიანურს. ხოლო ადამიანი, როგორც მისტიკოსები აღნიშნავენ, არის მიზეზი სამყაროს განსხეულებისა.

„მთელი ქვეყანა შეიქმნა, რათა ემსახუროს და დაემორჩილოს მას. ჯერ შეიქმნა მინერალი, შემდეგ — მცენარე, შემდეგ — ცხოველი და ბოლოს — ადამიანი“⁴.

ადამიანში ღვთაებრივი ნება გადმოცემულია მთელი სისავსით. იგი ასლი და ხატია ღმერთისა. თუმცა ადამიანში, როგორც იდეაში, ღვთაებრივი ნება გადმოცემულია მთელი სისავსით, მარტო ის ვერ შეძლებდა გამოეხატა მთელი არსი ღვთიურობისა. იმისათვის, რომ გამოვლენილიყო თავისი კეშმარიტი ფორმით, ადამიანის იდეა არ შეიძლებოდა ყოფილიყო ერთი და მოწყვეტილი. მას უნდა მოეცვა ყველა ქვედა საფეხური, მცენარეთა და ცხოველთა ყველა ფორმა. ყველა ისინი მხოლოდ ავსებენ ერთმანეთს ნების სრულ

³ Islam Ansiklopedisi, c. 5, Istanbul, 1951, გვ. 95.

⁴ Э. Джавелидзе, У истоков турецкой литературы, Тбилиси, 1979, გვ. 135.

ობიექტივაციამდე და ისევე გულისხმობენ ადამიანის იდეას, როგორც ნერგი გულისხმობს ნაყოფს. ისინი ქმნიან პირამიდას, რომლის მწვერვალიც არის ადამიანი.

„ადამიანი შუამავალია ღმერთსა და ქვეყანას შორის. იგი არ არის ამქვეყნიური ქმნილება და არც დამთავრებული პროცესი ხელოვნებისა. მხოლოდ ადამიანში იხსნება ღმერთი მთელი თავისი სისავსით. ამიტომ ღმერთმა ვერ იდღესასწაულა, სანამ არ შექმნა ადამიანი. ადამიანი არის ჯამი და უმაღლესი წერტილი ქმნილებებისა. ამიტომ შეიქმნა იგი მეშვიდე დღეს, როგორც კი გამოჩნდა ადამიანი, ყველაფერი შექმნილი იყო. ამიტომ მოიცავს თავის თავში ყველაფერს. იგი ყველა ფორმას აერთიანებს“⁵.

მაშასადამე, მისტიკური კოსმოლოგია ადამიანს განიხილავს, როგორც უმაღლეს საფეხურს ყოფიერების იერარქიული კიბისა, ხოლო ცხოველთა სამყაროს, როგორც ერთ-ერთ გრადაციას, აუცილებელს ადამიანის იდეის სრულად გამოვლენისათვის. ამ ასპექტით უკვე არსებობს ჰარმონია მხეცსა და კაცს შორის, მაგრამ იგი დარღვეულია. მისტიციზმი ადამიანისა და ცხოველის ტრადიციული ურთიერთმიმართების მიზეზს უკავშირებს ცოდვით-დაცემის ფაქტს. ადამი სრულ ჰარმონიაში იმყოფებოდა ცხოველთა სამყაროსთან. იგი არ ავლებდა ზღვარს თავის თავსა და ცხოველებს შორის, მაგრამ ცოდვითდაცემა, ეს პირველი ფაქტი ინდივიდის ემპირიული მე-ს გაღვიძებისა, განაპირობებს იმას, რომ ადამიანისა და ცხოველის ურთიერთმიმართება ძალადობით იქნეს განსაზღვრული. ბუნების უმაღლესი იერარქიული ცენტრის — ადამიანის დაცემას მოჰყვება მთელი ბუნების დაცემა. როგორც მეისტერ ეკჰარტი აღნიშნავს: „ადამის შეცოდების შემდეგ დაეცა მთელი სამყარო. ყველა ელემენტი ყოფიერებისა მონურ აუცილებლობას დაექვემდებარა“⁶.

წმინდა სიმეონ ღვთისმეტყველი ასე ხატავს ადამის დაცემის შემდგომ სამყაროს: „ყველა ქმნილებამ, როცა დაინახა, რომ ადამი გამოაძევეს სამოთხიდან, აღარ მოინდომა დამორჩილებოდა მას. ცხოველებმა და ყველა მიწიერმა არსებამ, რა დაინახეს, რომ ადამი მოშორდა თავის პირველ დიდებას, ზიზღით დაუწყეს ცქერა. ყველა მზად იყო თავს დასხმოდა მას“⁷.

მისტიკოსები აღნიშნავენ, რომ ღმერთი, ახორციელებს რა პროვიდენციულ გეგმას სამყაროს დანიშნულების შესახებ, კრებს ყველა განრისხებულ ქმნილებას და უწესებს მათ ადამიანის სამსახურს: „მან შეამაგრა ყველა ქმნილება თავისი ძალით და არ მისცა უფლება გაქცეოდნენ ადამს და ბრძანა, რომ ყველა ქმნილება დამორჩილებოდა მას და, გამხდარიყო რა მოკვდავი, ემსახურა მოკვდავი ადამიანისათვის, იმის მოლოდინით, რომ როცა ადამიანი კვლავ აღიდგენდა თავის დაკარგულ სახეს, თავისთან ერთად აღედგინა და გაეთავისუფლებინა მთელი სამყარო“⁸.

როგორც აღნიშნავს ნ. ბერდიაევი: «По нашей вине природа омертвела и космическое призвание человека-Микрокосма оживить природу-Макрокосм, вернуть жизнь всей иерархии естества, вплоть до камня»⁹.

⁵ Н. Бердяев, О назначении человека. Опыт парадоксальной этики, Париж, 1931, гл. 56.

⁶ М. Экхарт, Проповеди и рассуждения, Москва, 1912, гл. 101.

⁷ Н. Бердяев, Смысл творчества. Опыт оправдания человека. М., 1916, гл. 67.

⁸ Там же, гл. 68.

⁹ Н. Бердяев, О назначении человека, гл. 55.

იმ აზრს, რომ ადამიანის პირველსახის აღდგენას მოჰყვება ცხოველებთან დაკარგული ჰარმონიის აღდგენა, თანმიმდევრობით იმეორებს ყველა დროისა და ყველა ქვეყნის მისტიკოსი.

ვედებში ვკითხულობთ: „როგორც ამქვეყნად მშიერი ბავშვები ეკვრიან თავის დედას, ასევე ცხოველები ეკვრიან კაცს და თხოულობენ წმინდა მსხვერპლს“¹⁰.

ანგელუს სილვეციუსი იტყვის: „შენ ყველას უყვარხარ, ადამიანო, / შენკენაა გზა. შენკენ მოიღტვის ყველა, / რათა მიაღწიონ ღმერთს“¹¹. ხოლო ბუდა, ჯერ კიდევ ბოდჰისატვა, ტოვებს რა მამისეულ რეზიდენციას, საბოლოოდ კაზმავს ცხენს და მიმართავს მას შემდეგი სიტყვებით: „დიდი ხანია შენ ჩემთანა ხარ, კანტაკანა, გაჭირვებისა და დაღბენის ჟამსაც. ახლა კი შენ თავს დაანებებ ტარებასა და წვალებას, მხოლოდ ამჯერად, ო, კანტაკანა. წამიყვანე მე აქედან და, როცა მე შევასრულებ კანონს (ბუდა როცა გავხდები), მე არ დაგივიწყებ შენ“¹².

იმავე აზრს ავითარებს მეისტერ ეკჰარტი: „და მე ვადასტურებ ამას ქრისტეთი, რამეთუ მან თქვა: „და ოდეს ავმალღე მე, წარვიტაცო ყველა ჩემს თანა“. ასევე კეთილმა ადამიანმა ყველაფერი უნდა აამაღლოს ღმერთამდე, თავის პირველ საწყისამდე. ყველა ქმნილება ადამიანისთვისაა შექმნილი და ეს ყველა ქმნილებაზე ჩანს, რომ ერთი არსება მეორისთვისაა განკუთვნილი. საქონლისთვის — საძოვარი, თევზისთვის — წყალი, ჩიტისთვის — ჰაერი, ნადირისთვის — ტყე. ასევე კეთილ ადამიანს ემსახურება ყველაფერი. ყველა ქმნილებას ერთმანეთზე მიყოლებით ამაღლებს ადამიანი ღმერთამდე“¹³.

აქ ნათლად გამოიკვეთა მისტიკოსის შემეცნებაში არსებული ის აზრი, რომ ღმერთი ანიჭებს ადამიანს უფლებას — ისარგებლოს ცხოველებით ამქვეყნად, რამდენადაც თავის განთავისუფლებასთან ერთად იგი გაათავისუფლებს მთელ ცხოველთა სამყაროს.

როგორც ვნახეთ, ადამიანისა და ცხოველის ტრადიციული ურთიერთმიმართება შედეგია ცოდვით დაცემისა. შეცოდების განმაპირობებელი კი არის ადამიანის ემპირიული მე-ობა *nefs*-ი. ის მსხვერპლი, რომელიც ადამიანმა უნდა გაიღოს, რათა მასა და ცხოველს შორის არსებული ჰარმონია აღდგეს, არის ემპირიული მე-ს დაძლევის რთული პროცესი, რომელსაც მოჰყვება ტრანსცენდენტური გარდაქმნა ინდივიდისა, რის შედეგადაც იცვლება სამყაროს ხედვის ტრადიციული სურათი.

მისტიციზმში ემპირიული მე-ობა აღიქმება მთავარ ხელშემშლელ პირობად ღმერთისკენ მიმავალ გზაზე. იგი ის ფენომენია, რომლის გამოც ადამი გამოძევებულ იქნა სამოთხიდან და რომლის გამოც ეს სამყარო ასე ტრაგიკულად წარმოგვიდგება თვალწინ. ადამიანი გაორებულია თავისი არსებით. ერთი მხრივ, მის არსებაში ფიგურირებს ღვთაებრივი საწყისი, რომელიც მას ზოგადადამიანურობამდე ამაღლებს, აკოსმიურებს და, მეორე მხრივ, ბიოლოგიური, ემპირიული მე-ობა, რომელიც არსებობისათვის ბრძოლაში თან-

¹⁰ Упанишады, Москва, 1967, გვ. 54.

¹¹ Р. Лотце, Микрокосм, т. I, გვ. 96.

¹² А. Шопенгауэр, Мир как воля и представление, გვ. 135.

¹³ М. Эххарт, Проповеди и рассуждения, გვ. 96.

დათან ძლიერდება, დომინირებს ადამიანში და ხელს უშლის მისი ღვთაებრივი წარმოშობის გათვითცნობიერებას.

მისტიკოსის მიზანი აბსოლუტურ ჭეშმარიტებაში განივთებაა, მაგრამ ამ მიზანს მიაღწევს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ დაძლევს თავის ემპირიულ მე-ობას.

მისტიციზმი, როგორც ი. ტრიმინგჰემი აღნიშნავს, „ეძებს სრულყოფას, ემპირიული მე-ს დაძლევის საშუალებას, ეძებს mucahada-ს გზას, სულიერ jihad-ს, რომელიც, გაივლის რა სხვადასხვა მაკამს, მიგვიყვანს ღმერთთან“.¹⁴

ადამიანი, რომელიც არ ფლობს მეტაფიზიკურ ცოდნას სამყაროს არსისა და დანიშნულების შესახებ, რეალურად აღიქვამს მხოლოდ საკუთარ სხეულს. იგი მიჯაჭვულია მატერიის ამ უმცირეს ელემენტზე და უჩნდება დიდი სურვილი მისი შენარჩუნებისა. თავის ემპირიულ მე-ს იგი ყველაფერზე მაღლა აყენებს. ეს კი განაპირობებს უკიდურეს სუბიექტივიზმს, principium individuationis, რომლითაც რეალურად მოქმედებს ადამიანი ამქვეყნად და რომელიც იწვევს იმ შურს, მტრობას, ბოროტებას, რომლის გამოც მატერიალური არსებობა სატანჯველად მოაზრებული ყველა დროისა და ყველა ქვეყნის მისტიციზმში. Princ.individuationis მონა, ადამიანი თავისი მე-ს შენარჩუნების გზაზე, დაუფიქრებლად აყენებს სხვა ქმნილებას (იქნება ეს ისევ ადამიანი თუ ცხოველი) ზიანს და ამ უკიდურეს ეგოიზმში შეღავნდება წინააღმდეგობა ღვთაებრივი ნებისა თავის თავთან.

მისტიკურად განწყობილი ინდივიდი თავისი არსისა და დანიშნულების შესახებ მეტაფიზიკურ ცოდნას ფლობს. მისტიკოსები აღნიშნავენ, რომ ადამიანი სამყაროს ასლი და ხატია, რომ ის, ვინც ფილოსოფიურად იაზრებს სამყაროს, არ შეიძლება თვითონაც სამყაროს საგანთა რიცხვში იდგეს. იგი მაღლა დგას ყოველივე არსებულზე. ის თვითონ არის სამყარო. ადამიანი არის მიკროკოსმოსი, ცენტრი ყოფიერებისა, რომელიც თავის თავში ყოფიერების ყველა ელემენტს მოიცავს: „ადამიანის მიერ სამყაროს სრულ შემეცნებას განაპირობებს ის, რომ იგია არა მხოლოდ ერთი ნაწილი სამყაროსი, არამედ თავის თავში ყოფიერების ყველა ელემენტს ატარებს და მასზე მაღლა დგას“¹⁵.

„სამყარო შედის ადამიანში, იგი შეიმეცნება ადამიანის მიერ, რადგანაც ადამიანში არის ყველა ნაწილი ყოფიერებისა, ის არის მთლიანი პატარა სამყარო“¹⁶.

აღიქვამს რა თავს მიკროკოსმოსად და ხედავს რა ყველა არსებობაში თავისი თავის გამოვლინებას, ერთსა და იმავე ღვთაებრივ საწყისს, საკუთარსა და სხვა არსებაში, ინდივიდი ათვითცნობიერებს, რომ მათდამი ტანჯვის მიყენებით იგი დააზიანებს საკუთარ თავს. იგი შეიმეცნებს, რომ განსხვავება მათ შორის, ვინც ტანჯავს და ვინც იტანჯება, მხოლოდ ფენომენალურია და, ეძებს რა უმაღლეს კეთილდღეობას თავისი თავისათვის და ამ მიზნით აყენებს რა ზიანს სხვა არსებას, იგი სინამდვილეში მხოლოდ საკუთარ თავს აზიანებს.

¹⁴ J. Trimmingham, The sufi orders in Islam, Oxford, 1971, გვ. 139.

¹⁵ Н. Бердяев, Философия свободы, Москва, 1911, гл. 95.

¹⁶ Там же, гл. 96.

გალვიძებული თვითშემეცნება, რომელიც ემპირიული მე-ს სამსახურში პრაქტიკული გონის ფენომენამდე დავიდა, ნელ-ნელა თავისუფლდება princ. individuationis მირაჟისაგან. თვითგამორკვევის პირველ ეტაპზე, ხედავს რა თავის არსებობას სხვა არსებობაში, ინდივიდს უჩნდება სამართლიანობის გრძნობა სხვა ქმნილებებისადმი, რომელიც მოგვიანებით nefs-ის დაძლევის სხვადასხვა ეტაპის შესაბამისად, სიბრალულში და ბოლოს ყველა ქმნილებებისადმი სიყვარულში გადაიზრდება.

ყველა ქმნილებაში ღვთაებრივი ნების ერთგვაროვნობის თეზა ფუნდამენტური თეზაა მისტიციზმისა. ამ ერთგვაროვნობის ჩვენება უპირველესი მიზანია სულიერი ხელმძღვანელისა.

რუმი იტყვის: „ყველას უმეგობრე, რომ მუდამ ვარდნარში იყო. წმინდანებს ყველა უყვართ, ყველას მეგობრობენ, კეთილად მიიჩნევენ, ამას სხვისთვის არ აკეთებენ, საკუთარი თავისთვის სჩადიან“¹⁷.

ხოლო გურუ ინიციაციის გზაზე დამდგარი მისტიკოსის წინ ჩაატარებდა ცხოველის ყველა სახეობას და სპეციალურად შერჩეული რიტმის თანხლებით იმეორებდა მისტიციზმის კარდინალურ ფორმულას: Tat twam asi (ეს არის არსებობა, რომელიც ჰგვიბს ყველაფერში — ეს შენა ხარ).

ამრიგად, მისტიკოსის შემეცნებაში ფიგურირებს ის აზრი, რომ ცხოველისადმი ვნების მიყენებით იგი დააზიანებს იმავე ღვთაებრივ ნებას, რაც ცხოველთან შედარებით მასში ოდნავ მეტი სისავსითაა გადმოცემული. ადეპტის უპირველესი ამოცანაა დაამყაროს თავის სულში ღვთაებრივი ჰარმონია, როგორც გარანტია იმისა, რომ სულში მოხდეს ღვთაებრივი სიმშვენიერის გარდმოქცევა. მაგრამ ეს ჰარმონია სულისა არ განხორციელდება მანამ, სანამ ინდივიდი ჰარმონიაში არ მოვა მთელ გარე სამყაროსთან, ბუნების ყველა ელემენტთან.

„რა ევალება მურიდს? — კითხულობს იაჰია იბნ მაად არ-რაზი და თვითონვე უპასუხებს:

ისევე როგორც დედას უყვარს თავისი ერთადერთი შვილი,

ასეთივე სიყვარულის გრძნობა უნდა აღზარდოს ყველა ქმნილებებისადმი თავის სულში.

მეგობრობის გრძნობა ყველა ქმნილებებისადმი უნდა აღზარდოს თავის თავში.

გრძნობა, რომელიც თავისუფალია ბოროტებისაგან, მტრობისაგან, უნდობლობისაგან.

გრძნობა, რომელმაც ზემოთ, ქვემოთ, სივრცეში არ იცის საზღვარი“¹⁸.

სხვა არსებობაში საკუთარი თავის დანახვა ძალუძს მხოლოდ princ. individuationis მირაჟში გარკვეულ ინდივიდს, რომელიც იწყებს ქმედებას nefs-იდან თავის დასაღწევად.

სუფიზმში ყველაზე გავრცელებული გზა განწმენდისა შვიდი საფეხურისაგან შედგება. თითოეულ საფეხურს შეესაბამება სულის გარკვეული მდგომარეობა. მურიდის სული nefs-ის სრული გაქრობის გზაზე შემდეგი საფეხურებით პროგრესირდებოდა: 1. როცა დომინირებს ცხოველური მე, სული ცოდვილია;

¹⁷ Э. Джавелидзе, У истоков турецкой литературы, გვ. 200.

¹⁸ A. Gölpınar i, Melamilik ve melamiler, Istanbul, 1932, გვ. 328.

2. როცა სული ფხიზლდება; 3. როცა სული იწყებს რეალურ ქმედებას გათავისუფლებისათვის; 4. როცა ხორციელი მე განადგურებულია, სული მშვიდია; 5. როცა სული დაკმაყოფილებულია; 6. როცა სული დამტკიცებულია; 7. სული ღმერთთან ერთად ჰგიებს მარადისობაში.

თითოეულ საფეხურს შეესაბამება სულის განსაზღვრული ატრიბუტები, ჩვენთვის საინტერესოა მე-3 საფეხურამდე ამალღებული სულის ატრიბუტები. მისთვის დამახასიათებელია „დიდსულოვნება, ტკივილების მოთმინებით გადატანა, მეგობრობა ყველა ქმნილებასთან“¹⁹ იმ მოტივით, რომ ღმერთი ყველა ქმნილებას განსაზღვრული მიზნით ქმნის.

„ცოდნა ყველაფრისა მიწიდან ცამდე, დატევება ყოველივესი. გარდა ღმერთისა, სიყვარული ყველა ქმნილებისადმი“²⁰.

როგორც ვნახეთ, მეგობრობის დამყარება ყველა ქმნილებასთან იმ მოტივით, რომ ღმერთი ყველა ქმნილებას განსაზღვრული მიზნით ქმნის. აუცილებელი პირობაა ინიციაციის გზისა. თუკი მურიდი არ ეზიარა ამ ქეშმარიტებას და არ დაუმეგობრდა ცხოველებს, იგი ვერ ეზიარება საღვთო სიმშვენიერის ხილვას.

მეექვსე საფეხურამდე ამალღებული სული ღვთაებრივ ატრიბუტებსაა დაუფლებული. უპირველესი ამ ატრიბუტებს შორის არის სიყვარული ყოველივე გამოსხივებულისადმი. ის მეგობრობის გრძნობა ცხოველისადმი, რომელიც აუცილებელი ელემენტია მესამე საფეხურის სულისა, ამ მაკამზე მათადმი სიყვარულში გადაიზრდება. ხდება რა ტრანსცენდენტური გარდაქმნა სუბიექტისა, შესაბამისად იცვლება შესამეცნებელი ობიექტიც. ქრება ცხოველთა სამყარო მისი ტრადიციული აღქმით. მისტიკოსი უკვე აღარ გამოყოფს თავის არსებას ცხოველისაგან. ათავისუფლებს რა თავის შემეცნებას ემპირიული მე-ს სამსახურისაგან და ამრიგად ახორციელებს რა ინტელექტუალური დაცარიელების პროცესს, მისტიკოსი თავისი ფსიქიკით უახლოვდება ბავშვს, რომელიც, როგორც ვიცით, არ ასხვავებს თავს ცხოველისაგან. ამრიგად, მისტიკოსი წმინდა შემეცნებითი განკვერტის შედეგად ქმნის უმშვენიერეს ფენომენს, გასულიერებულ სიყვარულს ყველა არსებისადმი. აქედანაა ის განსაცვიფრებელი ჰარმონია ადამიანსა და ცხოველს შორის. რომლის ნიმუშებსაც მრავლად ვხვდებით სუფიურ პოეზიაში.

„ირმისკენ ისე გაქანდა, შვილისკენ მამა გაქანდეს,

მიესათუთა საბრალო ნადირს, კაცთაგან ნათეთებს“²¹

„ბევრი ეფერა იმ ქურციკთ, ალერსით უმხურვალესით,

ბოლოს ახსნა და ტყიურებს ისევ უსაგზლა ალერსი“²².

„თითქოს ნადირთაც გაეგოთ, რომ ამ კაცს სული დასწვოდა,

მისდა საშველად მორბოდა, თუ სადმე მხეცი დაქრწოდა“²³.

ადამიანსა და ცხოველს შორის დამყარებულ მისტიკურ ჰარმონიაზეა მინიშნება „ვეფხისტყაოსნის“ ერთ-ერთ სტროფში — „რა ესმოდის მღერა ყმისა...“ — ამა ქვეყნის გაუტანლობაზე, სიმუხთლეზე ჩაფიქრებული ავთან-

¹⁹ A. Trimmingham, The sufi orders in Islam, გვ. 160.

²⁰ იქვე, გვ. 161.

²¹ ნიშანი განქელი, ლეილი და მაქნუნი, თბილისი, 1974, გვ. 222.

²² იქვე, გვ. 218.

²³ იქვე, გვ. 281.

დილი იმღერს „საბრალო ლექსთ“ და ტირის. ტირილის ფსიქოლოგიური მიზეზი არის გმირის კონფლიქტი გარე სამყაროსთან.

ავთანდილი, თავისი ემპირიული არსების ტყვე, აცნობიერებს, რომ ამქვეყნიური სოფელი მხოლოდ და მხოლოდ მარადიული ტანჯვაა, რომ ინდივიდი ყოველთვის მიჯაჭვულია თავისი სურვილის ობიექტზე და რომ ვნების საბოლოო დაკმაყოფილება, დამშვიდება არ ძალუძს „სოფელზე მინდობილს“ („ვა, სოფელო, რა შიგან ხარ, რას გვაბრუნებს, რა ზნე გჭირსა! ყოვლი შენი მონდობილი ნიადაგმცა ჩემებრ ტირსა“). აქვე ხაზი უნდა გავუსვათ იმას, რომ ავთანდილი იმღერს ბუნების წიაღში. ბუნებას რუსთაველის შემოქმედებაში გარკვეული ესთეტიკური დატვირთვა აქვს. როგორც გ. ნადირაძე აღნიშნავს, „პოეტის გმირთა შინაგან უამინდობას მალამოდ ედებიან ადამიანის თანამდევნი ბუნების სიტუარფენი“²⁴. ადამიანი, ტანჯვისაგან გადაქანცული, ბუნებაზე ერთი თვალის გადავლებითაც კი უეცრად პოულობს სიმხნევასა და ძალას. ესთეტიკური სიამოვნება, რომელსაც ჩვენ განვიცდით ბუნების ჰერეტიკის დროს, გვაძლავს ჩვენს ემპირიულ მე-ზე და შესაბამისად ქმნის წმინდა შემეცნებითი ალქმის მდგომარეობას. ბუნება არ სთავაზობს ინდივიდის ემპირიულ მე-ს არავითარ ობიექტს სურვილისა და ნდომისა. იქ სუფევს მარადიული სიმშვიდე და ჰარმონია. ამ სიმშვიდესთან კონფლიქტს ქმნის „სოფელს მინდობილი“ სუბიექტის ყოველთვის დაუკმაყოფილებელი ვნება. ამ კონფლიქტის გათვითცნობიერებაა სწორედ ტირილი. ამა სოფლის გაუტანლობაზე ფიქრმა და ბუნების ხედმა, რომლის სიმშვიდესთან კონტრასტს ქმნის ვნებებით შეპყრობილი სუბიექტი, ავთანდილი მიაყვანა წმინდა შემეცნებითი ალქმის მდგომარეობამდე. იგი კონკრეტული რეალობიდან ზოგად რეალობამდე მალდებდა. აკოსმიურებს რა წამიერად თავის მე-ს, ავთანდილი ჰარმონიაში მოდის ბუნების ყველა ელემენტთან, მასსა და ცხოველებს შორის მისტიკური ურთიერთობისთვის დამახასიათებელი ჰარმონია მყარდება, რაც სიმბოლურად მხეცთა მხრიდან თანაგრძნობაში გამოიხატა:

„რა ესმოდის მღერა ყმისა, სმენად მხეცნი მოვდიან,
მისვე ხმისა სიტკბოსაგან წყლით ქვანიცა გამოხდიან,
ისმენდიან, გაკვირდიან, რა ატირდის, ატირდიან;
იმღერს ლექსთა საბრალთა, ღუარისაებრ ცრემლნი სდიან“²⁵.

როგორც ვიცით, ინიციაციის გზაზე დამდ გარი მისტიკოსის მიზანი ღმერთის შემეცნებაა, მაგრამ ღმერთის შემეცნება შეუძლებელია გონებით. ემპირიულად შეზღუდულ გონს (ratio) არ შეუძლია ღვთაებრივი ჭეშმარიტების აღქმა. ჭკუა და გონი, როგორც მისტიკოსები აღნიშნავენ, საჭიროა მოსამზადებლად გარკვეულ საფეხურამდე, ხოლო შემდეგ იგი ხელის შემშლელი ფაქტორი ხდება აბსოლუტური ჭეშმარიტების მოაზრების საქმეში.

რუმი იტყვის: „გონიერებით ჩემი ცხენი ვაჭენე უაზრობასა და ამაოებაში“²⁶. „ღმერთი ჭკუის სასწორზე ვერ დაეტევა“²⁷. „სანამ კაცი არ დაუტევებს გონს, ღმერთს ვერ შეიმეცნებს“²⁸.

²⁴ გ. ნადირაძე, რუსთაველის ესთეტიკა, თბილისი, 1958, გვ. 275.

²⁵ შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, თბილისი, 1951, გვ. 206.

²⁶ Э. Джавелидзе, У истоков турецкой литературы, гв. 244.

²⁷ იქვე, გვ. 245.

²⁸ იქვე, გვ. 246.

მისტიკოსები გმობენ რა გონს როგორც ხელისშემშლელ ფაქტორს, აბსოლუტური ქემპარიტების შემეცნების გზაზე, ცხოველს თვისებრივ უპირატესობას ანიჭებენ, რადგან ეს უკანასკნელი, როგორც შესავალში აღვნიშნეთ, არ ფლობს ratio-ს, ამრიგად, უფრო ახლოს დგას ღმერთთან, ვიდრე ადამიანი, ისევე როგორც მინერალი, თავისი პასიურობისა და შეუგნებლობის „გამო მაღლა დგას ორივეზე“²⁹.

სუფიურ პოეზიაში ეს მომენტი სიმბოლურად გამოიხატა იმით, რომ შემეცნების მისტიკურ გზაზე დამდგარი ინდივიდი ტოვებს ადამიანთა საზოგადოებას, „იჭრება ველად“ და მიაშურებს ცხოველებს, როგორც უფრო მაღალ მაკამს ღმერთისკენ მიმავალ გზაზე.

ამრიგად, ჩვეულებრივი ინდივიდი, ratio-ს უქონლობის გამო იაზრებდა რა ცხოველს როგორც თვისებრივად და რანგობრივად დაბლა მდგომს, მისტიკოსთან ეს ხედვა ratio-ს რადიკალურად განსხვავებული აღქმის გამო აბსოლუტურად იცვლება; იგი ცხოველს თვისებრივ უპირატესობას ანიჭებს.

მისტიკოსის მიერ ცხოველის განსხვავებულ ხედვაში გარკვეულად ფიგურირებს ესთეტიკური მომენტიც. მშვენიერის ქვრეტა ჩვეულებრივ ამაღლებს ადამიანს. სანამ გრძელდება წმინდა ესთეტიკური სიამოვნება, ქრება ჩვენი პიროვნება თავისი სურვილებითა და ტანჯვით. ესთეტიკური აღქმის დროს ითრგუნება ბიოლოგიური მე-ობა და წინა პლანზე გამოდის სუბიექტი, როგორც წმინდა შემეცნებითი ფენომენი. ესთეტიკური ქვრეტის დროს ხდება სუბიექტის გაუჩინარება ობიექტში; იგი განივთდება იმ საგანში, რომელიც მას ესთეტიკურად სიამოვნებს. ის ნაირსახეობა და სილამაზე ფორმებისა, რომელიც ვლინდება ცხოველთა სამყაროში, აიძულებს ინდივიდს იგრძნოს ძალა ღვთაებრივი შემოქმედებისა, რომლის ფონზეც მისი არსება არარაობად აღიქმება. ამავე დროს მასში იღვიძებს შემეცნება იმისა, რომ იგია მიზეზი ყოფიერების განსხვავებისა. იგია სუბიექტი, რომელიც როგორც პირობა ობიექტისათვის, განაპირობებს ყოველგვარ არსებობას. იგია არსებობა, რომელიც ჰყვება ყველაფერში (Tal twam asi). ინდივიდი წამიერად მაღლდება კოსმიური მეს ღონემდე და ცვლის სამყაროს ხედვის ტრადიციულ სურათს, რაც ცხოველთან მიმართებაშიც მელავნდება.

რაც შეეხება ძირითადი მისტიკური დოგმების ტრანსფორმირებას პოეზიაში. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ აღმოსავლურ პოეზიაში „ველად გაქრა“ და მხეცთა შორის ხეტიალი ერთგვარ დაკანონებულ მოტივად იქცა. ამ მომენტს ვხვდებით ფუზულისთან, ნიზამისთან, ლამისთან...

„ღმერთო, მომეც ცხოველთა შორის ნივსსუღდელი,
ადამიანებში სუფევს ბოროტება“³⁰.

შდრ. შოთა რუსთაველი:

„ვთქვი. თუ: «ჩემგან აღრა ხამს სიარული, ცუდი ცურვა,
ნუთუ მხეცთა სიხლემან უკუმყაროს გულსა ურვა»“³¹.

როგორც აღვნიშნეთ, ტანჯვისაგან გადაქანცული ინდივიდი ბუნებაზე თვალის ერთი გადავლებითაც კი პოულობს სიმხნევებსა და ძალას, ვნებები, სურვილები და შიში უეცრად ითრგუნება. რადგანაც მაშინ, როცა ჩვენ ვეძლევიტ წმინდა შემეცნებით აღქმას, თითქოს შევდივართ სხვა სამყაროში, სა-

²⁹ იქვე, გვ. 237.

³⁰ Lami'i, Vaysa u Ramin, გვ. 60.

³¹ შოთა რუსთაველი, ეფთხისტყაოსანი, გვ. 142.

დაც არ არის არაფერი, რაც აღელვებს ჩვენს სულს. განთავისუფლებული შემეცნება გვამალვებს ჩვენ ბედნიერებასა და უბედურებაზე. ჩვენ ვართ არა ინდივიდუმი, არამედ წმინდა შემეცნებითი ფენომენი. ჩვენ ვართ არსებობა, რომელიც ჰგვიბს ბუნების ყველა ელემენტში. ეს მომენტი ამაღლებისა, რომელიც წამიერია ჩვეულებრივი ინდივიდისათვის, მისტიკოსისთვის აუცილებელ მოთხოვნად იქცევა. იგი მიაშურებს ბუნებას, რათა სრულყოს თვით-შემეცნების პროცესი (რამა; კრიშნა...).

სუფიურ პოეზიაში ზიზლის აღძვრა ადამიანთა მოღვმის მიმართ და მათი ბოროტების სრული გამოვლინება ძირითადად სუბიექტის გამიჯნულების ფონზე იხსნება. მაჯნუნი განიცდის ადამიანისთვის დამახასიათებელ მთელ ბოროტებას. თავის მხრივ ეს ტანჯვა მიიღებს წმინდა შემეცნებითი ფენომენის ფორმას და ეხმარება ინდივიდს გაერკვეს თავის არსსა და დანიშნულებაში. იგი გაივლის სულის თვითშემეცნების საფეხურებს და უმაღლესი განკვეთით შთაგონებული მიაშურებს ბუნებას, სადაც არ არის არც ერთი ობიექტი სურვილისა და ნდომისა. სადაც არიან ცხოველები. რომელთაც იგი ტრანსცენდენტური გარდაქმნის გამო აღიქვამს არა როგორც მასზე დაბლა მდგომს, არამედ გარკვეული მიმართებით თვისებრივ უპირატესობასაც ანიჭებს მათ.

ამრიგად, როგორც ვნახეთ, მისტიკოსისა და ცხოველის ჰარმონიული ურთიერთმიმართება მისტიციზმის ორგანული ბუნებითაა გაპირობებული. ამ ურთიერთმიმართების განმსაზღვრელი ფაქტორი არის Tat twam asi-ს პრინციპი, რომელიც ანელებს ადამიანში მის უკიდურეს სუბიექტივიზმს და ემპირიული მე-ს დაძლევის შესაბამისად თანდათანობით იწვევს სამყაროს რადიკალურად განსხვავებულ ხედვას.

Ш. Г. КОПАЛИНИ

К ВОПРОСУ О ВЗАИМООТНОШЕНИЯХ МЕЖДУ ЧЕЛОВЕКОМ И ЖИВОТНЫМ В ВОСТОЧНОМ МИСТИЧЕСКОМ МЫШЛЕНИИ

Резюме

Вопрос о взаимоотношениях между мистиком и животным является одним из кардинальных вопросов в средневековом мышлении. В научной литературе существует мнение, что этот вопрос заслуживает особого внимания и является предметом исследования.

По нашему мнению гармонические взаимоотношения между мистиком и животным определяются органической сущностью мистицизма. Определяющим фактором этих взаимоотношений является принцип Tat twam asi, принцип однородности божественной воли во всех явлениях, который, как нам известно, является фундаментальным принципом мистицизма. Принцип Tat twam asi освобождает человека от его крайнего субъективизма (principium individuationis), помогает ему возвыситься над своим эмпирическим «Я» и постепенно вызывает у него радикально иной взгляд на мир, что, естественно, распространяется и на мир животных.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის თურქული ფილოლოგიის განყოფილება
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ს. ჭიჭიამ

Г. Т. ХУХУНИ

МЕТОДОЛОГИЯ ЛИНГВО-ГЕНЕТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В РУССКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ КОНЦА XIX — НАЧАЛА XX СТОЛЕТИЯ

Эпохе, рассмотрению которой посвящена предлагаемая статья, принадлежит особое место в истории нашей науки. В европейском языкознании это время пересмотра многих положений, выдвинутых на первом этапе развития сравнительно-исторического языкознания, пора формирования и распространения младограмматической концепции, эра острой полемики с ее представителями со стороны разных, порой весьма далеко отстоявших друг от друга ученых (К. Фосслер, Г. Шухардт и др.), наконец, эпоха, конец которой знаменуется появлением «Курса общей лингвистики» Ф. де Соссюра... В русской лингвистике — это еще и время формирования оригинальных школ и направлений в области общего и индоевропейского языкознания — процесса, совпавшего с переломным для мировой науки моментом и характеризовавшегося сложностью, неоднозначностью, а в известной мере и противоречивостью.

Поскольку на протяжении первого столетия своего существования (так сказать, от Боппа до Соссюра) лингвистика развивалась под знаменем историзма, постольку и в рассматриваемый период на передний план выдвигались, естественно, методологические проблемы генетических исследований. Отношение же последних к описательному языкознанию толковалось младограмматиками (да и не только ими) двояко: признавая необходимость работ, точно и адекватно отражающих определенные состояния языка в ту или иную эпоху и даже предостерегая в связи с этим их авторов от чересчур поверхностно понимаемого «историзма» (см., в частности, [1, с. 52—53]), Г. Пауль и его коллеги вместе с тем склонны были однозначно квалифицировать подобные труды только как подготовительные этапы для исторического исследования, не признавая за ними самостоятельного научного статуса. Ведущий характер исторического аспекта изучения языковых явлений признавался и большинством русских лингвистов интересующей нас эпохи, однако они гораздо четче и последовательнее младограмматиков указывали на то, что и описательная сторона является сама по себе вполне научной. Подобный подход был свойствен не только общепризнанному провозвестнику «синхронистического» языкознания — И. А. Бодуэну де Куртенэ и его ученикам, но отличал и представителей других течений (А. А. Потебню, Д. Н. Овсянко-Куликовского, Ф. Ф. Фортунатова, А. А. Шахматова, А. И. Томсона и др.) и может считаться (с учетом тех или иных оттенков и нюансов) специфическим для русской науки в целом, что неоднократно отмечалось и в специальной литературе.

Переходя к разработке в трудах русских ученых собственно исторической проблематики, следует обратить внимание, прежде всего, на

самую трактовку ими понятия «история языка», и в связи с этим — на разграничение внешней и внутренней истории¹.

«Можно сказать, — читаем в одной из работ начала XX века, — что язык имеет две разные истории: одну — внутреннюю, звуковую, историю слов и форм, изменяющихся по законам физиологическим и психическим, — и другую, внешнюю, историю той социальной среды, в которой протекает жизнь языка.

Современные языковеды согласны в том, что для полного понимания жизни языка необходимо параллельное изучение всех этих сторон, т. е. стороны звуковой, физиологической, психологической и социальной» [2, с. 119].

Подобный подход опирался на идеи, высказанные в обеих ведущих школах конца XIX—начала XX века — бодуэновской и фортуна-товской. Характеризуя их трактовку данной проблемы, Ф. М. Березин писал: «Внешняя история, по мнению Фортунатова, определяется той тесной связью, которая существует между языком и обществом... такое понимание внешней истории было общим со взглядами на этот вопрос Бодуэна и его учеников» [3, с. 93]. Что же касается внутренней истории, то она, по мнению Ф. М. Березина, понималась у Фортунатова как зависящая от каждого отдельного индивидуума, а у Бодуэна — как занимающаяся «развитием языка самого по себе, жизнью языка, разумеется, не отвлекая его несвойственным образом от его носителей, от людей...» [3, с. 93]. Именно последний момент, как отмечает Т. С. Шарадзендзе, отличал бодуэновское понимание от сосюрковского, при котором «внутренняя лингвистика... имея дело с гипостазированной структурой языка, совершенно оторвана от говорящих людей» [4, с. 78].

Как для изучения внешней, так и для постижения внутренней истории языка методологически важным является вопрос об источниках генетического исследования. Как известно, вопрос этот разрешался по-разному: на переднем плане оказывалась то разработка древне-письменных памятников, то анализ живой речи; внимание к фактам и явлениям литературного языка чередовалось с увлечением народными говорами и т. д.

Как в европейском, так и в русском языкознании к последней трети прошлого столетия сложилось ощущение некоторой диспропорции в изучении названных источников². Неудивительно, что призыв младограмматиков обратиться к живым языкам и диалектам, хотя и не новый сам по себе, привлек пристальное внимание, найдя как сторонников, так и критиков.

Данной проблемой в России занимались уже И. И. Срезневский и Ф. И. Буслаев, а позднее — А. А. Потебня. «Потебня, — писал В. В. Виноградов, — настойчиво учил, что история русского языка и диалектология — одно и то же... Но, удаленный от рукописных хранилищ, Потебня принужден был уделять свое внимание... открытию связи между живыми говорами и письменными свидетельствами прошло-

¹ В некоторых историко-лингвистических трудах можно было ещё сравнительно недавно встретить утверждение, что данное разграничение связано с именем Ф. Брюно и де Соссюра, однако в русской лингвистике оно было разработано самостоятельно и, по-видимому, раньше.

² «Если изучение памятников древнерусской письменности к 80-м — 90-м гг. XIX в. было значительно продвинуто вперед, то русская диалектология как самостоятельная отрасль изучения языка ещё недостаточно чётко определилась в своих контурах» [5, с. 31].

го, пока интерес к синтаксису, семантике и поэтической символике не увлек его целиком в другие области» [6, с. 32].

Среди лингвистов фортунатовской школы особое внимание этому вопросу уделял А. А. Шахматов. Прекрасный знаток древней русской письменности, отдавший много сил изучению ее памятников, он, однако, постоянно говорил своим слушателям: «Я понимаю тот глубокий интерес, который возбуждают к себе письменные свидетельства о прошлом родной речи; я очень желал бы, чтобы и вы, начинающие филологи, были охвачены интересом к богатейшей нашей письменности. Но я употребляю все старание, чтобы доказать вам, что изучению памятников должно предшествовать изучение живого языка, что в основание всяких научно-лингвистических построений должны быть положены факты живого языка и что факты языка письменного могут быть рассматриваемы только как дополнительный материал, освещающий и подтверждающий тот процесс, который определяется сопоставлением данных, извлекаемых из живых наречий» [7, с. 10].

На вспомогательную роль памятников и их неполноту указывал и И. А. Бодуэн де Куртенэ: «По памятникам нельзя никогда заключать вполне о языке соответствующего времени, и данные, почерпнутые из их исследования, нужно дополнять рассмотрением строя и состава данного языка в нынешнем его состоянии» [8, с. 63]. Однако он особо подчеркивал, что последний не может отождествляться с народными говорами (диалектами) в узком смысле: «Сюда следует отнести народный язык во всей его полноте, разговорный язык (речь) всех слоев общества данного народа... не только язык т. н. «простонародья», но и разговорный язык т. н. образованного класса... В состав этого рода материала входит язык всех без исключения сословий» [8, с. 62—63].

Таким образом, рядом с разграничением внешней и внутренней истории, формулировалась новая дихотомия, отчасти переплетающаяся с первой: история народного (в широком смысле) языка — история собственно литературного языка. В связи с этим оказывалось методологически важно четко определить их отношение друг к другу и раскрыть относительную роль каждой в деле создания полной и адекватной картины языкового развития.

К началу нынешнего столетия данная проблема обострилась еще и потому, что в течение длительного времени интерес к историко-диалектологическим изысканиям возрастал именно за счет внимания к литературным языкам, которые рассматривались как неестественные, искусственные образования. «Если старое, «романтическое» языкознание еще делило свое внимание между говорами и литературными языками, подчеркивая богатство и изобразительность первых и грамматическую бедность и отвлеченность вторых (у нас пример такого направления — Ф. И. Буслаев), то т. н. «исограмматическое», реалистическое направление сосредоточило свое внимание на говорах. ...Литературные языки, как языки пишемые и читаемые, а не говоримые и слышимые, отодвинулись далеко на задний план», — заметил в связи с этим А. Н. Боголюбов [9, с. 7—8].

Вместе с тем именно в рассматриваемый период, как отмечают историки нашей науки, наблюдается возникновение «осознанного интереса к проблематике литературных языков в отечественной филологии», в трудах представителей которой «отражаются первые попытки выделить историю русского литературного языка в самостоятельный отдел русистики» [10, с. 11—12].

Этот процесс, в частности, нашел отражение в деятельности ученых, в той или иной мере связанных с фортунатовской традицией (Е. Ф. Будде, А. И. Соболевский, А. А. Шахматов), однако протекал он довольно противоречиво.

Любопытный эпизод в этой связи произошел на Предварительном съезде русских филологов в 1903 году, когда его участники обсуждали проект «Энциклопедии славянской филологии». В бюллетенях съезда читаем: «Е. Ф. Будде предложил выделение в особую рубрику «истории русского литературного языка», т. к. он жил особою жизнью сравнительно с народными говорами... А. А. Шахматов указал, что было бы неправильно отделять историю языка от истории диалектов» [11, с. 68].

Тем не менее предложение Е. Ф. Будде было осуществлено, и его труд «Очерк истории современного русского литературного языка» вышел в качестве одного из томов названной «Энциклопедии»³. Что же касается взглядов А. А. Шахматова, то и они были достаточно сложны: с одной стороны, как отмечает В. В. Виноградов, у него наблюдались «односторонние принципы в понимании состояния и развития литературного языка, которые сложились... под влиянием теорий младограмматиков. Шахматов, как и многие неограмматики, склонен был отрицать органичность и сложное внутреннее единство системы литературного языка в его общественно обусловленном развитии» [13, с. 221]. С другой стороны, по его же мнению, именно при разработке проблем, связанных с историей литературного языка, «А. А. Шахматов ушел дальше всего вперед от основной массы младограмматиков» [13, с. 218], причем постепенно «взгляды А. А. Шахматова на вопрос об источниках истории литературного языка и на принципы их изучения значительно осложнились» [13, с. 222]. Наконец, с именем Шахматова связана известная концепция формирования и развития русского литературного языка, сыгравшая значительную роль в русистике XX столетия.

Несколько своеобразно обстояло дело в том направлении русской лингвистической мысли, которое было связано с деятельностью И. А. Бодуэна де Куртенэ. С одной стороны, отношение к литературному языку как к искусственному явлению, сочетавшееся с неоднократно отмеченным в специальной литературе его «антифилологизмом», обусловило и некоторые особенности подхода Бодуэна к интересующей нас теме. «Бодуэну де Куртенэ, — заметил В. В. Виноградов, — проблема индивидуального творчества была чужда, и язык литературного произведения мог интересовать его лишь с точки зрения отражения в нем социально групповых навыков и тенденций» [14, с. 61]⁴. С другой стороны, отношение Бодуэна к изучению говоров и диалектов довольно сильно отличалось от установок младограмматизма (см. об этом [3, с. 23—24]), а его польский последователь К. Аппель подчеркивал: «В сущности, все факты языка одинаково достойны внимания исследователя, и если может быть речь о предпочтении тех или

³ Впоследствии об этой работе крайне негативно отозвался В. В. Виноградов, заметив, что она «является случайной коллекцией разрозненных фактов, начиная с середины XVIII в. и кончая началом XX в.» [12, с. 3].

⁴ Ср. замечание самого Бодуэна: «Обыкновенно вернее передают состояние языка памятники народа не столь цивилизованного, нежели памятники народа литературно объединенного и создавшего себе искусственный литературный язык и искусственное правописание» [8, с. 63].

иных из них, то более интересными следовало бы признать разве факты, коих условия возникновения сложнее, стало быть, именно особенности книжного языка. Увлечение простонародными говорами и мнимой последовательностью их фонетики, которое замечается в ново-грамматическом лагере, было бы, без сомнения, значительно охлаждено, если бы не упускалось при этом из виду то обстоятельство, что простонародные говоры потому только лучше книжного языка оправдывают ожидания ново-грамматической теории, что они известны нам гораздо хуже его» [15, с. 9]. Много занимались проблемами истории литературного языка и некоторые из петербургских учеников Бодуэна (Б. А. Ларин, Л. П. Якубинский и др.), а окончательное оформление ее как самостоятельной отрасли науки о языке оказалось связанным с именем В. В. Виноградова, во многом синтезировавшего в своей научной деятельности шахматовскую и бодуэновскую традиции.

Говоря об основных недостатках трудов по истории языка, созданных в конце прошлого — начале нынешнего столетий, историки языкознания часто обращают внимание на то обстоятельство, что отдельные стороны языковой системы изучались неравномерно: на первом плане стояла фонетика, на последнем — синтаксис. Данное явление отмечалось и русистами. Так, С. П. Обнорский, обобщая в 40-х гг. деятельность дореволюционных лингвистов, указывал: «В общем историческом изучении языка при достаточном охвате комплекса звуковых процессов в жизни языка оказался незначительно исследованным раздел синтаксиса» [16, с. 20].

Правда, этому как будто противоречит то обстоятельство, что в центре научных интересов основателя Харьковской лингвистической школы А. А. Потебни находились как раз проблемы исторического синтаксиса. Однако, хотя изучались они на материале родственных (славянских, отчасти балтийских) языков, методологическая база их — сопоставление «не только этимологически, но и функционально тождественных синтаксических оборотов» [17, с. 30], а равно и цель — проанализировать эволюцию типов предложения в связи с развитием человеческого мышления — объективно носили не столько сравнительно-исторический, сколько историко-типологический характер. Не случайно Д. Н. Овсянко-Куликовский подчеркивал, что для подтверждения основной мысли Потебни о росте глагольности сказуемого одинаково пригодны материалы как родственных, так и неродственных языков. «Он проследил этот процесс в истории русского и других славянских языков, а также и литовско-латышского. Но, без всякого сомнения, рассматриваемый порядок явлений отнюдь не ограничивается пределами той лингвистической области, в которой работал Потебня. Всякий филолог, будь он классик или ориенталист, германист или романист, легко найдет в языках, которыми он занимается, массу фактов той же категории и того же значения... Нет сомнения также, что и семитологи со своей стороны могли бы представить в высшей степени важные данные по интересующему нас вопросу... Пишущий эти строки делал наблюдения над явлениями этого рода в языках санскритском и древнееврейском и мог бы привести из этих языков немало любопытных образчиков» [18, с. 25—26].

Как известно, примерно в одно время с Потебней занялся синтаксическими проблемами и Ф. Е. Корш, выдвинувший тезис о том, что в данной области сравнительно-исторический метод должен быть заменен сопоставительным: «...При исследованиях этимологических мы не должны выходить из пределов семьи данного языка или языков. Совершенно другое дело мы замечаем в области синтаксиса... Оди-

наковые потребности духа вызывают и одинаковые явления: мышление, воля, чувство ищут для себя выражения во всех языках без различия и создают соответственные роды предложений. Употребление частей речи и даже флексий у всех народов в главных чертах одно и то же» [19, с. 5]. И хотя Корш не отрицает, что «чисто исторические исследования должны и по синтаксическим вопросам идти тем же путем, какого держится сравнительная этимология», однако заостряет внимание на том, что «этот путь для сравнительного синтаксиса с одной стороны неудовлетворителен, потому что при относительной самостоятельности языков в создании и выборе синтаксических построений мы очень часто не имеем возможности объяснить последующее предыдущим, как это делается в сравнительной этимологии; с другой стороны, этот путь не исчерпывает всех средств, на которые сравнительный синтаксис имеет право вследствие того, что за этой синтаксической самостоятельностью отдельных языков мы видим несомненно общую почву, общие законы» [19, с. 13—14].

При защите своей работы, посвященной способам относительного подчинения, Корш даже высказал предположение, что со временем подобные изыскания смогут составить предмет особой науки, независимой от компаративистики в собственном смысле: «...Я старался доказать, что помимо сравнительного синтаксиса, как науки исторической, объясняющей историю синтаксических явлений в родственных языках, может быть еще другой сравнительный синтаксис, общий или, если угодно, философский, задача которого заключается в разъяснении синтаксических явлений без отношения к их истории, как выражения в языке человеческого духа вообще... Сравнение, цель которого не исчерпывается праздным наблюдением, что два предмета между собою сходны или различны, должно опираться на такую основу, в которой сказывалась бы естественная, органическая связь этих предметов. Такою основой для сравнений между чуждыми языками я считаю именно общие всем народам закономерности человеческого духа, разнообразно проявляющиеся в различных языках. Выясняя эту основу, я надеялся тем самым показать возможность такого сравнительного синтаксиса, если не в виде самостоятельной науки, то как формы, в которую удобно был бы заключить некоторые весьма поучительные факты, не находящие себе места в системе современного языковедения. Разовьется ли когда-нибудь такой сравнительный синтаксис в общую науку, трудно сказать теперь, когда материал его еще так мало определен вследствие недостаточности данных, но несомненно, что тот отдел фактов, из которого, по-видимому, могла бы образоваться такая наука, может существовать как нечто более самостоятельное, чем простой метод исследования, хотя покамест он должен ограничиться ролью вспомогательной» [20, с. 47—48].

Переходя к освещению в русских лингвистических трудах рассматриваемого периода проблем языкового развития, необходимо остановиться на получившем в эти годы особую остроту вопросе о звуковых законах, аналогии и их взаимоотношениях между собой. Тезис о безысключительности первых и роли второй, с особой остротой поставленный младограмматиками, получил в различных направлениях русского языкознания весьма неравнозначные отклики.

Как и следовало ожидать, наименее отразился он в деятельности А. А. Потебни, и по проблематике, и по методологии далеко отстоявшем от концепции Лейпцигской школы. По воспоминаниям его учеников, харьковский лингвист считал, что «нечего удивляться, что звуковые законы имеют исключения, и непременно искать объяснения этих

исключений в звуковой аналогии: кто выставляет положение об отсутствии исключений в звуковых законах, тот забывает, что говор в жизни народа никогда не существует сам по себе, а всегда находится под тысячью самых разнообразных влияний. Вследствие этого А. А. (Потебня) не любил злоупотреблять объяснениями помощью звуковой аналогии, которые особенно в ходу в произведениях «ново-грамматической» школы: он находил, что стремясь к точности в фонетике, при этих объяснениях часто погрешают против синтаксиса» [21, с. 34—35].

По-иному обстояло дело в Московской школе Фортунатова. Здесь понятие звукового закона и аналогии использовалось достаточно широко, хотя и отмечалось, что чересчур злоупотреблять ими и возлагать на них преувеличенные надежды не следует (ср. позднейшие высказывания лейпцигских младограмматиков и близких к ним ученых). «Звуковой закон, — писал В. К. Поржезинский, — не может говорить нам о том, что должно получиться из того или другого звука всюду при всех условиях, но он констатирует лишь данный факт, именно, что в известном языке, в известную эпоху его существования, произошло последовательное изменение данного звука или звукового комплекса в определенном направлении, раз были налицо все нужные для того условия, поскольку не явилось действие психической ассоциации» [22, с. 139]. Что же касается аналогии, то хотя «несомненно, в каждом отдельном акте существовали известные причины, вызвавшие действие психической ассоциации, но установить эти причины нам весьма нелегко, а иногда и даже невозможно, т. к. для этого пришлось бы воскресить всю сложную картину психического содержания данного индивидуума или данных индивидуумов в момент действия данной ассоциации» [22, с. 140].

Своеобразное положение сложилось в Казанской лингвистической школе. Как отмечает Т. С. Шарадзенидзе, ее основатель «один из первых выступил против непреложности фонетических законов. В этом вопросе с ним разошелся его ученик Н. Крушевский, который вообще... приравнивал звуковые законы к законам природы» [4, с. 80], т. е. заходил гораздо дальше таких младограмматиков, как Г. Пауль или Б. Дельбрюк.

Но и для самого Бодуэна, и для большинства его учеников характерно было стремление объяснить языковые изменения исходя, в первую очередь, из морфологических явлений. Особую роль здесь играло выдвинутое Бодуэном положение о переинтеграции морфологического состава слов, определяемой как «перемещение границ между отдельными морфемами или частями морфологически расчлененного слова, перемещение морфологических узлов или расчленений слова» [23, с. 43]. Данный процесс был особенно подробно исследован как раз Н. В. Крушевским, «и можно смело сказать, — писал его учитель, — что это морфологическое обобщение в его редакции выглядит несравненно значительнее, чем выглядело оно у меня, распыленное в различных трудах и не связанное в одно целое» [8, с. 160].

Что же касается вопроса об аналогии, то хорошо известна роль Бодуэна в разработке данной проблемы. Вместе с тем, как отмечалось в специальной литературе, он «отошел от прямолинейной эмпирической констатации младограмматиков в вопросе о соотношении между звуковыми законами и аналогией. Он отмечал, что аналогия не вступает в противоборство со звуковыми закономерностями, а связана с ними,

обращается к ним» [3, с. 196]⁵. Одновременно основоположник Казанской школы обращал внимание на то, что «аналогию следует применять только к отдельным моментам развития языка» [3, с. 321], не злоупотребляя ею, и подчеркивал необходимость отличать ее от внешне сходных явлений (напр., «народной этимологии»).

Воззрения Н. А. Бодуэна де Куртенэ были развиты В. А. Богородицким, который разработал последовательное учение об основных факторах морфологического развития языка, нашедшее впоследствии широкое признание. Естественно, что в соответствии с распространенным в тот период психологизмом, указанные процессы (аналогия, дифференциация, опрощение и переразложение) также получали психологическую окраску.

Уже к началу XX в. у многих лингвистов сложилось убеждение, что именно «фонетизм» и «морфологизм» являются важнейшими методологическими отличиями фортунатовской и бодуэновской школ друг от друга. В этом отношении характерна позиция Г. А. Ильинского. Этот ученый, как отмечалось в специальной литературе, «не примкнул полностью ни к одному из главных направлений» и стремился «искать свой путь в науке» [24, с. 16]. Характеризуя Московскую лингвистическую школу с интересующей нас точки зрения, Ильинский писал: «Не мне, конечно, отрицать великое значение этой школы в истории славянской лингвистической мысли: ее огромные заслуги известны всем и никогда не будут забыты в летописях нашей науки. Но где свет, там и тени. Отдавая должное этим заслугам, мы не должны скрывать от себя и один весьма существенный недостаток того научного направления, которое возглавлял... Фортунатов. Я имею в виду именно его органическую антипатию к построениям морфологического характера: чтобы объяснить загадочное явление в истории языка, «московская» школа обыкновенно не останавливается ни перед какими самыми смелыми и сложными конструкциями, лишь бы... представить его в конечном итоге как результат более или менее длинного ряда фонетических процессов; для этой цели с легким сердцем придумываются никогда не существовавшие «переходные звуки», открываются — иногда целыми десятками — новые фонетические законы, восстанавливаются празвуки, которых язык никогда не знал, изобретаются самые хитрые звуковые комбинации, и в то же время крепко зажмуриваются глаза на все, что могло бы указывать на чисто морфологический характер явления» [25, с. 393—394]. Сам же Ильинский предпочитал объяснение «формальных и лексикальных различий славянских языков не столько путем новых фонетических гипотез, сколько путем предположения старых морфологических вариантов» [24, с. 15]. Считая, что «морфологическое объяснение свойственно и Бодуэну де Куртенэ... этот «морфологический» метод Ильинский позже противопоставлял «гиперфонетизму» фортунатовско-шахматовского направления» [24, с. 13—14]⁶.

⁵ Ср. замечание К. Апеля о том, что «взгляды новограмматиков на процесс аналогии слишком узки... аналогия не только не находится в противоречии с звуковыми законами, но даже весьма часто действует заодно с ними... аналогия — это объединяющее начало, которое водворяет в язык порядок, систему...» [15, с. 12—13].

⁶ К «морфологистам» Ильинский относил и весьма далёкого от Бодуэна А. И. Соболевского, заметив: «Вообще, по иронии судьбы, мне гораздо симпатичнее научное направление Соболевского (хотя взамен благожелательности Фортунатова и Шахматова я встречал у него обыкновенно лишь злопахательство)...» [24, с. 4].

В тесной связи с проблемой звуковых законов находится и один из важнейших методологических вопросов сравнительно-исторического языкознания, касающийся реконструкции праязыкового состояния и степени ее достоверности. Условно историки лингвистики выделяют три подхода к названной проблеме: «реалистический», признающий полученные формы вполне достоверными (А. Шлейхер), «скептический», использующий само понятие языка-основы, но отрицающий возможность его восстановления (многие младограмматики, А. Мейе) и «нигилистический», вообще считающий праязык фикцией (Н. Я. Марр, отдельные неолингвисты).

Обращаясь к русскому языкознанию рассматриваемой эпохи, можно увидеть, что в наименьшей мере занимался методикой реконструкции в собственном смысле слова А. А. Потебня. Во-первых, центром его научных интересов был синтаксис (а праязык восстанавливается, как правило, лишь на фонетическом и отчасти морфологическом уровне), во-вторых, его интересовало не столько внешнее, сколько внутреннее развитие типов предложения (проблема, лежащая за пределами сравнительно-исторической реконструкции), в-третьих, могло сыграть роль и негативное отношение к концепции А. Шлейхера в целом и его увлечению праформами — в частности. «Потебня, — отмечал в связи с этим Н. С. Чемоданов, — скептически отнесся к самой идее реконструкции фонетических и морфологических фактов языка, исторически не засвидетельствованных. Языкознание, по его мнению, еще не достигло такой степени развития, чтобы судить о действительных свойствах первобытного языка, и тот, кто думает иначе, принимает средство за цель, подмости за само здание» [17, с. 25].

Характерна в этой связи позиция последователя Потебни Д. Н. Кудрявского. Он не только упрекает младограмматика К. Бругмана за то, что тот «склонен смотреть на восстанавливаемые им праиндоевропейские слова не как на формулы только, а как на действительные слова», но и признанного скептика А. Мейе, признавая, что он «оказывается гораздо осторожнее Бругмана», порицает за то, что он «не выдержал последовательно своего скептического отношения к словам и корням индоевропейского праязыка» [26, с. 8—11].

Что же касается двух других течений русской лингвистики — бодуэновского и фортунатовского — то данную проблему (отношение к праязыковым реконструкциям) — часто называют как одно из наиболее заметных различий между ними. Еще в 20-х годах В. В. Виноградов отмечал: «...Тяготение к историзму, стремление к гипотетическому воссозданию «праязыков» с определением всех их звуковых оттенков — характерная особенность лингвистических методов Фортунатова» [6, с. 34]. С другой стороны, в работах, касающихся Казанской школы, говорится: «В отличие от ученых «фортунатовской школы» здесь мало интересовались проблемой реконструкции «праязыка» [27, с. 143].

Поскольку соответствующие высказывания представителей обоих течений достаточно хорошо известны, постараемся сейчас сопоставить их между собой и выявить, в чем конкретно заключались сходства и отличия между ними.

Прежде всего, о самом понятии праязыка. Само по себе оно в бодуэновской школе не отвергалось, следовательно, говорить о ее «нигилизме» нет оснований. С другой стороны, как казанские, так и московские лингвисты признавали трудности при реконструкции эпох, исторически не засвидетельствованных. Однако, если ученики Бодуэна, считая, что «попытки реконструкции праязыка являются наиболее

шатким отделом в сравнительной грамматике», делали отсюда вывод, что вообще «не в этих умозаключениях должен лежать центр тяжести сравнительно-грамматических исследований» [28, с. 11] (ср. соответствующие высказывания А. Мейе), то представители фортунатовской школы, напротив, подчеркивали, что «нельзя делать того вывода, который делали некоторые лингвисты, будто восстанавливаемые нами праформы нашего праязыка не более, как удобные для целей исследования символы (Дельбрюк), будто, далее, единственной реальностью являются родственные друг другу факты отдельных языков (Meillet), будто, наконец, мы не имеем права соединять в одно целое отдельные реконструированные нами факты и таким образом открывать какую-либо эпоху в жизни праязыка (особенно на этом настаивает Кречмер...). Дело обстоит не столь безнадежно...» [22, с. 182]. Наибольшей смелостью в этом плане отличались построения А. А. Шахматова в области праславянского языка, вызвавшие негативную оценку со стороны столь разных лингвистов, как И. А. Бодуэн де Куртенэ и А. И. Соболевский⁷.

Различались установки основателя Казанской школы и его коллег из школы Фортунатова и при разрешении вопроса о путях развития отдельных родственных языков. Стремление А. Шлейхера постулировать не только индоевропейский праязык, но и целый ряд промежуточных праязыков для каждой ветви созданного им родословного древа не нашло сочувствия уже у М. Мюллера (см. [30, с. 134—135]), а впоследствии подверглось резкой критике в «теории волн» И. Шмидта. Считая, что «ни та, ни другая теория не выдерживает критики» [23, с. 7], Бодуэн де Куртенэ тем не менее подчеркивал: «Разумеется, я отдаю решительное предпочтение т. н. «теории волн» перед «теорией родословного древа» [23, с. 187]. Естественно, что понятие промежуточных праязыков должно было вызвать у него особенно сильные возражения. «Совершенно несомненно, — писал ученый, — с одной стороны, не существовало никакого итало-кельтского, никакого итало-греческого, никакого германо-балто-славянского праязыка, а с другой — не существовало никаких юго-восточного, северо-западного или южного славянского праязыков... Все эти мнимые праязыки — не что иное, как фикции, которым никогда не соответствовало никакой реальности» [8, с. 131]⁸.

В фортунатовской школе, напротив, большее предпочтение отдавалось именно теории родословного древа (см. [31, с. 106—107]), хотя и оговаривалось, что она «дает понятие о результатах процесса и ничего не говорит о характере этого процесса распада языков» [31, с. 107]⁹.

В этой связи показательна полярная противоположность в подходе Л. В. Щербы и А. А. Шахматова к трактовке одного и того же лужицкого языкового материала. Первый, считая, что само общелужицкое единство «является в значительной степени предметом веры, но

⁷ С. И. Бернштейн отмечал, что, несмотря на определенную близость Шахматова к младограмматикам, в области праязыковых реконструкций их скептические «формулировки явно противоположны взглядам Шахматова. Он стоит гораздо ближе к концепции Шлейхера...» [29, с. 10].

⁸ Однако нельзя считать такой подход общим для всех учеников Бодуэна. По-иному смотрел на данный вопрос, напр., В. А. Богородицкий [3, с. 273].

⁹ О критическом отношении Фортунатова к теории волн см. [3, с. 84]. Вместе с тем В. К. Поржезинский отмечал, что «крайности обеих теорий... были примирены известным славистом Лескином...» [22, с. 192].

не знания» [32, с. 273], полунронически заметил: «Так как мне не приходится прокладывать новых путей, то я смогу гораздо проще и скорее сказать все нужное, если буду отправляться от условного праславянского состояния» [32, с. 152]. На это последовал характерный для фортунатовской школы ответ А. А. Шахматова: «Не знаю, зачем автору понадобилось проще и скорее изложить то, что в сущности должно было составить главный предмет его труда; но на самом деле автор избрал путь весьма далекий и сложный; мужаковский говор никто не согласится вывести непосредственно из общеславянского праязыка; следовательно, отправляясь от праславянского состояния, автор неминуемо должен был бы остановиться и на промежуточных состояниях, из которых одно во всяком случае может быть определено как пралужицкое или общелужицкое, а другое, еще старшее, предположительно как общезападнославянское» [33, с. 18] (см. также [34, с. 35—36]).

С рассмотренной выше проблемой связан и вопрос о диалектном членении праязыка, поставленный еще компаративистами предыдущего поколения¹⁰. В конце прошлого — начале нынешнего столетия он привлек внимание таких крупных лингвистов как К. Бругман, А. Мейе и др. Интересовал он и русских ученых — как применительно к общиндоевропейскому, так и общеславянскому языкам. В целом, дробление праязыка на говоры признавалось подавляющим большинством русских языковедов, хотя ряд моментов (отношение праязыковых диалектов к современным, степень относительного единства языка-основы, роль языковых и междиалектных контактов, возможность восстановить первоначальную картину диалектных различий и др.) — освещался в трудах рассматриваемого периода по-разному.

При осуществлении лингвистической реконструкции особая роль, как известно, принадлежит строгому соблюдению принципа относительной хронологии восстанавливаемых явлений. Этот принцип был «общим для Фортунатова и Бодуэна» [3, с. 334], хотя в специальной литературе и отмечался приоритет именно последнего¹¹.

Из лингвистов Казанской школы особенно подробно разработал данную проблематику В. А. Богородицкий. Что же касается Московской школы, то порой ее представителей упрекали в недостаточном соблюдении соответствующего требования, о чем не без иронии отзывался в письме к А. А. Шахматову сам Ф. Ф. Фортунатов: «...Известно, что проф. Фортунатов вообще склонен переносить явления новых славянских языков в их зачаточном виде в общеславянский язык» [36, с. 67]. Впрочем, адресовались основателю Московской школы и упреки противоположного характера — что он «часто переносил справедливое для предполагаемых предшествовавших состояний в современность и часто этим запутывал мысль своих учеников» [37, с. 404]. Вряд ли, однако, можно признать эти упреки справедливыми (во всяком случае, поскольку речь идет о методологической стороне), поскольку и для Фортунатова, и для его последователей всегда было характерно стремление к четкому разграничению отдельных эпох в жизни языка и установлению хронологической перспективы его развития (см. [3, с. 333—334]), хотя, разумеется, это не исключает тех или иных отдельных неточностей.

¹⁰ Ср. слова М. Мюллера: «Как существовали семейства, кланы, союзы и племена прежде, чем была нация, так же существовали и диалекты, прежде чем был язык» [30, с. 134].

¹¹ Так, Я. В. Ляя, говоря о деятельности Фортунатова, подчеркивает: «Относительную хронологию в реконструкциях он требовал после Бодуэна...» [35, с. 334].

Итак, подведем итоги сказанному:

1. В конце XIX — начале XX в. в русской лингвистике происходит формирование оригинальных школ в области общего и сравнительно-исторического языкознания, между которыми можно выявить как определенные сходства, так и существенные отличия.

2. При анализе проблемы источников лингво-генетического исследования (роль народных говоров, с одной стороны, и памятников письменности — с другой) и связанного с этим вопроса об отношении истории народного языка к истории языка литературного большинство русских лингвистов отдавало предпочтение именно первым. Вместе с тем, в рассматриваемый период сложились предпосылки для формирования истории литературного языка как самостоятельной лингвистической дисциплины.

3. Если для фортунатовской школы в целом характерно было обостренное внимание к фонетической стороне языкового развития, то учеников Бодуэна, а также отдельных лингвистов, не примыкавших к основным направлениям (напр., Г. А. Ильинского), больше интересовали факторы морфологического порядка. Наряду с этим в русской науке сложилась и традиция историко-синтаксических изысканий (А. А. Потебня, Ф. Е. Корш), однако последние носили не столько компаративистский, сколько типологический характер.

4. Как и в зарубежной лингвистике, в русском языкознании важное место занимал вопрос о реконструкции праязыка и степени научной достоверности получаемых при этом результатов, причем в разрешении данной проблемы наблюдалось значительное расхождение: от присущего фортунатовской школе реализма до распространенного среди многих языковедов скептицизма, причем последний мог вызываться разными причинами.

5. Подробное, хотя и неоднозначное освещение получили в трудах интересующей нас эпохи такие фундаментальные понятия и категории сравнительно-исторического языкознания, как сущность и значение праформ, пути развития родственных языков, диалектное членение праязыка, относительная хронология и др.

ЛИТЕРАТУРА

1. Г. Пауль, Принципы истории языка, М., 1960.
2. Д. К. Зеленин, К вопросу об изучении социальной стороны языка, ИОРЯС, 1915, т. XX, № 3.
3. Ф. М. Березин, Русское языкознание конца XIX — начала XX века, М., 1976.
4. Т. С. Шарадзенидзе, Лингвистическая теория И. А. Бодуэна де Куртенэ и её место в языкознании XIX—XX веков, М., 1980.
5. И. А. Осовецкий, Начальные этапы развития русской диалектологии.—История русской диалектологии, М., 1961.
6. В. В. Виноградов, Алексей Александрович Шахматов, Пб., 1922.
7. А. А. Шахматов, Курс истории русского языка, ч. 1. СПб., 1910—1911.
8. И. А. Бодуэн де Куртенэ, Избранные труды по общему языкознанию, т. 1, М., 1963.
9. А. Н. Боголюбов, Об изучении литературных языков. Методологический очерк, Казань, 1914.
10. А. А. Алексеев, Предисловие к кн.: А. И. Соболевский. История русского литературного языка, Л., 1980.

11. Предварительный съезд русских филологов, СПб, 1903.
12. В. В. Виноградов, Очерки по истории русского литературного языка XVII—XIX веков, М., 1938.
13. В. В. Виноградов, История русского литературного языка, М., 1978.
14. В. В. Виноградов, О языке художественной прозы, М., 1980.
15. К. Аппель, О некоторых общих вопросах языкознания, Варшава, 1886.
16. С. П. Обнорский, Разработка русского языка за 25 лет, ИАН СССР, ОЛЯ, 1944. т. III, вып. I.
17. Н. С. Чемоданов, Сравнительное языкознание в России, М., 1956.
18. Д. Н. Овсяннико-Куликовский, Очерки науки о языке, «Русская мысль», 1896, № 12.
19. Ф. Е. Корш, Способы относительного подчинения. Глава из сравнительного синтаксиса, М., 1877.
20. А. Грушка, Фёдор Евгеньевич Корш. — Некрологи Ф. Е. Корша и А. Н. Шварца, М., 1916.
21. Памяти А. А. Потебни, Харьков, 1892.
22. В. К. Поржезинский, Введение в языковедение, М., 1913.
23. И. А. Бодуэн де Куртенэ. Избранные труды по общему языкознанию, т. II, М., 1963.
24. В. К. Журавлёв, Григорий Андреевич Ильинский, М., 1962.
25. Г. А. Ильинский, Ещё раз о праславянских дублетах типа *jelenъ: olenъ* -Slavia, го҃. IV, seš. 2. Praha, 1925.
26. Д. Н. Кудрявский, A. Meillet. Introduction a l'étude comparative des langues indoeuropéennes. 1903 — рец. СПб, 1903.
27. С. Б. Бернштейн, К вопросу о научных школах и направлениях в языкознании. — Общее и романское языкознание, М., 1972.
28. В. А. Богородицкий, Курс сравнительной грамматики ариоевропейских языков. Тетрадь I, Введение, Казань, 1904.
29. С. И. Бернштейн, А. А. Шахматов как исследователь русского литературного языка. — А. А. Шахматов. Очерк современного русского литературного языка, М., 1941.
30. М. Мюллер, Лекции по науке о языке, СПб, 1865.
31. Д. Н. Ушаков, Краткое введение в науку о языке, М., 1929.
32. Л. В. Щерба, Восточно-лужицкое наречие, т. I, Пг. 1917.
33. А. А. Шахматов, Заметки по истории звуков лужицких языков. По поводу книги Л. В. Щербы «Восточно-лужицкое наречие», Пг., 1917.
34. В. В. Виноградов, Общелингвистические и грамматические взгляды акад. Л. В. Щербы — Памяти академика Льва Владимировича Щербы, Л., 1951.
35. Я. В. Лоя, История лингвистических учений, М., 1968.
36. Из истории языкознания (из переписки А. А. Шахматова с Ф. Ф. Фортунатовым), ВЯ, 1958, № 3.
37. Л. В. Щерба, Языковая система и речевая деятельность, Л., 1974.

Отдел общего языкознания Института языкознания АН Грузинской ССР
Представил Институт языкознания АН Грузинской ССР

რთული სიტყვის სტრუქტურისათვის სალიტერატურო თურქულ ენაში

(კომპოზიტთა ფორმალური ჯგუფები)

რთულ სიტყვად მიიჩნევენ ორი ან მეტი ფუძისაგან შედგენილ სახელს, რომლის მნიშვნელობა ერთ შემთხვევაში შესაძლებელია, რთული სიტყვის შემადგენელ ნაწილთა (კომპონენტთა) ჯამს უდრიდეს, სხვა შემთხვევაში კი გვაძლევდეს ისეთ სემანტიკურ მთელს, რომელიც კომპონენტთა მნიშვნელობებს არ თანხვდება¹.

რთული სიტყვა, ანუ კომპოზიტი, შეიძლება იყოს როგორც ერთცნებიანი, ასევე ორ- და ორზემეტცნებიანი². მიღებულია, რომ ერთცნებიანი რთული სახელები შეადგენენ კომპოზიტებს ვიწრო გაგებით ანუ საკუთრივ კომპოზიტებს, ხოლო ორ- და მეტცნებიანი სახელები კი კომპოზიტებს ფართო გაგებით ანუ შერწყმულ სახელებს³.

ერთცნებიანი კომპოზიტები სემანტიკურად უკვე გამთლიანებულნი არიან, ორცნებიანებში კი შეიგრძნობა რთული სიტყვის შემადგენელ წევრთა სემანტიკური დამოუკიდებლობა, თუმცა აქაც შეიმჩნევა შერწყმული ფუძეების მნიშვნელობათა სწრაფვა გამთლიანებისაკენ.

სიტყვათშეერთებათა ზოგადსტრუქტურულ-სემანტიკური მოდელი ორგანოზომილებიანია:

რთული სიტყვა	სტრუქტურა სემანტიკა

რთული სიტყვა, როგორც სტრუქტურა, ორი ან მეტი ფუძის შეკავშირებაა სხვადასხვა მორფოლოგიურ-სინტაქსური საშუალებებით.

რთული სიტყვა, როგორც სემანტიკა, ერთი ან მეტი ცნების შემცველია, მიღებული, ერთი მხრივ, სხვადასხვა მნიშვნელობათა გამთლიანების გზით, ან, მეორე მხრივ, კომპონენტთა ცალ-ცალკე მნიშვნელობათა თავმოყრით.

წერილის მიზანია რთული სიტყვის, როგორც სტრუქტურის, ფორმალური ჯგუფების დადგენა სალიტერატურო თურქულ ენაში. ამ თვალსაზრისით ჩვენ ძირითადი ყურადღება რთულ სიტყვათა ფორმალურ მხარეებს მივაქციეთ, თუმცა სემანტიკა, როგორც ერთ-ერთი ძირითადი განმსაზღვრელი ნიშანი კომპოზიტისა, თავისთავად იგულისხმება.

ნაშრომში რთული სიტყვები არ გაგვიმიჯნავს სემანტიკური ნიშნის მიხედვით, ე. ი. არ დაგვიყვია ისინი ერთცნებიან და ორ და ორზე მეტცნებიან კომ-

¹ აკ. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბილისი, 1973, გვ. 148.
არნ. ჩიქობავა, ზოგადი ენათმეცნიერება, I, თბილისი, 1946, გვ. 160.

² აკ. შანიძე, დისახ. ნაშრ., გვ. 148.

³ იქვე, გვ. 148.

პოზიტივად (ანუ კომპოზიტივად ვიწრო და ფართო გაგებით). შერწყმული სახელები (ანუ ორცნებიანი კომპოზიტივების ერთი ნაწილი) ჩვენს დაყოფაში ქმნის ერთ-ერთ რიგით ფორმალურ ჯგუფს არა სემანტიკის, არამედ აგებულების, სტრუქტურის თვალსაზრისით.

რთულ სიტყვათა ფორმალური ჯგუფების დასადგენად, უფრო სწორად, მათი კლასიფიკაციისათვის თურქულ ენაში, აუცილებლად გათვალისწინებული უნდა იქნეს შესიტყვებათა როგორც სინტაქსური პლანი, ასევე მათი მორფოლოგიური აგებულება (რთული სიტყვის სტრუქტურა გრამატიკის ამ ორივე დარგის მომცველია⁴).

რთული სიტყვები, მათი შემადგენელი ნაწილების ერთმანეთთან სინტაქსურ მიმართებათა თვალსაზრისით, ორ დიდ ნაწილად დაყავით. თითოეულ მათგანში ცალკე ჯგუფებისა და ქვეჯგუფების გამოსაყოფად ხან სინტაქსური, ხან კი ერთდროულად სინტაქსურ-მორფოლოგიური ნიშანი გამოვიყენეთ.

იმის მიხედვით, თუ როგორი პოზიცია უკავია რთული სიტყვის შემადგენელ წევრს მთელ სიტყვიერ კომპლექსში (ანუ როგორია სინტაქსური ურთიერთობა კომპონენტებისა სიტყვათშეერთებისას — თავისუფალი თუ ურთიერთდამოკიდებული), თურქულ ენაში დადასტურებული კომპოზიტივები ორ დიდ ნაწილად უნდა დაიყოს:

I. რთული სიტყვები, რომლებშიც შემადგენელი ნაწილები ერთმანეთზე არ არიან დამოკიდებულნი და ურთიერთმიმართ თანასწორი პოზიციები უკავიათ.

II. რთული სიტყვები, რომლებშიც შემადგენელი ნაწილები ურთიერთმიმართ სინტაქსურ დამოკიდებულებაში იმყოფებიან.

I. რთული სიტყვები, რომლებშიც შემადგენელი ნაწილები ერთმანეთზე (სინტაქსურად) არ არიან დამოკიდებულნი და ურთიერთმიმართ თანასწორი პოზიცია უკავიათ — აქ გამოვყოფთ ორ ძირითად ჯგუფს:

1. ფუძეგაორკეცებული კომპოზიტივები,

2. სხვადასხვა ფუძეთაგან შედგენილი რთული სიტყვები.

1. ფუძეგაორკეცებული კომპოზიტივები — აქ გამოვყოფთ შემდეგ ქვეჯგუფებს:

1. უაფიქსო ფუძეგაორკეცება,

2. ფუძეგაორკეცება აფიქსების დართვით,

3. შერითმული შესიტყვებანი,

4. Kitap mitap-ის ტიპის შესიტყვებანი.

1) უაფიქსო ფუძეგაორკეცება. თურქულში სუფთა ფუძის გამეორებით ახალი ლექსიკური ერთეულის შექმნა ძალზე შეზღუდულია. ფუძეგაორკეცება ხმაბადვით სიტყვებში შეიმჩნევა უმთავრესად, მაგრამ აქ ისინი ლექსიკურ სიახლეს ვერ აღწევენ. საქმე ისაა, რომ თურქულ ენაში ხმაბადვითი ბგერები გაორკეცების გარეშეც შეიცავენ აზრს და გაორკეცება (ზოგჯერ გასამკეცება და ა. შ.) მხოლოდ სტილისტურ ელფერს ცვლის. გაორკეცებისას თავს იჩენს მხოლოდ მოქმედების მრავალგზისობა, ხანგრძლივობა, განმეორებითობა. ფუძის გაორკეცება აქ ვერ ქმნის ახალ ლექსიკურ ერთეულს⁵. ასე რომ,

⁴ А. Н. Кононов, Грамматика современного турецкого литературного языка, Москва — Ленинград, 1956, გვ. 124.

⁵ Р. А. Аганин, Повторы и однородные парные сочетания в современном турецком языке, Москва, 1958, гл. 161.

kūt ბგერათა კომპლექსი ცალკეც გადმოსცემს ხეზე კაკუნს და kūt kūt აღნიშნავს იმავე მოქმედებას, ოღონდ მრავალჯერ. Çingir — ლითონის საგნის მიერ გამოღებული ხმის მიბადება და Çingir Çingir იგივეა, ოღონდ არაერთგზის*. (ამ მხრივ თუ დავუპირისპირებთ ქართულ ხმაბადებით სიტყვებს, გამოირკვევა, რომ აქ სხვა ვითარებაა; აღნიშნული ტიპის ქართული სიტყვები მხოლოდ გაორკეცებული სახით ქმნიან ლექსიკურ ერთეულს: მაგ.: ჩუხ — უაზრო ბგერათა თავმოყრა, ჩუხჩუხი — სემანტიკურად სრულფასოვანი სიტყვაა. ასევე: ბუტ-ბუტბუტი, ლას-ლასლასი, თუხ-თუხთუხი და სხვ.).

ამის გამო თურქული ხმაბადებითი სიტყვები არ შევიტანეთ არა მარტო ფუძეგაორკეცებულ კომპოზიტთა ქვეჯგუფში, არამედ რთულ სიტყვათა კატეგორიაში საერთოდ. მაგრამ ამ ტიპის სიტყვებიდან შეიძლება დავასახელოთ მცირე ნაწილი, რომელთაც შეიძლება ეწოდოს კომპოზიტები იმის გამო, რომ მათი გაორკეცებული ფორმა (გაქვავებული სახით) იმ არსებათა თუ საგანთა სახელებად ქცეულან, რომელთა ხმაბადებითაც თვითონ არიან წარმოქმნილნი:

circir—პრიკინა, civciv—წიწილა, lăklâk—ყარყატი, havhav—ძალი (ჩვილთა ენაზე), şakşak—ჩალანა, წინწილა (მუსიკ. საკრავი), çırçır—წყარო და სხვ.

2) ფუძეგაორკეცება აფიქსების დართვით. ცალკე უნდა შევხვოთ ისეთი სახის ფუძეგაორკეცებებს, სადაც თითოეულ კომპონენტს (ან ერთ-ერთს მაინც) დართული აქვს მორფოლოგიური ნიშანი და უკვე ქმნის ახალ სემანტიკურ მთელს. ასეთი სახის რთული სიტყვები ჩვენ ფუძეგაორკეცებულ კომპოზიტთა ქვეჯგუფში შევიტანეთ (აღსანიშნავია, რომ არც ამ ტიპის სიტყვებია თურქულში გავრცელებული).

განვიხილოთ ქვეჯგუფში შემავალი თითოეული სახე რთული სიტყვისა:

ა) გაორკეცებული სიტყვის პირველი კომპონენტი ფუძის სახითაა წარმოდგენილი, მეორე კომპონენტს დართული აქვს მიცემითი ბრუნვის ნიშანი:

baş — თავი — başbaşa — მართოდმართო
ağız — პირი — ağızağıza — ზუსტად
kuru—გამხმარი — kurukuruya—ტყუილუბრალოდ

ბ) პირველი კომპონენტი უნიშნოა, მეორეს დართული აქვს III პირის კუთვნილებითი აფიქსი, პლუს მიცემითი ბრუნვის ნიშანი:

zor — ძნელი, მძიმე — zorzoruna — ძლიესძლიობით
kör — ბრმა — körkörüne — სულელურად, ბრმად

გ) პირველ წევრს დართული აქვს მიცემითი ბრუნვის ნიშანი, მეორე წევრი ფუძის სახითაა მოცემული:

dar — ვიწრო — daradar — ძლიესძლიობით
bugün— დღეს — bugünebugün — დღესდღეობით, აქამომდე.

* ამის თაობაზე რ. ა. აგანინი ნაშრომში — «О принципах подачи подражательных слов в турецких словарях», Тюрко-монгольское языкознание и фольклористика, Москва, 1960, გვ. 161—წერს: «В разряде подражательных слов повторение может иметь форму и дуплета и триплета и т. д.: «Cemal usta...çak, çak, çak, çak diye her zaman keyifli çalışırdı»: — ოსტატი ქვალი მუდამ მხიარულიმუშაობდა და ჩაკ, ჩაკ, ჩაკ, ჩაკ აჩაკუნებდა.

დ) პირველ წევრს დართული აქვს ქონების მაწარმოებელი 11⁴ აფიქსი, მეორე წევრს ერთვის III პირის კუთვნილებითი აფიქსი პლუს მიც. ბრუნვის ნიშანი:

baş — თავი — başlıbaşına — დამოუკიდებლად
boy — სიმაღლე — boyluboyuna — განუწყვეტლივ, მთელ სიგრძეზე.

ე) პირველ კომპონენტს დართული აქვს III პირის კუთვნილებითი აფიქსი, მეორე წევრსაც III პირის კუთვნილებითი აფიქსი პლუს მიც. ბრუნვის ნიშანი:

boş — ცარიელი — boşuboşuna — ამაოდ, ფუჭად
pis — ჭუჭყი — pisipisine — ტყუილუბრალოდ

ვ) პირველ კომპონენტს ერთვის დაწყებითი ბრუნვის ნიშანი, მეორეს — მიცემითი ბრუნვის ნიშანი:

ic — შიგნითა მხარე — içtenice — საიდუმლოდ
bir — ერთი — birdenbire — უცებ, უცბად

ზ) პირველი კომპონენტი ფუძის სახით არის წარმოდგენილი, მეორეს, რომელიც გამეორებაა პირველი კომპონენტის ფუძისა, დართული აქვს, ერთ შემთხვევაში, პროფესიის მაწარმოებელი—ci⁴, სხვა შემთხვევაში — კნინობითობის — cik⁴ აფიქსი:

ben — მე — benbenci — მკეხარა, ტრაბახა
hanım — ქალბატონი — hanımlıhanımcık — კარგი დიასახლისი

3). შერითმული შესიტყვებანი. ამ ჯგუფში განვიხილავთ ისეთი სახის შესიტყვებებს, სადაც მეორე კომპონენტი პირველის ფონეტიკურად შეცვლილ სახეს წარმოადგენს.

ამგვარ შესიტყვებებში მეორე კომპონენტი თითქოსდა ერთმემა პირველ კომპონენტს (kivir zivir, katır kutur და სხვ.), ამიტომ მათ პირობითად, შერითმული შესიტყვებანი შევარქვით. ასეთ შესიტყვებებში პირველსა და მეორე კომპონენტებს შორის ფონეტიკური სხვაობები იჩენენ თავს. (შევნიშნავთ, რომ ეს განმსგავსებანი არავითარ ფონეტიკურ კანონზომიერებებს არ ემყარებიან, ის კი შეინიშნება, რომ თუ პირველი კომპონენტი ხმოვნით იწყება, მეორე კომპონენტში წინ თანხმოვანი აღმოცენდება და მოსალოდნელია ხმოვანთმონაცვლეობა მეორე წევრის ბგერით კომპლექსში).

abuk sabuk — უაზრო, უთავბოლო ყბედობა
abur cubur — — — — —
ivir zivir — — — — —
allak bullak — არეული, აყრილ-დაყრილი
eciş bñcüş — ნალრლენი
alan talan — არეული, აყრილ-დაყრილი
paldır küldür — ბრაგა ბრუგი და სხვ.

4). „Kitap mitap“-ის ტიპის შესიტყვებანი. ამ ქვეჯგუფში ცალკე გამოყოფთ „Kitap mitap“-ისა და abuk sabuk-ის ტიპის სიტყვებს, სადაც შესიტყვებათა პირველი წევრი ცალკეც მნიშვნელობის მატარებელია, ხოლო მეორე წევრი, მასთან შერითმული, დამოუკიდებლად მნიშვნელობას მოკლებული ბგერათა კომპლექსია. ორივე ერთად კი ქმნის ლექსიკურ ნიუანსს, რის გამოც იგი

არ შეიძლება ჩაითვალოს მხოლოდ ფრაზაში სტილური ელფერის შემტან ელემენტად.

Kitap mitap-ის ტიპის შესიტყვების თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ იგი, მართალია, თავისუფალ დამოკიდებულებაშია სახელის ფუძესთან (სახელს იგი მექანიკურად ერთვის ან ჩამოსცილდება), მაგრამ სემანტიკურად ისეთ ელფერს მატებს სიტყვას, რომ იგი უნდა განიხილებოდეს სწორედ ლექსიკურ და არა სტილურ დონეზე (ასეთი წარმოება ძალზე გავრცელებულია თურქულ ენაში. ამ ტიპის შესიტყვებებს ქართულშიც ვხვდებით).

2. სხვადასხვა ფუძეთაგან შედგენილი რთული სიტყვები. ამ ტიპის სიტყვებში შემდგენელი ნაწილები ერთმანეთთან ფორმალურად არიან დაკავშირებული. ენის განვითარების დღევანდელ საფეხურზე მოცემულ შესიტყვებებში ერთ-ერთ კომპონენტს შესაძლებელია დაკარგული ჰქონდეს დამოუკიდებელი მნიშვნელობა, ძირითადად კი ორივე წევრი ცალკე მნიშვნელობის მატარებელია. ამ ჯგუფში შემავალი ზოგიერთი ქვეჯგუფი გამოყოფილია, თუ შეიძლება პირობითად ითქვას, ლექსიკური პრინციპით (ე. ი. მხედველობაში გვაქვს რთული სიტყვის შემადგენელ წევრთა სინონიმურ-ანტონიმურობა ერთმანეთთან მიმართებაში და სხვ.).

აქ გამოვყოფთ შემდეგ ქვეჯგუფებს:

ა) რთული სიტყვები, რომლებშიც კომპონენტები ერთმანეთის მიმართ სინონიმურებია ან სინონიმებთან ახლო მდგომი გამოთქმები (ასეთ კომპოზიტებში ორივე კომპონენტი ან თურქული წარმოშობის სიტყვაა, ან არა და ერთ-ერთი, ანდა ორივე კომპონენტი ნასესხებია): sağselâmet — ჯანმრთელი, kırık dökük — აბდაუბდა; ნაყარ-ნუყარი; içgüç — საქმე, ჩხირკედელაობა, konuk omuşu — მეზობელ-ნაცნობობა, sessada — ხმა, ჩამი-ჩუმი.

ბ) რთული სიტყვები, რომლებშიც კომპონენტები ერთმანეთის მიმართ ანტონიმურნი არიან (შესაძლებელია კომპონენტებს ცალკეული სახელიდან სახელის მაწარმოებელი აფიქსები ჰქონდეთ დართული): irili ufaklı — სხვადასხვა, დიდიან-პატარიანად. içli dışlı — უბრალოდ, გულითადად, ძირფესვიანად, alış veriş — ვაჭრობა, დამოკიდებულება.

გ) რთული სიტყვები, რომლებშიც კომპონენტები რაიმე განზოგადებული ნიშნის მიხედვით უკავშირდებიან ერთმანეთს. ეს ნიშანი საერთო უნდა იყოს რთული სიტყვის კომპონენტთა ორივე წევრის სემანტიკისათვის:

ana baba — დედ-მამა (საერთო ნიშანი — „მშობლობა“)

karı koca — ცოლ-ქმარი (საერთო ნიშანი — „მეუღლეობა“)

adud — სახელი, პატოსნება (საერთო ნიშანი — „ზნეობა“)

saç sakal — ხნოვანება, ასაკი (საერთო ნიშანი — „გარეგნობა“)

güç belâ — სიმძლევ, უბედურება (საერთო ნიშანი — „სიმძიმე“) და სხვ.

დ) რთული სიტყვები, რომელთა კომპონენტები ზმნის პირიელი ფორმებია გაქვავებული სახით შემორჩენილი ცალკეულ ფუძეებში (ამ შემთხვევაში, ნამყო კატეგორიული დროის III პირის მხ. რიცხვის წართქმითი ფორმა):

dedikodu — ქორი, ნალაყბევი

kaptıkaçtı — საბარგო მანქანა

ე) პირველი კომპონენტი ნამყო კატეგორიული დროის III პირის მხ. რიცხვის წართქმითი ფორმაა, მეორე კომპონენტი კი აწმყო-მყოფადი დროის III პირის მხ. რიცხვის ან წართქმითი, ან უკუთქმითი ფორმა:

gittigider — გამოუსწორებელი (დამთავრებული) ამბავი
vurdumduymaz — უყურადღებო, სქელკანონი

ვ) ორივე კომპონენტი აწმყო-მყოფადი ღროის მიმღეობის ფორმებია:

yanardöner — სხვადასხვაფრად მოელვარე
biçerbağlar — კომბაინი
okuryazar — განათლებული

ზ) ორივე კომპონენტი აწმყო ღროის მიმღეობის ფორმითაა წარმოდგენილი:

gelengiden — სტუმრები
olanbiten — შემთხვევა, ამბავი

თ) ორივე კომპონენტი ბრძანებითი კილოს ფორმით არის წარმოდგენილი:

gelgit — უზრო ხეტიალი; ზღვის მოქცევა-უაქცევა
gelgeç — ქარაფშუტა, უნებისყოფი

ი) რთული სიტყვის შემადგენელი წევრები რიცხვითი სახელებია:

onbir — თერთმეტი
yirmibeş — ოცდახუთი

II რთული სიტყვები, რომლებშიც შემადგენელი ნაწილები ურთიერთმიმართ სინტაქსურ დამოკიდებულებაში იმყოფებიან. აქაც ორი დიდი ჯგუფი გამოიყოფა:

1. იზაფეთური წესით შედგენილი რთული სიტყვები,
2. სხვა ტიპის კომპოზიტები,

1. **იზაფეთური წესით შედგენილი რთული სიტყვები** — აქ გამოვყოფთ შემდეგ ქვეჯგუფებს:

- ა) I სახის იზაფეთით წარმოებული რთული სიტყვები,
- ბ) II სახის იზაფეთით წარმოებული რთული სიტყვები,
- გ) ეგრეთ წოდებული ერთშემდგენლიანი იზაფეთით წარმოებული რთული სიტყვები.

რთული სიტყვების საწარმოებლად თურქულში ყველაზე პროდუქტულია სინტაქსური ურთიერთობის ის სახე, რომელსაც თურქულ იზაფეთს უწოდებენ⁷.

სამი სახის იზაფეთს გამოყოფენ აქ: I, II და III. როგორც შემდეგ დავინახავთ, იზაფეთური წესით დაკავშირებულ რთულ სიტყვათაგან ყველაზე პროდუქტულია II სახის იზაფეთით ნაწარმოები სიტყვები, მასზე ნაკლებპროდუქტული — I სახის იზაფეთით, ხოლო III სახის იზაფეთური წესით აგებული რთული სიტყვები სრულიად არ დასტურდება ენაში. ეს გასაგებიცაა, — წერს ს. მაიზელი, — რადგან III სახის იზაფეთურ კონსტრუქციაში ურთიერთს შემთხვევითი სუბიექტები მიეკუთვნებიან... და ამ ელემენტთა ცენტრიდანულობა გამოუსადეგარს ხდის მათ კომპოზიტებად ქცევისათვის, რომლისთვისაც სწორედ გაერთცნებიანება, ცენტრისკენული სწრაფვაა საჭირო⁸.

⁷ Грамматическое явление, называемое «турецким изафетом», занимает ключевую позицию в синтаксисе турецкого языка и центральное место в образовании Composita в нем (С. С. Майзель, Изафет в турецком языке, М—Л., 1953, გვ. 7).

⁸ ს. მაიზელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 114.

ა) I სახის იზაფეთით წარმოებული რთული სიტყვები კომპონენტთა სემანტიკურად ურთიერთმიმართების თვალსაზრისით ეს ქვეჯგუფი შესაძლებელია რამდენიმე პუნქტად დაიყოს:

1. პირველი კომპონენტი გამოხატავს მასალას, მეორე კი საგანს, რომელიც ამ მასალისაგანაა დამზადებული⁹:

demiryol — რკინიგზა, altıntop — გრეიფრუტი,
kursunkalem — ფანქარი, demirbaş — ქოტი, gümüşgöz — ხარბი და სხვ.

2. პირველი კომპონენტი შედარების ობიექტია, მეორე — შესადარებელი:

serçeparmak — ნეკათი, lokmagöz — თვალქუცელა, kılıçbacak — ფეხებმრუდე, samurkaş — მსხვილწარბა და სხვ.

3. პირველი კომპონენტით გადმოცემული მნიშვნელობა აღნიშნავს საგანს, თვისება-ოდენობას მეორე კომპონენტისას (უნდა შევნიშნოთ, რომ ასეთი ტიპის რთული სიტყვები იმით განსხვავდებიან ამავე ქვეჯგუფის 1 პუნქტის სახელებისაგან, რომ თუ იქ პირველი კომპონენტი მეორისათვის ხშირად შედარების ობიექტია, აქ შედარება არ ხდება, არამედ პირველი კომპონენტი განსაზღვრავს მეორეს არაპირდაპირი მნიშვნელობით):

koçyigit — ჭაბუკი, babayigit — ვაჟაკი, başkent//başşehir — დედაქალაქი, saltabaş — მაწანწალა, şahesir — შედევრი და სხვ.

4. მეორე კომპონენტი ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინია, პირველი კი ამ ნათესაობის განმსაზღვრელი:

kankardeş — ლეილი ძმა, sūtanne — დედამძუდე, sūtkardeş — ძუძუმტე, kaynana — დედამთილი... და სხვ.

ბ) II სახის იზაფეთით შედგენილი რთული სიტყვები. როგორც ითქვა, II სახის იზაფეთით შედგენილი რთული სიტყვები ყველაზე მრავალრიცხოვანია თურქულ ენაში. როგორც ჩანს, ამ გარემოებას ხელს უწყობს შესიტყვების შეიძლებადობა. აქ კომპონენტთა ურთიერთმიმართება გადამწყვეტ როლს თამაშობს. თუ I სახის იზაფეთით აგებულ რთულ სიტყვებში პირველი კომპონენტი არის მასალა ან შედარების ობიექტი და ა. შ., ამ კონსტრუქციის რთულ სიტყვებში კუთვნილებითი ურთიერთობაა; კუთვნილება შეიძლება იყოს მეორე კომპონენტისა პირველისადმი როგორც გარეგნული ნიშნის მიხედვით, ასევე მისი ბუნების, ჩვევის, ხასიათის, მიდრეკილებისა და სხვ. მაგ.: კომპოზიტი hamamböceği — აბანოქია (აბანო-ქია-მისი), ეს რთული სიტყვა მიღებულია აღნიშნული მწერის იმ თვისებით, რომ მას სინესტისადმი აქვს მიდრეკილება. ასეთი გააზრების რთულ სიტყვას I სახის იზაფეთი მსაზღვრელისა და საზღვრულის სინტაქსურ-სემანტიკური მიმართებით ვერ შექმნიდა. ასევე, იგი ვერ შეიქმნებოდა III სახის იზაფეთის ბაზაზე, რადგან აქ, როგორც ვიცით, კომპონენტებს შორის კერძო კუთვნილებითი დამოკიდებულებაა.

უნდა აღინიშნოს ასევე, რომ ამ ტიპის რთულ სიტყვებში იზაფეთის მაჩვენებელი III პირის კუთვნილებითი აფიქსი (-i, -ı, -ü, -u// -si, -sı, -sü,

⁹ ხშირად რთული სიტყვის პირველი კომპონენტი გამოხატავს არა იმ მასალას, პირდაპირი მნიშვნელობით, რომლისგანაც შედგება მეორე კომპონენტი, არამედ ამ მასალისათვის დამახასიათებელ თვისებებზე მიუთითებს გადატანით, არაპირდაპირი გააზრებით.

-su), რომელიც ერთვის შესიტყვების მეორე წევრს, უმეტესწილად გაგებულია, როგორც ფუძისეული ხმოვანი და სწორედ ამიტომ ისინი II ვარიანტის ბრუნებით იბრუნვიან (როგორც ხმოვანფუძიანი სახელები): მაგ.: განუსაზღვრ.: ayak-kabı, ნათესაობ.: ayakkabının, მიცემითი: ayakkabıya (და არა ayakkabına) და ა. შ. ayakkabı, მრავლობითში — ayakkabılar (და არა ayakkapları). თუმცა ეს წესი ასეთ შემთხვევებში საყოველთაო არ არის და ზოგჯერ ასეთი ტიპის რთული სიტყვების ბრუნებისას ისევე დაირთავენ ბრუნვის ნიშნებს, როგორც ჩვეულებრივი მსაზღვრელ-საზღვრულის (იგულისხმება II სახის იზაფეთი) ბრუნების დროსა გვაქვს: განუს.: basımevi, ნათეს.: basımevinin, მიც.: basımevine, ბრალდ.: basımevini და ა. შ. მრავლობით რიცხვში: basımevi— basımevleri (და არა basımeviler, როგორც ეს წინა შემთხვევაში გვქონდა).

რაც შეეხება მახვილს ასეთ შესიტყვებებში, იგი უმთავრესად მეორე კომპონენტს მოუძის, რაც ამ რთული სიტყვის როგორც სტრუქტურულად, ასევე სემანტიკურად გამთლიანებისაკენ სწრაფვის ძირითადი ნიშანია.

საერთოდ, ამ ჯგუფში შემავალ რთულ სიტყვათა უდიდეს ნაწილს, კომპონენტების ურთიერთმიმართების პროცესში, ახასიათებთ სემანტიკური გადააზრების, უჩვეულო შედარებებისა და მიმსგავსებების დიდი უნარი.

დაბოლოს უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ ჯგუფის რთული სიტყვები უმეტესწილად დაკავშირებულია ბოტანიკურ თუ ზოოლოგიურ ტერმინოლოგიასთან. მთელი რიგი მცენარეების, ცხოველების, ფრინველებისა და ზღვის ბინადართა სახელწოდებები სწორედ ამ წესით აგებული კომპოზიციებია.

მცენარეული საფარი.: ödağacı — ალოე, maymunekmeği ağacı — ბაობაბი, geyikdili — ერთგვარი მცენარეა, kızmemesi — გრეიფრუტი, memeüzümü — თითა ყურძენი, eşekkulagi — ისპანახი და სხვ.

gelincekçiçeği — ყაყაჩო, köpekçiçeği — საყურა, sığır gözü — გვირილას ერთ-ერთი სახეობა, hanımeli — ჩიტისვაშლა და სხვ.

boynuzotu — ხარისძირა, güvercinotu — ვერბინა, peygamberdikenі — ლურჯი ნარი, devedikenі — ნარშავი, çobandavarıcı — ველური ბოლოკი¹⁰ და სხვ.

ფრინველები: gecekuşu — ჭოტი, dudukuşu — თუთიყუში, devekuşu — სირაქლემა, çalıkuşu — ნიბლია, ნარჩიტა, arıkuşu — წიწკანა და სხვ.

ზღვის ბინადარნი: köpekbalığı — ზვიგენი, eşekbalığı — ვირთევზა, denizkoyunu/ayıbalığı — სელაპი, atbalığı — ჰიპობოტამი, deniz ignesi — გველთევზა და სხვ.

მწერები: eşekarısı — კრაზანა, yıldız kurdu//ateşböceği — ციცინათელა, orakböceği//ağustosböceği — ჭრიჭინა, hanımböceği — ჭიამაია და სხვ.

როგორც აღინიშნა, II სახის იზაფეთით წარმოებულ რთულ სიტყვებს ახასიათებთ გადატანითი გააზრება. ეს კარგად ჩანს შემდეგ საგანთა და მოვლენათა სახელწოდებებში:

კოსმოსური სახელები და მოვლენები: samanyolu//saman oğrusu — ირმის ნახტომი (თანავარსკვლავედი), çobanyıldızı — ვენერა (პლანეტა), ebekuşağı — ცისარტყელა.

¹⁰ ქართული შესატყვისები უმეტესად ა. მაყაშვილის „ბოტანიკური ლექსიკონიდან“, ამოღებული (თბილისი, 1961).

ფერების აღმნიშვნელი კომპოზიტები: *ördekbaşı* — მომწვანო-მოლურჯო, *camgöbeği* — მომწვანო, *böcekkabuğu* — მოცისფრო-მომწვანო და სხვ.

ზოგიერთი საკმლის სახელწოდება: *kadıngöbeği*, *kadınbudu*, *tatarböreği*, *güvercinbudu*, *dilberdudağı*, *hanımgöbeği*, *ormankebabı* და სხვ.

სხვადასხვა ცნების გამომხატველი რთული სიტყვები: *derebeyi* — ფეოდალი, *fırınkabağı* — გულგრილი, *köpekmemesi* — ძირმაგარა, *kuşbaşı* — ფანტელი, *külhanbeyi* — მაწანწალა, *külkedisi* — მცივანა, *kapımandalı* — უვარგისი და სხვ.

გ) ეგრეთ წოდებული ერთშემადგენლიანი იზაფეთით წარმოებული რთული სიტყვები. ერთშემადგენლიანი¹¹ იზაფეთით თურქულში გააზრებულია სიტყვის ისეთი ფორმა, რომელსაც დართული აქვს III პირის კუთვნილებითი აფიქსი და რომლის წარმოთქმაც აღძრავს ამ სიტყვისათვის მსაზღვრელი წვერის ან სეზობის ასოციაციას, უფრო სწორად იმას, რომ იგი (მსაზღვრელი წვერი) პოტენციურად იგულისხმება (მაგ: *bazısı* — ეს სიტყვა გულისხმობს წინამდებარე კომპონენტად მისთვის იმ აუცილებელ წვერს, ვთქვათ *onların*, რომლის გარეშე ზემოთ მოხმობილი სიტყვა ვერ გაფორმდებოდა მორფოლოგიურად ამგვარად¹²).

რთული სიტყვები, რომლებიც თავის შემადგენელ წვერად შეიცავენ ერთშემადგენლიან იზაფეთს, მომდევნო წვერად ზედსართავს იგუებენ, ასე რომ საბოლოოდ რთული სიტყვა, კომპონენტთა წყობის მიხედვით, პოსტპოზიციურია (რაც საერთოდ არაბუნებრივია თურქულისათვის; ამ ტიპის სიტყვებისათვის კი — სავსებით ბუნებრივი): მაგ.: *eliuzun* — ქურდი, *gönlükara* — ბოროტი.

შევნიშნავთ, რომ ასეთი ტიპის რთულ სიტყვებში პირველი კომპონენტი ადამიანის სხეულის რომელიმე ნაწილის სახელია, მეორე კომპონენტი კი მისი როგორობის მაჩვენებელი. მთლიანად, ასეთი ტიპის რთული სიტყვა იდიომატურია და თავისი სემანტიკით ადამიანის მორალური თვისებების — ღირსებისა და შინაგანი ბუნების (მორალურად ამაღლებულის ან დაცემულის) გამომხატველია. მაგ.: *gözütök* — მცირედით კმაყოფილი, *başipek* — ჯიუტი, *basıbos* — უსაქმური, *eliacı* — მოწყალე, *eliçabuk* — მარჯვე, *elidar* — ძუნწი, *baldırıcıplak* ხულიგანი, *kulağıdelik* — შეგნებული, *gönlüacı* — მხიარული, *gönlüalçak* — თავმდაბალი და სხვ.

ცალკე ქვეჯგუფად შეიძლება გამოვეყოს რაოდენობრივად მცირე ნაწილი რთული სიტყვებისა, რომელთა მეორე კომპონენტი ზედსართავი კი არ არის, არამედ არსებითი სახელია, მესამე პირის კუთვნილებითაფიქსდართული, გაფორმებული ადგილობით ბრუნვაში: პირველი კომპონენტი ასევე III პირის კუთვნილებითი აფიქსით არის წარმოდგენილი: მაგ.: *evimuzunda* — მაწანწალა, *ekmeğidizinde* — უმაღური, *kuşaklarıyerde* — ბუნტისთავი და სხვ.

2. სხვა ტიპის რთული სიტყვები. ა) სიტყვათშეერთების განსაკუთრებული ტიპი. პირველ რიგში აქ უნდა განვიხილოთ რთული სიტყვის ისეთი ტიპი, რომელიც შედგენილ წვერთა ერთმანეთთან შეკავშირების ანუ სინტაქსური ურთიერთმიმართების თვალსაზრისით არ მისდევს თურქულ სინტაქსურ სტრუქტურას. საქმე ის არის, რომ აქ, რთული სიტყვის შედგენილობაში საქმე გვაქვს სიტყვათა ისეთ დაკავშირებასთან, სადაც პირველი კომპონენტი ზედსართავი სა-

¹¹ ამის შესახებ იხ. ს. მაიზელი, *ლასახ. შრომა*, გვ. 123.

¹² იქვე, გვ. 123.

ხელია მსაზღვრელად მეორე კომპონენტისა (არსებითისა). სინტაქსურ პლანში აქ საქმე გვაქვს ატრიბუტული მსაზღვრელისა და საზღვრულის ურთიერთობასთან. სიტყვათა ასეთი დაკავშირება თურქულში გამოირიცხავს რაიმე მორფოლოგიურ ნიშანს (ან ერთი ან მეორე წევრისათვის); მიუხედავად ამ საყოველთაოდ განმტკიცებული სინტაქსური ურთიერთმიმართებისა მსაზღვრელსა და საზღვრულს შორის, ცალკეულ რთულ სიტყვათა შედგენილობაში მაინც იჩენს თავს სწორედ განსხვავებული, არანორმირებული სიტყვათკავშირები. ასე მაგ.: რთული სიტყვის პირველი კომპონენტი ზედსართაული მსაზღვრელია, მეორე — არსებითი სახელი, რომელსაც დართული აქვს III პირის კუთვნილებითი აფიქსი (მსგავსად იზაფეთური კონსტრუქციისა).

ზოგჯერ პირველი კომპონენტი მიმღეობაა მსაზღვრელის ფუნქციით: kudrettopu — ჭექა-ქუხილი, deliotu//kuduzotu — ძირშხამა, kırmızböceği — ერთნაირი მწერია, kocabaşı — თავკაცი, boğanotu — ბალახის ერთგვარი სახეობა, ölmezoglu — ფიზიკურად ძლიერი და გამძლე და სხვ.

ბ) ცალკე უნდა გამოიყოს ისეთი რთული სახელები, რომლის კომპონენტთა პირველი წევრი ან ზედსართავი ან რიცხვითი სახელია ან და მიმღეობაა; მეორე წევრი კი არსებითია (კომპონენტთა სინტაქსური ურთიერთმიმართების მხრივ მირთვა გვაქვს). მაგ.: büyükanne//büyükvalide — დიდედა, büyükbaba//büyükpeder — ბაბუა, sivrisinek — კოლო, güzelhatun — (ბოტ.) შმაგა, delikanlı — ჭაბუკი, soğukkanlı — გულგრილი.

ტოპონიმიკური სახელები: Sivrihisar, Eskişehir, Karahisar, Sarıkamış, Inceburun და სხვ.

სხვა ცნების აღმნიშვნელი სახელები: kırkayak — ცხრაფეხა, yüzyıl — საუკუნე, beşbiyık — მუშმულა (მც.), seksen/sekiz+on/, doksan/ dokuz +on/, yana dağ — ვულკანი, atardamar — პულსი, akanyıldız — მეტეორი და სხვ.

გ) სახელი პლუს მიმღეობის ფორმა. აქ შეიძლება გამოიყოს რთული სიტყვის კომპონენტთა ურთიერთმიმართების ორი ტიპი, მართვისა და მირთვის წესით დაკავშირებული შესიტყვებანი (პირველი ნაკლებადაა დადასტურებული, მეორე უფრო გავრცელებულია).

მართვა: პირველ კომპონენტს დართული აქვს მიც. ბრუნვის ნიშანი, მეორე კომპონენტი მიმღეობის ფორმაა.: günebakan — მზესუმზირა, yüzegelen გამოჩენილი, yerebakar — ვერაგი, ცბიერი და სხვ.

მირთვა: kuyruksallıyan — ბოლოქანქარა, konuksever — ხტუმართმოყვარე, kervankıran — ვენერა (პლანეტა), cankurtaran — მაშველი, demirkapan — მაგნიტი, hayırsever — ქველმოქმედი, dalgakıran — ყინულმჭრელი, öksüzsevindiren — უხარისხო, (უვარგისი), yurtsever — პატრიოტი და სხვ.

დ) პირველი კომპონენტი არსებითი სახელია, მეორე კი ზმნის პირიელი ფორმა (ნამყო კატეგ., დრ., მესამე პირი, მხ. რ.). მაგ.:

sinekkaydı — სუფთად გაპარსული წვერი. საკმლის სახელწოდებები: külbastı, hünkâr beyendi, imambayıldı და სხვ.

gecekondu — ჯურღმული, toprakbastı — გადასახადი, mirasyedi — მფლანგველი, serdengeçti — თავზეხელაღებული და სხვ.

ე) პირველი კომპონენტი ბრძანებითი კილოს II პირის მხ. რიცხვის (წართქმითი ან უკუთქმითი) ფორმაა, მეორე კომპონენტი ან ნაცვალსახელია ან არსებითი (დამატების ფუნქციით), კომპონენტთა ურთიერთმიმართების მხრივ მართვა. მაგ.:

albeni — გულწარმტაცი, incitmebeni — (მედიც.) კიბო, unutmabeni — ლურჯი ფერის პატარა ყვავილია, çalçene — ყბელი და სხვ.

ასეთია ძირითადად რთული სიტყვის სტრუქტურა თურქულ ენაში.

ЛИТЕРАТУРА

1. აკ. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბილისი, 1973.
2. არნ. ჩიქობაია, ზოგადი ენათმეცნიერება, თბილისი, 1946.
3. ა. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, 1961.
4. А. Н. Кононов, Грамматика современного турецкого литературного языка. М—Л., 1956.
5. Р. А. Аганин, Повторы и однородные парные сочетания в современном турецком языке, Москва, 1958.
6. Р. А. Аганин, О принципах подачи подражательных слов в турецких словарях, Тюрко-монгольское языкознание и фольклористика, Москва, 1960.
7. С. С. Майзель, Изафет в турецком языке, М—Л., 1957.
8. Д. А. Магазаник, Турецко-русский словарь, Москва, 1931.
9. Д. А. Магазаник, М. С. Михайлов, Русско-турецкий словарь, Москва, 1943.
10. М. А. Ağakay, Türkçe Sözlük, Ankara, 1959.

Э. Р. САРИШВИЛИ

О СТРУКТУРЕ СЛОЖНЫХ СЛОВ В ЛИТЕРАТУРНОМ ТУРЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

(формальные группы композитов)

Резюме

Сложные слова (компози́ты) в литературном турецком языке можно разделить на две основные группы:

I. сложные слова, компоненты которых синтаксически не зависят друг от друга;

II. сложные слова, компоненты которых находятся синтаксически в зависимом положении между собой.

I группа делится на две подгруппы:

а) композиты с удвоенными основами;

б) композиты, компоненты которых состоят из двух самостоятельных слов.

II группа делится также на две подгруппы:

а) композиты, компоненты которых связаны между собой изафетом (I и II типа);

б) композиты иного типа.

Каждая подгруппа делится на отдельные единицы.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის თურქოლოგიის კათედრა

წარმომადგენი საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ს. ჩიქამ

З. М. ЧОПИКАШВИЛИ

О СЕМАНТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЕ ЗНАЧЕНИЯ ИМЕН НЕОТТОРЖИМОЙ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ И ЕЕ РЕАЛИЗАЦИИ В РАМКАХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ

(на материале соматизма цæст (глаз) в осетинском языке)

За последние десятилетия объектом синхронного изучения разных языков становятся как общие проблемы фразеологии, так и конкретные вопросы ее структуры и семантики. В советском языкознании использование научно обоснованных методов исследования создало предпосылки всестороннего изучения фразеологии. Наметилось два основных подхода к изучению семантической структуры фразеологических единиц (ФЕ): а) объектом анализа служит готовая структура ФЕ, целостная по форме и содержанию; изучается ее лексико-грамматический состав, возможные варианты; б) описываются способы создания семантической структуры ФЕ, закономерности сочетаемости ее компонентов и всей ФЕ в целом [2].

При изучении семантической структуры ФЕ в центре внимания оказывается семантическая структура значения слова — компонентов. Традиционный постулат о «десемантизации» компонентов ФЕ все чаще подвергается пересмотру. Исследователи говорят о «семантическом сдвиге», «модификации» отдельных значений слова в рамках ФЕ, о «косвенной номинации» [3].

Статья посвящена анализу семантической структуры значения соматизма цæст (глаз) и ее реализации в рамках ФЕ цæстæй кæсын, цæст дарын, цæст ахæссын, цæст æрхæссын.

Компонентный анализ позволяет выделить набор сем прямого и переносного значения, диагностируемых глагольной дистрибуцией.

Аспекты прямого значения: 1. имя неотторжимой принадлежности человеческого организма; 2. орган, осуществляющий неотторжимое чувство человека — «видение»; проявителем семы служит его структурный актант — уынын — видеть; 3. орган, осуществляющий неотторжимую функцию, как действие, осуществляемое глазом — «смотрение», «глядение». Структурный актант, глагол кæсын (смотреть, глядеть); 4. сема «подвижность» имеет своим основанием физическое свойство глаза как подвижного органа. Структурный актант разил-базил кæнын (двигаться, вращаться) и другие глаголы этого семантического разряда; 5. как орган человеческого организма глаза могут болеть. Структурный актант риссын (болеть). Имея свою дифференциальную структуру, аспекты прямого значения сами по себе не несут никакой специальной информации. Инвариантом прямого значения соматизма цæст является сема «неотторжимость».

Семантический сдвиг при переносном значении диагностируется его сочетаемостью с неструктурными актантами (дарын — держать, хæс-

сын — нести и т. д.) и носит метафорический характер. Семы переносного значения реализуются в модели лицо + притяж. мест. + цæст объект (как ед. ч. так и мн. ч.) дарын. Функция подлежащего приписывается самому человеку; структурным актантом «неотторжимости» становится притяжательное местоимение. Переносное значение является носителем информации, связанной с экстралингвистическими факторами. Ср.: Лæппу йæ цæстытæ дардта дохтырмæ (Мальчик показывал свои глаза врачу)—букв. держал к врачу.

Совокупность сем прямого и переносного значения составляет семантическую структуру соматизма цæст. Анализ показывает, что аспекты прямого значения порождают аспекты переносного значения в зависимости от того, какие признаки берутся за основу носителями языкового коллектива при сближении понятий. В семантическую структуру соматизма цæст входит его потенциальная валентность на неструктурный глагольный актант.

Индикатором тончайших оттенков значения семантической структуры соматизма цæст становится фразеологическая единица, в зависимости от характера актантов функционирующая в условиях различных контекстов и ситуаций.

Притяж. мест. + цæстæй¹ кæсын (букв. своим глазом смотреть). Идентификатор—сулæфын (здохнуть). Сема: «состояние внутреннего дискомфорта», имеющая в своей основе нарушение неотторжимой семы, «удовлетворительное состояние» человеческого организма, его настроения. Ср.: Искæй хæдзарæн уынаффæ кæнын зын у, фæлæ æхсæны куыстмæ куы цæуис, адæмы æхсæнмæ куы фтис, уæд дæ цæстæй рахæсис (4,268). Трудно советовать чужой семье, но если бы ты была на общественной работе, бывала бы среди людей, то ты бы ожила². Актуализованная сема поддерживается синтаксическим контекстом (условное предложение), содержащим указание на внешние причины, вызывавшие угнетенное состояние человека. О высокой степени абстракции фразеологического значения от прямого значения соматизма говорит метонимический перенос значения с части на целое (глаза — состояние человека). В. Г. Гак обращает внимание на сложность происходящего процесса: «...устраняемая сема исчезает не сразу, она долгое время остается в «скрытом», потенциальном положении, готовая в любой момент перейти в эксплицитное состояние» [3].

Прилагательное + цæстæй кæсын

Семантическая структура этой ФЕ исключает наличие идентификатора. Сема: «взаимоотношения людей» (дружелюбие, враждебность, недоверие и т. п.) Ср.: Иннæтæ та йæм æндæр цæстæй кæсын райдыдтой [4,139] букв. — А другие стали смотреть на него совсем другим глазом (относиться по-другому). Соматизм цæст в сочетании со структурным актантом кæсын (смотреть) обладают семой «неотторжимость» и не могут быть носителями новых сем. Для актуализации они нуждаются в дифференциальном признаке. Соматизм цæст имеет открытую семантическую валентность на качественный определитель, которая заполняется в осетинском языке прилагательными.

¹ В составе ФЕ соматизм цæст функционирует в форме ед. ч.

² На русском языке предложения даются в переводе.

Сочетание соматизма цæст с неструктурными глагольными актантами способствует семантическому сдвигу его значения и формированию ФЕ.

Различные эмоциональные оттенки значения ФЕ цæст дарын реализуются в общей модели лицо + притяжат. мест. + цæст дарын + объект.

1. Идентификатор кæсы (смотреть). Сема «смотрение», «глядение» модифицируется в сему «внимательное целенаправленное смотрение». Активное зрительное восприятие объекта сопровождается взволнованными размышлениями субъекта, выдавая его состояние, отношение к объекту. Ср.: Мæскуы... Фыццаг хатт æ лæууыди ацы зæххыл. Уынгтæ, бæрзонд хæдзæрттæ, машинæтæ, фосы дзугтау... Адæм, адæм, адæм!.. Машинæйы руззынгæй йæ цæст дары. бирæ цыдæр зæгъйнагтæ, бирæ цидæр фæрстытæ йæм ис. [4, 319]. Москва... впервые он ступил на эту землю. Улицы, высокие дома, машины, как тучные стада... Люди, люди, люди! Из окна машины он внимательно приглядывается ко всему, много невысказанного, много разных вопросов накопилось у него.

2. Идентификатор—хъахъхъæнын (наблюдать). Сема «глядение», «смотрение» не нейтрализуется, а актуализирует сему «внимательное наблюдение за объектом», вызванное взволнованным состоянием субъекта (недоверие, тревога, подозрение и т. п. Ср.: 2). Например: Фысым ну дзырд дæр нал скодта, аласта бæхы чысыл æддæдæр æмæ уырдыгæй йæ цæст дардта уазæгмæ [5,77]. Хозяин не проронил больше ни слова, отвел коня в сторону и оттуда наблюдал за гостем. Сема «глядение», «смотрение» не нейтрализуется, а актуализирует сему «внимательное наблюдение за объектом», вызванное состоянием субъекта (недоверие, тревога, желание выяснить ч-л). Объект грамматически реализован.

3. Идентификатор кæсын (переносное значение) присматривать за к-л. Сема «отношение» (забота, уход, присмотр) актуализируется при полном погашении семы «смотрение», «глядение». Характер отношения раскрывается контекстом. Ср.: Уæддæр æм тынг сæ цæст дардтой бинонтæ, хæринаг æмæ нуæзты дзæбæхæй йæ хъуаг нæ уагътой [5,62]. Все же семья очень заботилась о нем, у него не было недостатка в хорошей еде и напитках.

4. Идентификатор æххуыс кæнын (помогать). В контексте имеются такие слова как æххуысгæнæг (помощник), фæкæсæг (помощник) и т.п. Сема «смотрение», «глядение» погашается, актуализируется сема «помощь», «поддержка». Ср.: Уыны чызгмæ цæст фæдарын хъæуы. Аххуысгæнæг ын куы уайд, уæд... [4, 260]. Этой девочке надо помочь. Если бы ей помогли, то...

Таким образом, в одной и той же ФЕ (цæст дарын) в сознании носителей языка могут быть отражены различные аспекты действия.

Притяжат. мест. + цæст æрхæссын + объект (букв. пронести свой глаз по объекту сверху вниз, внешность человека). Идентификатор — бакæсын (посмотреть). Сема «смотрение», «глядение» не погашается; она актуализирует сему «оценка объекта» путем зрительного сравнения его с другим объектом. Объект сопоставления и результаты оценки даны в контексте. Ср.: Фыд фæстæмæ разылд, сæрæй къæхтæм фыртыл йæ цæст æрхаста. Ацы хатт æм асдæр фæкасти: йæхицæй бæрзонддæр, уæнгджынтæ

[4,295] Отец обернулся, с головы до ног окинул сына внимательным взглядом. На этот раз он показался ему взрослее: ростом выше отца, крепкого телосложения.

Притяж. мест. + цæст ахæссын + объект (букв. пронести глаз по обширному объекту, расположенному по горизонтали).

Идентификатор значения — ахæссын (посмстреть). Сема «критическая оценка объекта» актуализируется семой переносного значения компонента цæст «направленное смотрение». Контекст содержит указание на результаты оценки. Объект оценки не всегда является лицом (люди, скот, двор, поле и т. п.). Ср. Темырболат сæхи хæдзарыл йæ цæст ахаста. Ардæм куы æрлыгъдысты, уæдыгон у. Йæ хъæдын къултæ ныггæлиртæ сты. Йæ æмбæрзæндуртæн сæ фылдæр сæстытæ. [4,295]. Темырболат окинул свой дом критическим взглядом. Он стоит здесь со времени их переселения. Деревянные стены в щелях. Большая часть черепицы разбита.

Диагностирующая сила структурных и неструктурных актантов колеблется в зависимости от наличия или отсутствия сем прямого или переносного значения компонента цæст во ФЕ. Набор дифференциальных сем позволяет определить инвариант плана содержания проанализированных ФЕ как «взаимоотношения людей», «оценка объекта».

ЛИТЕРАТУРА

1. Телля В. Н., Раздел «Фразеология», в сб.: Теоретические проблемы советского языкознания, М., 1968.
2. Гак В. Г., Семантическая структура слова как компонента семантической структуры высказывания, в сб.: «Семантическая структура слова, Психологические исследования», М., 1971.
3. Гак В. Г., Проблема лексико-грамматической организации предложения, докт. дисс., М., 1967.
4. Агузаров А. А., Солнцеворот (роман на осетинском языке), Орджоникидзе, 1964.
5. Кочоев Арсен, Рассказы на осетинском языке, Орджоникидзе, 1971.

Кафедра общего языкознания Тбилисского государственного университета

Представила член-корреспондент Академии наук Грузинской ССР М. К. Андроникашвили

კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია

ათონელთა „ცხოვრების“ ბერძნული ტექსტი

გასულ წელს ქართველმა მეცნიერებმა არაერთი გამოკვლევა მიუძღვნეს ათონის ივერთა მონასტრის დაარსების 1000 წლისთავს. თითოეული მათგანი უთუოდ ამდიდრებს ჩვენს ცოდნას ქართული კულტურის ამ დიდებული კერის შესახებ. აქ მე შევეცები ერთ ნაშრომს. რომელიც რიგი საკითხის სრულიად ახლებური გაშუქებით, ვფიქრობ, საგანგებო ყურადღებას იმსახურებს.

მკვლევართათვის კარგა ხანია ცნობილი იყო ქართველ მთაწმიდელთა „ცხოვრების“ ბერძნული ტექსტის არსებობა. ქართულ მეცნიერებაში დამკვიდრებული შეხედულებით, ეს უნდა ყოფილიყო იოანეს და ეფთვიმეს, აგრეთვე გიორგი მთაწმიდელის „ცხოვრებათა“ ბერძნული თარგმანი, შესრულებული ერთ-ერთი ქართველი ბერის მიერ თვით დიდ ათონელთა ეპოქაში (XI ს.).

მას შემდეგ, რაც მ. მაჩხანელმა ქართული თარგმანითა და შესანიშნავი გამოკვლევითურთ გამოაქვეყნა ამ თხზულების ბერძნული ტექსტი¹, აღნიშნული შეხედულება რადიკალურად უნდა შეიცვალოს. გამოირკვა და უცილობლად დადგინდა, რომ იოანეს, ეფთვიმესა და გიორგის ბერძნული „ცხოვრება“ ქართულიდან თარგმნილი ძეგლი კი არ არის, არამედ ორი განაღებული ბერძნული ნაწარმოებია, ბერძენი ავტორის თხზულება; ეს ნაწარმოები შექმნილია არა ათონელთა ეპოქაში, არამედ XVIII საუკუნის შუა წლებში; თხზულების მესამე პერსონაჟი (გიორგი) გიორგი მთაწმიდელი კი არ არის, არამედ მონასტრის მესამე წინამძღვარი — გიორგი მაშენებელია; ნაწარმოები დაწერილია ათონის მთაზე, ივირონის მონასტერში.

ეფიქრობ, ზემოთ თქმულიდანაც კარგად ჩანს ბერძნული ტექსტის მოპოვებისა და მისი კვლევის შედეგების მნიშვნელობა. მაგრამ მ. მაჩხანელი ამით არ იფარგლება და სხვა სიახლეებსაც გვთავაზობს. უდავოა მათი მნიშვნელობაც, მაგრამ ჯერ საკუთრივ ბერძნულ თხზულებაზე შევჩერდები ორიოდე სიტყვით.

შეიძლება ვინმეს ეჩვენოს, რომ ბერძნული „ცხოვრების“ დაწერის თარიღის გადატანამ XI საუკუნიდან მეთვრამეტეში ერთგვარად დააყენა ამ თხზულების ღირებულება. ცხადია, „ცხოვრება“ რომ თვით ათონელების ეპოქაში ყოფილიყო შექმნილი, მასში დაცულ ცნობებს მეტ ნდობას გამოვუცხადებდით და ძეგლის საისტორიო მნიშვნელობაც მეტი იქნებოდა. მაგრამ აქ ორ გარემოებას უნდა მივაქციოთ ყურადღება.

ერთი ის გახლავთ, რომ ბერძენი ავტორი ეყრდნობა ძველ ქართულ წერილობით წყაროებსა და ბერძენთა შორის გავრცელებულ ზეპირ გადმოცემებს თხზულების პერსონაჟების შესახებ. ცდილობს იყოს ობიექტური, მიუკერძოებელი მთხრობელი. შესავალში მკითხველს პირდაპირ აუწყებს, რომ ჩემი მიზანია, გასაგები ენით გადმოვცე ის, რაც მათი ცხოვრების შესახებ მოვიძიე. „თხრობას არც არაფერს მიუმატებ, არც დაეაკლებ, რათა შემატეხამ მოთხრობა არასაიმედო და საეჭვო, ხოლო გამოკლებამ — დაუსრულებელი და უნაყოფო არ გახადოს“ (გვ. 122). ავტორი უპირატესად ასრულებს კიდევ ამ დაპირებას.

მეორე მხრივ, და ეს განსაკუთრებით საყურადღებოა, თხზულება ნათელი დადასტურებაა იმისა, თუ რაოდენ დიდი მოკრძალებითა და მაღლიერებით იგონებდნენ XVIII საუკუნის ბერძნები მათგან თითქმის რვა საუკუნით დაცილებულ ქართველ ათონელებს. უთუოდ საგულისხმოა ავტორის სიტყვები: „ასეთია ცხოვრება წმიდა და ღმერთშემოსილი ჩვენი მამებისა და ქტიტორებისა, რომელთა სათნოებასაც მთელი არსებით უნდა მივბაძოთ არა მხოლოდ იმიტომ, რომ ეს საჭიროა, არამედ იმიტომაც, რომ ვიყოთ მემკვიდრეები როგორც მათ მიერ აგებული მონასტრისა, ასევე მათი სიჭველისა. შეილი ღირსეულად მაშინ ითვლება, თუ აგრძელებს მამის საქმეებს. წინააღმდეგ შემთხვევაში, მხოლოდ სახელი აქვს შეილისა, სინამდვილეში კი უკანონოა“ (გვ. 144—145).

¹ იოანე, ეფთვიმე, გიორგი ათონელების ბერძნული „ცხოვრება“ ბერძნული ტექსტი თარგმანითა და გამოკვლევით გამოსაცემად მოამზადა მანანა მაჩხანელმა, თბილისი, „მეცნიერება“, 1982.

ბერძნული „ცხოვრების“ ავტორი გულწრფელად არის აღტაცებული იოანეს, ეფთვიმესა და გიორგის მოღვაწეობით. ეფთვიმეს მთარგმნელობით და სამწერლობო საქმიანობაზე საუბრისას ის შენიშნავს: „სამართლიანად უწოდებდნენ ქართველები ახალ ოქროპირს ეფთვიმეს, რომელმაც გაამდიდრა თავისი ღარიბი ხალხი ოქროს ნაწარმოებებით და უერო მეტად გააღამაზა და ცნობილი გახადა, ვიდრე კიროსმა თავისი ხალხი გამარჯვებებით, ხოლო კრებმა — უთვალავი სიმდიდრით. ისინი სიზმარივით გაქრნენ და ისე დადნენ, როგორც ალზე ცვილი, ხოლო ახალი ოქროპირის — ეფთვიმეს ოქროს წიგნები მარად უკვდავი იქნება, როგორც კეშმარიტი მოწმე და სამუდამო მაცნე მისი ორგვარი სიბრძნის, დიდებისა და განსაცვიფრებელი სათნოებისა“ (გვ. 134).

ნაწარმოებიდან ჩანს, რომ ეფთვიმეს ხსენების დღე — 13 მაისი — ყოველთვის ზეიმით აღინიშნებოდა და აღინიშნება ათონის ქართველთა მონასტერში. იოანესა და გიორგის ხსენების დღეები კი გაუგებარი მიზეზით სავსებით მივიწყებულია. ავტორი იქვე შენიშნავს, რომ იოანესა და გიორგის ხსენება კვლავაც ზეიმით აღინიშნება საქართველოში (იოანესი — 14 ივნისს, გიორგისა — 28 ივლისს). აქაც, ათონზე, ვიდრე ეს წმიდა მონასტერი ქართველებით იყო დასახლებული, მათი ხსენების დღეს საზეიმოდ იკითხებოდა აკოლუთიები და მრავალრიცხოვანი ტროპარები. ავტორის აზრით, ეს ტრადიცია კვლავაც უნდა აღდგეს და მტკიცედ დამკვიდრდეს. „მე ვფიქრობ, — წერს ის, — არ არის სამართლიანი, რომ ჩვენ ამ თარიღებს არ ვზეიმობთ, ხოლო მათ ცხოვრებას მოკლე მოთხრობით მაინც არ გადმოვცემთ. ეს კი სრულიად აუცილებელია, რადგან ბევრისათვის არ არის ცნობილი მათი საქმეები. ეს არცოდნა კი ახლოს არის ბიწიერებასთან და ჩვენი დანაშაულია. ხომ ცოდვას ღვთის წინაშე, ვიცნობდეთ ბევრ სხვა წმიდანს, მათ ცხოვრებას, მათ გმირობას და არ ვიცოდეთ, თუ რა არის დაწერილი ჩვენი საკუთარი მამებისა და ქტიტორების შესახებ“ (გვ. 122—123).

ბერძნული „ცხოვრების“ შექმნით ეს ხარვეზი აღმოიფხვრა. ამიერიდან 13 მაისს, ეფთვიმეს ხსენების დღეს, წაიკითხებოდა ბერძნულ ენაზე დაწერილი სამი ქართველი ქტიტორის „ცხოვრება“.

თხზულების ავტორი არაერთგზის აღნიშნავს, რომ ივირონის ახლანდელი მამები იოანეს, ეფთვიმეს და გიორგის მემკვიდრეები არიან. თითოეულ მათგანს წარმოგვიდგენს წმიდანად და მისაბამ. ობიექტურად; ქართველ მოღვაწეებს უყოყმანოდ მიიჩნევს ბერძენთა სახელოვან და საამაყო წინამორბედად; მათთვის არ იშურებს სახობო ეპითეტებს და, რაც მთავარია, გულწრფელად ცდილობს დაუკლებლივ წარმოაჩინოს მათი ღვაწლი და უდიდესი დამსახურება.

ივირონში მოღვაწე ბერძენი ბერის ამგვარი განწყობილება, ერთი შეხედვით, შეიძლება მოულოდნელად ეჩვენოს ყველას, ვინც რამდენადმე მაინც იცნობს ათონის ისტორიას. მართალია, პირველ ხანებში ბიზანტიის საერო და სასულიერო წრეების გავლენიან პირებს საკმაოდ კარგი ურთიერთობა ჰქონდათ ივირონის მოღვაწეებთან, მათი ავტორიტეტი ძალზე დიდი იყო ათონის მთაზე, მაგრამ მდგომარეობა თანდათან მწვავედებოდა და ბერძენები აღარც ფარავდნენ ივერთა მონასტრის დაპატრონების წადილს. მეცამეტე საუკუნიდან კი, როდესაც საქართველოს პოლიტიკური ძლიერება დაეცა, ბერძენები კიდევ მეტად გააქტიურდნენ და ივირონის კანონიერი მფლობელები უკიდურესად შეავიწროვეს. საქმე იქამდე მივიდა, რომ კონსტანტინოპოლის პატრიარქმა კალისტე პორველმა (1350—1363) ქართველებს მთავარი ტაძარი ჩამოართვა და სამოღვაწეოდ პატარა ეკლესია მიუჩინა. მართალია, ამით ბრძოლა საბოლოოდ არ დამთავრებულა, ქართველები კვლავაც ენერგიულად იღვწოდნენ კანონიერი უფლებების შესანარჩუნებლად, მაგრამ მათი მდგომარეობა, მიუხედავად ხანმოკლე ეპიზოდური წარმატებებისა, საგრძნობლად რთულდებოდა.

ცხადია, ასეთ ვითარებაში ბერძენები ყოველნაირად ეცდებოდნენ, დაეკინებინათ ქართველთა როლი და მათი უფლებები ივირონზე. რაღა თქმა უნდა, აზრდაც არ მოუვიდოდათ, წარმოეჩინათ, ქართველი ქტიტორების დამსახურება და ისინი თავიანთ სახელოვან წინამორბედებად დაესახათ.

მაგრამ ასეთი ნაწარმოები მაინც დაიწერა ბერძნულ ენაზე. უთუოდ მართებულად შენიშნავს მ. მაჩხანელი, რომ „მეთვრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში ივირონში ქართული ელემენტი ფაქტიურად აღარ არსებობს და მინიმუმამდეა დასული ურთიერთობის ის სიმძაფრე, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ქართველთა მონასტრის ისტორიის პირველ საუკუნეებში“ (გვ. 19). ბერძნებს უკვე აღარ სჭირდებათ ქართველთა ღვაწლის მიჩქმალვა და დაკნინება. მეორე მხრივ, ისტორიული წარსულისადმი ინტერესის მძაფრი გაღვივება, რაც იმ პერიოდის საბერძნეთისათვისაა დამახასიათებელი, მონასტრების წინაშე აყენებს საკუთარი ისტორიის ობიექტური შესწავლისა და ცოდნის საკითხს. ობიექტურობა კი ივირონის მამე-

ნებელთა, ათონზე ქართველთა სამონასტრო ცხოვრების დამაარსებლების ჯეროვან დაფასებას გულისხმობდა. ასეთ ვითარებაში დაიწერა ათონელთა ბერძნული „ცხოვრება“. იმდროინდელი ბერძენი მოღვაწეები (ისევე, როგორც თხზულების ავტორი) ამაყოფნენ კიდევ თავიანთი სახელგანთქმული ქართველი წინამორბედებით.

როგორც ვთქვით, „ცხოვრების“ ბერძნული ტექსტის მოპოვება ჩვენი მეცნიერების მნიშვნელოვანი შენაძენია. თხზულების კვლევის იმ თვალსაჩინო შედეგების პარალელურად, რაზეც ზემოთ გაკერით მივუთითეთ და რომელთა მნიშვნელობაც უდავოა, მ. მაჩხანელი სხვა სიახლეებსაც გვთავაზობს. შევეხები ზოგიერთ მათგანს.

ჩემი აზრით, ნაშრომში სავსებით სარწმუნოდ არის დადასტურებული, რომ გიორგი მაშენებელი იყო ქტიტორი ათონის მთავარი ეკლესიისა. „ცხოვრების“ ბერძენი ავტორი გვაუწყებს: „სწორედ რომ მან ააშენა ეს ბრწყინვალე შენობა, კათოლიკონი, ჩანს მრგვალი ფირფიტადან, რომელიც მოთავსებულია წმიდა ეკლესიის ცენტრში, ქალის ქვეშ“ (გვ. 144). იქვე მოყვანილია წარწერის ტექსტი, რაც ასე ითარგმნება: „მე გავამყარე ეს სვეტები და უკუნისამდე არ შეიძრან. გიორგი, ქართველი ბერი და მაშენებელი“.

ამ ცნობას მ. მაჩხანელი საკმაოდ მყარი არგუმენტებით ამაგრებს.

პირველ ყოვლისა აღსანიშნავია, რომ სახელდობრ გიორგი მაშენებელს გულისხმობს ტაძრის ქტიტორული წარწერა (რომელსაც ზუსტად იმეორებს „ცხოვრების“ ზემოთ მოყვანილი ტექსტი): „მე დავამტკიცე სვეტნი მისნი და უკუნისამდე არა შეიძრნენ. გიორგი მონაზონი, ქართველი და მაშენებელი“.

ეს წარწერა უნახავს მეთვრამეტე საუკუნის ცნობილ მოღვაწეს ტიმოთე გაბაშვილსაც, მაგრამ ტაძრის ამგებად მას გიორგი მთაწმიდელი მიუჩნევია. სხვათა შორის, გიორგი მაშენებლისა და გიორგი მთაწმიდელის აღწერის შესაძლებლობა გათვალისწინებული აქვს ბერძენ ავტორსაც და ამიტომ თხზულებაში საგანგებოდ მიუთითებს: „ცდება ის, ვინც ამბობს, რომ ამ ამბებიდან ასი წლის მერე მოვიდა გიორგი მთაწმიდაზე. იგი ან ეფთვიმესთან ერთად მოვიდა, ან ერთი წლის შემდეგ. დროის მონაკვეთი ამგვარია“ (გვ. 144).

გიორგი წლების მანძილზე (მ. მაჩხანელის აზრით, 17 წლის განმავლობაში) კანაგებდა ივირონის მონასტერს. ჩვენ არ მოგვეპოვება უბრალო მინიშნებაც იმაზე, რომ ის ეწეოდა მწიგნობრულ-ლიტერატურულ მუშაობას. მაშასადამე, გიორგის პრაქტიკული საქმიანობა სამშენებლო მოღვაწეობით შემოიფარგლა. ამ სფეროში მოღვაწეობამ კი მას „დილისა“ და „მაშენებლის“ ეპითეტები დაუმკვიდრა. თუ აქვე გავითვალისწინებთ გიორგის ავტორიტეტსა და გავლენას ათონის მთაზე, მის სიახლოვეს საიმპერატორო კართან, ჩვენთვის ნათელი გახდება, რომ ესოდენ დიდ პატივსა და სახელს მხოლოდ სარესტავრაციო სამუშაოები ეერ მოუტანდა. საამისოდ საჭირო იყო განსაკუთრებული დამსახურება.

ივირონის ქტიტორად მოიხსენებს გიორგის კედრენის „ისტორია“ და „ტურინოს კომპილაცია“.

ამრიგად, აქ მითითებული ყველა წყარო (ბერძნული „ცხოვრება“, კედრენის „ისტორია“, „ტურინოს კომპილაცია“, აგრეთვე ზემოთ დამოწმებული წარწერა). მთავარი ტაძრის ქტიტორად გიორგის ასახელებს. გასარკვევი რჩება ამ გიორგის ეინაობა. მ. მაჩხანელის ნაშრომში ეს საკითხიც წარმატებით არის გადაჭრილი და დადგენილია, რომ ყველგან ივირონის მესამე წინამძღვარი გიორგი იგულისხმება.

დაეუმატოთ ამას მეკლერის სხვა საინტერესო მოსაზრებებიც და ნათელი გახდება, რომ დებულება გიორგი მაშენებლის ქტიტორობის შესახებ მყარ მეცნიერულ ნიადაგზეა დაფუძნებული.

აქვე გაკერით შევეხები გიორგი მაშენებელთან დაკავშირებულ ერთ საკითხსაც.

როგორც უკვე აღვნიშნე, გიორგის მტკიცედ დაუმკვიდრდა ეპითეტები „დიდი“ და „მაშენებელი“. ამასთან, ქართულ წყაროებზე დაყრდნობით მ. მაჩხანელმა ნათელყო გიორგის უდიდესი დამსახურება და გავლენა ათონის მთაზე (სხვათა შორის, ამას მხარს უჭერს ბერძნული „ცხოვრებაც“). ამ თვალსაზრისით ურთიერთსაპირისპირო ცნობებს გვაწვდის „იოანესა და ეფთვიმეს ცხოვრება“. ერთი მხრივ, გიორგი აქ წარმოდგენილია როგორც უაღრესად ზნესრული და ფართოდ სახელგანთქმული პიროვნება: „ქორციელთა საქმეთა ზედა ფრთხილ იყო და მის ქამისა წარჩინებულთა და მთავართა წინაშე სახელოვან და მთაჲ ყოველი დიდად პატივს-სცემდა და ეკრძალოდა“. იოანე ათონელს იგი მიუჩნევია ერთადერთ კანდიდატურად, რომელსაც ეფთვიმეს შემდეგ უნდა ეტვირთა მონასტრის წინამძღვრობა... მეორე მხრივ კი, მას საკმაოდ ციხე ბრალდებები აქვს წაყენებული. ასე, მაგალითად: წინამძღვრად დადგენიდან „არა მრავლისა ქამისა შემდგომად მამაჲ გიორგი დავიწყებად მოვიდა და არცა ერთი

რამ ზრუნვამ აქუნდა ქართველთა აღორძინებისაჲ, არამედ სრულიად ბერძენთა მიექცა და იფინი განამრავლნა“. სხვა ადგილას ბრალდება კიდევ მეტად არის დამძიმებული: „კუალად ბერძენნი ფრიად რამე შეიყუარნა და განამრავლნა და სრულიად მათდა მიმართ მიდრკა, ზოლო ქართველნი, ეითარცა ნასხურნი რამე და უნდონი, უგულუბელს-ყვნა და შეამცირნა“. უფრო მეტიც, გიორგის უარუყვია თვით იოანესა და ეფთვიმეს მიერ დამკვიდრებული წესები: „ენინლა-და უმეტესნი წესთაგანნი შეცვალნა და თჳსსა ნებასა და განზრახვასა შეუდგა და სხუათა რათმე წესთა და კანონთა ენება დამტკიცებაჲ“.

რასაკვირველია, გიორგის შეფასების თვალსაზრისით, ეს ცნობები უთუოდ საპირისპიროა, მაგრამ, ჩემი აზრით, ისინი არც წინააღმდეგობას შეიცავენ და, მით უფრო, არც ურთიერთ გამომრიცხველნი არიან. ეფიქრობ, აქ მოცემულია გიორგის თანდათანობითი ცვლილების სურათი („არა მრავლისა ეამისა შემდგომად“. „თუ ვითარ იქმნა, ღმერთმან უწყის“ და სხვა).

მ. მაჩხანელი ცდილობს მოხსნას გიორგის ყველაზე დიდი ბრალდება, რაც „ცხოვრების“ შემდეგ სიტყვებში გამოიხატა: „შეიყუარნა და განამრავლნა ბერძენნი, ზოლო ქართველნი უგულუბელს-ყვნა და შეამცირნა“. მკვლევარი წერს: „ყურადღება უნდა მიექცეს ერთ გარემოებას: „ცხოვრება იოანესი და ეფთვიმესი“, რომელშიც დაცულია ეს ცნობა, პირობითად ორ ნაწილად იყოფა: I. საკუთრივ „ცხოვრება“ გიორგი ათონელის კალამს ეკუთვნის, II. „მოსახსენებელი“ ანუ მემორანდუმი ანონიმი ავტორისა. რომელიც ივირონის ბერებს შეუდგენიათ სვიმეონის მამობის დროს (1041-1042 წლებში) და შემდეგში მექანიკურად დაურთაუთ გიორგის თხოვნულებისათვის. საინტერესოა, რომ გიორგი დიდის დახასიათების „ნეგატური“ ნაწილი სწორედ ამ „მოსახსენებელში“ გვხვდება“ (გვ. 56).

აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ გიორგის დახასიათების „ნეგატური“ ნაწილი მხოლოდ „მოსახსენებელში“ არ გვხვდება. მეორე მხრივ კი, ჩემი აზრით, გადამწყვეტი მნიშვნელობა არ უნდა ჰქონდეს იმას. ეკუთვნის თუ არა მემორანდუმი გიორგი ათონელს. ჭერ ერთი, მასში გამოხატულია ათონის მთის იმდროინდელ ქართველ მოღვაწეთა საერთო განწყობილება: „ამისთჳს ზოგადითა განზრახვითა ყოველნი ძმანი ერთად შეცკერბით და ერთითა განზრახვითა ესე ქუემო წერილი მოსაქსენებელი დაეწერეთ...“ მეორეც, ნაკლებ მოსალოდნელია, რომ მემორანდუმის შედგენაში მონაწილეობა არ მიეღო გიორგი ათონელს, რომელიც ამ დროს ივირონში იმყოფება და 1042 წელს დეკანოზად იქნა დადგენილი.

მართებულად შენიშნავს მ. მაჩხანელი, რომ ბერძნული ელემენტი ქართველთა მონასტერში იოანეს დროიდანვე იჩენს თავს. სწორია ისიც, რომ ეფთვიმეს წინამძღვრობაში ბერძენთა რიცხვი კიდევ მეტად გაიზარდა. გიორგი ათონელის სიტყვით, ეფთვიმემ, „ვინაჲთგან სიმორც ქუეჲანისა ჩუენისაჲ დიდ იყო, და სივრცე ამის დიდებულისაჲ ფრიად იყო, შემწედ და მსახურად შეიწყნარა ბერძენნი უმანკოებით და სიწრფოებით და ესრეთ განმრავლდა ნათესაჲ ბერძენთაჲ ღაერასა ამას“. მაგრამ, ალბათ, გაჭირდება ჩვენი მკვლევრის შენიშვნის გაზიარება: „ამაზე დიდი ბრალდება არცა აქვს გიორგი დიდს. ის, რაც აპატიეს ეფთვიმეს, არ ეპატია გიორგი მაშენებელს“ (გვ. 57).

არაფერს ვიტყვი იმაზე, რომ გიორგის სხვა დიდი ბრალდებებიც აქვს წაყენებული (ქართველებისადმი გულგრილობა, იოანესა და ეფთვიმეს მიერ შემოღებული წესების უგულუბელყოფა). ამჟერად სხვა არის მთავარი. გიორგის შემდეგ ვიდრე ზემოხსენებული მემორანდუმის შედგენამდე ივირონს განაგებდნენ გრიგოლი („ნავთ-საყუდელი ქართველთა ნათესავისა და ზუგუშინის მცემელი“), არსენი („კაცი ორითავე მარჯულ და სავსე გონიერებითა“) და სვიმეონი. მათი მოღვაწეობის დროს მდგომარეობა კიდევ მეტად გამწვავდა. საგრძნობლად შემცირდა ქართველთა რიცხვი („ფრიად შემცირებულ ვიყვენით“). ზოლო ბერძენნი „ვითარცა ციცილნი აღეგზნეს ჩუენ ზედა და სრულიად აღმოფხურაჲ ჩუენი ენება და დაპყრობაჲ სამკვდრებელისა ჩუენისაჲ“. ერთი სიტყვით, ბერძენთა მოზღვაუებამ და ქართველთა შემცირებამ ამ პერიოდში ძალზე მძაფრად იჩინა თავი. მიუხედავად ამისა, ათონელ ქართველებს აზრადაც არ მოსულიათ. ბრალი დაედოთ დასახელებული წინამძღვრებისათვის. მემორანდუმშიც პატივითა და მადლიერებით მოიხსენებს გრიგოლსაც და არსენსაც. მაგრამ განა ეს გვაძლევს უფლებას, რომ ვთქვათ: ის, რაც აპატიეს გრიგოლსა და არსენს (რალა თქმა უნდა — ეფთვიმესაც), არ ეპატია გრიგოლ მაშენებელს? ცხადია, არა! როგორც ჩანს, მემორანდუმის შემდგენელთ ჰქონდათ მყარი საბუთები. წინააღმდეგ შემთხვევაში ისინი არ გაწირავდნენ ქართველთა მთავარი ეკლესიის კტიტორს. მემორანდუმის ხასიათი და დანიშნულებაჲ მისი ავთენტურობის სასარგებლოდ მეტყველებს.

მაგრამ ქართველებმა გიორგის უდიდესი დამსახურებაც არ დაივიწყეს და ამ დამსახურების გამო „დიდი“ და „მაშენებელი“ უწოდეს.

ამრიგად, გიორგი, თუ შეიძლება ითქვას, გაორებული სახით წარმოგვიდგება. დღესდღეობით ჩვენთვის ცნობილი არ არის ესოდენ შესამჩნევი გარდატეხის მიზეზი. აქ მხოლოდ ვარაუდის გამოთქმა შეიძლება. თუ გიორგი მართლაც მონაწილეობდა იმპერატორის საწინააღმდეგო შეთქმულებაში, ოფიციალური წრეების ნდობის მოსაპოვებლად, შესაძლოა, მას ზოგჯერ ისეთი ნაბიჯის გადადგმა უხდებოდა (იქნებ საკუთარი სურვილის წინააღმდეგაც), რომელსაც თვალსაჩინო ზიანი მოჰქონდა ქართველებისათვის. ასეთი მოქმედება უთუოდ ეპატიებოდა გიორგი-შეთქმულს, მაგრამ არაერთარ შემთხვევაში — გიორგი-წინამძღვარს.

სწორია მ. მაჩხანელის მოსაზრება, რომ ქართველთა მონასტერში ბერძენთა მომრავლებას ობიექტური მიზეზები ჰქონდა და არ არსებობდა ძალა, რომელიც ამ პროცესს შეაჩერებდა. მაგრამ ისიც ცხადი უნდა იყოს, რომ ასეთ ვითარებაშიც შესაძლებელია აქტიური და პასიური წინააღმდეგობა. ჩანს, მემორანდუმის შემდგენლებმა ზოგი ისეთი რამ იცოდნენ, რაც ჩვენთვის უცნობია.

მ. მაჩხანელის გამოკვლევაში საგანგებო ადგილი აქვს დათმობილი ბერძნული „ცხოვრების“ წყაროების საკითხს.

მკვლევარი შენიშნავს, რომ თხზულება წარმოადგენს კომპილაციურ ნაწარმოებს. იგი შედგება სამი სხვადასხვა „ცხოვრებისაგან“. მაგრამ ჩათვლილია და აღიქმება როგორც ერთიანი, ერთი მიზნითა და დანიშნულებით დაწერილი თხზულება. ანალოგიური შედგენილობის ნაწარმოები არც ქართულად მოგვეპოვება და, მით უფრო, არც ბერძნულად. ამიტომ, ცხადია, რომ ანონიმი ავტორი თითოეული ნაწილისათვის იყენებდა და ეყრდნობოდა სხვადასხვა წყაროს. მ. მაჩხანელი სწორედ ამ გზით წარმართავს თავის ძიებას.

თხზულების შესავალში ავტორი ზოგადად ასახელებს ორ წყაროს: ქართულენოვანს (რომელზედაც ჩაწერილია ყველაფერი ათონელთა მოღვაწეობის შესახებ და რომელსაც ის გასცნობია ქართული ენის მცოდნეთა დახმარებით) და ბერძნულენოვანს (ბერძენი მოსახლეობისაგან შეკრებილი ცნობები). ამრიგად, ავტორისავე სიტყვით, ის იყენებდა ქართულ წერილობით და ბერძნულ ფოლკლორულ მასალას.

მ. მაჩხანელის აზრით, ამას უნდა დაემატოს ბერძნული წერილობითი წყაროები. ასე, მაგალითად: ანონიმ ავტორს თითქმის სიტყვასიტყვით აქვს გამოყენებული ათანასე ათონელის 984 წლის ცნობილი სიგელი იოანესადმი.

რაც შეეხება ქართულ წყაროებს, აქ ავტორი იყენებს გიორგი ათონელის „იოანესა და ეფთვიმეს ცხოვრებას“ და ეფთვიმეს ცხოვრების პირველ სვინაქსარულ რედაქციას.

მ. მაჩხანელის ეს შეხედულება ნაშრომში განმტკიცებულია ბერძნულ-ქართული ტექსტების შედარებით და მათი საფუძვლიანი ანალიზით.

ოღონდ ჩემთვის გაუგებარია, რატომ არ არის აქ ცალკე გამოყოფილი მთავარი ეკლესიის ქტიტორული წარწერა. ეს მით უფრო საკვირველია, რომ სახელდობრ მ. მაჩხანელმა ნათელყო ბერძნული „ცხოვრების“ ერთი უაღრესად საყურადღებო ცნობის წარმომავლობა დასახელებული წარწერიდან.

ანონიმი ავტორის თხზულების ათონელთა ქართულ „ცხოვრებებთან“ მიმართების კვლევის პროცესში მ. მაჩხანელმა გამოავლინა ისეთი ცნობები, რაც ან საერთოდ არ იყო ცნობილი, ანდა რამდენადმე ამდიდრებს ჩვენს ცოდნას ათონელთა ბიოგრაფიისა და მოღვაწეობის შესახებ. ასეთთა რიგს ეკუთვნის: იოანეს როლი ქართველი მეფის კარზე, იოანეს მარშრუტი სამშობლოდან ათონის მთამდე, ეფთვიმეს მიბარება კონსტანტინოპოლის ბერძნულ სკოლაში, ცნობები ეფთვიმეს სამწერლობო მოღვაწეობის შესახებ და სხვა. ამ ცნობების ერთი ნაწილი მკვლევარს მისაღებად მიაჩნია. ზოგიერთის ავთენტიკურობის დასადასტურებლად კი დამატებითი საბუთების მოძიებას თვლის საჭიროდ.

სათანადო მაგალითების მოხმობით მ. მაჩხანელმა ნათელყო, რომ ბერძნული „ცხოვრება“ არის ერთ-ერთი ძირითადი წყარო მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის ცნობილი რუსული კრებულისა „ათონური პეტრიკი“. აქ მკვლევარი კიდევ მეტად აზუსტებს თავის მოსაზრებას. ირკვევა, რომ კრებულის შემდგენელს უშუალოდ ბერძნული „ცხოვრება“ კი არ გამოუყენებია, არამედ ის ორი ბერძნული კრებული, რომელთაც ჩვენი ანონიმი ავტორის ნაწარმოები დასდებია საფუძვლად.

მ. მაჩხანელმა ყურადღება მიაქცია იმ ფაქტს, რომ 1035 წლის თეოქისტე პროტოსის აქტზე მესამე ხელრთვა არის გიორგი ქართველისა. რაკი ამ დროს გიორგი მაშენებელი უკვე გარდაცვლილია და ეერც გიორგი მთაწმიდელს ვიგულისხმებთ ხელის მომწერად, მკვლევარი

დაასკვნის, რომ 1035 წელს ივირონის წინამძღვარი ყოფილა გიორგი მეორეო და იქვე დასძენს: „ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებულ ივირონის წინამძღვართა არც ერთ რიგში, რომელიც დღემდე მოგვეპოვება (კ. კეკელიძე, ნ. ბერძენიშვილი, ს. ყაუხჩიშვილი...) ეს ფაქტი გათვალისწინებული არ არისო“ (გვ. 55).

ეფიქრობ, აქ მართლაც საინტერესო ფაქტთან გვაქვს საქმე, მაგრამ ჩემთვის არ არის მთლად ნათელი, რატომ უნდა დაესაზოთ მითითებულ საბუთზე ხელისმომწერი მაინცდამაინც წინამძღვრად? გიორგი (ქართველი) ხელს აწერს 1016, 1017, 1018—1019 წლების ანალოგიურ აქტებსაც, მაგრამ ამ დროს ივირონის წინამძღვარი ეფთვიმე ათონელია.

ამასთან დაკავშირებით, ორიოდ სიტყვით შევეხები ეფთვიმესა და გიორგის მოღვაწეობის თარიღს.

„იოანესა და ეფთვიმეს ცხოვრებაში“ ნათქვამია, რომ ეფთვიმე 14 წელს ვანაგებდა ათონის ივერთა მონასტერს, ხოლო მის შემდეგ წინამძღვრად გიორგი (მაშენებელი) დაუდგენიათ. მ. მაჩხანელი ყოველგვარი განმარტების გარეშე მიუთითებს, რომ გიორგი 1012—1030 წლებში ვანაგებდა მონასტერსო. აქედან კი ის უცილობელი დასკვნა უნდა გამოვიტანოთ, რომ ეფთვიმე ათონელის წინამძღვრობას ჩვენი მკვლევარი 998—1012 წლებზე სდებს. მართალია, ასეთი ვარაუდი წინათაც არსებობდა, მაგრამ კ. კეკელიძემ თარიღი შეცვალა და ჩვენს მეცნიერებაში მტკიცედ დამკვიდრდა შეხედულება, რომლის მიხედვითაც ეფთვიმე ათონელი 1005—1019 წლებში ვანაგებდა მონასტერს. რაკი მ. მაჩხანელი კვლავ ძველ თარიღს გეთავაზობს, ეფიქრობ, ვალდებული იყო დაესაბუთებინა კიდეც თავისი მოსაზრება. შესაძლოა, ერთ საბუთად მკვლევარი სწორედ იმას თვლის, რომ 1012 (უფრო ზუსტად — 1016)—1019 წლებში შედგენილ რამდენიმე აქტს გიორგი აწერს ხელს. თუ ასეა, მ. მაჩხანელმა უნდა განგვიმარტოს, რატომღა ვხედებით ამავე პერიოდის საბუთებზე ეფთვიმე ათონელის ხელრთვის

მეორე მხრივ, ეს ფაქტი (ორი სხვადასხვა პირის ხელრთვა ერთი და იმავე პერიოდის აქტებზე) იმასაც ადასტურებს, რომ ანალოგიურ საბუთებზე ხელისმომწერთ ყოველთვის ვერ დაესაზოთ მონასტრის წინამძღვრად.

ქართველ ათონელთა „ცხოვრების“ ბერძნული ტექსტი მ. მაჩხანელმა დაადგინა ორი ხელნაწერი ნუსხისა (ათონური და ვატიკანური) და ათენში გამოცემულ ქართველთა მონასტრის პროსკინეტარიონში დაბეჭდილი ტექსტის მიხედვით. მკვლევარმა განსაზღვრა მათი ურთიერთმმართველობა და თავისებურებანი. უთუოდ საყურადღებოა ავტორის დასკვნა, რომ დასაბეჭდებულ სამივე ტექსტს აქვს ერთი და იგივე წყარო, უფრო სწორად, პროტოგრაფი და ისინი მხოლოდ ვარიანტულ დონეზე განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. კითხვის გასაადვილებლად ტექსტი დაყოფილია პარაგრაფებად და აბზაცებად, გახსნილია ქარაგმები, გასწორებულია კალმისმიერი შეცდომები...

დასასრულ. მინდა ხაზგასმით აღვნიშნო, რომ მანანა მაჩხანელის ნაღვაწი (მხედველობაში მაქვს ბერძნული ტექსტის გამოცემა, ქართული თარგმანიც და გამოკვლევა) თვალსაჩინო წვლილს შეიტანს ათონის ისტორიის შემდგომ კვლევაში.

ვახტანგ ბააკაშვილი

ხანმეტი ტექსტები, ნაკვ. I, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და სიმფონია დაურთო ლამარა ქაჩიაშვილმა, „მეცნიერება“, 1984

„ხანმეტი“ წერილობითი ძეგლების აღმოჩენა უდიდესი მნიშვნელობის მქონე მოვლენა იყო არა მარტო ქართული ფილოლოგიისათვის, არამედ ქართული კულტურის ისტორიის თვალსაზრისით საზოგადოდ. ამიტომ სავსებით კანონზომიერი და ბუნებრივი იყო ის ინტერესი, რომელსაც ქართველი მეცნიერები იჩენდნენ ამ ძეგლებისადმი, განსაკუთრებით კი თვით აღმოჩენი — აკად. ი. ჯავახიშვილი. ხანმეტი და ჰემეტი ტექსტების მეცნიერულ შესწავლას ჩვენი საუკუნის 20-იან წლებში ჩაეყარა საფუძველი. ამ საკითხს მიეძღვნა ათაერთი მნიშვნელოვანი გამოკვლევა, რომელთა შორის ცენტრალური ადგილი ი. ჯავახიშვილისა და ა. შანიძის ნაშრომებს უკავია¹.

აქამდე გამოქვეყნებული ხანმეტი ძეგლები ი. ჯავახიშვილისა, ა. შანიძისა, ი. ბერდზოლისა, მიუხედავად თავისი დიდმნიშვნელოვანებისა, მოცულობის მხრივ რამდენადმე დიდ კორპუსს არ ქმნიან. ეს, ერთი მხრივ, შეპირობებული იყო ჩვენამდე მოღწეული ხანმეტი წერილობითი ძეგლების სიმცირით, მეორე მხრივ კი — ხანმეტ პალიმფსესტთა ამოკითხვასთან დაკავშირებული სიძნელით, რადგან ძველი ფენა პალიმფსესტებისა სავსედაცულოდ არის გადაფხვილი და შეუიარაღებელი თვალით მასზე მუშაობა მეტად გაძნელებულია. რამდენადაც ხანმეტი ძეგლები ქართული ენისა და ლიტერატურის უძველეს ძეგლებს წარმოადგენდნენ, რომელთა გარეშე ძნელია წარმოდგენა შეიქმნა ქართული ენის განვითარების პირველ ეტაპზე, ხსენებული ხარვეზის შევსება ქართული ფილოლოგიის ერთ-ერთ ყველაზე აქტუალურ საკითხად რჩებოდა. ნებისმიერი სამწერლო ენის ისტორიული გრამატიკა, აგრეთვე შესაბამის ენაზე შექმნილი ლიტერატურის ისტორია აუცილებლად საპირობეს გარკვეული ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით დალაგებული, ზუსტად ან მიახლოებით დათარიღებული წერილობითი ძეგლების არსებობას, რომელთა შორის გადამწყვეტი მნიშვნელობა საწყის, უძველეს პერიოდს ენიჭება. საყოველთაოდ გაზიარებული აზრის მიხედვით, ამგვარ წერილობით ძეგლებს წარმოადგენს ხანმეტი ტექსტები. ყოველივე ამის გამო სავსებით აშკარაა ღირებულება ყოველი პუბლიკაციისა, რომელიც ამგვარ ტექსტებს შეიცავს.

გამომცემლობა „მეცნიერებამ“ გამოაქვეყნა ლ. ქაჩიაშვილის მიერ გამოსაცემად მომზადებული პირველი ნაკვეთი „ხანმეტი ტექსტებისა“ (რედაქტორი მ. შანიძე), რომელიც ხანმეტი ოთხთავე ტექსტს შეიცავს. ამ ტექსტის ერთი ნაწილი გამოქვეყნებული იყო ი. ჯავახიშვილის მიერ², ხოლო შემდგომ გადატანილ იქნა ე. მოლითორის მიერ გამოცემულ ხანმეტ და ჰემეტ ტექსტთა კორპუსში, რომელიც შეიცავდა ი. ჯავახიშვილისა და ა. შანიძის მიერ გამოცემულ ტექსტებს ლათინური თარგმანითურთ³. ლ. ქაჩიაშვილმა ნაშრომში ტექსტი მნიშვნელოვნად შევსებულია და, ხშირ შემთხვევაში, გასწორებულია არსებული უზუსტობანი გამოცემული ტექსტისა. სარეცენზიო წიგნის ტექსტი ემყარება ორ პალიმფსესტურ ხელნაწერს — A—89-სა და A—844-ს. ნაშრომს ახლავს სათანადო ფილოლოგიური აპარატი: გამოკვლევა და სიმფონია.

ყოველი მეცნიერული ნაშრომისა და პუბლიკაციის შეფასებისას პირველი საკითხი, რომელიც აღიძრვის სპეციალისტებსა და მომხმარებელში წიგნისა, ასეთია: რა არის ახალი გამოქვეყნებულ ნაშრომში? რას სძენს იგი მეცნიერების შესაბამის დარგს? სარეცენზიო ნაშრომში ამგვარი სიახლე სხვადასხვა ხასიათისაა: 1. მასალობრივი და 2. ინტერპრეტაციის

¹ დაწვრილებითი მიმოხილვა ხანმეტი და ჰემეტი ტექსტებისადმი მიძღვნილი სპეციალური ლიტერატურისა იხ. ზ. სარჯელაძის ნაშრომში — „ხანმეტ და ჰემეტ ტექსტებში დადასტურებულ ზმნის პირიან ფორმათა საძიებლები, თბილისი, 1971, გვ. 3--41.

² ი. ჯავახიშვილი, ქართული პალეოგრაფია, თბილისი, 1949, გვ. 274—366.

³ Monumenta Iberica antiquiora, Textus chanmeti et haemeti ex inscriptionibus, s. Biblis et Patribus, Collegit et in linguam latinam convertit addito glossario J. Molitor. Louvain, 1956.

პლანისა. პირველ რიგში მაინც მასალის სიახლე უნდა აღინიშნოს, რადგან ის არის განმსაზღვრელი მეორე მომენტისა ამ კერძო შემთხვევაში.

როგორც ზემოთ უკვე ითქვა, ხანმეტი ტექსტების არაერთი პუბლიკაცია არსებობდა ლ. ქაჩიას წიგნის გამოსვლამდე. მაგრამ ეს გამოცემა ემყარება უთუოდ შედარებით აღრინდელ ხელნაწერებს, რომლებიც V—VI სს-ით თარიღდება. რომ ეს მართლაც ასე უნდა იყოს, ამას მოწმობს თვით ზ. პრეფიქსის ხმარება. საკმაოდ დიდი მოცულობის ტექსტში მისი ხმარება სისტემურად არის გატარებული, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში თითო-ორი გამონაკლისს. სხვა ხანმეტი ტექსტები (ხანმეტი ლექციონარი, ხანმეტი მრავალთავი) ასეთი რეგულარობით არ ხასიათდებიან. ეს ფაქტი საყურადღებოა იმის გათვალისწინებით, რომ ე. წ. „ხანმეტობა“ როგორც ნორმა საკმაოდ ადრეულ პერიოდში ჩანს მოშლილი და VI—VII საუკუნეებში გარკვეული ინერციით გადადის, რაც შეპირობებულია სალიტერატურო ენის კონსერვატული ბუნებით. ზ. სარჯველაძის აზრით, რომელიც საგანგებოდ იკვლევს ქართული სალიტერატურო ენისა და ცოცხალი მეტყველების ურთიერთმიმართებას მისი მთელი ისტორიის მანძილზე, ხანმეტი ტექსტები, ნორმათა თვალსაზრისით, არსებითად ერთიანია. და თუ ამ პერიოდის ძეგლები გვიჩვენებენ ისეთ მოვლენებსაც, რომლებიც სალიტერატურო ენაში გაბატონებულ ნორმათა სისტემას ეწინააღმდეგება, ეს ცოცხალი მეტყველების ზეგავლენით აიხსნება. ამრიგად, ეს წინააღმდეგობა შეიმჩნევა ჯერ კიდევ ენა-ეტილონის დონეზე, ხოლო მომდევნო პერიოდში სხვაობა უფრო იზრდება⁴. აქედან კეთდება დასკვნა: რაც უფრო ძველია წერილობითი ძეგლი, მით უფრო ახლოსაა მისი ენა სასაუბრო მეტყველებასთან. ხანმეტ ოთხთავში გამოვლენილი სალიტერატურო ენის ნორმათა დარღვევების უმნიშვნელო რაოდენობა სალიტერატურო ენისა და ცოცხალი მეტყველების სიახლოვეზე მიუთითებს, ეს უკანასკნელი კი თავის მხრივ — ძეგლის სიძველეზე.

რით განსხვავდება გამოქვეყნებული ტექსტი ივ. ჯავახიშვილისეული პუბლიკაციისაგან? აქ განმსაზღვრელია ახლადგამოცემული ტექსტის მეტი მოცულობა. ლ. ქაჩიას მიერ ამოკითხულია 166 გვერდი პალიმფსესტისა, რაც საკმაოდ სოლიდურ კორპუსს ქმნის. აქ არ შეიძლება გვერდი აუეაროთ იმ მომენტს, რომ ავტორმა ტექსტი შეუიარაღებელი თვალით ამოიკითხა, რაც მეტად დიდ სიძნელესთან და დაძაბულობასთან იყო დაკავშირებული. ეს არაა მეორეხარისხოვანი მხარე, რადგან იგი თავისი საქმის დიდ სიყვარულსა და პასუხისმგებლობას მოწმობს. ვინც ამ თვისებებით არაა დაჯილდოებული, ის, რა თქმა უნდა, ამ „განწირულ საქმეზე“ დაბრძანების შიშით ხელს ჩაიქნევდა. გარდა ამისა, როგორც აღინიშნა, ლ. ქაჩიას მიერ კორექტირებულია ზოგი ადგილები ტექსტის ადრე გამოქვეყნებული ნაწილისა.

მეორე მხრივ, ნაშრომი საყურადღებოა იმითაც, რომ ხანმეტი ოთხთავის ტექსტი შესწავლილი და გამოცემულია არა იზოლირებულად. არამედ IX—X სს-ის სხვა ოთხთავებთან მიმართებით. ეს ასახულია არა მარტო გამოკვლევაში, არამედ თვით ტექსტშიც, სადაც სქოლიოში მოცემულია ადიშის, ჯრუჭის, პარხლის, ოპიზის, ტბეთის, ბერთის ოთხთავების იკითხვისები.

გამოცემას ერთვის სიმფონია და გამოკვლევა. სიმფონია აუცილებელი კომპონენტი უნდა იყოს ყველა უძველესი ტექსტის პუბლიკაციისა. ხანმეტ ოთხთავზე დართული სიმფონია არ წარმოადგენს მხოლოდ ფილოლოგიური მიზნების მქონე ინდექსს ან კიდევ ტექსტში სათანადო სიტყვის მოძებნის გაადვილების საშუალებას. იგი დამოუკიდებელი ღირებულების მქონეა. მას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება, როგორც ერთ-ერთ ბაზას ქართული ენის ისტორიული ლექსიკონისას. რამდენადაც ხანმეტი ტექსტების ფუნქციონირების მიახლოებითი ქრონოლოგიური ჩარჩოები ცნობილია, ჩვენ შესაძლებლობა გვაქვს განვსაზღვროთ ამა თუ იმ სიტყვა-ფორმის პირველი წერილობითი ფიქსაციის დრო. ეგვე ითქმის ნასესხები ლექსიკის დათარიღების შესახებ. ცნობილია, რომ X საუკუნის ქართულ ოთხთავებში დასტურდება სიტყვა კუბახტი (მთ. 23,5). ეგვე სიტყვა გვაქვს ოშკის ბიბლიაში, „საქმე მოციქულთას“ ტექსტში და სხვაგან. საყურადღებოა, რომ კუბახტი ორგან არის ნახმარი „შუშანიკის მარტყოლაშიც“, რომელიც X საუკუნის ნუსხით არის ჩვენამდე მოღწეული. ამათგან განსხვავებით, ხანმეტ ოთხთავსა და ადიშის ოთხთავში კუბახტი არ ჩანს, მის ნაცვლად ნახმარია შესაბამისად ხაცო და ხამოხელი. ხომ არ უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს სიტყვა ნასესხებითა ქართულში

⁴ ზ. სარჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის საკითხები, თბილისი, 1975, გვ. 5—6.

საკმაოდ გვიან — დაახლოებით X საუკუნის დასაწყისში, რადგან იგი არ ჩანს არც ხანმეტი ტექსტებში, არც სინურ მრავალთავში (864 წ.), არც ადიშის ოთხთავში (897 წ.)? რაც შეეხება „შუშანიკის მარტულობას“, მასში იგი უნდა მოხვედრილიყო X საუკუნეში ტექსტის გადაწერის დროს. გვევს ითქმის ჭრუჭისა და პარხლის ოთხთავების შესახებაც.

სიმფონია არანაკლებ მნიშვნელოვანია გამოქვეყნებული ტექსტის ლინგვისტატისტიკური შესწავლის მხრივაც, და ამდენად, გარკვეული აზრით, ლინგვისტური ტიპოლოგიის სამსახურშიც დგება.

საყურადღებოა სიმფონიაში ზმნების მეთაური ფორმების მოწოდების პრინციპი. რომელიც საინტერესო სიახლეს შეიცავს. სალექსიკონო ფორმად მასდარის გამოტანა ტრადიციულია ქართულ ლექსიკოგრაფიულ ლიტერატურაში. მაგრამ ამგვარი მეთაური ფორმის ქვეშ თავს იყრის, როგორც წესი, ზმნის პირიელი ფორმებიც, მასდარიცა და მიჰლეობაც. ასეა ყველა ლექსიკონში, გარდა ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონისა, სადაც ზმნები აწმყოს მე-3 პირის ფორმით არის წარმოდგენილი. სარეცენზიო შრომის ავტორმა გვერდი აუარა არსებულ ტრადიციას და სცადა პირიელი ფორმების და ნაზმნარი არსებითი სახელის გარჩევა მარტივი წესის მიხედვით: პირიელ ფორმებს მოუყარა თავი ბრუნვის ნიშნის გარეშე წარმოდგენილ მოქმედების აღმნიშვნელ სიტყვა-ფორმის ქვეშ, ხოლო ნაზმნარი არსებითისათვის გამოიყენა სახელობით ბრუნვაში დასმული ფორმა, რომელიც შესაბამისი სიტყვის სახელურ ბუნებაზე მიუთითებს. ამრიგად, გამოიყენა: ბრძანება (ზმნა) — ბრძანება-ა (სახელი), განკურნება — განკურნება-ა, დადგინება — დადგინება-ა, დათხევა — დათხევა-ა, დათხრა — დათხრა-ა, რცხუნა — სირცხულ-ი და სხვ.

საგანგებო აღნიშვნის ღირსია **ხიტყუხ**, **ხიტყოდა** ფორმებისათვის მეთაურ ფორმად არა **თქუმა-ს** გამოტანა ან **ტყუ-** ძირისა, არამედ მოქმედების აღმნიშვნელი ძველი ქართული ფორმისა **ხიტყუა**, რომელიც სათანადო ნაზმნარი არსებითისაგან **ხიტყუა-ა** გარჩეულია ბრუნვის დაბოლოების უქონლობით (გვ. 233—235). სასურველი იყო ავტორს ეს ხაზი გაეტარებინა უგამონაკლისოდ და **ხივლტოღის** და მისი რიგის პირიელი ფორმების მეთაურ სიტყვად გამოეყენებინა არა **ვლტოლა**, არამედ **სივლტოლა**, რომელიც, ისევე როგორც **ხიტყუა**, **სა**-ციკუქმფიქსით ნაწარმოები უფრო ბუნებრივი ფორმაა, ვიდრე **ვლტოლა**. ეფიქრობთ, სალექსიკონო ფორმათა შერჩევის ეს წესი არა მარტო პრაქტიკული ღირებულების მქონეა, არამედ ლინგვისტურისაც და, სადაც ძველი ქართული სალიტერატურო ნორმის მიხედვით ეს მოსახერხებელია, იგი უნდა გატარდეს და დაინერგოს.

გამოკვლევა, რომელიც ტექსტს ერთვის, ასეთი აგებულებისაა: 1. ოთხთავის გამოცემების მოკლე მიმოხილვა; 2. ხანმეტი ოთხთავის შემცველ ხელნაწერთა აღწერილობა; 3. ხანმეტი ოთხთავის ტექსტის რედაქციული შედგენილობის ანალიზი; 4. ხანმეტი ოთხთავის ენობრივი თავისებურებების შესახებ მსჯელობა; 5. ხანმეტი ოთხთავის ბერძნულობები.

ხანმეტი პალიმფსესტების აღწერილობიდან ჩანს, რომ თითოეული მათგანი სხვადასხვა რაოდენობის სათვალავს შეიცავს. კერძოდ, A—89-ში ასეთი არის ოთხი: 1. რვეულებრივი, შესრულებული ასომთავრული ასოებით (XI ს.), 2. მხედრული ასოებით შესრულებული (თითოეული რვეულის პირველ ოთხ ფურცელზე), 3. გვერდობლივი, რომელიც ციფრებითაა აღნიშნული, 4. თანამედროვე ფურცლებრივი სათვალავი. A—844-ში ორი სათვალავია: რვეულებრივი, შესრულებული ასომთავრულით, და თანამედროვე.

ორივე ხელნაწერი, თანამედროვე სახით, წარმოადგენს ადრინდელი უფრო დიდი ფორმატის ფურცლების ნახევარს, მათი ორად გაკეცვის გამო, ძველი ტექსტის გადარეცხვის შემდეგ ხელახალი გამოყენების მიზნით. ორივე ხელნაწერის ზედა ტექსტი ნაწერია ერთი და იმავე ხელით (კუთხოვანი ნუსხური), რომელიც პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით XI საუკუნეს მიეკუთვნება. ორივე ხელნაწერის ზედა ტექსტის გადამწერი არის ვინმე კვრიკე.

A—89 ხელნაწერის ქვედა (გადარეცხილი) ტექსტი გადაწერილია სადა, ლამაზი ასომთავრულით. ტექსტი დაყოფილია მუხლებად. გამომცემლის აზრით, ეს არის ამონიოს ალექსანდრიელის სტიქომეტრიული დაყოფის მაჩვენებელი, რომელსაც, როგორც ირკვევა, ადგილი ჰქონია V—VI საუკუნეებშიც. გადარეცხილი ფენა მთლიანად ოთხთავის ტექსტს წარმოადგენს.

A—844 ხელნაწერის ქვედა (გადარეცხილი) ტექსტი, ლ. ქაჩიას აზრით, ოთხი სხვადასხვა ხელითაა ნაწერი (ი. ჯავახიშვილი მხოლოდ ორი ხელის განსხვავებაზე მიუთითებდა). ამ ოთხიდან 3 ასომთავრულია, ერთი კი — ნუსხური. გაირკვა, რომ ხელნაწერი სხვადასხვა დროს გადაწერილი ფურცლებისგან არის შემდგარი. ნუსხურად ნაწერი ტექსტი, როგორც

ლ. ქაჩია ეარაუდობს, უნდა იყოს არა უგვიანეს IX საუკუნისა. ასომთავრულად ნაწერი ტექსტი მთლიანად ხანმეტი, რომელშიც 3 ნაწილი გამოიყოფა: 1. საუცხოო კალიგრაფიული ასომთავრულით შესრულებული ესაიას წინასწარმეტყველების ფრაგმენტები (პალეოგრაფიული მონაცემებითა და ხ-ანის გამოყენების თვალსაზრისით, ყველაზე ძველი ჩანს); 2. უფრო მცირე ზომის ასომთავრულით შესრულებული ნაწყვეტები მათესა და იოვანეს თავებიდან; 3. ი. ქაეახიშვილის მიერ შესწავლილი ტექსტი, რომელიც 107 ფურცლისაგან შედგება და რომელიც გამოქვეყნებულია სარეცენზიო ნაშრომშიც.

A—89 და A—844 ხელნაწერი პალიმფსესტების საგულდაგულო შესწავლამ ლ. ქაჩია მიიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ ეს დღევანდელი ორი ხელნაწერი ადრე ერთი ხელნაწერის ნაწილები ყოფილა. ეს დებულება ნაშრომში მტკიცედ არის არგუმენტირებული და ექვს არტოვებს. ამგვარი მოსაზრების სასარგებლოდ მეთყველებს: 1. გარეგანი მხარე და ფორმა ხელნაწერებისა (სვეტების სიგანის, მათ შორის დაცილების მანძილის, სვეტში სტრიქონების რაოდენობის, სტრიქონთა შორის ინტერვალის, სტრიქონზე მოთავსებულ ასოთა რაოდენობის, ასოთა მოყვანილობის იდენტურობა ორსავე ხელნაწერში); 2. სასვენ ნიშანთა გრაფიკული გამოსახულებისა და სიტყვათა დაქარაგმების იგივეობა ორსავე ხელნაწერში; 3. შინაარსობრივი მხარე: ერთ ხელნაწერში შეწყვეტილი ტექსტის ზუსტი გაგრძელება მეორე ხელნაწერის ფურცლებზე. შინაარსობრივი თანმიმდევრობის საილუსტრაციოდ გამოკვლევაში მოყვანილია რამდენიმე მაგალითი: მთ. 7,16 (A—89): „მო-ნუ-ისტულიან ეკალთაგან ყურძენი ანუ კეროჲს (A—844) თავთაგან ლელჳ“; ლ. 16,17 (A—89): „ხუადვილეს არს ცისა და ქუეყანისა წარსლჳჲ, ვიდრელა ჴელისაგანი ერთი (A—844) მოხატული დაკრდომად“; ლ. 12,29 (A—844): „და თქუნ ნუ ხეძიებთ, რაჲ ხჳმოთ და რაჲ.. და[ნუ] (A—81)ცა განხცხრებით...“

ამრიგად, ხსენებული ორი პალიმფსესტური ხელნაწერის შეერთებით მიღებულია 261 ფურცლისაგან შემდგარი ერთი ხელნაწერი, რომელიც ხანმეტ ოთხთავს შეიცავს.

გამოკვლევის მომდევნო ნაწილში ავტორი არკვევს ხანმეტი ოთხთავის მიმართებას ადიშის ოთხთავში წარმოდგენილ რედაქციასთან და ე. წ. A ტიპის რედაქციასთან, რომელიც მოცემულია ქრუქის, პარხლის, ოპიზის, ტბეთის, ბერთის ოთხთავებში. ხანმეტი ოთხთავი თავნაკლულია, იწყება მათეს მე-5 თავის მე-18 მუხლიდან. ტექსტის მონაკვეთი — მთ. 5,18—11,7 ხანმეტი ხელნაწერისა ტექსტობრივ საერთოა ადიშის სახარების ტექსტთან და განსხვავდება A ტიპის რედაქციისაგან. მთელი დანარჩენი ნაწილი ხანმეტი ოთხთავისა ამჟღავნებს სიახლოვეს A რედაქციასთან. ამ დებულების საილუსტრაციოდ ავტორს მოაქვს შემდეგი არგუმენტები:

1. XC (ხანმეტი და ადიშის ოთხთავის) ტექსტი ლექსიკურად განსხვავდება A რედაქციისაგან. მოყვანილი სიტყვების სიიდან ამოვიღებთ 2 მაგალითს, რომელიც მეორდება მეორე სიაშიც, როცა XA : C დაპირისპირება გვაქვს. ესაა: კორცთაჲ (XC) — გუამისაჲ (მთ. 6,22) (A), ჭერკუალსა (XC) — ხენეშსა (მთ. 7,18) (A).

მომდევნო ნაწილში, სადაც ხანმეტის გვერდით A რედაქცია დგას, შებრუნებული სურათია: გუამი (XA) — კორცნი (მთ. 27,58—59) (C), ხენეშ (XA) — ჭერკუალ (მთ. 12,33) (C).

როგორც შედარებიდან ჩანს, კორცი და ჭერკუალი ახასიათებს არა ხანმეტ ხელნაწერს, არამედ ადიშურს და, როგორც კი ადიშის ოთხთავი ცალკე დგება, ეს ლექსემები თან მიაქვს, ხოლო ხანმეტ ხელნაწერში თავს იჩენს უკვე A რედაქციისათვის დამახასიათებელი ლექსემები გუამი და ხენეში, რომელიც ამ რედაქციის X-თან გაერთიანების შემდეგ ვლინდება.

2. ფრაზის სტრუქტურა, დამუარებული გრამატიკულ ფორმათა ცვალებადზე, ტექსტის პირველ ნაწილში საერთოა ადიშურ რედაქციასთან, მეორე ნაწილში კი — A ტიპის რედაქციასთან:

XC

A

არა მეზუერეთაჲ ეგრევე (ეგრე C) ყვიანა (ყვიან C).

რამეთუ მეზუერენიცა და ცოდვილნი ამასჲვე ჰყოფენ (მთ. 5,46).

და რაჲამს ხილოციდე (ილოციდეთ C), სუ მრავალსმეტყუელ ხარ (ხართ C).

და რაჲამს ილოციდეთ, ნუ მრავალსა იტყუთ (მთ. 6,7).

შდრ. საპირისპირო შემთხვევები ტექსტის მომდევნო ნაწილში:

XA

C

წარვავლინო ანგელოზი ჩემი წინაშე შენსა.

წარვავლინებ ანგელოზსა ჩემსა წინაშე შენსა (მთ. 11,10).

ყოველი მეუფებაჲ, რომელი განხველთის (განეეთის A) თავსა თჳსსა, მოოჯრდის.

ყოველი სამეუფოჲ, გავთული თავსა ზედა მისსა, აღოჯრდის (მთ. 12,25).

3. ზოგიერთი ადგილის კლებას ხანშეტ ოთხთავის მეორე ნაწილში (მთ. 11,7 და შემდგომ), ხაერთოს A ტიპის რედაქციასთან, უპირისპირდება ადიშური რედაქცია, რომელშიაც შესაბამისი ადგილი დაცულია. ამასთანავე აღრიხდელი ვითარება წარმოდგენილია ხანშეტურ და A რედაქციის ოთხთავებში, რამდენადაც, როგორც ცნობილია სპეციალური ლიტერატურიდან, ასეთი ადგილები გვიანაა ჩამატებული ადიშურ ხელნაწერში. ეს ადგილებია: მთ. 18,11 C (—XA) და მთ. 28,18-ის ბოლო = C (—XA). პირველი ფრაგმენტი, როგორც ბერძნული ნუსხები გვიჩვენებენ, გადმოტანილია ლუკას 19,10 მუხლიდან, ხოლო მეორე — იოანეს 20,21 მუხლიდან (იხ. სარეცენზიო ნაშრ., გვ. 313—314). კლება-მატების სხვა შემთხვევები მითითებულია ცალკე პარაგრაფში (გვ. 314).

მიუხედავად XA ნუსხათა მსგავსებისა ტექსტის მეორე ნაწილში, X და A, როგორც მართებულად შენიშნავს ლ. ქაჯაია, იდენტური მაინც არაა. მათ შორისაც არის განსხვავებული იკითხვისები, რომლებიც ცალკეულ შემთხვევებში C რედაქციის ტექსტთან პოულობენ პარალელს (გვ. 314).

ჩვენი აზრით, მეტის თქმაც შეიძლება: ტექსტის პირველ ნაწილშიც, სადაც X და C ერთი რედაქციისა ჩანან, არის რიგი განსხვავება მათ შორის, რომელიც ზოგჯერ A რედაქციას ემხრობა და პირიქით: მეორე ნაწილშიც ბევრია ისეთი ადგილი, სადაც XA-ს რედაქციული მსგავსების მიუხედავად, მის ტექსტში C-სთან თანხვედრილ იკითხვისებს ეპოულობთ. საჭიროდ მიგვაჩნია ზოგი მათგანის დასახელება; I. XC: A-ს შემთხვევაში:

X=A

C

ხოლო თქუენი თავისა თმანი (თმანიცა E) ყოველნი განრაცხილ არიან.

ხოლო თქუენნი თავისა თმანიცა ყოველნი აღრაცხილ არიან (მთ. 10,30).

და ნეტარ არს, რომელი არა დაპყოლდეს (დაბრკოლდეს ADF, დაპრკოლდეს BE) ჩემდა მომართ.

და ნეტარ არს, რომელი არა სცთეს ჩემდა მომართ (მთ. 11,6).

და მომიტევენ ჩუენ თანანადებნი ჩუენნი, ვითარცა ჩუენ მიხუტევენთ თანამდებთა მათ (მათ — DE) ჩუენთა.

თანანადებნი ჩუენნი, რამთა ჩუენცა მიუტეოთ თანამდებთა ჩუენთა (მთ. 6,12).

მეორე მხრივ, პირველ ნაწილში ხანშეტი ტექსტისა (მათეს 11,8-მდე), სადაც იგი ადიშურს უახლოვდება რედაქციულად, გვაქვს იკითხვისები, რომლებიც განსხვავდებიან როგორც A ტიპის რედაქციისაგან, ისე ადიშურისაგანაც, ან კიდევ მუხლის ერთ ნაწილში ადიშურს ემთხვევიან, მეორეში კი — A ტიპისას:

X

C

DE

რამეთუ სადაცა არიან ხაფასენი თქუენნი, მუნცა გულნი თქუენნი ხ ი ყ ვ ნ ე დ.

რამეთუ სადაცა არიან ხაფასენი თქუენნი, მუნცა არიან გულნი თქუენნი.

რამეთუ სადაცა არს საფას თქუენი, მუნცა ი ყ ვ ნ ე ნ გულნი თქუენნი (მთ. 8,21).

რაჲამს ხიქმოდი ქველის საქმესა, ნუ ჰქადაგებ წინაშე შენსა, ვითარცა-იგი ორგულთა ყვიან შოვრის შესაკრებელთა და შოვრის უბნებსა, რამთამცა ხიდიდნეს იგინი კაცთაგან. ამენ გეტყჳ თქუენ: ი გ ი არს სასყიდელ მათა.

რაჲამს იქმოდი ქველის საქმესა შენსა, ნუ ჰქადაგებ წინაშე შენსა, ვითარცა-იგი ორგულთა ყვიან შორის შესაკრებელთა და შორის უბნებსა, რამთა იდიდნენ იგინი კაცთაგან, რამეთუ მათგან მიიდიან სასყიდელი მათი.

ხოლო რაჲამს იქმოდი ქველის საქმესა შენსა, ნუ ჰქადაგებ წინაშე შენსა, ვითარცა-იგი ორგულთა ყვიან შესაკრებელთა მათთა და უბანთა ზედა, რამთა იდიდნენ კაცთაგან. ამენ გეტყჳ თქუენ: მიუღებ ი ეს სასყიდელი მათი (მთ. 6,2).

მუხლის დაბოლოება განსხვავებულია როგორც C-საგან, ისე DE-საგან.

X
... უკუეთუ სასყიდელ არა
გაქუნდეს თქუენ მამისა
თქუენისა ზეცათაისა.

CDE
... უკუეთუ არა, სასყიდელ
არა გაქუნდეს მამისა თქუ-
ენისაგან, რომელ არს ცა-
თა შინა (მთ. 6,1).

ანალოგიური მაგალითები მოყვანილი აქვს ლ. ქაჩაიასაც (გვ. 325).

დაბოლოს, ტექსტის მეორე ნაწილში, სადაც X ახლო დგას A ტიპის რედაქციასთან, არის შემთხვევები, როცა X გვიჩვენებს არა A-ს მსგავს, არამედ C-ს მსგავს იკითხვისებს; 2. XA:C-ს შემთხვევაში:

X = C

და იცნეს იგი კაცთა მის აღგილისათა და
წარავლინეს (წარავლინნეს C) იგი ყოველსა
მას სანახებსა...

... რომელი შემძლებელ არს დატევნად, დახი-
ტევდინ (დაიტევდინ C).

DE

და იცნეს იგი კაცთა მის აღგილისათა და
წარვიდეს ყოველსა მას სანახებსა... (მთ.
14,35).

... რომელი შემძლებელ არს დატევნად,
დაიტეინ (მთ. 19,12).

ამ ნაწილშიაც ტექსტისა არის ადგილები, რომლებიც ზოგი იკითხვისით C-ს ხედებიან, ზოგით კი — DE-ს (მთ. 21,18; მთ. 27,55; მთ. 17,2 და სხვა). ყოველივე ეს იმას მოწმობს, რომ ხანმეტი ოთხთავისა და A ტიპის რედაქციების მიმართება საკმაოდ რთულ სურათს გვიჩვენებს და ცალსახად ვერ გადაწყდება. ძნელია იმის თქმა, თუ რომელი ნაწილია ხანმეტი ტექსტისა ორგანული ან პირიქით. მაგრამ ამაზე მნიშვნელოვანია ის დასკვნა, რომლის გამოტანის შესაძლებლობაც ავტორს მისცა ხანმეტი ოთხთავის შესწავლამ სხვა ოთხთავებთან მიმართებით: „ქართულში ხანმეტი ტექსტის ორი სხვადასხვა თარგმანი ერთმანეთის პარალელურად ადრეული პერიოდიდანვე (V—VI სს.) არსებულა“ (გვ. 827). გამოდის, რომ ორი შატბერდული რედაქცია ქართული ოთხთავისა არქაული ვითარების ამსახველი მოვლენაა. ორივე ეს რედაქცია ემყარება ხანმეტობის დროინდელ ორ რედაქციას, შესაძლოა მათ ნუხ-ხეხსაც კი წარმოადგენდნენ. აღიშის ოთხთავში ხანმეტობის კვალი შენიშნა ა. შანიძემ. მან უურადლება მიაქცია ხოლო კავშირის უადგილო ხმარებას აღიშის ოთხთავში და მის უქონლობას ჭრუკ-პარხლის ტექსტის შესაბამის ადგილას. ამ ფაქტის საფუძველზე მკვლევარმა ივარაუდა, რომ ხოლო აქ არის გვიანდელი გადამწერლების გააზრიანების შედეგი, რომელთაც ხ-პრეფიქსის ფუნქცია უკვე აღარ ესმოდათ და ამიტომ ხ დააქარაგმეს, რის შედეგადაც მივიღეთ ხოლო (-ხ). ა. შანიძის ამ მოსაზრების სასარგებლოდ ლ. ქაჩაიას მოჰყავს დამატებითი მასალა:

1. ხეკრძალენით ქველის საქმესა თქუენსა (მთ. 6,1 X). შდრ. C: ხეკრძალენით, ABDEF: ეკრძალენით;

2. ხითხოვდით და მოგეცეს თქუენ (მთ. 7,7 X); AC: ხითხოვდით, BDEF: ითხოვდით;

3. ხიყოს-მე ვინმე თქუენგანი... (მთ. 7, 9); C: ხიყოს;

4. ხეკრძალენით ცრუეწინაწარმეტყუელთა მათგან (მთ. 7, 15 X); C: ხეკრძალენით; ABDEF: ეკრძალენით.

ამრიგად, დღეს უკვე საბოლოოდ დამტკიცდა ქართველ მკვლევართა დიდი ხნის წინათ გამოთქმული მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ ოთხთავის თარგმანი ქართულ ენაზე უკვე V საუკუნეში უნდა არსებულებოდა. ამის დასასაბუთებლად თუ ადრე იყენებდნენ სხვადასხვა ცნობას „შუშანიკის მარტილობიდან“ ან ამავე ძეგლში წარმოდგენილ ციტატებს სახარებიდან, დღეს ამის საპირობა აღარ არის, რამდენადაც ჩვენ წინ არის ხანმეტი ოთხთავი, რომელიც მართალია ნაკლულია, მაგრამ ეს ხარვეზები ხელნაწერის დაკარგული ფურცლების ან სრულიად გადარეცხილი ადგილების ხარჯზე მოდის და თვით ტექსტის ნაკლულევანებაზე ეს არ მეტყველებს. ამას ემატება ისიც, რასაც ნაკლებად თუ ვინმე ელოდა: უკვე V საუკუნე-

⁵ А. Г. Шанидзе, Переживания ханмэтных форм в грузинских рукописях IX—X—XI веков, Сообщения груз. филиала АН СССР, т. I, № 3, 1940, гв. 237—240.

ნეში არათუ გვაქვს ოთხთავის ქართული თარგმანი, არამედ მისი ორი რედაქციაც — უბ. უდიდესი მნიშვნელობის ფაქტია ქართული კულტურის ისტორიის თვალსაზრისით.

გამოკვლევის მომდევნო თავი ხანმეტი ოთხთავის ორთოგრაფიულ და ენობრივ თავისებურებათა განხილვას ეძღვნება. ძალიან საინტერესო ფაქტებია მოწოდებული ორთოგრაფიულ ნაწილში: გულისხმის-ყოფა ზმნისა და მისი ფორმების დაწერილობაში არავეთარი მერყეობა არაა — ყოველთვის გვაქვს ბ-ანი, თაყვანის-ცემის პირველი ნაწილი მუდამ წარმოდგენილია თავუჟანის ფორმით, მრჩობლი თ და ჩ ფიქსირებულია სიტყვებში თთუე და ჩჩული, მ-ს ხმარება რაიმე წესს არ ემორჩილება და სხვა. ფონეტიკური და ორთოგრაფიული მოვლენები გამოკვლევის ამ ნაწილში მკაფიოდ გამოჩნული არ არის. ბერათვანეთარების ნაცვლად ლაჰარაჰია ზოგჯერ გრაფემათა განვითარებაზე (გვ. 330—331), მექანიკურა შეცდომები გადამწერისა ფონეტიკის ნაწილშია გადატანილი (გვ. 332) და სხვა.

ძეგლის მორფოლოგია ყურადღებას იპყრობს სახელთა ბრუნების. თვალსაზრისითაც ავტორი მიუთითებს იმ ფაქტზე, რომ სახელთა ბრუნება კლასიკური ეხის ნორმებს ემორჩილება (გვ. 333). ეფიქრობთ, სასურველი იყო აქ საგანგებოდ აღნიშნულიყო ის ფაქტი, რომ საკუთარ სახელთა ბრუნების წესის არც ერთი დარღვევა არ გვაქვს პირველადს (არანანათესაობითარ) ბრუნებში. ორად ორი შემთხვევაა, როცა ნანათესაობითარ ვითარებებში მოსალოდნელი -ისა დაბოლოების ნაცვლად გვაქვს -ისხა/-მხა: ი. 6, 71. „ხიტყოდა იუდასხა ხიმონისხა“ (-იუდასხა ხიმონისხა), ლ. 3, 36: „რომელი საგონებელ იყო ძედ... ნოემხა“ (-ნოემსა). რაც შეეხება სახელს ქრისტე, იგი საკუთარ სახელებში არ უნდა იქნეს ჩარიცხული. ბერძნულად ქრისტე ნიშნავს „უფლის მიერ ცხებულს“, „მესიას“⁶. ამით ჩანს შეპირობებული ის ფაქტი, რომ ის საზოგადო სახელსავეთ იბრუნვის მოთხრობითში, მიცემითსა და ვითარებებში. მეორე მხრივ, ნათესაობითისა და მოქმედებითის ფორმები მას საკუთარ სახელთა რიგში აყენებს⁷. ეს მოვლენა შეიძლება აიხსნას ქრისტეს მკიდრო კავშირით საკუთარ სახელთან იესუ. სახელობითი და წოდებითი ბრუნვის ფორმები გადამწყვეტი მნიშვნელობისა არაა, რადგან სახელობითში მ დაბოლოება ე-ს ეკვივალენტადაც შეიძლება იქნეს მიჩნეული, ხოლო წოდებითში ნულოვანი დაბოლოება ზოგ საზოგადო სახელთანაც გვაქვს: ზუტეს, მოძღუარ, მეფე და სხვა. თავისი შინაარსით ქრისტე რომ საზოგადო სახელია, ამას მოწმობს ოთხთავისავე ადგილები: „არამედ ესე ვიცი, ვინაჲ არს, ხოლო ქრისტე ოდეს მოვიდეს, არავინ იცოდის“ (ი. 7, 27 X); „შენ ხარ ქრისტე (ქ-მ) ძმ ღმრთისაჲ“ (მთ. 16, 16 X; ლ. 4, 41 X; ი. 6, 69 X).

ავტორს აღწერილი აქვს ბ- პრეფიქსის ფუნქცია გამოცემულ ძეგლში, ცალკე არის მიუთითებული მისი გამოყენება S-დ, O-დ ირიბ-ობიექტური და პირდაპირ-ობიექტური (მიცემითში დასმული) სახელებისა, ვნებითი გვარის ფორმებში. ფორმათა სიაში გაპარულა ზოგი შეცდომა: S-დ არის მიჩნეული ბ ბრძანებითი კილოს ფორმაში თავუჟანის-ხეცა (გვ. 333), ვნებითი გვარის ფორმებშია შეტანილი ხუჭმოდით (გვ. 334).

ლ. ქაჩიას მოჰყავს სია ზმნებისა, სადაც მოსალოდნელი ბ- არ დასტურდება. ამ სიაშიც შეცდომით აღმოჩნდა ფორმა ნუ შეძრწუნდებინ, სადაც ბ- არც იყო მოსალოდნელი. მეორე მხრივ, ამ სიას აკლია რიგი ფორმა, სადაც ბ- მოსალოდნელი იყო და ტექსტში კი არა გვაქვს: განვახმემდით (მთ. 7, 22 X), იცვალა (მთ. 17, 2); შეურაცხ-ყოთ (მთ. 18, 10). განკრთეს (მრ. 16, 5).

სასურველი იყო გამოკვლევაში მოცემული ყოფილიყო ისეთი შემთხვევები, როცა ზმნის ფორმაში აღნიშნულია სახელობითში დასმული სახელი O-ის ნიშნით, როგორიცაა: მიხიყვანის (მთ. 7, 13 X); მოხიკითხეთი (მთ. 10, 12 X); ხიჭუთი (-ხიჭუთი მთ. 10, 12 X); დახიყვარეთი (მთ. 10, 14 X) და სხვა. აგრეთვე ბ-ს შენარჩუნება II პირის ბრძანებითის ფორმაში ი-ნიან ვნებითში: ხიყვენითი (მთ. 10, 16 X). ამ რიგის ფაქტების ჩვენება ძალზე მნიშვნელოვანია ბ-ს ფუნქციის ისტორიული გააზრების თვალსაზრისით.

ლ. ქაჩიას მოჰყავს ერთი მაგალითი, როცა, მისი აზრით, პირის პრეფიქსი ბ- ტმესის დროს თუ კავშირის წინ დგას: შე-ბ-თუ-იყდიმონ (მთ. 21, 37 X). ეს ფაქტი კვალიფიკირე-

⁶ W. Pape, Griechisch-deutsches Handwörterbuch, II B., Braunschweig, 1849, S. 1353; A. O. Поспихил, Греческо-русский словарь, издание III, исправленное и дополненное, Киев, 1901, გვ. 1070.

⁷ ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნეთა ფუნქციები ძველ ქართულში. თბილისი, 1957, გვ. 381.

ბულია როგორც გადამწერის შეცდომა. სინამდვილეში აქ ხ არის ხოლო (ქარაგმის ნიშანია დაეიწყებული). შე-ხოლო-თუ-იყდიმონ ფორმის კანონზომიერებას გიორგი მთაწმიდელის რედაქტირებული ოთხთავი აჩვენებს⁴.

გამოკვლევა მთავრდება ხანმეტ ოთხთავში წარმოჩენილი გრეციზმების ანალიზით. ინტერესს იწვევს ბერძნული წარმომავლობის სიტყვა ტალანტი, რომლის შესატყვისად ყველა სხვა ნუსხებში ქანქარი დასტურდება. არც ერთი შემთხვევა ქანქარის ხმარებისა (რომელიც სომხურიდან არის ნასესხები) არ დასტურდება ხანმეტ ოთხთავში და პირიქით: არც ერთი შემთხვევა ტალანტის ხმარებისა არაა ფიქსირებული სხვა ოთხთავებში. ეს ფაქტი სხვათა გვერდით უთუოდ გარკვეული ღირებულებისაა ქართული ოთხთავის წყაროს ძიებისას. დაახლოებით ასეთივე სურათია სიტყვა ხატანას ხმარების შემთხვევებშიც: ხანმეტი ოთხთავი მხოლოდ ამ სიტყვას იყენებს (მას გვერდით უდგას ოპიზის ტბეთისა და ბერთას ოთხთავები), შატბერდულ ოთხთავებში კი შესაბამის ადგილებში მუდამ ეშმაკი იკითხება (სარეც. ნაშრ., გვ. 337).

გრეციზმებად არის მიჩნეული ნაშრომში ზოგი საკუთარი სახელის ფორმა, წინდებულიანი ფორმების კალკები, უშემასმენლო წინადადებები, მათეს მე-20 თავის 26-ე მუხლის მეორე ნახევრის დაკლება და სხვა. საბოლოოდ ავტორი ასკვნის, რომ ხანმეტი ოთხთავის მთარგმნელს ხელთ ეჭირა ბერძნული დედანი; ეს მნიშვნელოვანი დასკვნა შემაგრებულია სათანადო ადგილების სომხურ ოთხთავთან შედარებით.

ეფიქრობთ, ჩვენ მიერ მოცემული ზოგადი განხილვაც კი ლ. ქაჩიას ნაშრომისა უდავოდ გვიჩვენებს, რაოდენ დიდი ნაბიჯი გადაიდგა ხანმეტი ძეგლების მეცნიერული შესწავლის მხრივ. ამ ძნელმა და შრომატევადმა სამუშაომ შესანიშნავი ნაყოფი გამოიღო: მივიღეთ პირველი ნაკვეთი უძველესი ქართული წერილობითი ძეგლებისა, გამოცემული მაღალ დონეზე, აღჭურვილი სოლიდური ფილოლოგიური აპარატით. ხანმეტი ოთხთავი ქართული ენისა და მწერლობის ოქროს ფონდს მიეკუთვნება. ვიმედოვნებთ, რომ ამ ნაშრომს მალე მოჰყვება მეორე ნაკვეთი, რომელსაც მეცნიერული წრეები და ქართული საზოგადოებრიობა ასევე მოუთმენლად მოელოან.

ბაქარ გიგინეიშვილი